

Міністерство освіти і науки
Управління культури, національностей та релігій
Миколаївської облдержадміністрації
Миколаївське товариство єврейської культури
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Миколаївський інститут права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНІ МІДРАШІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

*МАТЕРІАЛИ
VII
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ*

Том II

Миколаїв
Типографія Шамрай
2018

УДК 94(477.73)(=411.16)"18/"

ББК 63.3 (4 Укр) 5-6

Д 23

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Протокол № 9 від 4 квітня 2018 р.

Д 23 Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М.М. Шитюк. - Випуск VII. - Том II. - Миколаїв: Типографія Шамрай, 2018. – 377 с.

Збірник «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» складений за матеріалами VII-ї міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», котра відбулася 24-26 квітня 2018 року в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського та була присвячена темі: «Україно-єврейські відносини: історичні наративи та проблеми пам'яті». Том II містить статті за напрямками: участь єврейського населення України в революційних подіях 1917-1921 рр.; євреї на фронтах Першої світової війни; історія розвитку єврейських громад Півдня України; єврейська община в сучасному етнополітичному просторі України та світу: взаємини, проблеми та перспективи розвитку; історія міграційних рухів єврейського населення України; джерела та історіографія з проблем історії єврейського населення регіону Північного Причорномор'я; єврейське населення Радянської України.

Редакційна колегія:

Гольденберг М.Д. – голова ГО «Миколаївська обласна єврейська громада».

Ніколаєв І.Є. – д.і.н., професор, завідувач кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського (заступник головного редактора).

Пархоменко В.А. – д.і.н., професор кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського.

Шукін В.В. – к.і.н., доцент, історик-краєзнавець.

Сугацька Н.В. – к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Ласінська М.Ю. – к.і.н., доцент кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського (відповідальний секретар редколегії).

Рецензенти:

Даниленко В.М. – д.і.н., проф., член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини XX століття Інституту історії України НАН України.

Турченко Г.Ф. – д.і.н., проф. кафедри історії України Запорізького національного університету.

Видання виконане за фінансової підтримки:

***Управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації
Миколаївського товариства єврейської культури.***

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо - несуть автори. Редколегія публікує матеріали, зберігаючи стиль, залишає за собою право скорочувати та редагувати тексти.

ISBN 978-617-680-035-4

© Миколаївське товариство єврейської культури, 2018

© Кафедра історії МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018.

РОЗДІЛ 1

Методологія, історіографія та джерелознавство

УДК 94(477.7=411.16)"17/19":316.3:008]:82-94

Гедьо Анна Володимирівна

(Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна)

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Значення мемуарів як джерел з історії євреїв півдня України визначається, по-перше, наявністю в них багатого фактологічного матеріалу, який може бути відсутнім в інших видах джерел; по-друге, ці джерела насичені враженнями, спостереженнями, роздумами авторів про описувані події. Їх особливістю є те, що вони за своїм жанром є близькими до художньої літератури, яскравіше від інших письмових джерел відображають колорит, дух часу, настрої та поведінку людей. Ще однією важливою їх особливістю є те, що вони містять не лише спогади, особисті враження, опис тих чи інших подій, але і елементи дослідницького характеру.

Мемуари, які висвітлюють історію єврейства півдня України кінця ХVІІІ - початку ХХ ст. представлені подорожніми записками, спогадами, автобіографіями та приватним листуванням. Усі вони різняться індивідуальним сприйняттям середовища, в якому опинилися автори, подій і явищ, свідками яких вони були. Різні за метою створення, функціональним навантаженням, ці джерела об'єднані регіоном, у якому розгорталися події, свідком яких або передавачем свідчень був автор та тематикою. Це ставить перед дослідником

велику кількість завдань – визначення достовірності, інформативних можливостей, історії кожної пам'ятки, жанру записів і структуру викладення. Складені на основі пам'яті і особистих вражень, індивідуального досвіду учасників подій, мемуарні джерела з особливою виразністю відтворюють живі картини і унікальні подробиці різних подій.

Метою даної розвідки є аналіз мемуарів як джерел з історії євреїв Південної України кінця XVIII – початку XX ст. та визначення їх інформативних можливостей.

Проблема вивчення та використання в історичній науці матеріалів особового походження знайшла своє відображення в працях джерелознавчого спрямування М. Казьмірчук [17], А. Бойка [4], А. Гедьо [9, 10], А. Кухлєва [9, 19].

Значна увага мемуаристів приділена участі євреїв в іноземній колонізації регіону. Так, в мемуарах генерал-губернатора Новоросійського краю, графа М.С. Воронцова зазначалося, що південь України мав всі умови для досягнення успіху в різних галузях. Вдале розташування портів дозволило розвивати торгівлю, степи – збирати багаті врожаї, Крим – розводити овець та піднімати виноробство. Свій внесок у розвиток краю зробили італійці, греки, французи, євреї, вірмени та інші народи. М.С. Воронцов відзначав євреїв: «Энергии и предприимчивости этих людей стоит удивиться и взять лучшее, чего нет в нашем характере. Когда же еврей перенимает веру принявшей его страны, то становится и вовсе достойным поданным. И должен сказать, что и наши одессанские евреи были людьми достойными и полезными» [8, с. 173].

В середині XIX ст. К. Зеленецький у своїх подорожніх записках писав, що перший етап єврейської колонізації півдня був не дуже вдалим. Перші єврейські колонії мали землеробський характер, але їхні господарства були в жалюгідному стані, непристосовані для умов життя. Більшість єврейського населення виявилась неспроможною до сільськогосподарської діяльності [15, с. 229]. З часом євреї почали займати більш вагоме місце в житті регіону. У

Херсоні, свідчив К. Зеленецький, євреї тримали трактири, займалися ремеслами, торгівлею, факторством, так само, як й в Олександрії [15, с. 207].

Негативні враження від поїздки до Херсонської губернії залишив А. Фаресов. Аналізуючи міське життя Херсона, автор, будучи великоросом, робить висновок, що воно було зіпсоване вихідцями із єврейства та українського козацтва. Мандрівник надав не надто схвальну характеристику місцевим євреям, у чиїх руках зосереджувалась торгівля та ремесла. За його свідченнями, євреї-майстри були неакуратними, вчасно не виконували замовлень, при цьому намагалися обдурити клієнта. Це саме стосувалось винайму житла в єврейських сімействах, а тому, попереджав А. Фаресов, з ними потрібно вести справу достатньо обережно [29, с. 276].

Аналогічне зневажливе ставлення до місцевого єврейства можна зустріти і у подорожніх записках М.І. Городецького: «...жид завладел всем, решительно всем: и торговлей, и домами, и землями, и банками, и городским управлением, и даже успел прихватить, как бы кстати, и православную церковь...» [12].

Англійський мандрівник Р. Лайєлл, в записках 1825 р. про подорож на південь імперії, згадує близько 300 сімей євреїв, що переселилися до Одеси в перші десятиліття її існування головним чином з Галичини [29, с. 162]. Однак, як влучно зазначає Ю. Прокоп, в роботі не зазначені посилання на джерела інформації, але саме на ці відомості спираються багато істориків, говорячи про переїзд до Одеси бродських євреїв (зокрема С. Ципперштейн та П. Герлігі) [25, с.36].

Спогади уродженця с. Новогорожене, що на Миколаївщині, С.Є. Сала є прикладом селянських наративів. Автор став свідком багатьох подій ХХ ст. В спогадах С.Є. Сала євреї фігурують як заможні господарі. У спогадах згадуються єврейські колонії, в яких землеробство розвивалося доволі мляво. Набагато краще в євреїв виходило займатися торгівлею. Восени до села прибували комівояжери, майстри, ремісники. Автор писав, що відношення до таких євреїв з боку селян було трохи іронічне, але загалом добре [26, с. 39].

У формі листування написані записки про Одесу кореспондента газети «Новое Время» О. Молчанова. В них викладено детальний опис міста та його життя середини 80-х рр. XIX ст. Автор описав заселення Одеси євреями. Особливо бурхливо цей процес відбувався в роки російсько-турецьких воєн – 1828-1829, 1853-1856 та 1877-1878 рр. Ці роки збагатили край та Одесу значною кількістю нових капіталістів. Єврейські торговці спеціалізувались на продажі хліба. Серед старіших фірм вважався дім Рабиновича. Автор зазначає, що до кінця 1860-х рр. євреї потіснили майже всіх іноземців з одеського ринку, ставши його головними господарями [22, с. 7].

О. Молчанов навів статистичні дані стосовно збільшення кількості єврейського населення в Одесі та в Новоросійському краї, участі єврейства в господарському освоєнні регіону. Наприклад, у губернському Херсоні із 50 тисяч жителів 23 тисячі складали євреї, із 150 купців налічувалось 73 євреї, із 53 фабрик та заводів – 28 єврейських. Майже всі трактирні заклади перебували в руках євреїв [22, с. 9].

Разом із тим, єврейство, писав О. Молчанов, відвернулося від землеробства: спроба уряду наділити євреїв землею та створити землеробські єврейські колонії не увінчалася успіхом. Втім, серед євреїв постало чимало багатих поміщиків та крупних земельних орендаторів. Автор також навів численні статистичні показники: розміри наділів, вартість оренди, яка, на його думку, мала експлуататорський характер [22, с. 19].

Описуючи одеську торгівлю хлібом, автор акцентував увагу на євреях, яким належала першість в торгівельних оборудках. Тисячі агентів, посередників, комісіонерів єврейського походження були зайняті в цьому процесі. Листи просякнуті переважно негативним ставленням до єврейства. І хоча вони не містили прямі заклики до антисемітизму, відчувалося, що О. Молчанова хвилювало засилля євреїв на півдні. В якості прикладу автор навів щороку зростаючу кількість єврейських учнів та студентів у гімназіях краю та Новоросійському університеті. Таке сусідство, на думку автора, справляло негативний вплив на гімназистів-християн [22, с. 25].

Серед мемуаристів кінця XIX – першої половини XX ст. було чимало євреїв. Так, наприклад, з листів Марії Олександрівни Фортус, яка народилася в Херсоні в 1870 р. в родині банківського службовця, можна дізнатися про життя єврейської родини, зокрема, про отримання євреями земельних наділів у колоніях, їхні заняття, сімейні стосунки [24, арк. 1].

Листи В. Пассека до І. Срезневського були написані із Одеси восени 1837 р. Автор листів зауважував, що основою міста служать євреї. Цей народ торгував всім. Російських купців мало, але багато іноземців – греків та італійців, за ними караїми, німці, французи і декілька англійців. Всіх їх приманювало до Одеси порто-франко [6, с. 547].

Значна увага мемуаристів була приділена особливостям релігійного та культурного життя єврейства півдня України.

У 1810 р. подорож півднем здійснив князь І. Долгорукий. Його твір належить до числа відомих джерел з огляду на висвітлення багатьох аспектів життя регіону. В тому числі, розвитку освіти, релігії та культури. Якщо до християнських церков автор записок не виказував негативного ставлення, то цього неможна було сказати про оцінку місцевих євреїв та їхньої синагоги. Мандрівник змальовував їх переважно в негативному світлі, вказуючи на такі риси, як бруд, лінь, хитрість. Попри те І. Долгорукого вразило, що всі євреї знали грамоту і любили церковні книги, які скуповували у великій кількості [13, с. 146].

Англійський мандрівник Е. Мортон, який відвідав Одесу в першій третині XIX ст., залишив опис про школу для єврейських дітей та приватні школи [23, с. 110].

Повідомлення про розвиток освіти євреїв в Одесі залишив П. Морозов. За його свідченнями, в 1830-х рр. на особливу увагу заслуговували училища – Єврейське та Східних мов. П. Морозов охарактеризував рівень освіченості євреїв: «Воспитанники еврейского училища оказывают необыкновенные успехи в науках... Из сих трудолюбивых питомцев образуются люди, которые со временем будут известны в торговом мире» [21, с. 71].

Мемуари Й. Векслера «Херсон и его жители» є важливим джерелом з історії культурного та релігійного життя євреїв міста. Зокрема, в них містився перелік навчальних закладів, культурних установ тощо [7, с. 533]. По тому, як автор розповідає про релігійну обрядовість єврейської громади, відчувається його милування традиціями свого народу [7, с. 499].

Й. Векслер, лікар за фахом, не обійшов стороною таку тему, як організація охорони здоров'я та медичного обслуговування населення. Він тепло відгукувався про своїх колег. Майже всі вони були єврейського походження.

У другій половині XIX ст. в ряді міст та єврейських колоній півдня найбільш ефективним прикладом модернізації освіти стало створення талмуд-тор, що утримувалися коштами громади і були призначені для сиріт та бідних дітей. Одним із учнів закладу був М. Рабинович (1854-1932), відомий письменник, критик, громадський діяч, який залишився в історії єврейської літератури під псевдонімом Мордехай Бен-Амі. Про своє перебування в 1868-1870 рр. у талмуд-торі та сирітському будинку М. Бен-Амі залишив спогади.

Одеська талмуд-тора мала шість класів. Директором був німецький єврей А. Гольденблум [3, с. 251]. М. Бен-Амі не надто схвально відгукувався про талмуд-тору. Вчителі не поспішали на урок і часто приходили незадовго до його закінчення. Порядок у класі мав забезпечувати старший учень, якого обирали з найбільш здібних вихованців. Щодо системи покарань, то найгіршим із них вважалося залишитися без обіду. Також використовували порку, лінійку або удари по голові [3, с. 259].

В старших класах підбір учнів був кращим, оскільки лише найбільш здібні досягали вищих класів. У той час у середовищі освіченого єврейства панували ідеї русифікації. Вважалося, що це відкриє нові можливості для єврейського народу. Талмуд-тора не була виключенням, навіть навпаки – заклад вважався «рассадником русской гражданственности» [3, с. 260].

Коли М. Бен-Амі перейшов до третього класу, на його очах відбулося відкриття сирітського будинку. Життя в ньому вирізнялося скромністю,

зразковим порядком, чистотою, одноманітністю та шаблонністю. Вихованці являли собою найбільшій прошарок одеського єврейства. Найбільшою радістю для них були візити рідних по суботах або святах [3, с. 261].

Навчання єврейської молоді в Одесі кінця XIX ст. описано в спогадах Б. Кругляка. Внаслідок жорстких умов в 1890-х рр. єврейська молодь імперії опинилася в становищі самоучок, екстернів. Прагнення здобути освіту приводило їх до Одеси, де існувала комісія при Товаристві розповсюдження просвіти між євреями [18, с. 277].

Більшість єврейської молоді мріяло про диплом лікаря або вчителя. У своїх спогадах автор описав побут, звичаї, підготовку до іспитів. В Одесі євреї-екстерни вели бідне життя. Напівголодні, вони винаймали найпростіше помешкання. Серед радісних подій для автора записок стала зустріч з єврейським письменником Менделє Мойхер-сфорімом [18, с. 280].

Цікаві деталі про стан єврейської освіти в Одесі на межі XIX-XX ст. передав у своїх спогадах С. Боровой. Його батько належав до ряду єврейських організацій, метою яких було сприяння розвитку просвітництва, науки, культури. Хлопчиків-євреїв намагалися уберегти від асиміляційних процесів. Задля цього для них створювалися спеціальні гуртки, так звані домашні школи, де з ними працювали викладачі. За спогадами С. Борового, його дід, Давид Білліг, який прибув до Одеси на початку 1870-х рр. з австро-угорської Буковини, став одним із багатьох євреїв, що брали участь у різноманітних поставках російській армії під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [5, с. 34].

Лише після того, як хлопці гарно засвоїли давньоєврейську мову, літературу та історію єврейського народу, їх віддавали до престижної гімназії Іглицького. Вихідним днем була субота, а іспити на атестат зрілості проводилися в присутності депутатів від навчального округу [5, с. 41].

Л. Утьосовим описані роки навчання в Одеському приватному комерційному училищі Г.Ф. Файга, яке існувало з 1883 р. Прийом до навчального закладу тривав круглий рік, але єврейські хлопчики мали складати

50 відсотків від загальної кількості учнів. Г.Ф. Файг особливо піклувався про престиж свого закладу [28, с. 39].

В училищі існували симфонічний оркестр, хор, драматичний гурток. Заняття проводили талановиті педагоги. З гордістю Л. Утьосов згадував учнівські бали: «Мы приходили на них в своих парадных формах. Все гимназисты имели парадную форму, но форма нашего училища вызывала зависть даже у гвардейских офицеров» [28, с. 41].

В автобіографіях видатних особистостей єврейського походження також часто можна знайти опис періоду навчання. Так, в своїй автобіографії І. Бабель зазначає, що до 16 років він за настановою батька вивчав єврейську мову, Біблію, Талмуд. Потім І. Бабель вступив до Одеського комерційного училища. Там навчались сини іноземних купців, діти єврейських маклерів, сановиті поляки, старообрядці. В автобіографії інформативно описане дозволення молоді [2, с. 7].

Згідно ж з автобіографією М. Дрея, сина прусського лікаря, який оселився в Одесі, його батько був наскрізь просякнутий німецьким духом і німецькими симпатіями. В родині Дреїв розмовляли німецькою, перші слова, яким Михайл навчився, стали німецькі, і перші книжки, які він прочитав, теж були німецькими [14].

Провівши в Одесі два тижні, мандрівник А. Голомбієвський не зміг оминати одну із своїх улюблених «тем» – опис життя та звичаїв єврейства. Він відмітив високу релігійність євреїв, їхню сімейну прив'язаність, красу єврейських жінок. «Люблю я этот народ: какая сметливость, расторопность, и сколько усердия за пятиалтынный в сутки, – писал автор записок. – Решительно скажу, что никто так ловко не услужит, как фактор-жид; но уже никто так ловко и не проведет: остро держите ухо» [11, с. 523].

Неповторний колорит Одеси передав у своїх спогадах Л. Утьосов. Написані жвавою, особливою «одеською» мовою, вони розкривають специфічні риси міста кінця XIX – початку XX ст. Одеса, писав Л. Утьосов, була чимось схожа на федерацію, де кожен район мав свої особливості. Центр – це найкращі

будівлі, магазини, одяг, але не найкращі люди. Місцеву аристократію автор змальовував як нащадків контрабандистів, які багато років тому назад першими освоїли Одесу. Це були «усатые степенные греки, вертлявые итальянцы – смелые и предприимчивые люди, копившие богатства для своих хлипких потомков» [28, с. 16].

У спогадах В. Луцинського постав дореволюційний Олександрівськ. Помітне місце в житті Олександрівська займала єврейська громада, яка мала свою синагогу. Євреї були богомольними, справляли всі обряди. Луцинські мали приятні стосунки з євреями. Автор писав: «В еврейскую пасху нам приносили Ротшильды мацу и пряники, а в русскую Пасху мы пекли паски, всякие печения и оделяли всех знакомых евреев» [27, с. 32].

В листі невідомого автора надавалася характеристика основних видань 1850-х рр., що виходили в Одесі. Як він свідчив, місцеві газети мали офіційний характер. Окрім «Одесского вестника» та «Листка общества Пароходства и Торговли» більше не було незалежного та широкого друкованого органу, а тому одесити з нетерпінням чекали столичні іноземні журнали. Автор повідомляв про заснування журналу «Разсвет» – видання російських євреїв, випуск якого планувався раз на тиждень. Автор листа схвально відгукувався про програму журналу, який був покликаний зблизити євреїв із Росією, познайомити публіку з побутом та інтересами єврейського народу [20, с. 9].

Мемуари допомагають відтворити і трагічні сторінки історії євреїв регіону – єврейські погроми.

Питання, яке найбільше хвилювало Й. Векслера – єврейський погром 1905 р. На його переконання, причина трагедії крилася в цілеспрямованій політиці уряду. Широким верствам населення нав'язувалася думка про те, що в усіх бідах винні євреї. У такий спосіб «охранка» намагалася відвернути революцію, адже до 1905 року в Росії відносини між народами, на переконання Й. Векслера, були більш-менш задовільними. І лише в 1907 р. настав певний спокій [7, с. 525].

В спогадах І. Зіздо, який в червні 1905 р. став свідком подій, пов'язаних із заворушеннями в Одесі та єврейським погромом зазначається: євреї-біженці поїздами тікали на залізничні станції подалі від міста, а в самій Одесі було вкрай неспокійно: горів порт; натовп розграбував склади зі спиртним - почалась вакханалія... [16, арк. 1].

Своє перше відчуття страху, пов'язане з єврейським погромом описав Л. Утьосов: «Кто эти люди, несущие образ Христа, хоругви, портрет царя?..» І відповідав: «Одесские охотнорядцы, ненавидящие еврея-конкурента. Деклассированная босячня. Обманутые тупицы. Царизм знает, что делает» [28, с. 33]. Із вдячністю артист згадував тих одеситів, хто рятував євреїв, переховував від розправи натовпу.

В автобіографії К. Фаєрман єврейський погром 1905 р. теж описаний як найбільш жахлива подія життя євреїв: «С окон летел пух и перья над городом из распоротых подушек и перин в еврейских кварталах » [1, арк. 5].

Таким чином, мемуари з історії єврейства України представлені подорожніми записками, спогадами, автобіографіями та приватним листуванням. Їх специфіка як джерел суто індивідуального походження зумовлює фактологічні неточності, що викликано суб'єктивним сприйняттям подій чи обмеженістю людської пам'яті, а інколи й умисним спотворенням якихось фактів та явищ.

В цілому проаналізовані матеріали особового походження не виходять за межі мемуарної традиції останньої чверті XVIII ст. – першої половини XIX ст. Разом з тим, можна простежити й певні зміни цього жанру. Поступово автори відходять від тенденції зовнішнього споглядання описуваних подій. Вони намагаються поставити особистість, перш за все себе, як автора та безпосередню дійову особу. Власне «я» автора починає займати пріоритетні позиції. З'являються оцінки подій, діячів та явищ. Крізь призму цих оцінок, або для їхнього доказу й залучається інформація про самі події.

Мемуари вимагають критичного аналізу із застосуванням широкого комплексу джерелознавчих прийомів. Без ретельного вивчення походження цих

джерел, мети, часу і умов їх створення, без аналізу та зіставлення їх змісту з іншими джерелами неможливо визначити достовірність наведених у них відомостей, об'єктивну їх цінність. Тому шлях вирішення проблеми достовірності історичних фактів повинен іти від історичного факту до історичного джерела. Це передбачає реконструкцію історичних фактів на основі інших комплексів джерел і, відповідно, діахронічного аналізу реконструйованих фактів.

Література та джерела:

1. Автобиография Фаерман Екатерины Львовны // Державний архів Херсонської області. – Ф.Р. 1233. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 46.
2. Бабель И. Автобиография // Бабель И.Э. Одесские рассказы. Очерки и рассказы. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2012. – С. 7-8.
3. Бен-Ами М. Воспоминания о старой Одессе. Мое пребывание в Талмуд-торе и Сиротском доме (1868-70 г.) // Еврейская старина. – 1914. – Выпуск II. – С. 247-261.
4. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII ст: аналіз джерел. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства, 2000. - 308 с.
5. Боровой С. Воспоминания. – М.: Еврейский университет в Москве, 1993. – 384 с.
6. Вадим Васильевич Пассек и его письма к И.И. Срезневскому (1837-1839) // Русская старина. – 1893. – Сентябрь. – Т. LXXIX. – С. 546-557.
7. Векслер И.Н. Херсон и его жители // Джерела з історії Південної України. Т.9: Мемуари та щоденники. Ч.2. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2006. – С. 510-550.
8. Воронцов М.С. Записки губернатора. Мемуары. – Одесса: Оптимум, 2003. – 198 с.
9. Гедьо А. В., Кухлев А. С. Матеріали особового походження як джерело з історії міст Південної України кінця XVIII – початку XX ст. // Гілея :

науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 73 (№ 6). – С. 99–101.

10. Гедьо А.В. Матеріали особового походження як джерело з історії іноземців півдня України // Література та культура Полісся. – Вип. 64. – Ніжин, 2011. – С. 157-165.

11. Голомбьевский А.А. Дневник поездки по России // Русская старина. – 1913. – № 9. – С. 492-528.

12. Городецкий М.И. Поездка в Холм, Подолию и Бессарабию. Путевые наброски / М.И. Городецкий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Gorodeck_IV90_12.htm.

13. Долгорукий И.М. Славны бубны за горами или Путешествие мое кое-куда 1810 года. – М., 1870. – 355 с.

14. Дрей М.И. Автобиография // Деятели СССР и революционного движения России. - М. : Советская Энциклопедия, 1989. - С. 78-79.238

15. Зеленецкий К. Записки по пути до Херсонской губернии // Вестник имп. Русского географического общества. – 1857. – Ч.21. – Кн.5-6. – 402 с.

16. Зиздо И.Д. Воспоминания о событиях в г. Одессе в начале восстания на броненосце «Потемкин» 14-16 июня 1905 года // Державний архів Миколаївської області Ф.Р. 3424. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 9.

17. Казьмірчук М.Г. Джерела особового походження. – К.: Логос, 2010. – 242 с.

18. Кругляк Б. Воспоминания о жизни экстернов в Одессе // Еврейская старина. – 1916. – Т. IX. – С. 276-299.

19. Кухлев А. С. Херсон та його жителі очима Й.Н. Векслера (кінець ХІХ-початок ХХ ст.)// Історичні мідраші Північного Причорномор'я: матеріали конференції. Т. II. Вип. III / Міжнародна науково-практична конференція «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» (III ; 24-25 квітня 2014 р. ; Миколаїв). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.history.mk.ua/istorichni-midrashi-pivnichnogo-prichornomorya-vipusk-iii>.

20. М. А. Д. Г. Письмо из Одессы // Русское слово. – 1860. – № 6. – С. 1-10.

21. Морозов П. Одесса в 1830 г. // Одесский альманах на 1831 год. – Одесса, 1831. – С. 45-73.
22. Молчанов А.Н. Письма из Новороссийского края. – Одесса, 1884. – 48 с.
23. Мортон Э. Одесса, какая она есть. Записки путешественника. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2012. – 182 с.
24. Письмо Фортус М.А. с рассказом о родителях // Державний архів Херсонської області. – Ф.Р. 1233. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1-2.
25. Прокоп Ю. Євреї-іноземці на півдні України (кінець XVIII – початок XX ст.): соціальний, правовий та культурний: Дис. ... канд. іст. наук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Prokop_Yuliia/Yevrei-inozemtsi_na_pivdni_Ukrainy_kinets_XVIII_pochatok_XX_st_sotsialnyi_pravovy_i_ta_kulturnyi_asp.pdf.
26. Сало С. Спогади (1899-1946 рр.). (Серія «Старожитності Південної України», випуск 24) / Упорядн. С. Білівненко, Т. Молдавська. – К., 2014. – 110 с.
27. Спогади В.А. Лушинського про маєток Попових (м. Василівка) та м. Олександрівськ // Спогади Лушинських: дворянська родина на зламі епох / Упор.: А.Г. Олененко, В.М. Стойчев, В.М. Філас, Г.І. Шаповалов. – Василівка-Запоріжжя, 2013. – С. 12-168.
28. Утесов Л. Спасибо, сердце! – М.: Вагриус, 2000. – 366 с.
29. Фаресов А. На благодатном юге // Исторический вестник. – 1913. - июль. – С. 269-297.
30. Lyall R. Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus and Georgia / R. Lyall. - London, 1825. - Vol. 1. - XXI. - 527 p.

А.В. Гедьо

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. В статті проаналізовані мемуарні джерела, які висвітлюють історію євреїв Півдня України. Усі вони відрізняються індивідуальним сприйняттям середовища, в якому опинилися автори, подій і явищ, свідками яких вони були.

Різні за метою створення, функціональним навантаженням ці джерела об'єднані окремими сюжетами історії єврейства та регіоном, у якому розгорталися події, свідком яких або передавачем свідчень був автор.

Складені на основі пам'яті і особистих вражень, індивідуального досвіду учасників подій, матеріали особового походження (подорожні записки, спогади, автобіографії, листи) з особливою виразністю відтворюють живі картини та унікальні подробиці різних сторін буття єврейства. Вони забезпечили різноманітний, багатий, а в ряді випадків й унікальний фактологічний матеріал з історії єврейства Півдня України, однак вимагають критичного аналізу із застосуванням широкого комплексу джерелознавчих прийомів.

Ключові слова: євреї, мемуари, подорожні записки, спогади, щоденники, автобіографії, листи, Південна Україна.

А.В. Гедё

МЕМУАРЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ЕВРЕЕВ ЮГА УКРАИНЫ КОНЦА ХVІІІ - НАЧАЛА ХХ вв.

Аннотация. В статье проанализированы мемуарные источники, освещающие историю евреев Юга Украины. Все они отличаются индивидуальным восприятием среды, в которой оказались авторы, событий и явлений, свидетелями которых они были.

Различные по цели создания, функциональной нагрузке эти источники объединены отдельными сюжетами истории еврейства и регионом, в котором разворачивались события, свидетелем которых или носителем информации был автор.

Составленные на основе памяти и личных впечатлений, индивидуального опыта участников событий, мемуары (путевые записки, воспоминания, автобиографии, письма) с особой выразительностью воспроизводят живые картины и уникальные подробности различных сторон бытия еврейства. Они обеспечили разнообразный, богатый, а в ряде случаев и уникальный фактологический материал по истории еврейства Юга Украины, однако требуют критического анализа с применением широкого комплекса источниковедческих приемов.

Ключевые слова: *евреи, мемуары, путевые записки, воспоминания, автобиографии, письма, Южная Украина.*

A.V. Hedyo

MEMOIRS AS A SOURCE OF HISTORY OF JEWS IN THE SOUTH OF UKRAINE AT THE END OF XVIII – BEGINNING OF XX CENTURY

Abstract. *The article analyzes the memoirs that cover the history of Jews in the South of Ukraine. All of them differ by the individual perception of the environment where the authors of the events occurred.*

These sources are united by separate plots of the Jewish history and the region in which events unfolded, the author of which was the witness or witness of the testimony.

Memoirs (travel notes, memoirs, diaries, autobiographies, letters) are made on the basis of memory and personal impressions, individual experience of participants of events. These documents specifically express the living pictures and unique details of the various aspects of the Jewry. The analyzed memoirs provided diverse, rich, and in some cases unique factual material on the history of Jewry in the South of Ukraine, but they still require a critical analysis using a wide range of sources techniques.

Key words: *Jews, memoirs, travellers' notes, diaries, autobiographies, letters, the Southern Ukraine.*

УДК 94(=411.16)

Задирака Віктор Сергійович

*(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Ласінська Маріанна Юріївна,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ДО ІСТОРІЇ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК СОДОМА ТА ГОМОРРИ

Історія досліджень Содома та Гоморри пов'язана із Писанням і саме Біблія стає одним із найбільш стимулюючих факторів для вчених вивчати археологічні старожитності Близького Сходу. Жага дізнатися чи все що описує священний текст має історичне підґрунтя або розвіяти можливий міф про нього підштовхувала в різні часи науковців з усього світу до археологічних розкопок та прискіпливого дослідження релігійних текстів. Яким би не було відношення до біблійських історій, вони рясніють барвистими подробицями минулих подій. Уривок про Лота і його доньок являє собою давньоєврейську «повчальну історію», спрямовану на демонстрацію та пояснення того, якими

«безбожниками» та грішниками в прямому і переносному сенсі були супротивники юдеїв з племені моавитян і аммонитян.

Однією з версій, що пояснює походження ідеї про перетворення дружини Лота на соляний стовп є наступна: Мертве море таке багате на концентрацію солі, що риба не може вижити в ньому, а узбережжя усяне колонами кристалічної солі найрізноманітнішої форми. Випадкова схожість між однією з таких колон і людською фігурою цілком могла породити історію про людину, що перетворилася на соляний стовп. Ця місцевість також дуже насичена покладами самородної сірки, яку іноді знаходять у вигляді маленьких кульок. Чи могла ця обставина породити легенду про те, що Б-г колись обрушив на землю сірчаний (вогняний) потік переважно без опадів? Аналогії з розповіддю про Содом і Гоморру можна знайти в міфах інших народів. Наприклад, в грецькому міфі про Орфея йому вдалося врятувати свою дружину Еврідіку з Аїда лише за умови, що вона не буде озиратися назад, коли покине Нижній світ; вона озирнулася, і Орфей навіки втратив її [2].

Історія відвідування двох янголів дуже схожа на іншу історію з античних міфів в переказі поета Овідія. У ньому розповідається про те, як боги Меркурій та Юпітер, які взяли образ смертних, прийшли в місто у Фрігії (нині центральна Туреччина) і були неприємно здивовані ворожістю місцевих мешканців. В якості помсти за погане поводження боги знищили ціле місто, пощадивши лише пару його літніх мешканців, котрі дали їм прихисток в своєму будинку і запропонували їжу. Насправді сюжет про місто, зруйноване повністю за гріхи його жителів, був дуже популярний. В давній історичній традиції існує ціла низка подібних сюжетів, тому виникає спокуса інтерпретувати історію Содому і Гоморри в чисто фольклорному сенсі. На нашу думку, найточніший опис оточення Мертвого моря в I ст. н.е. належить юдейським історику Йосифу Флавію. В своїх працях він намагався переказати історію свого народу для греко-римських читачів. Ймовірно, Йосиф був свідком того, про що писав: «До нього (Мертвого моря) наближена область Содому, колись багата своєю родючістю і добробутом міст, нині ж повністю випалена. Вона, як кажуть,

внаслідок гріховності її мешканців була знищена блискавкою. Ще до тепер існують відбитки надісланого Б-гом вогню і ще до тепер можна бачити тіні п'яти міст. Щоразу з'являється знову попіл у вигляді невідомих плодів, які за кольором здаються їстівними, але як тільки обмацати їх рукою, вони перетворюються в порошок та попіл. Таким чином давні оповіді про Содомський край підтверджуються наочно». Самі дослідники Біблії мало що могли сказати на користь гіпотези про реальність Содому і Гоморри. Преподобний Т.К. Чейн, професор сходознавства та інтерпретації Святого Письма в Оксфордському університеті, в своїй статті, опублікованій в «Біблійній енциклопедії» в 1903 р., витлумачив історію Содому і Гоморри як варіант розповсюдженого міфу про катастрофічну повінь, де гріхи людей очищуються Великим потопом [2].

У 1924 році команда археологів, очолювана Вільямом Фоксуеллом Олбрайтом, в містечку під назвою Баб-ель-Дахра виявила залишки поселення бронзової доби. Після збору нечисленних глиняних фрагментів назву «Баб-ель-Дахра» було нанесено на археологічні мапи Йордану. Але лише в 1970-ті рр. археологи почали усвідомлювати справжню значущість відкриття. Під товщею піску і пилу пустелі перебувало велике поселення, що датується періодом Ранньої бронзи (приблизно 3100-2300 рр. до н.е.). Баб-ель-Дахра тепер відома, як одне з найдавніших міст Палестини. Археологи розкопали там храм, інші рештки культурного центру і залишки потужного оборонного муру завтовшки - 7 м., зведеного з каменю та глиняних цеглин. Але найнесподіванішим відкриттям став розташований поблизу некрополь, один з найбільших з відомих та досліджених в регіоні Близького Сходу. За різними оцінками, там нараховується близько півмільйона поховань (також, там знайдено близько трьох мільйонів горщиків з поховальними дарами). Ще до розкопок стало зрозумілим, що поселення Баб-ель-Дахру зруйноване внаслідок масштабної пожежі - шматки губчастого деревного вугілля були розкидані всюди в навколо пам'ятки. Внаслідок цього Баб-ель-Дахра залишилася покинутою та незаселеною протягом двох тисяч років, до початку доби еллінізму [1].

Це не єдине палестинське поселення, яке спіткала подібна доля. Незабаром після початку розкопок у 1975 р. археологи Уолтер Рест і Томас Шауб відкрили в тому ж районі інше поселення раннього бронзового віку Нумерію, також рясно вкрите губчатим деревним вугіллям, яке можна було збирати жменями з земної поверхні. Знищене вогнем приблизно в той самий час, що і Баб-ель-Дахра, Нумерія теж залишалася покинутою протягом двох тисяч років. Отже, археологи, котрі займалися розкопками помітили певну закономірність при дослідженні пам'яток. До 1980 р. Рест і Шауб представили попередні висновки: виявлені ними поселення були п'ятьма «містами на рівнині», про які йшлося в Книзі Буття (Содом, Гоморра, Севоїм, Адма і Сигор). У наукових колах здійснювся гучний розголос та обговорення сенсаційного відкриття. Не обійшлося без критики та погроз негайно позбавити експедицію Реста та Шауба фінансової підтримки, якщо вони дійсно збираються ототожнити місця своїх розкопок з біблійними «містами на рівнині». На щастя, така істерія не вплинула на продовження робіт, і приблизно через двадцять років фахівці перестали ламати списи в дискусії про Содом і Гоморру. Що ж стало причиною знищення п'яти процвітаючих міст близько 2300 р. до н.е. У Біблії сказано, що Б-г обрушив на Содом і сусідні міста дощ з вогню і сірки. Удари блискавок часто супроводжуються сірчаним запахом, і деякі античні автори, включаючи Тацита, вважали, що причиною загибелі міст були саме блискавки [3]. Йосиф Флавій згадує про «гromові стріли», або просто про «блискавки». Як зауважила геолог Дороті Віталіан: «...малоймовірно, що розряд блискавки сам по собі міг спричинити пожежу, в полум'ї якої загинули чотири міста». Вважаємо за необхідне зробити акцент на ще одному факторі. Район Мертвого моря надзвичайно багатий на поклади нафти. У Книзі Буття згадується про «смоляні ями» в долині Сіддіма, неподалік від Содому, а за часів Йосифа Флавія Мертве море, взагалі називали асфальтовим озером через те, що скрізь по його поверхні плавали згустки бітуму. Їх кількість різко зростала після землетрусів; в деяких повідомленнях згадується про величезні брили розміром з будинок, що виходили з розломів земної кори. В науці досі

лишається дискусійним питання можливості трактувати знайдені археологами міста, як біблійні Содом та Гомору? Після відкриттів Реста та Шауба на Близькому Сході була знайдена ще ціла низка міст, які мали відбитки руйнації внаслідок пожежі та рештки сірки. Содом і Гоморра гіпотетичні фактично сиділи на пороховій бочці. Більш того, вони були побудовані на великому розломі земної кори - долина річки Йордан і Мертвого моря є продовженням Великого рифту в Африці, однією з основних зон сейсмічної активності на планеті. Землетрус, зрозуміло, може призвести до пожежі. Дороті Віталіан погоджується з припущеннями деяких своїх колег: «Потужний землетрус стався в долині Сіддіма приблизно за 2000 років до н.е. Воно супроводжувалося викидами природних горючих газів і бітумів, засмагати від вогню в домашніх осередках. Якщо деякі породи з високим вмістом бітуму використовувалися при будівництві зовнішніх стін або будівель, вони послужили додатковим паливом для пожежі». Зазначимо, що вона написала наведене твердження в 1973 р., до публікації про відкриття Реста і Шауба. А недавні дослідження підтвердили, що землетруси зіграли ключову роль у знищенні міст. Два видатних фахівця, Д. Негев з геологічної служби Ізраїлю і К. Еймері з океанографічної лабораторії Вудсхолл в штаті Массачусетс, присвятили цілу книгу долі Содому і Гоморри. На думку вчених, з геологічної точки зору цілком припустимо, що в історії про загиблі міста збереглися відгомони народної пам'яті про потужний сейсмічний катаклізм в кінці раннього бронзового століття. Негев і Еймері вважають, що основним паливом для пожежі були вуглеводні, котрі виливалися з розломів в ґрунті. Слід звернути увагу на той факт, що бітуми в цьому районі дуже збагачені сіркою. Потоки гарячої солоної води, що розлилася в результаті землетрусу, могли призвести до утворення смертоносної суміші горючих газів з великим вмістом сірки і сульфїду водню [1].

З'ясувалося, що одночасно із землетрусом в районі, розташованому на південний схід від Мертвого моря, відбулися різкі кліматичні зміни. Землі, які колись рясно зволожувалися і були досить родючими, раптово стали більш

сухими і спекотними. Цей факт можливо й став причиною того, що після загибелі міст дані території на довго лишилися незаселеними. Жорстока посуха тривала близько трьохсот років, і за цей час утворилися безплідні пустки. Тепер стає все більш очевидним, що загибель Содому і Гоморри - це лише один маленький фрагмент головоломки більшого масштабу. Одночасно з різким погіршенням кліматичних умов практично всі великі міські центри Леванту були знищені, причому більшість - в результаті землетрусу. У всій Туреччині було спалено або полишено не менше 300 міст; до їх числа належала і Троя, яку Шліман вважав гомерівської Троєю. У той же час прийшла в занепад грецька цивілізація раннього бронзового віку. В Єгипті підійшла до кінця епоха Давнього Царства і великих будівельників пірамід: країна перебувала в занепаді. Рівень Нілу різко впав, а на заході пустеля Сахара відвоювала великі області, які колись були родючими і добре зрошуваними. Сьогодні багато фактів вказують на те, що природна катастрофа на Близькому Сході в кінці III тисячоліття до н.е. була частиною глобального катаклізму. Більш того, деякі свідчення змушують вчених шукати пояснення за межами Землі. Є одна причина, яка може пояснити різке посилення сейсмічної активності і зміну клімату через викид значної кількості пилу в атмосферу: зіткнення Землі з великими метеоритами і фрагментами комет. Так, порівняно невеликий уламок кометної речовини, що вибухнув над Підкам'яною Тунгускою в Сибіру в 1908 р., викликав струс, відмічений сейсмографами по всій земній кулі, і спустошив величезні простори Тайги. Більш велике небесне тіло, що впало в районі розлому земної кори, могло привести і до землетрусу, і до вивержень вулканів. «Блискавка» в хроніках Йосифа Флавія - це не звичайна блискавка, як може здатися на перший погляд. З двох грецьких слів, якими він описує цю подію, *keraunos* («блискавка») і *bolos* («снаряд»), жодне не використовується в контексті опису звичайної грози, з громом і блискавкою. Зокрема, слово *keraunos* використовувалося для опису священної, найбільш смертоносної зброї бога Зевса, якою він користувався тільки в особливих випадках. У світі еллінізму Зевс як бог грому асоціювався з рядом метеоритних культів, а

«небесне каміння» зберігалося та вшановувалося протягом століть після падіння. Видається неймовірним збігом нещасливих обставин, що Содом і Гоморра, розташовані на лінії розлому земної кори, та ще й над покладами горючих вуглеводнів, на додачу потрапили під удар метеорита. Але якщо катастрофа, за свідченням очевидців, сталася під час рясного метеоритного дощу, причини і наслідки цілком могли помінятися місцями в спогадах поколінь. Метеорит або фрагмент кометної речовини, що впав в іншому місці, міг викликати сейсмічні поштовхи, в той час як уламки меншого розміру, згорали в атмосфері, опромінювали нічне небо... [4].

Таким чином, історія про Содом і Гоморру, знищених «небесним вогнем», може бути цікавим зразком людської пам'яті в одному маленькому куточку світу про катастрофу глобального масштабу. Так само, як історія про Всесвітній потоп та багато ін. Будь-якій опис в давніх текстах змушує дослідників до пошуку підтверджень тих чи інших фактів, локалізації їх в просторі та часі й, що, в свою чергу, спонукає до проведення археологічних досліджень.

Література та джерела:

1. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://um.co.ua/4/4-13/4-13063.html>
2. Опарин А.А. Проклятые города // Ключи истории. Археологическое исследование книги Бытие: Монография. — Харьков: Факт, 2001.— 224 с.
3. Корнелий Тацит. Сочинения в двух томах. - Том II. «История». - М.:Науч.-изд. центр «Ладомир», 1993.
4. Steven Collins. Where is Sodom? The Case for Tall el-Hammam. - Biblical Archaeology Review. - Vol 39. - No 2 (2013).

В.С. Задирака

ДО ІСТОРІЇ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК СОДОМА ТА ГОМОРРИ

Анотація. В статті розкрито обставини ідентифікації археологічних об'єктів в районі Мертвого моря з Біблейською історією про долю міст Содому і Гоморри. Окреслено ймовірні причини їх загибелі.

Ключові слова: Содом, Гоморра, історія археологічних досліджень, Біблейська археологія.

В.С. Задирака

К ИСТОРИИ НАУЧНОГО ИЗУЧЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ СОДОМА И ГОМОРРЫ

Аннотация. В статье раскрыты обстоятельства идентификации археологических объектов в районе Мертвого моря с библейской историей о судьбе городов Содом и Гоморры. Определены возможные причины их гибели.

Ключевые слова: Содом, Гоморра, история археологических исследований, Библейская археология.

V.S. Zadiraka

TO THE HISTORY OF SCIENTIFIC STUDYING OF ARCHEOLOGICAL SITES SODOM AND GOMORRAH

Abstract. The article discloses the circumstances of the identification of archaeological sites in the Dead Sea region with the Biblical history of the fate of the cities of Sodom and Gomorrah. The probable reasons for their death are outlined.

Keywords: Sodom, Gomorrah, history of archaeological research, Biblical archeology.

УДК 94(477.73) «1941/1945»

Захарченко Олексій Олексійович

(м. Миколаїв, Україна)

Волохова Ірина Андріївна

(Миколаївський економічний ліцей №2,

м. Миколаїв, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГОЛОКОСТУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Системне й ґрунтовне дослідження проблем Голокосту на території окупованої німецько-румунськими загарбниками Миколаївської області розпочалось лише в добу незалежності України.

Першими дослідниками стали науковці миколаївських вузів, співробітники краєзнавчого музею, обласного архіву, музею підпільно-партизанського руху на Миколаївщині. Розробку теми ще у 1995 році розпочав Володимир Щукін виступом на Миколаївській обласній науково-практичній конференції, присвяченій 50-тій річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Чимало наукових статей по проблемі Голокосту написали: М. Козирєва, М. Зябко, І. Шайкін, Ю. Котляр, М. Багмет, Л. Ташлай, А. Корсунська, П. Соболев, М. Злочевська, О. Гриневич, І. Міронова, О. Серединський.

Найбільш детально і розлого, на основі розсекречених архівних документів, трагедію єврейського населення на Півдні України та Миколаївщини, зокрема, в останні роки вивчає миколаївська дослідниця

Наталія Сугацька. Нею опубліковано багато наукових праць, захищена кандидатська дисертація (2006 р.) і в співавторстві з науковим керівником, професором Миколою Шитюком написана монографія «Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941-1944 рр.)» (2008 р.). У 2010 році у видавництві Ірини Гудим для популяризації серед населення області проблеми Катастрофи на Півдні України в період окупації краю, авторка надрукувала невелику брошуру «Трагічні події на Миколаївщині (1941-1944 рр.)».

З 2012 по 2017 роки на базі Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ ім. В.О. Сухомлинського, за сприяння і підтримки Миколаївського товариства єврейської культури, Миколаївського комплексу національного університету «Одеська юридична академія» організовано і проведено шість міжнародних наукових конференцій: «220 років разом» (2012 р.), «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» (2013-2017 рр.), присвячених основним проблемам розвитку єврейської громади Миколаївщини, які отримали високу оцінку наукової громадськості, залучивши для роботи, як досвідчених науковців та фахівців дослідження проблеми Голокосту, так і студентів різних навчальних закладів Миколаєва, що значно сприяло студіюванню єврейської проблематики в молодіжному середовищі. Проблемою Голокосту в прибузькому регіоні в роки Другої світової війни традиційно займається окрема секція конференції (Мал. 5). В збірниках матеріалів конференцій надруковано статті миколаївських дослідників та краєзнавців: М. та О. Козиревих, Н. Сугацької, Є. Горбурова, М. Шитюка, О. Захарченка, М. Зеркаля, І. Волохової, Ф. Кокошка, Є. Мороза, М. Мельник, А. Погорєлова, О. Акуніна, Г. Коваля, Н. Суботіної, Ф. Когана, О. Більченко, К. Данилової, Д. Нефьодова, О. Хаєцького, О. Вигора, В. та К. Чернявських, О. та Л. Поспєлових та ін. Опубліковані наукові статті студентів: О. Пашковського, М. Стрельцова, В. Єфіменка, А. Захарченко, М. Харчука, А. Філь, О. Кошової, Л. Настич, О. Матюшенка, В. Чернявської, А. Мироненка, О. Митюкляєвої, Н. Шевчук, В. Царюка, В. Черевач, М. Махової та ін.

У Навчально-науковому інституті історії, політології та права МНУ ім. В. О. Сухомлинського, який за останні роки стає відомим науковим центром і флагманом історичної науки в регіоні Півдня України, починаючи з 1992 року на старших курсах для студентів-істориків викладались кілька спецкурсів з проблем Другої світової війни: «Актуальні проблеми дослідження історії Другої світової війни» (1992 р.), «Німецько-румунський окупаційний режим в Україні (1941-1944 рр.)» (2010 р.), «Миколаївщина в роки Другої світової війни» (2011 р.) – старший викладач кафедри історії України О. Захарченко, «Геноцид проти євреїв на Півдні України в роки Другої світової війни» (2012 р.) – директор ННІ, професор М. Шитюк. Впровадженню цього спецкурсу сприяла участь директора структурного підрозділу університету М. Шитюка у міжнародному семінарі «Історія Голокосту, освіти і науки»; організованому Програмою ООН з інформаційно-просвітницької роботи щодо Голокосту «Академічна ініціатива ООН» разом з державою Ізраїль. Семінар відбувся у Міжнародній школі з вивчення Голокосту в Єрусалимі в грудні 2012 року і включав такі напрямки дослідження: історія Голокосту, ресурси та інструменти для викладання цієї теми, наслідки Голокосту у ХХІ столітті та ін. На семінарі у своїй доповіді М. Шитюк презентував програму вивчення проблематики Голокосту в ННІ історії, політології та права МНУ імені В. О. Сухомлинського, яка й була покладена в основу запровадженого спецкурсу.

Молоді вчені, магістранти і студенти ННІ історії, політології та права мають змогу регулярно друкувати свої статті і тези по проблематиці Голокосту в контексті написання ними бакалаврських і магістерських дипломних робіт. Їхні наукові розвідки-апробації друкуються в збірниках наукових праць студентів, які видаються в університеті починаючи з 2006 року. Чимало студентських робіт, які розкривають трагедію єврейського народу в роки Другої світової війни опубліковано і в Збірниках наукових праць за матеріалами Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Актуальні проблеми країн світу в контексті становлення та розвитку української державності», які відбулись на базі ННІ історії, політології та права в останні

п'ять років (2013-2017 рр.). Зокрема, по проблемі геноциду на Півдні України в період німецько-румунської окупації надруковані статті В. Байди, В. Білоконь, В. Єфіменка, А. Думич, В. Комягіної, В. Корнійчука, О. Кравченко, І. Пацалюк, С. Прокопенка, Р. Соколовської, А. Філь, М. Харчука та ін.

Науково-дослідницька робота миколаївських науковців, істориків, краєзнавців, співробітників музеїв і архіву, здібної студентської молоді, вчителів, ветеранів війни і Збройних сил дала результати – Миколаїв поступово перетворюється на один з провідних центрів південноукраїнського регіону в дослідженні проблем Другої світової війни і регіонального виміру подій Голокосту зокрема.

Важливу роль у цьому процесі відіграли різноманітні наукові конференції. 6 травня 1996 року на базі історичного факультету педінституту спільно з Економічним ліцеєм №2, обласним державним архівом, музеєм «Бухенвальдський набат», обласною радою ветеранів до 50-річчя Нюрнберзького процесу відбулась єдина в Україні регіональна науково-практична конференція «Вирок історії. Суд народів», присвячена початку роботи міжнародного трибуналу, яка отримала схвальні відгуки всіх учасників конференції – викладачів, вчителів, колишніх в'язнів нацистських концтаборів, «остарбайтерів», ветеранів війни і праці (Мал.1). Особливо запам'ятався присутнім виступ героя Севастопольської оборони 1941-1942 рр., в'язня табору смерті Майданек, відомого миколаївця, заслуженого тренера України з боксу О. Григор'єва.

Захід організували і провели викладачі кафедри історії України та Всесвітньої історії історичного факультету педінституту (нині МНУ ім. В. О. Сухомлинського) Олексій та Валентина Захарченки, вчитель-методист Миколаївського економічного ліцею №2 Ірина Волохова. Тези доповідей та повідомлень опубліковано в збірнику матеріалів конференції, яка стала *першою* регіональною науково-практичною конференцією по темі Голокосту проведеною в м. Миколаєві ще двадцять два роки тому. У виступах учасників конференції вказувалося, і акцент робився саме на цій тезі, що головними

жертвами есесівської програми Endlosung – «остаточного розв'язання єврейського питання» - були не «мирні радянські громадяни», як до цього десятки років стверджувала радянська історіографія Великої Вітчизняної війни, перебуваючи під наглядом і пильним оком ідеологічних «церберів» правлячого тоталітарного режиму, а *єврейське населення* окупованих у 1939-1942 рр. нацистами територій Східної Європи. Про це особливо наголошували в своїх виступах колишні в'язні концтаборів смерті Майданек та Равенсбрюк Олег Григор'єв, Лідія Лещинська, Неоніла Куряк, ініціатор, засновник і незмінний протягом чверті віку керівник музею «Бухенвальдський набат» Мар'яна Бєлова (з 2002 року громадянка Ізраїлю). Також у виступах і повідомленнях учасників конференції вперше було використано незвичний тоді, а нині введений до наукового обігу й прийнятий сучасною вітчизняною історіографією науковий термін геноциду євреїв в роки Другої світової війни – «Голокост».

Студентка четвертого курсу істфаку, тепер відома телеведуча ТРК «Миколаїв» Катерина Тригубова разом з провідним миколаївським тележурналістом Валерієм Гроссманом на прохання організаторів заходу підготували для учасників конференції відеофільм «Кінокадри звинувачують» (Мал. 2). В кінорозповіді про Голокост взято кадри з документальних та художніх фільмів: «Радуга» (1942 р.), «Доля людини» (1959 р.), «Звичайний фашизм» (1966 р.), «Світ у війні» (35-серійний британський документальний фільм 1974 р.), «Невідома війна» (спільний радянсько-американський 20-серійний документальний фільм 1979 р.), оscarоносний фільм Стівена Спілберга «Список Шиндлера» (1993 р.), художній фільм Елема Климова «Іди й дивись» (1985 р.) та ін. Півгодинний перегляд відеофільму справив велике емоційне враження на всіх присутніх учасників конференції – особливо на молодь – студентів-істориків та ліцеїстів. Дехто з них зацікавився темою, згодом написав курсову й дипломну роботу по проблемі Голокосту, в тому числі й по регіональному виміру трагедії, підготувався й виступив з повідомленнями і рефератами на семінарах та колоквиумах, на засіданнях Малої

академії наук, записав спогади своїх найближчих родичів та знайомих про події Голокосту на миколаївській землі.

В квітні 1997 року, на запрошення М. Белової, студенти-історики третього, четвертого й п'ятого курсів істфаку брали участь в урочистостях з нагоди ювілейної дати – двадцятиріччя створення музею «Бухенвальдський набат», який пройшов в Палаці культури «Зоря» (ПТЗ). На урочистості прибули співробітники німецького музею концтабору Нойенгамме (м. Гамбург, ФРН). В залі були присутні миколаєвці – колишні в'язні концтаборів, «остарбайтери», ветерани війни, громадськість, представники місцевих ЗМІ. В фойє палацу підготовлена унікальна виставка експонатів музею «Бухенвальдський набат», особисті речі в'язнів, новітня література, студентські й учнівські реферати і наукові роботи по проблемі Голокосту. Незабутнє враження на молодь справило безпосереднє «живе» спілкування поколінь. Почули вони і наказ-заповіт ветеранів війни, людей похилого віку, які пройшли пекло нацистських «фабрик смерті»: ніколи не полишати, а навпаки – зосередитись на дослідженні теми Голокосту. Цей захід надовго запам'ятався студентам, майбутнім вчителям історії і вихователям учнівської молоді. Екскурсовод музею, випускниця істфаку Тетяна Бегліца провела значну пошуково-дослідницьку роботу, записала чимало спогадів ще живих тоді в'язнів концтаборів з Миколаївщини і до 25-річчя музею «Бухенвальдський набат» підготувала і захистила у 2002 році дипломну роботу по темі «Голокост на теренах Миколаївщини». Окремий розділ вона присвятила історії виникнення та роботі музею «Бухенвальдський набат» (1977 – 2002 рр.), діяльності його директора Мар'яни Мойсеївни Белової.

В продовж 1997-2002 рр. викладачі і студенти старших курсів історичного факультету до дня Перемоги проводили в приміщенні музею «Бухенвальдський набат» патріотичні заходи – уроки пам'яті. На них запрошувались колишні в'язні нацистських таборів смерті, «остарбайтери», ветерани війни. Фундатор і очільник музею М. Белова передала історикам особисті речі, спогади, листи, газетні й журнальні публікації, фотографії,

кіноплівки і магнітофонні записи в'язнів Нойенгамме, Равенсбрюка, Бухенвальда і Аушвіца (Освенціма), які використовувались під час проведення занять і спецкурсів, при написанні доповідей і рефератів до студентських науково-практичних конференцій, а також при підготовці курсових та дипломних робіт з історії. Юні екскурсоводи музею – учні миколаївських шкіл – Владислав Пархоменко, Оксана Морозова, Тетяна Бегліца, Тетяна Ліщиненко, Ігор Бедрінов згодом з відзнакою закінчили істфак. Музей виконував своє головне завдання – військово-патріотичне виховання підростаючого покоління (Мал. 3).

За наукове дослідження «Концтабір для радянських військовополонених на Темводі» студентка п'ятого курсу ННІ історії, політології та права Ольга Мезіна у квітні 2011 року отримала диплом II ступеня на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з історії.

Крім фахових видань, в Миколаєві Обласним інститутом після-дипломної педагогічної освіти, починаючи з 2001 року, випускається популярний серед освітян журнал «Краєзнавчий альманах», в якому регулярно друкуються статті миколаївських істориків, краєзнавців, вчителів та студентів, присвячені проблемам Голокосту на миколаївській землі в період нацистської окупації краю. Серед авторів можна назвати Л. Ташлай, М. Злочевську, О. Захарченка, Д. Десятова, Г. і О. Ковалів, А. Корсунську, Н. Дерманську, В. Єфіменка та М. Харчука.

М. Димитров, Л. Ташлай і Л. Редька у видавництві «Можливості Кіммерії» 2008 році випустили чотири науково-методичні розробки музейних уроків, присвячені подіям Великої Вітчизняної війни на Миколаївщині. Короткий і змістовний інформаційний матеріал доповнюють фотоілюстрації. Методичні розробки в першу чергу допомагають вчителям історії у проведенні військово-патріотичних заходів серед учнівської молоді Миколаївщини, в організації виховної роботи, написанні рефератів і повідомлень по темі Голокосту і злочинів нацистів на миколаївській землі в період окупації краю.

Державним архівом Миколаївської області у 2011 році підготовлено і випущено компакт-диск «Літопис нашої Пам'яті» – методичні матеріали до тематичного уроку-лекції «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.». Чимало відібраних документів присвячено подіям Голокосту на території Миколаївській області. Видання розраховане на учнів старших класів загальноосвітніх шкіл та студентів вищих навчальних закладів, викладачів, краєзнавців, усіх кому не байдужа історія рідного краю. Матеріали підготували Лариса Левченко – директор ДАМО та Марина Мельник – начальник відділу інформації та використання ДАМО.

Дослідження німецько-румунського окупаційного режиму на теренах області стало пріоритетним і ґрунтовним. 15 років тому, у січні 2003 року, на засіданні кафедри історії України МДУ імені В.О. Сухомлинського прийнято важливе рішення – в стислий термін встигнути написати виключно зусиллями місцевих миколаївських науковців, істориків і краєзнавців колективну монографію «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр.» і видати її до ювілейної дати – 60-ї річниці визволення області від німецько-румунських окупантів, що й було успішно зроблено. Колектив авторів очолив доктор історичних наук, професор М. Шитюк. Ідею написання колективної монографії одразу схвалило і підтримало обласне керівництво на чолі з головою Миколаївською облдержадміністрації Олексієм Гаркушою. 19 березня 2004 року в актовій залі МДУ ім. В. О. Сухомлинського відбулась презентація книги на якій виступили майже всі автори монографії: М. Шитюк, О. Хаєцький, М. Багмет, Ю. Котляр, О. Захарченко, В. Кондрашов, Ю. Гузенко, Є. Горбуров, П. Соболев, М. Козирєва, В. Щукін, В. Шкварець, Л. Цимбал, А. Погорєлов та ін. Того ж дня у вечірньому ефірі в телепрограмі журналіста Олександра Топчія «А пам'ять священна» перед громадськістю на обласному телеканалі ТРК «Миколаїв» виступили кілька авторів книги – М. Шитюк, М. Багмет, Ю. Котляр, О. Захарченко (Мал.4). Книга вже давно знайшла свого зацікавленого читача, отримала позитивні рецензії та схвальні відгуки громадськості, стала доволі відомою у науковому середовищі далеко за межами

Миколаївщини. Монографія містить двадцять дві статті місцевих істориків та краєзнавців, які охоплюють різноманітну тематику. Надруковано також сто документів, в основному із фондів обласного державного архіву, матеріали окупаційної преси, переважна більшість яких торкалась окупаційного режиму в генерал-бецирку «Миколаїв» і губернаторстві «Трансністрія» й вводилася до наукового обігу вперше. Безпосередньо проблему Голокосту на миколаївській землі дослідили в статтях Михайло Багмет, Марина Козирєва, Володимир Щукін, Юрій Гузенко, Олексій Захарченко, Петро Соболев.

До 70-річчя утворення Миколаївської області України – 15 вересня 2007 р. – Миколаївською облдержадміністрацією, обласним краєзнавчим музеєм, Державним архівом Миколаївської області, Миколаївським ННІ ОНУ ім. І. І. Мечнікова проведена обласна наукова конференція «Миколаївщина: шляхами тисячоліть». Ряд виступів були присвячені окупаційному режиму на території області в період війни з нацизмом. До ювілейної дати відбулась презентація колективної монографії «Миколаївщина в новітній історії: 70-річчю утворення Миколаївської області присвячується: навчальний посібник». Крім цікавого фактичного матеріалу, написаного на основі архівних джерел і новітньої літератури, в книзі міститься чимало фотоілюстрацій. Авторами розділу «У полум'ї Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)» стали Є. Горбуров, О. Захарченко, І. Кіщак, А. Погорєлов.

У вересні 2011 року М. Шитюк, Н. Сугацька та А. Погорєлов взяли участь в Міжнародній науковій конференції у Києві присвяченій 70-річчю трагедії Бабиного Яру.

Нещодавно, у 2015 році, авторським колективом викладачів ННІ історії, політології та права МНУ ім. В.О. Сухомлинського, який очолив професор М. Шитюк видано новий, доволі об'ємний за обсягом (628 с.) навчальний посібник для студентів та учнів загальноосвітніх шкіл «Історія рідного краю: Миколаївщина: навчальний посібник». Проблема висвітлення подій Другої світової війни присвячено сім уроків. З них темі Голокосту на Миколаївщині відведено урок 39: «Німецько-румунський окупаційний режим (серпень 1941-

березень 1944)». Військовій тематиці в посібнику присвячено 91 сторінку тексту (с.363-454), що становить 14,6% від загалу. Авторами текстів уроків, підбірки документів, фотографій, хронології подій стали М. Шитюк, Є. Горбуров, О. Захарченко, Д. Нефьодов, Н. Сугацька і В. Щукін. Навчальний посібник вийшов за сприяння народного депутата України Тараса Кременія. Книга отримала позитивні відгуки освітян, зайняла перше місце в номінації «Кращий підручник року» на Миколаїщині у 2015 році.

Ініціатором проведення обласних і регіональних наукових конференцій у Миколаєві також виступає краєзнавчий музей міста за підтримки облдержадміністрації. На базі Миколаївського обласного краєзнавчого музею 30-31 березня 2016 року спільно з Управлінням культури національностей та релігій Миколаївської ОДА та Миколаївським обласним центром туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді проведена регіональна обласна конференція «Військова історія Північного Причорномор'я: від найдавніших часів до сьогодення». В роботі взяли участь провідні науковці, краєзнавці, вчителі, співробітники музеїв м. Миколаєва, обласного держархіву, викладачі і наукові співробітники Національного університету оборони України ім. І. Черняховського, Інституту історичної освіти КНПУ ім. М. П. Драгоманова, ЧДУ ім. П. Могили, МНУ ім. В. О. Сухомлинського та ін.. Одна із секцій конференції «Друга світова війна і Південна Україна» викликала чи не найбільший інтерес, зокрема, у київських: О. Потильчака, С. Сидорова, Р. Пилявця, І. Печенюка та миколаївських істориків і краєзнавців: І. Гармашова, Є. Горбурова, О. Захарченка, Н. Калкутіної, А. Ліньова, Є. Парамонова, В. та К. Чернявських, В. Животовської. По проблемі Катастрофи єврейського народу в роки війни з доповіддю виступили Людмила Ташлай та Наталія Сугацька: «Хто врятував одне життя, той врятував цілий світ: праведники народів світу Миколаївської області. Історія порятунку». По результатам конференції надруковано у 2017 році збірник матеріалів, доповідей та повідомлень.

Окремої уваги науковців заслуговують видання «Книга Пам'яті» та «Книга Скорботи» по Миколаївській області. Трагічною особливістю війни на теренах України стало те, що дві третини людських втрат склали цивільні громадяни республіки. Для увічнення їх пам'яті у відповідності з Указом Президента України від 11 травня 1999 року №494/499 в Україні по всіх регіонах видається «Книга Скорботи України», що є продовженням історико-меморіального серіалу «Книга Пам'яті України». На момент виходу першого тому «Книги Скорботи України по Миколаївській області» було видано вже вісім томів «Книги Пам'яті України». Всього на 2016 рік видано 30 томів «Книги Пам'яті по Миколаївській області», які містять дані про 78 815 персоналій. Робота триває і над «Книгою Скорботи». В ній увічнюється пам'ять мирних громадян м. Миколаєва і всіх 19 районів Миколаївської області, загиблих в роки нацистської навали. Основними джерелами отримання інформації стали документи Держархівів Миколаївської і Одеської областей, матеріали Державної Надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів нацистських злочинців, свідчення сільських та селищних рад, показання свідків, тощо. В перших томах вдалося встановити близько дев'яти тисяч імен. Робота по увіковіченню пам'яті загиблих від рук німецько-румунських окупантів та їх місцевих поплічників, цивільних жителів корабельного краю продовжується.

Одним із основних чинників формування національної свідомості та національної ідентичності є історична пам'ять. Останнім часом питання колективної та індивідуальної пам'яті стали предметом дослідження. В Україні створено й діє Український інститут національної пам'яті, головне завдання якого полягає у створенні державної політики національної пам'яті про Другу світову війну. Величезного значення набуває відтворення колективної та індивідуальної пам'яті народу. Відомим миколаївським краєзнавцем, дитиною війни, ветераном праці Григорієм Ковальовим підготовлено й видано дві цікаві монографії: «Ленінський район та його люди у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» (2006 р.) та «А життя тривало... Жителі про окупацію Миколаєва»

(2013 р.). Особливий інтерес у читачів викликала його друга книга, в якій автором, крім архівних документів, матеріалів окупаційної преси зібрані унікальні спогади, щоденники, листи фронтовиків, усні записи свідків подій: М. Батракова, О. Батрасова, М. Брехова, Т. Буданської, Ю. Грицяя, А. Дяченка, Л. Вінер, В. Полозенко, І. Таланова, Л. Кузнєцової та інших ветеранів.

Спогади очевидців Голокосту на території Миколаївської області зібрані, впорядковані і опубліковані в книзі-реквіємі історико-меморіального видання «Долі євреїв Миколаївщини в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.». Вихід колективної монографії відбувся у лютому 2013 року і одразу став знаковою подією (Рис. 6). Книга засвідчила, що дослідження трагедії єврейського населення Миколаївщини доби Катастрофи є однією з найбільш актуальних і вже опрацьованих тем в сучасних умовах. П'ять років тому, Миколаївське товариство єврейської культури, Держархів Миколаївської області, Миколаївський комплекс Національного університету «Одеська юридична академія» в рамках міжнародного проекту «Історія єврейських общин» за сприянням Центру наукових працівників і викладачів іудаїки у вузах «Сефер», Американського єврейського об'єднання комітету «Джойнт» та фонду Натан підготували і видали друком колективну монографію за редакцією Михайла Гольденберга. У книзі *вперше* зібраний воєдино великий масив документів, матеріалів, спогадів і досліджень про трагічну долю єврейського населення Миколаївської області в роки війни з нацизмом. У монографії об'єднані дослідження про історичне минуле єврейської громади Миколаївщини (В. Щукін, А. Павлюк, Н. Рижева, Я. Пасик), трагічні події Голокосту (В. Щукін), списки євреїв Миколаївщини, загиблих в період німецько-румунської окупації краю, свідоцтва і спомини євреїв, оприлюднено список «Праведників народів світу» з Миколаївщини (Н. Сугацька, Л. Ташлай), миколаївські євреї на фронтах війни (О. Гриневич), архівні документи із фондів ДАМО (Л. Левченко). Книга адресована широкому колу читачів, історикам, дослідникам, викладачам, краєзнавцям, вчителям історії, старшокласникам і студентам.

Про трагічні події Голокосту на теренах Березнегуватщини розповіли миколаївські історики професори Юрій Котляр та Ірина Міронова в монографії «Нагартав і Романівка: з історії єврейських колоній Березнегуватщини» (2006 р.).

Результатом тривалої пошукової роботи миколаївських дослідників стало видання у 2016 році довідника «Праведники народів світу. Праведники України, рятівники: Миколаївська область».

До 70-річчя визволення Миколаївської області від німецько-румунських окупантів, у квітні 2014 року вийшло наукове видання «Миколаївська область в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Документи й матеріали свідчать.», яку підготували Є. та К. Горбурови, Л. Левченко, М. Мельник. Для публікації авторами книги відібрано 291 документ, більшість яких було надруковано вперше, у тому числі й по проблемі масового винищення єврейського населення міста й області.

Ще однією спільною роботою творчого тандему батька й сина Євгена та Кирила Горбурових стала монографія «Миколаївський «Нюрнберг» (2016 р.), присвячена 70-й річниці Судового процесу по справі про німецько-фашистські звірства у місті Миколаєві та Миколаївській області, який відбувся 10-17 січня 1946 року. В книзі розповідається про злочини нацистів на території Миколаївської області в період тимчасової окупації, наведені газетні публікації січня 1946 року про підготовку і хід судового процесу, що відбувся в приміщенні міського драматичного театру, опубліковано кілька рідкісних віднайдених в архіві фотодокументів.

Про організацію і проведення Миколаївського процесу 1946 року над нацистськими злочинцями розповідається також в публікаціях відомого вченого, київського професора О. Потильчака і Н. Мелашка («Військово-історичний альманах» №1, 2011р.), студента М. Стрельцова («220 років разом», 2012 р.), краєзнавця С. Гаврилова («Південна правда» від 12 лютого 2013 року).

Голокосту в «Трансністрії» в роки Другої світової війни свої наукові праці присвятили відомі вчені Л. Сушон «Трансністрія: євреї у пеклі. Чорна

книга про катастрофу у Північному Причорномор'ї (у споминах і документах)» (1998 р.), Д. Стародинський «Одеське гетто. Спомини» (1991 р.), Ю. Фішер «Трансністрія. Забуте кладовище» (2002 р.), В. Хаджираєва «Остаточне вирішення єврейського питання» (2006 р.). Проблему Голокосту на Півдні України вивчали: І. Арад, С. Боровий, Л. Думер, Ф. Левітас, С. Єлизаветський, А. Подольський, В. Щетніков, М. Якупов та багато інших істориків. Про трагедію українського єврейства Північного Причорномор'я вперше ґрунтовно досліджено у двох монографіях: «Винищення євреїв СРСР в роки німецької окупації (1941-1945рр). Збірник документів та матеріалів. Ред. І. Арад. – Єрусалим Яд Ва-Шем, 1992 р.» та у «Чорній книзі» за редакцією В. Гроссмана та І. Еренбурга (1991 р.). В монографіях містяться дані про злочини, вчинені нацистами і румунами по відношенню до беззахисного єврейського населення на миколаївській землі в період окупації.

21 грудня 2016 року виповнилася сумна й скорботна дата – 75-річчя початку Голокосту на Доманівщині. Цього трагічного дня за наказом з Бухареста румунські жандарми, місцеві загони самооборони фольксдойче «зельбштутц», українські поліцаї в концтаборі села Богданівки приступили до виконання так званої спецоперації «Подарунок Сталіну», приурочив початок масових розстрілів зігнаних в гігантське гетто євреїв з Півдня України і Молдавії до шістдесят другої річниці з дня народження радянського диктатора і «батька народів». До міжнародного дня толерантності – Миколаївською обласною держадміністрацією, Миколаївським товариством єврейської культури, Національною спілкою краєзнавців України випущено збірник матеріалів «Богданівські читання – 2017». До збірника упорядники включили відібрані наукові статті, доповіді та повідомлення виголошені на кількох міжнародних конференціях «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», що проходили в м. Миколаєві протягом останніх п'яти років – у 2013-2017 рр. в тому числі Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 75-річниці Богданівської трагедії «Богданівські читання – 2017» у рамках проведення Маршу пам'яті «Березівка – Богданівка – 2017: нагадування і

попередження» в селі Богданівка Доманівського району Миколаївської області. В збірнику надруковані статті миколаївських дослідників по проблемі Голокосту: В. Ханстантінова, Й. Шкляжа, О. Захарченка, І. Волохової, Н. Рижевої, О. Козирєва, Є. Мороза, А. Обозної, В. Баришников, О. Більченко, К. Даниленко, Г. Ковалю, М. Ласінської, М. Мельник, Н. Суботіної, Г. Маринченко, Л. Ташлай, Н. Сугацької, В. Царюка, В. Щукіна, Ю. Котляра, Л. Поспелової, М. Зеркаля, О. Тригуба, Т. Хорунжой, М. Стрельцова, О. Матюшенка, В. Чернявської, І. Ніколаєва, Д. Нефьодова, В. Чернявського та ін.

Короткий історіографічний огляд і аналіз літератури по проблемі дослідження Голокосту на Миколаївщині доби Другої світової війни дозволяє зробити певні узагальнення, висновки, окреслити невирішене коло питань і спрогнозувати перспективи подальших наукових пошуків, розробок, розвідок і дисертаційних досліджень на найближчі роки.

Проблема дослідження Голокосту в ході злочинного виконання есесівської програми «кінцевого розв'язання єврейського питання» належить до однієї з найбільш актуальних, пріоритетних в сучасній історіографії та досконало вивчених місцевими істориками та краєзнавцями за останнє двадцятиліття. По темі захищена кандидатська дисертація (2006 р.), видано ряд змістовних монографій, збірників документів, опубліковано десятки наукових статей, в тому числі за кордоном та у відомих фахових виданнях і збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій, які відбулись в Єрусалимі, Запоріжжі, Києві, Дніпрі, Миколаєві, Одесі та ін.

Починаючи з 2012 року в Миколаєві на базі ННІ історії, політології та права проводяться регулярні міжнародні конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я». В збірниках матеріалів конференції друкуються наукові статті і тези не тільки провідних істориків Голокосту, а й праці молодих науковців – студентів та магістрантів. При написанні дипломних робіт студентами-істориками використовуються архівні документи і матеріали

ДАМО, окупаційна преса. У 2017 році до 75-х роковин Богданівської трагедії надруковано збірник матеріалів «Богданівські читання – 2017».

Подальшого доопрацювання потребує студіювання проблеми румунського окупаційного режиму в «Трансністрії». Для цього існує солідна джерельна база, яка майже не розроблена сучасними дослідниками – 760 фондів Миколаївського та 887 фондів Одеського обласних державних архівів, які ще не вводились до наукового обігу через надмірну засекреченість та наявність «мовного бар'єру», адже весь масив документів, що знаходяться на зберіганні в архівах написано румунською мовою. Брак перекладачів гальмує дослідницьку роботу. Необхідно ретельно відібрати хоча б частину документів, спробувати перекласти на українську (російську) мову, з рештою підготувати до друку нові збірники документів та матеріалів по окупаційному режиму і Голокосту на території губернаторства «Трансністрія». Можливо, цю проблему вдасться вирішити вже новій генерації українських дослідників? Час покаже.

Окремого розлогого дослідження потребує проблема суттєвого уточнення кількості людських втрат цивільного населення міста і області, військовополонених, примусово депортованих до рейху «остарбайтерів».

Деякі історики, які досліджують військову тематику в її регіональному вимірі, звернули увагу, що дані Миколаївської обласної комісії по розслідуванні злочинів, здійснених нацистами на території області від 13 листопада 1944 року далеко не повні. В Акті обласної комісії зокрема вказано про загибель 105 361 людини – 74 662 цивільних громадян і 30 699 військовополонених. Але це лише дані по місту Миколаєву, Привільнянському, Вознесенському, Новоодеському, Веселинівському, Березнегуватському, Варварівському, Братському, Снігурівському, Жовтневому районах Миколаївської області в кордонах 1944 року. Сюди не увійшла інформація про загиблих по Арбузинському, Баштанському, Березанському, Врадіївському, Доманівському, Єланецькому, Казанківському, Кривоозерському, Новобузькому, Первомайському та Очаківському районах нинішньої Миколаївщини. Невраховані також 4 тисячі розстріляних в серпні сорок

першого «Лейбштандартом» СС біля станції Грейгове у протитанковому рові бранців 18-ї армії Південного фронту. Про розправу есесівської «лейб-гвардії» над радянськими бранцями біля станції Грейгове зокрема вказує відомий британський військовий історик Чарльз Мессенджер в книзі «Гладіатор Гітлера» (2004 р.).

Не відповідає дійсності й потребує уточнення вказана в Акті комісії кількість «остарбайтерів» з Миколаївщини – 25 884 особи. У звинувачувальному вирокі Військового трибуналу на Миколаївському процесі від 10 січня 1946 року названа інша, доволі приблизна, цифра – понад 60 тисяч «східних робітників». Тому кількість загиблих і вигнаних у німецьке рабство потребують окремого дослідження.

На превеликий жаль, за 73 роки після Перемоги і завершення найстрашнішої війни в історії людства, історики, краєзнавці, науковці, пошуковці навіть не приступили до системного дослідження абсолютно невивченої, як за радянські часи, так і в добу незалежності України трагедії ромів на Миколаївщині у роки окупації. Згідно «расової теорії» націонал-соціалізму євреї та цигани оголошувались «народами-паразитами» і підлягали тотальному знищенню в роки війни в ході «остаточного вирішення». Відомо, що в липні 1942 року за наказом кондуктора І. Антонеску з території румунського королівства в «Трансністрію» було насильно депортовано 5858 чоловіків, 7266 жінок і 10161 дітей, з яких тільки в циганських таборах-гетто Голти-Первомайська загинуло від знущань, голоду, антисанітарії, епідемій і відсутності будь-якої медичної допомоги впродовж 1942-1943 рр. близько десяти тисяч румунських циган. Прийшов час дослідити ще одну трагічну й «забуту» сторінку Другої світової війни.

Література та джерела:

1. Богданівські читання – 2017. Збірник матеріалів, підготовлений у рамках відзначення Міжнародного Дня толерантності / За ред. О. П. Тригуба. – Миколаїв: Типографія «Шамрай», 2017. – 228 с.

2. Волохова І. А. Військово патріотичне виховання засобами суспільних дисциплін / І. А. Волохова // Історія Збройних сил України і проблема військово-патріотичного виховання студентської та учнівської молоді. Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару 13-14 листопада 2008 р., м. Миколаїв / О. В. Потильчак, Л. К. Кочерга, В. М. Лісовський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – С. 92-97.
3. Горбуров Е.Г. Николаевский «Нюрнберг». Судебный процесс по делу о немецко-фашистских зверствах в г. Николаеве и Николаевской области 10-17 января 1946 года / Е.Г. Горбуров, К.Е. Горбуров. - Николаев: Илион, 2016. – 136с.
4. Гриневич, О. В. Холокост на Миколаївщині в 1941-1944 рр./ О. В. Гриневич // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Вип.2. Історичні науки. – Миколаїв:Вид-во:МФ НаУКМА, 2002. – С. 136-139.
5. 220 років разом. Випуск І / Голов. ред. Шитюк М. М. – Миколаїв: Видавець Шамрай П. М., 2012. – 273 с.
6. Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск ІІ / Голов. ред. Шитюк М. М. – Миколаїв: Видавець Шамрай П. М. – 516 с.
7. Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск ІІІ / Голов. ред. Шитюк М. М. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2014. – 326 с.
8. Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск ІV. Том І / Голов. ред. Шитюк М. М. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2015. – 286 с.
9. Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск V. – Том І. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2016. – 352 с.
10. Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М. М. Шитюк. – Випуск VI. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2017. – 365 с.
11. Козирева М.Е.Доля євреїв Миколаївщини в період фашистської окупації / М.Е.Козирева, В.В. Щукін // Первые Запорожские еврейские чтения «Еврейское население Юга Украины»:доклады и сообщения. – Запорожье, 1997. – С.124-127.

12. Корсунська А.М. Голокост на Миколаївщині / А.М. Корсунська // Краєзнавчий альманах. – 2003. – С.27-32.
13. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни, 1941-1944. (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) – Миколаїв: КВІТ, 2004. – 503 с.
14. «Приговор истории, суд народов»: Материалы докладов и сообщений Николаевской научно-практической конференции, посвященной 50-летию Нюрнбергского процесса. – Николаев: Типография ГОЮИ, 1996. – 67 с.
15. Соболев П. Геноцид на Доманівщині в роки Другої світової війни / П.Соболев // Щотижня. – 2004. – 17 березня.
16. Сугацька Н.В. Трагічні події на Миколаївщині (1941-1944 рр.) / Н.В. Сугацька. – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2010. – 44 с.
17. Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: под.ред. М.Д. Гольденберга – Николаев: Издатель П. Н. Шамрай, 2013. – 408 с.
18. Сушон Л.П. Транснистрия: Евреи в аду Черная книга о катастрофе в Северном Причерноморье (в воспоминаниях и документах)/ Л.П.Сушон. – Одесса: Юг, 1998. – 432 с.
19. Шитюк М.М. Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941-1944 рр.) / М.М. Шитюк, Н.В. Сугацька. – Миколаїв, 2008.-154 с.
20. Щукін В. В. Масове знищення єврейського населення на Миколаївщині в період фашистської окупації / В. В. Щукін, О. О. Антоничев // Збірник матеріалів, доповідей та повідомлень Миколаївської обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Миколаїв, 1995. – С. 27.

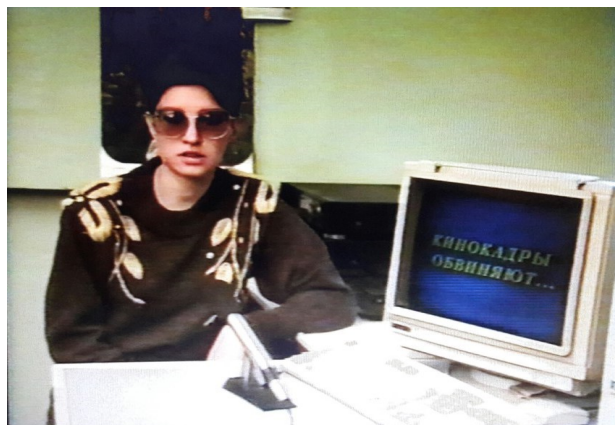
ДОДАТКИ

Мал. 1.

Учасники конференції «Вирок історії, «Кінокадри звинувачують», 1996 р.
суд народів», 1996 р.

Мал. 2.

Мал. 3.

Урок пам'яті в музеї «Бухенвальдський
набат», 2001 р.

Мал. 4.

«А пам'ять священна» - телевізійна
презентація монографії
«Миколаївщина в роки Великої
Вітчизняної війни: 1941 – 1945 рр.»,
2004 р.

Мал. 5.

Конференція «Історичні мідраші Північного Причорномор'я». Огляд книжкової виставки, 2013 р.

Мал. 6.

Книга-реквієм «Доля євреїв Миколаївщини в період Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр.», 2013 р.

О.О. Захарченко, І.А. Волохова

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГОЛОКОСТУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** В статті зроблено історіографічний огляд і аналіз стану дослідження проблеми Голокосту на Миколаївщині. Окреслено коло питань, які потребують подальшого вивчення миколаївськими істориками і краєзнавцями. Зокрема, окремого дослідження потребує проблема суттєвого уточнення кількості людських втрат цивільного населення міста і області, військовополонених, вигнаних на каторжні роботи до рейху «остарбайтерів». Зовсім невивченим залишається питання винищення на території Миколаївської області циганського населення.*

***Ключові слова:** Голокост, дослідження, конференція, архів, монографія.*

А.А. Захарченко, И.А. Волохова

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ХОЛОКОСТА НА НИКОЛАЕВЩИНЕ: ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. В статье сделан историографический обзор и анализ состояния исследования проблемы Холокоста на Николаевщине. Очерчен круг вопросов, которые требуют дальнейшего изучения николаевскими историками и краеведами. В частности, отдельному исследованию подлежит проблема существенного уточнения количества человеческих жертв гражданского населения города и области, военнопленных, угнанных на каторжные работы в Германию «остарбайтеров». Совершенно неизученным остается вопрос истребления на территории Николаевской области цыганского населения.

Ключевые слова: Холокост, исследования, конференция, архив, монография.

A.A. Zakharchenko, I.A. Volokhova

INVESTIGATION OF THE HOLOCAUST PROBLEM IN MYKOLAIV REGION: RESULTS AND PERSPECTIVES

Abstract. The article deals with the historiographical review and analysis of the state of research on the Holocaust problem in the Mykolayiv region. The range of issues that need to be further studied by Nicholas historians and ethnographers is outlined. In particular, a separate study requires the problem of a significant refinement of the number of human losses of civilians in the city and region, prisoners of war, exiled to hard labor to the Reich "Ostarbeiter". The issue of extermination in the territory of the Mykolaiv region of the Gypsy population remains completely unexplored.

Keywords: Holocaust, research, conference, archive, monograph.

УДК 94 (=411.16)

Коваль Геннадий Павлович

(Новосафроновская общеобразовательная школа I – III ступеней

Новоодесского района Николаевской области,

с. Новосафроновка, Украина)

Коваль Алексей Геннадиевич

(Черноморский национальный университет имени Петра Могилы,

г. Николаев, Украина)

Коваль Руслан Геннадиевич

(Новосафроновская библиотека – филиал Новоодесской ЦБС,

с. Новосафроновка, Украина)

**ЕВРЕЙСКИЙ ВОПРОС В НИКОЛАЕВЕ, ЮГЕ УКРАИНЫ,
РОССИИ И МИРЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА НА СТРАНИЦАХ
НИКОЛАЕВСКИХ ГАЗЕТ**

Положение евреев в Российской империи было чрезвычайно уязвимым, ограниченным, фактически, дискриминационным, они не имели многих прав, существовала черта оседлости для поселения, было множество ограничений в жизни, образовании, предпринимательской деятельности, промышленности, сельском хозяйстве, передвижении, избирательных правах, был унижительный коробочный сбор.

Авторы решили рассмотреть еврейский вопрос, точнее, разные стороны жизни евреев, в Николаеве, Юге Украины, России и мире в конце XX – начале XX века на страницах николаевских газет – «Южанина» за 1895 год, «Трудовой копейки» 1909 и «Трудовой газеты» 1912 годов. Избрание этих газет авторами обусловлено их малой изученностью и нечастым использованием исследователями и большим количеством материала о положении евреев. О положении, жизни евреев в Российской империи издано огромное количество литературы, защищено много диссертаций, написано монографий, опубликовано статей, посвящены конференции, программы и другие мероприятия, серьезные исследования. Авторы решили не перечислять их, а только отметить два издания [1; 2] и работу двух конференций в Украине по изучению истории евреев в Российской империи, в Украине в конце XIX – начале XX столетия – Северопричерноморские Мидраши в Николаевском национальном университете имени В.О. Сухомлинского, которые в 2017 року проходили шестой раз, и «Запорожские еврейские чтения» Запорожского национального университета и Украинского института изучения Холокоста «Ткума».

Авторы хотят поставить вопрос, волнующих всех уже тысячи лет. Всё это мы знаем, но так остро написать умеет не каждый [3]. Почти во все времена и почти у всех народов были люди, ненавидевшие евреев. Многие задаются вопросом: «За что? Почему? За что?». Есть много причин антисемитизма, но нет ни одной такой причины, по которой его не должно было быть. В «Письмах с земли» Марк Твен писал: «Все народы ненавидят друг друга, и все вместе они ненавидят евреев».

Начнем с того, что люди друг друга не любят. Более того, они друг друга ненавидят. Приходится признать, что, к сожалению, это свойство имманентно человеческой психике, что господь обрек людей на распри. История человечества — это история войн. Ксенофобия — явление повсеместное. Кого чаще всего ненавидят? Да тех чужаков, которые рядом. А кто жил рядом почти со всеми народами за последние 2000 лет? Конечно, евреи. Вот вам и первый

ответ на проклятый вопрос. В качестве объекта ненависти и мирового козла отпущения («Героическая личность, козья морда», — как сказал Высоцкий) они всегда были незаменимы потому, что не имели ни государства, ни земли, ни армии, ни полиции, то есть ни малейшей возможности защитить себя. У сильного всегда бессильный виноват. Бессильный вызывает всенародный гнев, и ярость благородная вскипает, как смола. Итак, первая причина беспрецедентной стойкости и распространенности антисемитизма состоит в том, что евреи, не имея собственного государства, слишком долгое время жили среди слишком многих народов.

Евреи дали миру единого Бога, библию, закон морали на все времена. Они дали миру христианство — и отказались от него. Дать человечеству христианство и отказаться от него — это такая обида, которая «в сём христианнейшем из миров» не имеет прощения. Отказ от христианства определил дальнейшую судьбу евреев, став важнейшим источником антисемитизма.

Евреи — это народ Книги. Любят читать, и все тут! А.П. Чехов, описывая жизнь заштатных уездных городков России, неоднократно отмечал, что в таком городке можно было бы закрыть библиотеку, если бы не девушки и не молодые евреи. Страсть к чтению всегда приобщала евреев к культуре других народов. Тот же В. Розанов писал, что если немец всем сосед, но никому не брат, то еврей проникается культурой того народа, среди которого живет, он заигрывает с ней, как влюбленный, проникает в нее, участвует в ее создании. «В Европе он лучший европеец, в Америке — лучший американец». В настоящее время это едва ли не главный упрек, который бросают евреям юдофобы. «Русский народ унижен, — кричат антисемиты в России, — евреи отняли у него культуру». Перечислить все блестящие еврейские имена во всех областях человеческой деятельности просто нет никакой возможности. Это не прибавляет им любви окружающих.

Евреи уверенно занимают первое место в мире по уровню образования и общественной активности. Историк Л.Н. Гумилев назвал это качество

пассионарностью. По его теории, этнос — это живой организм, который рождается, взрослеет, достигает зрелости, затем стареет и умирает. Обычный срок жизни этноса, по мнению Гумилева, — две тысячи лет. В период зрелости у народа появляется максимальное количество пассионарных личностей, т.е. выдающихся политических деятелей, ученых, полководцев и пр., а у старых, умирающих этносов таких людей почти нет. Историк подтверждает свою теорию многочисленными примерами, а те случаи, которые не укладываются в его учение, он просто не упоминает. Уровень пассионарности еврейского народа, история которого насчитывает уже четыре тысячи лет, никогда не снижался. Философ Н. Бердяев писал: «Есть что-то унижительное в том, какое количество гениев среди евреев. На это я могу сказать господам антисемитам только одно — делайте сами великие открытия! «Несчастливая — для евреев! — склонность проникать в культуру других народов, активно участвуя в ее развитии, а также невиданная пассионарность во всех областях жизни — вот главные причины антисемитизма в настоящее время.

У этой проблемы есть еще один аспект — психиатрический. Почти у каждого человека есть тайные страхи и фобии, явные или скрытые пороки и недостатки, вольные и невольные прегрешения. Один из способов избавления от этих страхов и мучительного недовольства собой — извлечь их из своей души, из глубины подсознания на свет божий, громко заявить о них, приписав однако всю эту скверну не себе, а кому-то другому, кого не жаль, и сосредоточить на нем всю свою ненависть. Таким объектом, которому приписывают собственные пороки, испокон веков служили евреи. Антисемитизм имеет биологический характер, т.е. идет из глубины подсознания. За двадцать веков он превратился в устойчивый стереотип, который усваивается с молоком матери и передается из поколения в поколение.

Надобно иметь недюжинную силу и крепость, чтобы противостоять этому массовому психозу, имеющему характер пандемии, но рождение, воспитание и вся жизнь подавляющего большинства людей не дают, к сожалению, этой силы и крепости. Почти каждый человек, заглянув в свою

душу, найдет в ней следы неприязни к евреям. И сами евреи здесь не составляют исключения. Они такие же люди, как и все, они дышат этим же воздухом нетерпимости. Столкнувшись с каким-нибудь еврейским подонком, евреи нередко испытывают ту же специфическую неприязнь, что и не евреи, забывая, что каждый народ имеет право на своих негодяев, которых всюду пруд пруди. Антисемитизм — это диагноз. Психиатрия должна бы включить его в свои учебники как один из видов психического расстройства, маниакального психоза. Хочется сказать господам антисемитам: «Это ваша проблема, идите и лечитесь».

Наша психика так устроена, что мы любим своего ближнего за то добро, которое ему сделали, и ненавидим за то зло, которое ему причинили. Масса зла, причиненного евреям европейцами за 20 веков, так огромна, что она сама по себе не может не стать причиной антисемитизма.

В одном из рассказов А. Платонов описал маленького еврейского мальчика, пережившего страшный погром. Этот мальчик в ужасе и смятении обратился к своему русскому соседу с вопросом: «Может быть, евреи действительно такие плохие люди, как о них говорят?» — и получил ответ: «Не надо думать глупость». Вот и нам хочется, вслед за Платоновым, сказать всем поддавшимся антисемитскому психозу: «Не надо думать глупость» [3].

Напомним, что Городовое Положение 1892 г. является основным законодательным источником по истории городского самоуправления в России конца XIX в. Этим законодательным актом было заменено предыдущее Городовое Положение (от 16 июня 1870 г.). Процитируем его некоторые положения о евреях.

В разделе XIV. Впредь до пересмотра действующих о евреях узаконений, постановить следующие правила: 1) Евреи не допускаются к участию В Городских Избирательных Съездах и Собраниях домохозяев [Город. Пол. ст. 34 и прил. к ст. 22 (ст. 2)], а также к занятию должностей по городскому общественному управлению и к заведыванию отдельными отраслями городского хозяйства и управления (Город. Пол. гл. II отд. 3).

2) В городских поселениях губерний, в коих евреям дозволяется постоянное жительство (Уст. Пасп. ст. 11), кроме города Киева, евреи допускаются к исполнению обязанностей городских гласных или уполномоченных на следующих основаниях (ст. 3-5 сего отдела).

3) По каждому городскому поселению местною Управою или городским старостою ведется особый список евреев, которые на основании Городового Положения (ст. 24, 33 и 43 и ст. 2 прил. к ст. 22) могли бы быть избираемы в городские гласные или уполномоченные [4].

Николаевская городская управа, кроме еще своих огромных обязанностей по жизни города, регулировала в Николаеве процесс избрания городского раввина и его помощника, фактически, вмешиваясь в религиозную жизнь евреев Николаева.

Газета «Южанин» 15 апреля 1895 года сообщала, что Николаевской городской управой (Херсонской губернии), 10 мая 1895 года, в 11 часов утра назначено в городском зале (думе) собрание николаевских евреев для выбора Николаевского городского раввина и его помощника. Желаящие быть избранными в раввины или его помощники приглашаются представить в управу к пятому мая 1895 года документы, удовлетворяющие требованиям, указанным в «Собрании узаконений и распоряжений правительства» от 15 мая 1887 года, за № 44. В собрании этом могут участвовать: почетные граждане, местные и иногородние, постоянно живущие в городе Николаеве купцы, мещане, цеховые и отставные нижние чины, не моложе 25 лет и не состоящие под судом и следствием [5].

10 мая 1895 года с 12 часов в зале городской думы состоялось собрание местного еврейского общества для выбора на следующее трехлетие, с 1 июня 1895 г. по 1 июня 1898 г., Николаевского городского раввина и его помощника. На должность городского раввина баллотировались следующие лица и получили избирательных и неизбирательных шаров: Х. – Б.Ш. Багров – 216 изб. и 175 неизб., И. Дульцин – 131 изб. и 248 неизб., Ш.Х. Левин – 186 изб. и 199 неизб., М.Л. Фрейнкель – 71 изб. и 314 неизб., г. Миндлин – 85 изб. и 301

неизб.; подавший заявление о желании баллотироваться А.А. Фрейденберг уведомил городскую управу телеграммой, что он отказывается от баллотировки. В помощники раввина баллотировались А.Г. Анчилевич и г. Миндлин, получившие: первый 286 изб. и 100 неизбир. шаров, а второй 120 изб. и 266 неизбир. Таким образом на должность Николаевского городского раввина избран Х.–Б.Ш. Багров и помощником его А.Г. Анчилевич. Баллотировка шарами происходила в присутствии исполняющего дела городского головы П.С. Греховодова. По окончании счета шаров был составлен протокол о выборах, который подписали все присутствовавшие. Всех избирателей было 380 и доверенностей было представлено 13, так что всего избирателей было 393 человека [6].

Газета «Трудовая копейка» 7 июня 1909 года отметила в рубрике «Новые книги» книгу Бруцкуса «Статистика еврейского населения». Газета отмечает, что под таким заглавием выходит выпусками сочинение Бруцкуса, которое проливает свет на жизнь и деятельность еврейского населения в России, основываясь на данных всеобщей переписи нашей стороны за 1897 год. Интересны цифры еврейского населения в пресловутой черте оседлости: зарегистрировано 4899327 чел. т. е. 93,9 процентов всего числа евреев в России; вне – же черты оседлости только 6 процентов.

Далее, в черте оседлости евреи составляют 11,57 процентов всего населения, а вне оседлости – 0,38 процента. Если же исключить из общего числа еврейского населения, проживающего вне черты оседлости, аборигенов Прибалтийского края, Кавказа, Средней Азии и ссыльных Сибири, то окажется, что всего лишь 5 процентов еврейского населения пользуется правами повсеместного жительства в России.

Еврейское население, как неземледельческое, главным образом живет, конечно, в местечках, городах, являясь там промысловым элементом. Так, в черте оседлости в городах живет почти $\frac{1}{2}$ еврейского населения (48,8 проц.), в местечках $\frac{1}{3}$ еврейского населения (44,1 проц.) и в сельских местностях – свыше $\frac{1}{8}$ процента (18, процента).

Книга г. Бруцкуса представляет большой интерес для всех, незнакомых с еврейским вопросом в России [7].

От жизни евреев в Российской империи снова обратимся к Югу Украины к городу Николаеву. Газеты Николаева внимательно следили за религиозной жизнью евреев Николаева, информировали о всех праздниках своих читателей.

«Трудовая копейка» 3 сентября 1909 года сообщала, что «Сегодня у евреев наступил Новый Год (Рош–Гашона), по этому случаю все еврейские магазины и торгово–промышленные заведения сегодня и завтра будут закрыты» и «По случаю еврейского праздника Новый Год (Рош–Гашона) занятия в биржевом комитете сегодня и завтра производиться не будут. Равным образом не функционирует и аналитическое бюро» [8].

Один из членов правления «Общество пособия бедствующим евреям ремесленникам города Николаева» опубликовал в «Трудовой копейке» 23 июля 1909 года «Открытое письмо николаевской еврейской публике». Приведем его текст полностью. Общество пособия бедствующим евреям ремесленникам города Николаева вновь открыло попечительство ремесленной трудовой помощи. Попечительство после тщательной проверки положения просителя нуждающегося в работе ремесленника, доставляет ему инструменты, материалы и прочее, смотря в чем он нуждается, доставляет иногда и заказы а также следит, чтобы получающий пособия занимался своим ремеслом. После сокращения работы на местных заводах и недавнего ливня осталось много семейных безработных, которые не могут самостоятельно стать на ноги и нуждаются в сторонней помощи.

Такие обиженные судьбой ремесленники стучатся в двери всех николаевских благотворительных обществ и получают везде один и тот – же ответ: «денег нет!...!».

Тяжело отказывать просителям – ремесленникам, просящим пособия не деньгами, а покупкой швейной или другой машины, инструментов или материалов для их ремесла. Такие просители хотят своими руками и тяжелым ремесленным трудом заработать хлеб для своей семьи.

Каждый в отдельности морально обязан уделить из своего бюджета(кто сколько может) в пользу таких тружеников – просителей...

2 августа в театре Шеффера местными любителями при участии известного николаевской публике господина Меерсона ставится спектакль «Хаси ди Иесойма» с дивертисментом в пользу попечительства ремесленной трудовой помощи, иначе говоря, в пользу обездоленных ремесленников. От публики зависит уменьшение числа безработных ремесленников [9].

Некоторые запреты против евреев доходили до полного абсурда. 23 декабря 1909 года «Трудовая копейка» писала, что разрешавшееся до сих пор беспрепятственное участие евреев в различных образовательных экскурсиях в Петербург и Москву стало в последнее время систематически воспрещаться. Даже «Новое время» недоумевает по поводу такой боязни «еврейской опасности» и пишет: «Такие распоряжения по меньшей мере дики. Что недопустимо в ученической поездке с учителем казенной гимназии во главе [10]»?

«Трудовая газета» 8 января 1912 год в статье «Перемена в положении в Николаеве», переданном ее корреспондентом из Херсона, писала, что Херсонской казенной палатой получено от министерства финансов официальное уведомление о том, что николаевской городской управе разрешена выдача торговых документов на 1912 год без предъявления от полиции удостоверения о праве жительства.

В Николаеве опубликование циркуляра ожидается приблизительно 10 января.

Известие это на херсонских промышленников и торговцев, соприкасающихся с Николаевом произвело ошеломляющее действие, несмотря на то, что оно не явилось неожиданным. В продолжении последних дней циркулировали настойчивые слухи о том, что такой циркуляр отправлен из Петербурга в Херсон. Можно себе представить, в какой степени эта благоприятная для евреев перемена оживит заметно упавшую за последние месяцы в Николаеве торговлю и промышленность [11].

8 января 1912 года «Трудовая газета» уведомляла читателей о «Лекции Шейнина». В понедельник в городском собрании состоится лекция М.Г. Шейнина «О Палестине». Для еврейского общества эта лекция является чрезвычайно интересной, так как затрагивает вечно жгучий вопрос о строительстве еврейской жизни в новых условиях государственности и быта. Деятельность господина Шейнина, посвященная интересам еврейского дела, является лучшим показателем того, что лектор по вопросу о Палестине может сказать много интересного и животрепещущего [11].

Евгений Ильин в той же «Трудовой газете» от 8 января 1912 года» провел большую анкету газеты «Слухи о новых ограничениях евреев».

В последнее время в торговом мире стали циркулировать слухи о введении контрольных книжек для отлучек купцов–евреев. Такого рода ограничения, в случае проведения его в жизнь, вызвало со стороны многих торгово–промышленных институтов серьезные опасения.

Лодзинский, Варшавский и многие другие комитеты обратились к министру внутренних дел с просьбой не вводить новых ограничительных правил о правожительстве евреев купцов первой гильдии и их служащих, так как, по мнению комитетов, правила эти могут подорвать промышленность.

Одесский же биржевой комитет имеет честь почтительнейше просить ваше высокопревосходительство сообщить, имеют ли основание газетные известия о предполагаемом введении контрольных книжек для отлучек купцов–евреев и их приказчиков в места вне черты еврейской оседлости? Если упомянутые известия имеют какие–либо основание, биржевой комитет считает своим долгом обратить внимание вашего превосходительства на то, что проектируемая мера поведет к фактическому отказу купечества от пользования услугами коммивояжеров–евреев, ибо, постоянно имея сам надобность в контрольной книжке, купец–еврей лишен будет возможности отдавать книжку на руки каждому приказчику. Вашему высокопревосходительству известно, какую огромную роль сыграли коммивояжеры евреи в деле широкого

распространения фабрикатов русской промышленности по всей необъятной шири нашего отечества».

Считая этот вопрос весьма важным, в особенности в настоящее время, когда отечественная торговля переживает тяжелый кризис, мы обратились к компетентным и близко стоящим к интересам торговли лицам с просьбой высказаться по этому поводу.

Д.М. Плетнев (гласный думы, бывший податной инспектор). Вопрос о введении контрольных книжек должен вызвать, по моему мнению, большую тревогу во всех слоях торгово-промышленного мира. Нет сомнения, что этот вопрос боевой. Бесспорно и то, что экономическое благополучие всей страны зависит от успехов торговли и промышленности: он составляет главный жизненный нерв, в них заключаются сила и могущество государства. Предполагаемая мера чревата серьезными последствиями, которые по своей совокупности трудно даже и представить себе в настоящее время. Как, например, укажу на одну область.

Известно, что теперь существует целая армия мирных завоевателей (комивояжеров), которые представляют, так сказать, живой мост, органическую связь между производителем и потребителем.

Эта армия завоевывает места сбыта и обширные новые рынки для сбыта новых товаров. С введением контрольных книжек картина резко поменяется. Контрольные книжки модно сравнить с изложением целей, которые прикуют местную производительность; с их появлением армия комивояжеров должна быть распущена.

Если настоящее положение дела можно сравнить с хорошим садом, то предполагаемую реформу и сравнить бы с большой бурей, которая неминуемо произведет большое опустошение в торгово-промышленном мире.

Г.А. Властелица(председатель биржевого комитета). Предполагаемое ограничение губительно отразится на русской промышленности. Я например, лично не встречал не пристроенных христиан, которые согласились бы идти в коммивояжеры между тем, как вся наша промышленность обязана своим

ростом этой категории промышленных культуртрегеров. Если и бывали случаи поступления на службу христиан в качестве коммивояжеров, то в большинстве случаев они предъявляли чрезмерно высокие требования и проявляли полное незнание своего дела. Мне самому, в моих торговых операциях такие вояжеры принесли немало убытков.

Вот почему категорически заявляю, что деятельность коммивояжеров – евреев полезна для торговли. Если вопрос этот будет поднят действительно, то я полагаю, что и николаевский биржевой комитет должен будет реагировать на эту новую попытку ограничить права евреев.

И.Р. Аврамов (купеческий староста). Как и каждое стеснение в торговле, предполагающееся ограничение прав купцов – евреев коммивояжеров, несомненно, отразится на интересах промышленности.

Для всех знающих дела торговли совершенно ясно, что сношения заводчиков, фабрикантов и так называемых, оптовых купцов с рынками потребления, через посредство коммивояжеров, значительно облегчается. При проведении означенных ограничений в жизнь купцы должны будут сноситься с рынками письменно. Этот путь является самым неудобным. Торговля требует краткосрочного разрешения всех деталей, и в этом отношении вояжеры незаменимы.

Кроме того, означенные ограничения имеют еще и другую отрицательную сторону, как известно, при заключении какой-нибудь сделки фабрики с купцом, существенную роль играют образцы, в особенности в мануфактурном и галантерейном делах. Если же коммивояжеры будут лишены возможности разъезжать по России, означенные образцы придется пересылать по почте. Это связано с потерей времени, обходится слишком дорого и, что важнее всего, обыкновенно не достигает цели. До сих пор вояжеры с одними образцами разъезжали по всем городам, теперь же придется каждому купцу посылать образцы отдельно. Таким образом, в виду большой ценности этих образцов предполагаемое уничтожение института коммивояжеров отразится на кармане обывателя, ибо за всякий расход фабрикант получает с потребителя.

Что же касается того, отразится ли предполагаемые стеснения евреев коммивояжеров на отечественной промышленности, то здесь существует одно обстоятельство, от которого, собственно, зависит, по-моему разрешение вопроса. Если эти ограничения не будут распространены и на иностранных коммивояжеров, – то промышленность наша, несомненно, значительно упадет. Так, в настоящее время евреям – коммивояжерам, являясь распространителями производства многих русских фабрик и заводов, не только увеличивают промышленность, но являются броней для защиты от иностранных конкурирующих производств. Благодаря же ограничениям русским коммивояжерам иностранцы, несомненно, наводнят наши рынки своими товарами, – тогда несомненно русская промышленность сильно пострадает... [11].

Наведем еще факты, положения из еврейской жизни в Российской империи. По поводу временного пребывания евреев в сельских местностях сенат разъяснил, что закон 3 мая 1882 года нисколько не стесняет принадлежащего евреям, как и другим подданным, права свободного передвижения и допускает временное пребывание евреев в той или другой сельской местности черты оседлости. Продолжительность временного пребывания, по разъяснению сената, не должна выходить за пределы, в коих утрачивалось – бы самое значение закона 3 мая. Такими нормами сенат считает кратковременные приезды в села для развозной торговли, операций, для помола хлеба на мельницах, двухдневные и трехдневные наезды в лес. Что же касается вопроса о разрешении евреям временного пребывания в сельской местности в течение периода летних работ, то сенат отвечает на него отрицательно [11].

9 февраля 1912 года «Трудовая газета» в рубрике «По Родине» описала «Редкий процесс» в Кишиневе. В кишиневском окружном суде впервые выступал в качестве обвинителя местный духовный раввин раби Мойше Гиндшпарг. Последний лично обвинял в деформации купца Каца, поместившего в покойном «Бессарабце» статью направленную против

Гиндшпарга. Редкий еврейском быту процесс привлек в зал заседания массу публики. Кац приговорен к 50 рублей штрафу или двум неделям ареста [12].

1 января 1912 года «Трудовая газета» писала о коробочном сборе с евреев. Городская управа сообщила господину градоначальнику, что в виду неутверждения им торгов на отдачу в откупное содержание коробочного сбора с евреев николаевского градоначальства ею учрежденного хозяйственное управление в составе следующих лиц: и. д. раввина Л.Г. Анчилевича, купцов: Л.Е. Мешуреса, Ш. Лтвшица, З.А. Бланка, П.Ш. Рашковського, мещан: Х. Зейтмана и М. Либмана. При чем, городская управа сообщает, что впредь до утверждения новой сметы расходов городская управа будет руководствоваться сметой расходов минувшего 4-х летия [13].

Тот же номер газеты писал, что в Одессе, после того, как петербургский градоначальник разрешил открытие еврейского литературного общества в Петербурге (без права открывать отделение в провинции), некоторые из местных еврейских деятелей обратились к местной высшей власти с ходатайством – разрешить открыть в Одессе подобное общество. Как говорит, устав нового общества на днях будет подвергнут рассмотрению [13].

Отслеживала «Трудовая газета» и жизнь евреев в провинции. 19 февраля 1912 года в статье «Закон и жизнь» писалось, что жители местечка Балацкое Херсонского уезда, главным образом, евреи облегченно вздохнули. Тянувшийся с 1908 года процесс о выселении владельцем местечка Королевым евреев из насиженных им, в течение нескольких десятков лет, мест наконец закончился 16 февраля. Херсонский окружный суд в иске Королеву о выселении евреев отказал и возложил на него уплату судебных и за ведение дела издержек. Жителям местечка в споре с Королевым пришлось выдержать большую борьбу. За давностью лет, они потеряли следы доказательств своих прав на занимаемые участки земли и, устанавливая свои права приходилось с неимоверными трудностями, Королев – же имел в своем распоряжении формальные акты на право собственности на спорные участки. С другой стороны немало испытывали евреи от того, что фабриканты, узнав о

предстоящем выселении евреев, сократили им кредит. Евреям, таким образом, пришлось вдвойне тяжело; в будущем необходимость перекочевывать с местечка, а в настоящем стесненное материальное положение. Говорят, что Королев после 10 лет волокиты по судам и больших расходов на процесс, решил отказаться от перенесения дела в апелляционную инстанцию. Процесс изобиловал массой сложных юридических вопросов о праве жительства евреев по закону 3 мая 1882 года. Со стороны истца Королева вел процесс присяжный поверенный А.А. Гржибовский из Херсона, а со стороны ответчиков присяжный поверенный Я.Л. Шварц из Николаева [14].

23 февраля 1912 года «Трудовая газета» поместила два небольших объявления о еврейской жизни в Николаеве. Первое, городской управой предложено городскому раввину произвести выборы казначея в молитвенный дом по Херсонской улице вместо отказавшегося по болезни, господина Ароновича.

Второе, в комиссии по раздаче бедным евреям поступило пожертвований на выдачу топлива деньгами 729 руб. 60 коп. и антрацитом на 485 руб. [15].

Конечно же, нельзя рассматривать жизнь евреев в Российской империи в отдельности от положения страны в общем. В связи с этим, авторы наводят данные об экономическом состоянии России, которое опубликовано в «Трудовая копейке» 7 мая 1909 года. Член Государственного Совета С.М. Ротванд, составил обширный доклад об общем экономическом состоянии страны.

До сих пор в государственной и общественной деятельности России, – говорится в докладе, – преобладало стремление к развитию ее внешнего могущества, без равномерных усилий к поднятию ее внутреннего благосостояния. Благодаря этому, общее экономическое и финансовое состояние страны значительно ухудшилось и вместе с тем ухудшилось положение торговых, промышленных, в особенности акционерных предприятий.

Слабое развитие торговли и промышленности не привлекает сельского населения в города, и сельское хозяйство, лишенное городского потребителя, не развивается. В результате в деревнях уже «не хватает работы для 7.000.000 рабочих обоего пола с 17.5000.000 членов их семейств».

У нас же на этот кризис не только не обращают внимания, но даже вносят в законодательные учреждения проекты новых обложений. В результате мы видим, что из ничтожного почти нищенского среднего дохода одной души, составляющего в России 60 рублей в год, на государственные и общественные налоги и другие подати отнимается по крайней мере в среднем 25 процентов, а с промышленности и торговли – более 40 процентов. Затем «остается в среднем на все содержание и нужды каждого отдельного лица всего народонаселения немного более гривенника в сутки».

Чтобы восстановить хиреющие силы страны, необходимо прежде всего выработать ясную и положительную финансовую и экономическую программу, которая ограждала бы народное благосостояние от дальнейшего разложения.

К сожалению, не смотря на требование Государственной Думы, представить более ясную и определенную программу деятельности министерства финансов таковая еще до сих пор не представлена [16].

Некоторые деятели России напрямую связывали развитие государства с еврейским вопросом. В статье в «Трудовой копеечке» от 28 апреля 1909 года «Экономическое состояние страны и обновленный строй» член Государственного Совета Войнилович внес в комиссию по изучению росписи докладную записку, в которой указывается не необходимость коренных реформ всего нашего гражданского и политического быта.

«Россия, как государство, занимающее 1/5 часть населенного земного шара, имея в своих границах столько различных народностей с определенными культурами и вероучениями, не может для полного развития своих сил преследовать узко националистическую политику, ибо это была бы политика внутренней борьбы, а не творчества. Она должна стать на почву государственности, на почву равноправного предоставления каждой

народности свободы культурного ее развития, на почву равноправного предоставления каждой народности свободы культурного ее развития, на почву объединения интересов всех племен и народностей в одном общем государственном интересе, под спикером державнейшего Императора Всероссийского, как Верховного покровителя нравственных и материальных нужд каждого верноподданного без различия религии и народности, как это было возведено с высоты престола благополучно царствующего Монарха.

«Прививка равноправия – это единственное средство возрождения истощенного государственного организма».

Высказываясь за привлечение в Россию иностранных капиталов, г. Войнилович замечает: «Но еще легче, чем привлечение в глубину России иностранных капиталов, это – предоставление своим подданным свободы передвижения и применения их труда и способности там, где может для них оказаться подходящее поприще».

«Не подлежит сомнению, что уничтожение черты еврейской оседлости дало бы возможность использования многие, лежащие втуне, природные богатства страны, оживило бы торговлю и промышленность, ибо за еврейскими пионерами двинулись бы и еврейские капиталы, с которыми, – вольно или невольно, – однако же, считаться приходится» [17].

Авторам об этой статье в современном мире и современном положении хочется сказать «без комментариев» и «История учит только тому, что она ничему не учит», в данном случае, Россию.

И. Райневский в «Трудовой газете» 4 февраля 1912 года спрашивает, восклицает «Извозчики – евреи! Законно – ли?».

Николаевские извозопромышленники, особенно евреи, почему – то в опале у наших городских заправил, которые особенно недолгобливают владельцев платформ. Вот факт характеризующий это отношение: «владельцев других выездов управа обложила налогом в размере: легковых в 8 р. 40 к. и 10 р. 55 к. и ломовых – в 6 р. 15 к. и 7 р. 5 к. – «платформщики» же обложены в 28 руб. 20 коп. Такая несправедливость, конечно, вызвала «платформщиков»

протесты и в городскую управу посыпались просьбы об уменьшении налога. Но все просьбы, отдельные и коллективные, оставались гласом вопиющего в пустыне. Управа обратилась даже за содействием полиции, при помощи которой она стала арестовывать выезды тех, которые не уплатили полностью налога. Среди платформщиков – паника. Что ни день, полицией арестовывались платформы то у одного, то у другого. И удивительно, что «ежовые рукавицы» коснувшись большей частью евреев, которых управа и без того ограничила в правах. В то же время когда для русских платформ учреждена биржа в самом центре торговой жизни города – на базаре (на Глазенаповской площади) евреев загоняли в «черту» – на площадь против завода Донских, по Херсонской улице, расположенную далеко от центра в самой низменной части города. В результате притеснений городской управы явилось разорение многих извозопромышленников. В довершении всего оказывается, что непомерный налог в 28 р. 20 к. незаконен.

Согласно правилам о сборе с извозного промысла высший размер налога точно установлен статьей 1 и 2 и пунктом 4 статьи 4 приложения 1 к статье 134 городского положения 1892 года в размере 10 рублей в год с каждой лошади. Равным образом, согласно ряду разъяснений сената не следует взимать платы за платформы, за стоянку лошадей, за пользование площадями и т.д. Кроме того, согласно указу сената от 29 октября 1903 г. городское управление, представляя собою все городское общество, обязано действовать в интересах всего населения и не в праве устранять жителей какого угодно вероисповедания от участия в пользовании городской землей, и вообще устанавливать для отдельных групп какие – либо изъятия из общих для всего населения правил. Ясно, кажется, что ограничений для евреев не должно быть. Только для управы это неясно. Затем любопытно знать на основании каких законов и правил она повысила налог с 20 р. на 28 р. 20 к. Ведь вышеуказанные правила говорят другое. Отчаявшись добиться справедливости у управы, группа извозопромышленников евреев обратилась через господина николаевского градоначальника с жалобой в правительствующий сенат, и ссылаясь на ряд

законоположений и распоряжений правительства, разъяснений сената и указаний городских положений, просит признать: 1) что сбор с извозного промысла должен быть взимаем со всех видов извозного промысла на одинаковых началах, только по количеству лошадей, 2) что все остальные сборы, а равно увеличенное в 4 раза в сравнение с другими взимание сбора с платформ должны быть отменены и 3) что ограничение извозчиков евреев в праве стоянки на бирже вместе с русскими подлежат отмене.

Найдет ли сенат законными действия управы? Сомневаемся [18].

11 декабря 1909 года «Трудовая копейка» сообщала из ближних мест от своего корреспондента И. Ор – кого из города Вознесенска, что у нас подвизается еврейско–немецкая труппа под управлением г. Мишурента. Состав довольно сносный и она пользуется материальным успехом. На днях на 5 гастролей приезжает к нам «русская драма» под дирекцией М.А. Фебера и готовятся к постановке: «Анатэма», «Анфиса», «Дни нашей жизни», «Дети XX века» и «Синяя птица». В виду долгого отсутствия в городе хорошей драмы можно предсказать ей здесь успех.

А также что на днях будет в думе Вознесенска будет рассматриваться вопрос об устройстве керосино–калильного освещения [19].

12 июня 1909 года «Трудовая копейка» опубликовала объявление в рубрике «Местная жизнь» «В пользу пострадавших». С разрешения господина Николаевского градоначальника, Николаевский городской раввин сего 11–го июня приступил к сбору пожертвований в пользу пострадавших от наводнения бывшего 8–го июня [20].

Конечно же, николаевская пресса не могла обойти своим вниманием памятную и очень печальную дату – годовщину ухода Теодора Герцля.

«Трудовая копейка» 28 июня 1909 года опубликовала две статьи о Теодоре Герцле. Первая, вчера в местных еврейских молитвенных домах были отслужены панихиды по случаю исполнившегося пятилетия со дня смерти Теодора Герцля [21].

Автор второй С. Фи – в статье «Теодор Герцль» писал, что 5 лет тому назад в нескольких верстах от Вены ровно в 12 ½ часов дня скончался великий борец за права еврейского народа Теодор Герцль.

Энтузиаст – организатор, горячий поборник любви и правды, великий вождь своего обездоленного и затравленного народа – он сумел вдохнуть жизнь в то светлое и яркое, что до него казалось утопией.

Своим примером он повлиял на крупных деятелей общественной жизни в нужном ему направлении. А условия, при которых пришлось работать покойному были лучшим залогом его крепкой и могучей веры в то дело, которому с радостью и любовью отдавал он всего себя.

И вместе с тем начинали верить неверующие.

И каждый конгресс, со своим великим инициатором во главе, привлекал все большее и большее число членов, уже слепо веривших в своего вождя.

И вождь их не обманул...

Пусть среди нас не будет его бледного одухотворенного лица, пусть крепко зарыты остатки его в земле, пусть навеки умолк его звонкий голос широкий след остался после него, след на том пути, который рано или поздно – он верил в это – приведет его народ к великой политической самостоятельности...

И много веков будет маячить память великого националиста Теодора Герцля на славном пути любви, равенства и братства, и навеки имя отважного борца будет пробуждать лучшие чувства в душе, кто –

«... свободу, как мать дорогую любил,

И во имя ея подвизался...» [21].

Очень интересны заметки о сионистском движении в США, Одессе, России, опубликованные в 1909 году в «Трудовой копеечке». Они обрисовывают географию сионизма, состав его участников, отношение в России, мечты евреев сионистов о Палестине и отношение к этому их ярых оппонентов. 25 апреля 1909 года газета сообщает, что по полученным в местных сионистских кружках сведениям, в первой половине июня в Нью-Йорке состоится сионистский

конгресс, уже двенадцать лет созываемый ежегодно «Американской ассоциацией сионистов». Конгресс в нынешнем году будет исключительный, так как на него соберутся делегаты из всех городов Америки, играющих роль в сионистском движении. Американские сионисты придают большое значение этому конгрессу в виду того, что в нынешнем году состоится в Европе международный сионистский конгресс, а также в виду того, что окончательная победа млада – турок окрылила надежды сионистов, так как младотурки высказывают симпатии к евреям, притесняемым в других государствах [22].

6 июня 1909 года: По последним сведениям полученным местными сионистами, в Нью-Йорке на ежегодном собрании сионистов имели место бурные дебаты по поводу колонизации Палестины. Организован комитет для предварительного обсуждения этого вопроса, дабы предупредить возможность спекуляции при покупке земли. Доклад лондонского колониального треста произвел крайне неприятное впечатление и вызвал общее неудовольствие. Почти все высказались против предложения доктора Зангвиля о переселении в Месопотамию [23].

18 декабря 1909 года статья «Падение сионизма в России». Гамбургская конференция русских делегатов приверженцев сионизма в России и отсутствие среди сионистов идейной молодежи, способной пропагандировать, агитировать и организовывать кружки, а также и отказ со стороны буржуазии и плутократии материально поддерживать сионистское движение, переживающее в настоящее время тяжелый кризис [24].

20 декабря 1909 года статья «Разоблаченный сионизм». Происходящий сейчас в Гамбурге съезд сионистов впервые выносит наружу то, что так долго старались скрыть набором красивых фраз о священном Сионе, обетованной родине, самостоятельном еврейском государстве.

Уже и раньше раздавались голоса, что Палестина, которая по библии так близка была к земному раю, теперь имеет мало общего с этим местом вечного блаженства.

Но это были большею частью голоса рабочих, увлекшихся националистической проповедью и попавшихся в Палестину в поисках за счастьем. Говорили они о том, что, явившись туда без всяких средств, истратив их на переселение, они попадали в руки предпринимателей, с которыми не имело возможности бороться; что массовое транспортирование бедняков в Палестину, практиковавшееся в 90-х годах, приобрело характер чуть ли не работорговли.

Такие голоса легко заглушались. Теперь тоже самое почти говорят выдающиеся представители Сиона, открыто упрекая его в обмане относительно медовых рек, текущих будто бы в Мертвое море.

Обвинение в обмане, это, конечно, только увлечение прозревших. Нелепо заподозрить в сознательном обмане сионистов, в большинстве случаев искренно увлекающихся красивой идеей.

Но дело в том, что это – представители интеллигентной буржуазии, которая испытывает только национальный гнет, оставшийся в наследие от средневековья, а отнюдь не экономический гнет капитала, для которого нет ни иудея, ни эллина.

Другое дело пролетариат. Его социальное рабство делает для него безразличным национальное притеснение в чужой стране. Эксплуатация капиталиста единоверца в стране отцов для него не легче эксплуатации капиталиста – гоя в стране изгнания. Арийский пролетариат ближе ему, в силу общности интересов, чем семитская капиталистическая буржуазия.

Самое же главное, что в европейских странах с развитою промышленностью ему легче в солидарной борьбе с остальным пролетариатом всех стран и всех национальностей достигнуть желанного Сиона – совершенного общественного строя, где не будет разделения не только на иудеев и эллинов, но и еще более чувствительного для него разделения на богатых и бедных, трудящихся и пользующихся продуктами труда, эксплуатируемых и эксплуататоров.

Вот тот путь, на который стал уже еврейский пролетариат; вот тот единственный смысл, который он может вкладывать в припев традиционного «Срулика»: «Домой! Домой!» [25].

Конечно же, в каждом национально – освободительном движении любого народа случались постоянно противостояния между лидерами, которые были оппонентами друг друга, а то и врагами.

10 июля 1909 года: пример, как Жаботинский высказывался об Азефе.

Вл. Жаботинский с грустью говорит в «Рассвете» о том неблагоприятном впечатлении, которое производит на евреев изобличение Азефа и Гекельмана в столь гнусных делах.

Не могу сказать, печалится г. Жаботинский, что Азеф и Гекельман могут где – либо вызвать новый подъем антисемитизма (приливы и отливы общественных настроений обуславливаются более сложными причинами); но несомненно, к сожалению то, что на мировую нашу репутацию попало еще два брызга грязи и что если не у друзей, то у нейтральных укрепитя понятие о евреях, как, о существе во всяком случае ненадежном, от которого лучше держаться подальше...

Г. Жаботинскому до такой степени досадно это обстоятельство, что он пытается доказать, что у Азефа нет ничего типично – еврейского.

У Азефа, говорит г. Жаботинский, как он вырисовывался в этой истории, нет ни одного из признаков, характерных для среды, поставлявшей подпольных еврейских работников: нет нервности, богоискательства, фанатической рассудочности, заставляющей страстно гоняться за теоретическим оправданием собственных настроений. Нечего уж, конечно, и говорить о бездонной разности в нравственном уровне: даже за вычетом этого основного момента, в психологии Азефа остается нечто такое, чего никогда не было видано в еврейском подполье: цинизма.

Может быть и так, но стоит ли ставить вопрос на такую почву? При чем тут тип? В семье не без урода [26].

«Трудовая газета» 9 февраля 1912 года сообщала о «Палестинском съезде», что в Одессе 6 февраля поздно ночью закончился. Съездом получены приветствия от Вольфсона, Aktions – komite и сионистских организаций всех стран. Постановлено в ознаменование деятельности вождей Усышяева и Ялевова основать в Палестине два поселка. Смета определена в 50 тысяч франков. Подписка на съезде дала двенадцать тысяч [27].

Далее авторы, на основании материалов в николаевских газетах, наведут интереснейшие материалы о евреях на мировом уровне, которые показывают позицию многих деятелей, стран по еврейскому вопросу в конце XIX – начале XX столетия.

«Трудовая копейка» 19 ноября 1909 года опубликовала статью автора «С. С.» «Роль евреев в современной экономической жизни».

В одной из концертных зал Берлина известный экономист профессор Вернер Зомбарт прочел серию лекций под общим названием: «Иудаизм и капитализм», привлекая массу публики.

Зомбарт полагает, что мировой истории едва ли известно другое явление, имевшее столь большое значение для культуры вообще и для экономической культуры в особенности, как история еврейского народа.

Лектор останавливается затем на наиболее существенных для современного экономического развития моментах. К числу их относится, прежде всего, перемещение центра мировой хозяйственной деятельности в XVI и XVII столетиях от южных и юго–западных наций (итальянцев, испанцев и португальцев) к северным и северно–западным (голландцам и англичанам). Параллельно с этим идет переселение в Голландию и Англию евреев из итальянских городов, из Испании и Португалии. Внезапный экономический расцвет Голландии может быть объясняет только притоком богатых еврейских купцов. К тому же в руках евреев сосредоточивалась торговля предметами роскоши, главным в то время предметом промышленности и торговли; они же выбросили на мировой рынок первые складочные товары (колониальные продукты, табак и сахар) они же торговали революционизировавшими все

современное хозяйство предметами (хлопком, индиго и коленкором); наконец, они же владели и серебряными россыпями Америки.

Евреи были настоящими основателями современного колониального хозяйства, как свидетельствует о том их длительное участие в руководстве Ост–Индской компании и в открытии Америки. Экспедиция Колумба финансировалась евреями; экипаж его кораблей в значительной своей части состоял из евреев; и так началось наводнение Южной Америки евреями, которые оттуда двинулись уже в Северную Америку. Здесь влияние их обусловлено своеобразным проникновением колонизации еврейскими элементами, – евреи в качестве мелких торговцев проникали вместе с первыми колонизаторами в самые дикие области, – а также и тем обстоятельством, что за весь колониальный период Америка была им обязана своей независимостью от метрополии, ибо они принесли с собою с юга благородные металлы.

Влияние евреев на современную хозяйственную систему выразилось, во-первых, в том, что они создали материальную основу, на которой только и могло развиваться современное государство: современное войско стало с экономической точки зрения возможным только благодаря им. Поставщики в XVI, XVII и XVIII столетиях были все из евреев и евреи же создали главную форму современного государственного займа, при посредстве биржи.

Биржевая торговля и торговля в кредит тоже несомненно обязаны своим возникновением евреям.

Огромно их значение в капиталистическом производстве товаров. Главнейшая отрасль промышленности в XIX веке, промышленность текстильная, находилась в сильной степени под влиянием евреев; они распространяли его и на другие отрасли промышленности, по мере того, как те проникались коммерческим духом.

Наконец, евреи развили и дух современного капитализма. Введенное ими в экономическую жизнь начало, гласило: при возможно низких ценах – по

возможности большой оборот. Тем самым они явились родоначальниками свободной торговли и свободной конкуренции [28].

«Трудовая копейка» – 23 мая 1909 года в рубрике «За рубежом» публикует интереснейшую статью об отношении к истории евреев в Испании.

Во имя «искупления великого греха перед историей» испанцы решили вернуть испанским евреям их родину – Испанию. Мысль о возвращении изгнанного инквизицией израильского народа была высказана лет двадцать назад мадридским сенатором Исидором Лопец. С тех пор идея эта медленно созревала и теперь только легла в основание образовавшейся в Испании лиги, во главе которой стал сенатор доктор Пумедя. Лига носит название: «Allianza Hispano – Israelita» и среди своих членов насчитывает таких крупных деятелей Испании, как бывший министр – президент Морет, депутат Каналехас и писатель Перец Гальдос. В опубликованном воззвании к испанскому народу сказано, что долг чести нации – возвратить родину испанским изгнанникам [29].

Просто поражающе звучит статья «К расторжению русско–американского договора» опубликованная в 18 января 1912 года в «Трудовой Газете».

В американском журнале в интервью Коковцев, по словам газеты, сказал: «Россия не дала оснований расторгнуть русско–американский договор. Приезжающие в Россию должны подчиняться ее законодательству. Россия к американским евреям относится одинаково, как и к евреям других стран.

До сих пор ни одно цивилизованное государство не оспаривало прав держав определять круг нежелательных для них иностранцев. Америка, например, воспрепятствовала въезд многоженцам... Исключение для американских евреев дало бы им больше прав сравнительно с русскими евреями. Существующее ограничение рассматривается, как мера защиты коренного населения от чужеродного господства. Предложение репрессии по отношению к американским товарам принадлежит отдельным общественным группам. Правительство – же своей точки зрения еще ничем не проявляло.

Дальнейший ход событий зависит от будущих переговоров о новом соглашении, причем предложения должны исходить от Соединенных Штатов, отменивших договор» [30].

Не менее впечатляющим звучит и статья «Рейхстаг об еврейском вопросе в России» напечатанная 9 февраля 1912 года в «Трудовой газете». Конечно, с высоты более сотни лет, страшно и представить, что происходило в фашистской Германии в ходе «окончательного решения еврейского вопроса», а эти события разделяет чуть более 30 лет.

В германском рейхстаге социал–демократ Леденбург, поддерживаемый левой, говоря по вопросам иностранной политики, коснулся еврейского вопроса в России.

Оратор протестовал в крайне резких выражениях против русской правительственной политик по отношению к евреям. Он выразил удивление, что еврейские банкиры Европы косвенно поддерживают эту политику займами; оратор протестует против того, что «русское правительство содержит в Германии политических шпионов, которые азефовскими приемами подстрекают на преступления и сами совершают таковые, угрожая безопасности и жизни мирного населения». В заключение оратор призывает рейхстаг выразить протест против обстановки дела социал–демократов второй Государственной Думы (Одобрение слева).

Оратору отвечает статс–секретарь Кидерлен–Вехтер. Он заявляет, что считает себя обязанным отразить нападки социал–демократов на правительство, состоящей в дружбе с Германией, и сожалеет, что социал–демократический оратор говорит о каких–то преступных намерениях и действиях России. Министр энергично протестует против этих обвинений (Справа одобрение, слева смех) [31].

Ну и конечно же, во всем виноваты евреи. «Трудовая газета» 1 января 1912 года опубликовала интереснейшую статью «Контр – революция и евреи».

Одна легенда – очень живуча и в наше время среди реакционеров, – легенда о том, что корни всякой революции нужно искать в еврейской

агитации. Любопытный эпизод из истории этой легенды приводит господин М. Львович в последней книжке «Русского Багатства» в статье «Контр–революция и евреи»:

«Шестьдесят слишком лет назад австрийский фельдмаршал Гайнау, заняв столицу мятежной Венгрии послал своему императору рапорт следующего содержания: «Неоспорим тот факт, что венгерские и, в особенности, будапештские поставили себе в после – мартовское время задачей направить все постыдные страсти, на которые только способен человек, против священной династии. В то время, как мадьяры, отчасти по своей политической неразвитости, отчасти по заблуждению, в которое они вовлечены были некоторыми мечтателями, сражались за свою так называемую «свободу» и «независимость», еврей только о том и думал, чтобы уничтожить Австрию и ее царствующий дом насмешкой и хулой запятнать и унижить их в общественном мнении».

«Но в то время, когда Гайнау писал свои рапорты в Будапешт, существовали еще в Сегедине национальное мадьярское собрание и правительство. Когда в Сегедине получены были известия о жестоких преследованиях, воздвигнутых Гайнау против евреев за «постыдное их участие в революции», состоялось экстренное заседание национального собрания при огромном стечении лиц, последовавших со всех концов Венгрии за депутатами и министерством. Блестящую речь произнес тогда министр Семере... Они (евреи), – сказал, между прочим, оратор, – отплатили нам за нашу жестокость безграничным самопожертвованием. Они страдали и трудились для блага Венгрии больше любой из народностей, ее населяющих»... Национальное собрание тут же единогласно декретировало еврейское равноправие. Правда, декрет это мог иметь в тот момент лишь моральное значение для венгерских евреев; Гайнау отнюдь не торопился приводить его в исполнение. Но этим декретом подрезана была возможность для наступившей реакции использовать «в надлежащей мере» темные инстинкты расовой и исповедной вражды для подавления свободы» [32].

Авторы не могут не отметить аналитическую статью «Немцы, поляки и мы», которая расставляла все на свои места, заставляла евреев задумываться о своем будущем развитии, самосохранении, решении проблем, а главное, о своей самоидентификации в начале XX столетия.

По мере роста национального самосознания жизнь выдвигает перед каждым народом все новые задачи, клонящиеся к сохранению его самостоятельности и независимого положения среди других соседей – народов. Вопросы практической политики приобретают тем большую важность, чем сложнее и разнообразнее этнический конгломерат, окружающий борющуюся за свои права национальную группу. И среди многочисленных национализмов нашего времени ни один, пожалуй, не связан со столькими опасностями, ни одному не приходится вести свой челн по такому неизведанному морю, как молодому национализму еврейского народа.

Живя во всех долготах и широтах земного шара и не имея на нем ни единой пяди собственной земли, еврейский народ, хотя и проснувшийся к национальной жизни, остается в глазах окружающих народностей тем – же старинным Schutz – Jude, каким он был в средние века. Утилитарная точка зрения на евреев, как на зло, с которыми мирятся лишь до тех пор, пока оно искупается «пользой» данного государства или господствующего народа, – продолжает процветать и в наши дни, не обнаруживая ни малейшей склонности к увяданию.

В разных странах различно проявляется эта точка зрения: в реакционных – она служит источником ограничительных законов против евреев, в странах эмансипированных она создает из евреев силу, которой пользуются по мере надобности те или другие национальные или политические партии для достижения своих целей, чуждых и нередко враждебных еврейству. Политически дезорганизованное еврейство не может противостоять многочисленным посягательствам «друзей», и в тех странах, где происходит борьба между несколькими враждующими национальностями, оно попадает в положение поистине трагическое. В несчастной Галиции, раздираемой

усобицей, между поляками, немцами и русинами, каждая из этих национальностей охотно видела – бы в евреях своих союзников против всех остальных: «Kolo polskie» уверяет евреев в полной ненужности для них самостоятельной политической организации, манит их блестящим лоском польской культурности(особенно перед выборами) полное забвение застарелее застарелой вражды к евреям; русины не прочь напоминать евреям об их унижительном положении среди поляков и немцев, а немцы прямо могли – бы заявить и свои права на евреев, опираясь хотя – бы на то, что евреи говорят, «хотя и страшно испорченным, прекомичным, но все – таки немецким языком».

Не лучше обстоит дело и в Германии. Разверните номер газеты «Berliner Tageblatt» от 9-го января сего года. Под заглавием «Der Jude ein Pionier des Deutschtums» рассказывается на трех столбцах о том, как полезны евреи в благодарной роли проводников немецкой культуры «на юго–восток». Говоря на немецком жаргоне, еврей тем самым тяготеет к Германии, он уже на половину немец, он обучает детей своих по–немецки (хотя–бы и в конфессиональных школах), он сохраняет духовную связь с немецкой культурой и охотно вступает в торговые сношения с немцами, - и нужно–ли желать для немецкого дела на юго–востоке лучшего носителя, чем местный еврей, как–бы самой судьбой к тому предназначенный? Таковы приблизительные рассуждения немецкого публициста, считающего возможным отождествить немецкий национализм с еврейским на пути к общей цели – завоеванию юго–востока – для немцев. «Мир уже разделен – восклицает автор в конце своего рассуждения – и немцы при разделе были обижены. Огромные народные силы, ежегодно даруемые нами Америке, безвозвратно потеряны для нас. Куда – же, однако, направятся новые тысячи наших соотечественников? Перед нами ныне один только путь – на юго–восток, и к этому пути мы должны обратиться, если не желаем задохнуться... Земля, которую мы по необходимости должны приобрести должны обрести, не дается нам без тяжкого, быть может, даже кровавого труда. Нас ждет напряженная тяжелая работа, но она увенчается успехом, если только мы не упустим из виду нашей цели. А цель эта одна – у немцев и у евреев.

Пусть же они работают вместе. Будемте помогать и поддерживать наших пионеров на юго–востоке – евреев!»

Впрочем, справедливость требует заметить, что поляки познанские и всякие другие своим крайним антисемитизмом сами вводят местных евреев в искушение – заключить союз с немцами, которые все – таки менее нетерпимо и менее презрительно относятся к евреям. Оскорбления, которым на каждом шагу подвергается национальное достоинство еврейского народа со стороны польского общества и печати, могут привести к самому печальному результату: среди еврейской буржуазии и интеллигенции найдутся, чего доброго, элементы достаточно самолюбивые для того, чтобы активно выступить против поляков, но недостаточно сознательные для того, чтобы вести свою собственную национальную политику -, как за лучшее орудие борьбы с польским антисемитизмом, ухватятся за немецкое культуртрегерство. Польскому обществу следовало бы серьезно считаться с этой опасностью и не создавать себе врагов, пока не поздно. Мы не желаем столкновений с интересами других народностей, но только до тех пор, пока не нарушаются наши национальные права.

Такие принципы должны лечь в основу еврейской политики. Но осуществить их дано лишь самостоятельной национально – политической организации. А. З. [33, С. 21 – 24].

Таким образом, мы видим, какое пристальное внимание уделяли николаевские газеты «Южанин» за 1895 год, «Трудовая копейка» 1909 и «Трудовая газета» 1912 годов еврейскому вопросу в Николаеве, Юге Украины, России и мире в конце XIX – начале XX века на своих страницах. Статьи, материалы в этих газетах поражают авторов своей открытостью к пониманию всеобщей уязвимости, зависимости, униженности положения евреев в Российской империи и мире, углубленном, широком и честном отношении в мире. Газетные материалы, их авторы, не лукавят и не прячутся от тяжелой правды, описывая положение, жизнь евреев в то время.

Литература и источники:

1. Щукин В.В., Павлюк А.Н. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева(конец ХУІІІ – начало ХХ вв.) / В.В. Щукин, А.Н. Павлюк / Научный редактор Н.Н. Шитюк / Государственный архив Николаевской области. Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. – 352 с.
2. Еврейские адреса города Николаева (еврейский путеводитель по Николаеву) / Автор – составитель В.В. Щукин, под редакцией М.Д. Гольденберга, редактор – консультант А.Н. Павлюк. – Николаев: Издатель Шамрай П.Н., 2015. – 144 с., ил.
3. За что ненавидят евреев [Электронный ресурс. Режим доступа: published on mirputeshestvij.ru according to the materials uduba.comhttps://mirputeshestvij.mediasole.ru/za_chno_nenavidyat_evreev].
4. Городовое Положение 1892 г. Российской империи [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/grd1892.htm>].
5. Южанин. – 1895. – 15 апреля.
6. Южанин. – 1895. – 11 мая.
7. Трудовая копейка (Далее. – ТК.). – 1909. – 7 июня.
8. ТК. – 1909. – 3 сентября.
9. ТК. – 1909. – 23 июля.
10. ТК. – 1909. – 23 декабря.
11. Трудовая Газета (Далее. – ТГ.). – 1912. – 8 января.
12. ТГ. – 1912. – 9 февраля.
13. ТГ. – 1912. – 1 января.
14. ТГ. – 1912. – 19 февраля.
15. ТГ. – 1912. – 23 февраля.
16. ТК. – 1909. – 7 мая.
17. ТК. – 1909. – 28 апреля.
18. ТГ. – 1912. – 4 февраля.
19. ТК. – 1909. – 11 декабря
20. ТК. – 1909. – 12 июня.

21. ТК. – 1909. – 28 июня.
22. ТК. – 1909. – 25 апреля.
23. ТК. – 1909. – 6 июня.
24. ТК – 1909. – 18 декабря.
25. ТК. – 1909. – 20 декабря.
26. ТК. – 1909. – 10 июля.
27. ТГ. – 1912. – 9 февраля.
28. ТК. – 1909. – 19 ноября.
29. ТК. – 1909. – 23 мая.
30. ТГ. – 1912. – 18 января.
31. ТГ. – 1912. – 9 февраля.
32. ТГ. – 1912. – 1 января.
33. Немцы, поляки и мы. Хроника еврейской жизни. – 1905. Год первый. – 23 января. № 3 – 4. – С. 21 – 24.

Г.П. Коваль, А.Г. Коваль, Р.Г. Коваль

**ЕВРЕЙСКИЙ ВОПРОС В НИКОЛАЕВЕ, ЮГЕ УКРАИНЫ, РОССИИ
И МИРЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА НА СТРАНИЦАХ
НИКОЛАЕВСКИХ ГАЗЕТ**

***Аннотация.** Авторами в статье рассмотрено разные стороны жизни евреев, «еврейский вопрос» в Николаеве, Юге Украины, России и мире в конце XIX – начале XX века на страницах николаевских газет – «Южанина» за 1895 год, «Трудовой копейки» 1909 и «Трудовой газеты» 1912 годов. Авторы избрали материалы этих газет по причине их малой изученности и нечастого использования исследователями и большим количеством материала о положении евреев. Авторы также поднимают вопрос: «За что ненавидят евреев?». Авторы отмечают пристальное внимание указанных газет еврейскому вопросу. Авторов поражают статьи, материалы газет своей открытостью к пониманию всеобщей уязвимости, зависимости, униженности положения евреев в Российской империи и мире, углубленном, широком и*

честном отношении в мире – Германии, США. Авторы указывают, что авторы газетных материалов не лукавят и не прячутся от тяжелой правды, описывая положение, жизнь евреев в то время.

Ключевые слова: *евреи, статьи, положение евреев, николаевские газеты, «Южанин», «Трудовая газета», «Трудовая копейка», Николаев, Россия, США.*

Г.П. Коваль, О.Г. Коваль, Р.Г. Коваль

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В МИКОЛАЄВІ, ПІВДНІ УКРАЇНИ, РОСІЇ І СВІТІ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ НА СТОРІНКАХ МИКОЛАЇВСЬКИХ ГАЗЕТ

Анотація. *Авторами в статті розглянуто різні сторони життя євреїв, «єврейське питання» в Миколаєві, Півдні України, Росії і світі в кінці ХІХ – початку ХХ сторіччя на сторінках миколаївських газет – «Южанина» за 1895 рік, «Трудовой копейки» 1909 і «Трудовой газеты» 1912 років. Автори обрали матеріали цих газет через їх мале вивчення і нечасте використання дослідниками і велику кількість матеріалу про становище євреїв. Автори також піднімають питання: «За що ненавидять євреїв?». Автори відмічають пильну увагу вказаних газет єврейському питанню. Авторів вражають статті, матеріали газет своєю відкритістю до розуміння загальної вразливості, залежності, приниженості становища євреїв у Російській імперії і світі, поглибленому, широкому і чесному відношенні в світі – Німеччині, США. Автори вказують, що автори газетних матеріалів не лукавлять і не ховаються від важкої правди, описуючи становище, життя євреїв у той час.*

Ключові слова: *євреї, статті, положення євреїв, миколаївські газети, «Южанин», «Трудовая газета», «Трудовая копейка», Миколаїв, Росія, США.*

Н.Р. Koval, А.Н. Koval, R.H. Koval

THE JEWISH QUESTION IN NICOLAYEV, SOUTHERN UKRAINE, RUSSIA AND IN THE WORLD AT THE END OF THE XIX - THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

ON THE NICOLAEV NEWSPAPERS' PAGES

Abstract. *The article deals with the different aspects of the Jews life, the "Jewish question" in Nikolayev, the South of Ukraine, Russia and in the world at the end of the 20th - the beginning of the 20th century on the pages of the Nikolayev newspapers - "Yuzhanina" (1895), "Labor kopecks" (1909), and "Labor newspaper" (1912). The authors chose these newspapers because they were not much investigated and used by the researchers and because of a large amount of information about the situation of the Jews.*

The authors also raise the question: "Why are the Jews hated?" The authors point out the close attention of these newspapers to the Jewish question. The authors are impressed with the articles and their openness to understanding the general vulnerability, dependence, humiliation of the Jews position in the Russian Empire and the world; in depth, broad and honest attitude in the world - Germany, the United States. The authors point out that the authors of the newspaper materials do not lie and do not hide from the hard truth, describing the situation, the life of the Jews at that time.

Keywords: *Jews, articles, position of Jews, Nikolayev newspapers, "Yuzhanin", "Labor newspaper", "Labor kopeika", Nikolaev, Russia, USA.*

УДК 929.532(477.62=411.16)''18''

Кригіна Ольга Валеріївна

(Маріупольський державний університет,

м. Маріуполь, Україна)

ВЕДЕННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ ІУДЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: ВИМОГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Метричні книги – це публічні акти записів народження, шлюбів та смертей. Метрики, як джерело із величезним інформативним потенціалом, усе більше привертають увагу дослідників. Потужний заряд інформації, що її містять метричні книги, дозволяє вивчати історію розвитку як окремих спільнот, так і окремих конфесій. Сьогодні досить розвинутим напрямом історичної науки є вивчення регіональної історії із залученням до наукового обігу первинних джерел ХІХ – початку ХХ ст. З-поміж них не останнє місце належить церковним актам реєстрації громадянського стану – метричним книгам.

Чимало дослідників у своїх працях щодо метричних книг використовували, головним чином, законодавчі акти, які стосувалися становлення системи ведення метрик у православних парафіях Російської імперії та розвитку їх формуляра, але слід враховувати й те, що метрикація охоплювала представників усіх віросповідань Російської імперії.

Історія заснування неправославних громад на Півдні Росії тісно пов'язана з процесом заселення краю. Послідовне включення до складу Російської імперії наприкінці ХVІІІ – у першій третині ХІХ ст. територій, прилеглих до її

південних кордонів, а також Лівобережної України, призвело до утворення значної площі вільних земель. Це послугувало приводом для видання російським урядом низки розпоряджень, спрямованих на їх освоєння. Основним виходом вважалося розселення у цих областях іноземних колоністів, наслідком чого стало проживання на цій території різних етнічних спільнот – греків, німців, євреїв та ін.

Для вивчення питань, пов'язаних зі становищем євреїв, і розгортання політики Росії стосовно них, у листопаді 1802 р. Олександр I заснував особливий Комітет із благоустрою євреїв, котрий виробив нове «Положення про облаштування євреїв», затверджене імператором 9 грудня 1804 р. У Положенні 1804 р. обумовлювалися й обов'язки єврейських духовних осіб. Так, рабини зобов'язувалися вести метричні книги у двох екземплярах. Один із них зберігався у синагозі, інший – у міських установах. Сукупність метричних книг по даному містечку або повіту складала фонди рабинатів. Для іудеїв існував щомісячний і річний контроль духовних правлінь і річний – міських дум, що звіряли метричні записи. «Положення про євреїв» від 1804 р. виявилось недосконалим, а його впровадження зіштовхнулося з певними труднощами. Відтак, постала потреба створення загального документа, який би охоплював права та обов'язки євреїв – як особисті, так і майнові, а також відповідав їх національним особливостям. 13 квітня 1835 р. імператор Микола I затвердив нове «Положення про євреїв», окрема графа якого присвячувалася правам віри й обрядів. Тут окреслювалися посадові обов'язки духовних осіб – рабинів, а також особливого правління, до складу якого входили вчений, скарбник, староста. Акцентувалася увага на питанні метричних книг. Зокрема, до безпосередніх обов'язків рабина входило ведення метрик та надання щорічно виписок із них губернському начальству – «єврейською» та російською мовами.

Положення надавало докладні форми для записування народжених, одружених, розлучених та померлих. До метричних книг рабин повинен був записувати: а) дату проведення обряду обрізання всякого немовляти чоловічої статі та наречення ім'ям немовля жіночої статі, із зазначенням їхніх батьків та

дня народження; б) будь-який шлюб та розлучення із зазначенням імен і прізвищ, років і станів тих, які укладають шлюб або тих, які його розривають, а також свідків; в) поховання померлого будь-якої статі та віку із зазначенням імен і прізвищ, років, стану та хвороби, від якої помер. Форми метричних книг були чітко встановленими.

Якщо рабин не зробив запис у метричній книзі, то він піддавався стягненню на користь приказу громадського піклування за кожну пропущену душу чоловічої (50 руб.) та жіночої (25 руб.) статі. Якщо ж було виявлено, що рабин навмисне робить помилки та пропуски у метричному записі, його чекали суд та покарання як фальсифікатора. Рабинам суворо заборонялося вимагати за здійснення обрядів більшу платню, ніж та, яка обумовлена в укладеному договорі. Її розмір встановлювався у табелі, складеному «єврейською» мовою, який вивішувався в кожній синагозі та молитовній школі на загальний огляд.

За Статутом духовних справ іноземних віросповідань до обов'язків рабина входило, по-перше: наглядати за дотриманням у громадському богослужінні та обрядах віри встановлених правил, пояснювати євреям їх закон, істинний його зміст, але не використовувати при цьому інших засобів, крім переконання та умовляння; по-друге: спрямовувати євреїв на дотримання моральних обов'язків, покору загальним державним законам та чинній владі; по-третє: здійснювати обряди обрізання, називання немовлят, шлюбу, розірвання шлюбів і поховання, також вести метричні книги та надавати їх до відповідних установ за правилами, які зазначені у законах про стани.

Крім того, зазначалося, що якщо рабин не встигав виконувати свої обов'язки через велику чисельність громади, то кагал міг набирати на кожну тисячу душ по одному помічникові рабина з наданням йому жалування від товариства. Помічники рабинів затверджувалися губернським начальством та виконували свої посадові обов'язки під безпосереднім наглядом та керівництвом рабина. Ніякі інші особи, крім затверджених урядом рабинів та їхніх помічників, не могли виконувати релігійних обрядів. Викриті у порушенні цього правила підлягали покаранню згідно із законодавством. Голова родини, для якого

здійснювався такий обряд, мав сплатити штраф 20 руб.; шлюби та розлучення, які здійснювалися не рабинами чи їх помічниками, визнавалися незаконними. До обов'язків рабинів належала також участь у складанні ревізських казок про євреїв на основі Статуту про народний перепис.

Євреям дозволялося створювати молитовні дома та запрошувати на службу рабинів, до обов'язків яких входило заповнення метричних книг. Існувало два варіанти їх оформлення: або відомості щодо народжених, тих, які укладали шлюб та померлих вносилися до загальної книги, або всі відомості записувалися до окремих журналів. Обов'язково нотувалося прізвище «ученого» єврея чи рабина, який здійснював обряд та вносив запис до метричної книги.

Учений*, староста та скарбник повинні були прослужити на своїй посаді три роки, крім місцевого рабина, який, за званням, завжди залишався членом духовного правління. Молитовним товариствам не заборонялося обирати тих самих осіб і на наступні терміни. Кожен із членів правління, незалежно від загальних обов'язків, мав і такі, які стосувалися тільки його посади:

1) Учений повинен тлумачити сумніви у справах віри. В євреїв не було духовництва у традиційному (як у християн) розумінні, лише вчені-богослови – фахівці з релігійно-духовних справ. Працюючи при міністерстві народної освіти, де в той час зосереджувалися духовні справи євреїв, вони отримали назву «учених євреїв». Офіційно ця посада була узаконена в листопаді 1844 р., що пов'язувалося з планами корінних перетворень єврейського життя та шкільною реформою для російського єврейства. Фактично вчені євреї виконували різні функції.

2) Староста повинен стежити за порядком та благоустроєм у синагозі чи школі, збирати добровільні пожертви, заготовляти все необхідне для молитовного дому та дбати про виплату призначеного правлінням утримання для рабина й інших служників; надавати грошову допомогу безпритульним за рахунок добродійних внесків; вести шнурову книгу для записів усіх членів молитовного товариства, записуючи тих, які вибули або прибули.

* Учений єврей – офіційна посада, що існувала в Російській імперії в 1844–1917 рр.

3) Скарбник мав вести прибутково-витратні книги всіх узагалі грошей, які надходили від пожертв, добродійних внесків і тих, що збиралися за розкладкою товариства, від продажу свічок та інших предметів, та складати окремі звіти для щорічного їх подання з метричними книгами до місцевої думи або ратуші.

У Статуті духовних справ іноземних віросповідань зазначалось також, що поєднання у малолюдних єврейських молитовних товариствах звання вченого в особі рабина, а посади скарбника – в особі старости передбачало й перехід до них усіх обов'язків, покладених на вченого та скарбника.

Наприкінці року та в перших числах нового рабини надавали до міських громадських управлінь всі метричні книги – як загальні, так і приватні. Після перевірки означених книг робили запис: на загальних – що вони відповідають у всьому приватним, а на останніх – що вони однакові з загальними. Потім перші здавалися до архіву, а останні поверталися до рабинів для зберігання у синагозі чи молитовному домі. За невчасне подання метричних книг рабини штрафувалися на 10 руб.; ті ж, які вдруге робили таку ж помилку, звільнялися з посади. Міські громадські управи, які завідували господарством євреїв, щороку до 1 березня доповідали губернаторові, що за минулий рік єврейські метричні книги від усіх рабинів подані та виявилися правильними, або ким з них не подані, або хоча й подані, але в ході перевірки виявлено недогляди. У двох останніх випадках губернатори робили належні розпорядження про негайне подання метричних книг та стягнення з винуватців. Після отримання доповідей вони мали прозвітувати до 1 квітня щорічно перед Департаментом духовних справ іноземних віросповідань.

Усі довідки у справах, що стосуються народження, шлюбів, розлучень та смерті євреїв, робилися через відповідні думи, ратуші або магістрати. Метричні свідоцтва видавалися рабинами або їхніми помічниками для міщан, ремісників та євреїв-хліборобів на гербовому аркуші ціною 15, а для інших – 90 коп., і також засвідчувалися думами, ратушею або магістратами на підставі єврейських метричних книг, які зберігалися у цих місцях. За єврейськими поселеннями на казенних землях Новоросійського краю обов'язки губернських правлінь із

постачання рабинів метричними книгами покладалися на опікунський комітет; а обов'язки дум – на окружні прикази іноземних поселенців, у віданні яких перебували єврейські колонії.

Усі духовні особи неправославного (євангельсько-лютеранського, римокатолицького та іудейського) віросповідання до 1917 р. у своїх діях керувалися Статутом духовних справ іноземних віросповідань. Протягом цього часу відбувалося поступове становлення метрикації як документної системи. Вона розвивалася від створення централізованого управління представників неправославного населення до затвердження офіційної форми метричних книг для всіх парафій Російської імперії.

Отже, метричні книги протягом свого існування мали велике значення для уряду, що на законодавчому рівні підтверджується значною увагою до розвитку та вдосконалення системи метрикації. Дослідження цього виду джерел, а також вивчення метричних книг різних конфесій становить особливий інтерес для сучасної історичної науки. Ведення метричних книг представниками різних віросповідань дає змогу виокремити етноконфесійні особливості релігійних громад. Загалом же ця проблема залишається недостатньо розробленою, оскільки метричні книги кожного регіону відзначалися особливостями ведення.

О.В. Кригіна

ВЕДЕННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ ІУДЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: ВИМОГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду вимог та особливостей щодо ведення метричних книг іудейського населення. У роботі визначені вимоги щодо метричних книг іудейського населення, які встановлені нормативними актами. Зазначено на особливостях ведення метричних книг, а саме, вимоги до духовних осіб, які проводили обряди, стягнення та покарання за помилки та неправильність внесення даних, ведення метричних книг у двох варіантах та внесення записів «єврейською» та російською мовами.

Ключові слова: метричні книги, іудейське населення, іноземні колоністи.

О.В. Крыгина

**ВЕДЕНИЯ МЕТРИЧЕСКИХ КНИГ ИУДЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ:
ТРЕБОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ**

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению требований и особенностей ведения метрических книг иудейского населения. В работе определены требования относительно метрических книг иудейского населения, которые установлены нормативными актами. Указано на особенностях ведения метрических книг, а именно, требования к духовным лицам, которые проводили обряды, взыскания и наказания за ошибки и неправильность внесения данных, ведение метрических книг в двух вариантах и внесение записей «еврейским» и русским языками.

Ключевые слова: метрические книги, иудейское население, иностранные колонисты.

O.V. Kryhina

PhD in History, Associate Professor of the department of cultural studies and information activities, Mariupol State University, Mariupol

**MAINTENANCE OF PARISH REGISTERS OF JEWISH POPULATION:
REQUIREMENTS AND FEATURES**

Summary. The parish registers as a source with a huge informative potential, are increasingly attracting the attention of the researchers. The parish registers contain the powerful message of information that allows us to study the history of the development of both individual communities and individual denominations. The history of the founding of non-Orthodox communities in the south of Russia is closely connected with the process of settling of the territory by foreign colonists. The characteristics of data fixation to be specific to each ethno-confessional group are revealed in the study of the parish register of foreign colonists, namely the Jews, Germans and Greeks. In particular, the rite of circumcision and the conduct of a marriage contract, as well as the existence of the specific parish register for divorce records, is revealed in the Jews' parish registers.

For the Jews, the rules on the management of parish registers appeared later than for the Orthodox population - namely, in 1835. The separate article «The Statute of the Jews» is dedicated to the rights of faith and rites. The official duties of clergymen - rabbis, as well as special executive board, which included a scientist, treasurer, headman were indicated there. The issue of parish registers was in the focus of attention. The provision provided detailed forms for recording of births, marriages, divorces and deaths. The rabbi was subjected to pay a fine for not writing records in the parish registers. If the rabbi was found to make mistakes and omissions in the metric record intentionally, he was tried by the court and punished as a falsifier. At the beginning and the end of each year, the new rabbi demonstrated all parish registers - both general and specific for verification.

The parish registers throughout their existence were of great importance, which at the legislative level is confirmed by the improvement of the metrication system. Studies of this type of sources, as well as the study of parish registers belonged to various denominations, are of particular interest to modern historical science.

Keywords: *parish registers, Jewish population, foreign colonists.*

УДК 94(=411.16) «1881/1914» : 930

Ласинская Марианна Юрьевна

*(Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского,
г. Николаев, Украина)*

К ВОПРОСУ БИБЛИОГРАФИИ ИССЛЕДОВАНИЙ МЕЖКОНТИНЕНТАЛЬНЫХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ЕВРЕЙСКИХ МИГРАЦИЙ конца XIX - начала XX столетия

В последнее время в Украине были созданы благоприятные условия для формирования научных традиций изучения ключевых проблем исторической иудаики, особенно тех из них, которые касаются истории еврейского населения в конце XIX - начале XX вв. Постоянно продолжающиеся еврейские миграции, значимые для мирового развития в различных его аспектах, заслуживающие пристального научного изучения; а так же отсутствие научной разработанности проблемы в украинской историографии обусловили актуальность выбранной темы.

Целью исследования является краткий библиографический анализ литературных источников по истории межконтинентальных миграций еврейского этноса в конце XIX – начале XX ст. Работ, посвящённых определению значения и роли миграционных процессов для экономического, политического, культурного, социального развития тех или иных регионов, ставших объектами межконтинентальных миграций.

Установление степени изученности проблемы и характерных черт историографической базы проблемы еврейских межконтинентальных миграций в период конца XIX – начала XX ст. позволит нам в дальнейшем решить целый ряд научных задач: определить характер миграционных движений в конце XIX – начале XX ст.; выяснить вопросы количественного состава эмигрирующих, их профессиональной принадлежности, основных направлений и потоков переселения евреев; показать юридический статус, условия труда, социальное и материальное положение евреев мигрантов в разных странах; выяснить причины возвращений мигрантов; установить причины и следствия переселения еврейского населения в указанный период, а так же определить периодизацию миграционных движений; определить обстоятельства и результаты действий миграционных организаций; выяснить влияние межконтинентальных миграций еврейского населения на экономическое, политическое, социальное и культурное развитие стран доноров и реципиентов, а так же, на укрепление международных отношений.

Большинство необходимых для изучения выбранной проблемы материалов, хранятся в фондах Национальной библиотеки Государства Израиль, Библиотеке Еврейского университета в Иерусалиме, Центрального сионистского архива и Центрального архива истории еврейского народа. В данных научных институтах в значительном количестве собрана существенная историографическая база и документальные источники по исследуемому нами вопросу из различных библиотечных, архивных и научных учреждений всего мира.

Так, в 1906 году в Санкт-Петербургской типо-литографии Лурье и К^о вторым изданием были напечатаны «Общие указания всем собирающимся переселиться в другие страны» на идиш, содержавшие подробную инструкцию евреям, собиравшимся покинуть пределы Российской империи, вплоть до текста обращения в полицейское управление с целью получить разрешение на выезд и «заграничный паспорт» [1].

В 1939 году в городе Варшава было опубликовано исследование Арье Тартаковера «Эмиграция евреев из Польши». В работе содержится подробное описание причин и обстоятельств эмиграции еврейского населения с середины XIX века - до начала Второй мировой войны, так же определены направления и маршруты переселения [8].

Одним из весомых историографических источников по истории еврейских межконтинентальных миграций в указанный период, является книга Якова Лещинского «Еврейские миграции за последние сто лет», опубликованная в Нью-Йорке в 1944 году [5]. Автор, который одновременно выступал ученым секретарем секции экономики и статистики Иддишского научного института, опубликовал значительное количество работ и исследований на различных языках по всевозможным аспектам еврейской экономики и статистики. Его книга стала англоязычным переводом, направленным на ознакомление широких кругов читателей с экономическими и статистическими данными переселения еврейского населения, как на Североамериканский континент, так и с него.

Работа Марка Вишницера «К существованию в безопасности. История еврейских миграций с 1800 года», опубликованная в Филадельфии в 1948 году [9], начинается вводной статьей Джеймса Макдональда с того, что интерпретирует еврейские миграционные процессы, как большой и важный социальный феномен мировой истории XIX – XX столетия. Книга содержит разделы об истории еврейских эмиграций из Европы в 1800-1880, 1880-1900 годах; I-м исходе из Российской империи в 1881-1890 годах; о пике еврейских межконтинентальных миграций в 1900-1914 годах; миграциях в ходе и после Первой мировой войны в 1914-1932 годах; еврейских миграциях спровоцированных нацистским давлением в 1933-1939 годах; международных и межконтинентальных миграциях в период Второй мировой войны и по ее окончании.

Книга Милтона Мельцера «Пустить корни. Еврейские эмигранты в Америке», вышедшая в 1976 году в Нью-Йорке [6] повествует о причинах и

обстоятельствах эмиграции еврейского населения Восточной Европы в Америку в конце XIX – начале XX вв.

Книга Джил Руттер «Еврейские миграции», напечатанная в 1994 году содержит разделы демонстрирующие карту мира с нанесенными на нее районами проживания еврейской диаспоры, а так же в популярной и доступной форме предлагает ретроспективу еврейских миграционных движений начиная с библейских времен, заканчивая современностью [7].

В 2000 году под редакцией Даниэля Элазара и Мортон Вейнфельда был издан сборник научных статей «Все еще в движении. Современные еврейские миграции в сравнительной перспективе» [2]. Издание содержит статьи по следующим направлениям: миграции евреев в Израиль и Канаду, международные и межконтинентальные еврейские миграции на протяжении последних двух столетий во всей многоаспектности этих сложных процессов.

Интересным в контексте изучения еврейских межконтинентальных миграций является двухтомное издание «Еврейские миграции в Южную Африку. Списки пассажиров из Объединенного Королевства Британия», опубликованная при содействии Центра Исаака и Джесси Каплан по изучению и исследованию евреев при Кейптаунском университете в 2008 году. В первом томе содержится историческая справка с общей характеристикой миграций в период с 1890 по 1905 гг. Второй том вместил в себя списки пассажиров путешествовавших с 1906 по 1930 гг., ретроспективный обзор и ценные рекомендации о том, как можно использовать опубликованные архивные материалы исследователям проблемы и просто заинтересованным читателям.

В 2009 году в г. Берне была опубликована книга Франка Тибора «Двойное изгнание: миграции венгерских евреев профессионалов через Германию в Соединенные Штаты, 1919-1945 гг.» [3]. В работе описываются условия жизни евреев в Венгрии, причины и обстоятельства начала эмиграционных процессов. Пребывание евреев-мигрантов в транзитном пункте Германии. Отношения с венгерским и немецким социумом. Давление, в том числе законодательное, провоцировавшее продолжение переселения евреев на

Североамериканский континент. А так же условия, в которых оказывались вновь прибывшие иммигранты в г. Нью-Йорк.

Джеймс Джордан, Лиза Лев и Иоахим Шлёр в 2016 году в Нью-Йорке опубликовали книгу «Еврейские миграции и архивы», содержащую научные статьи на тему исследования семейных эпистолярных архивов эмигрантов, мемуаров, личных вещей евреев-переселенцев и т.д. [4].

Мы рассмотрели далеко не полный библиографический перечень изданий, посвященных проблеме еврейских международных и межконтинентальных миграций конца XIX - начала XX столетия. В дальнейшем он требует существенного расширения и более подробного историографического исследования.

Литература и источники:

1. Общие указания всем собирающимся переселиться в другие страны. – С. – Петербург: Типо-Литография Лурье и К°, Гороховая ул., д. № 48, 1906.
2. Elazar D.J., Weinfeld M. Still moving: Recent Jewish migration in comparative perspective / Daniel J. Elazar, Morton Weinfeld, editors. – New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction publishers, 2000.
3. Frank T. Double exile: migrations of Jewish-Hungarian professionals through Germany to the United States, 1919-1945 / Tibor Frank. – Bern: Peter Lang AG, European Academic Publishers, 2009.
4. Jordan J., Leff L., Schlor J. Jewish migration and the archive / James Jordan, Lisa Leff, Joachim Schlor. – New York: Laylor & Francis, 2016.
5. Lestchinsky J. Jewish migration for the past hundred years / Jacob Lestchinsky - New York: Yiddish scientific institute – Yivo, 1944.
6. Meltzer M. Taking root. Jewish Immigrants in America / Milton Meltzer. – New York: Ferrar, Straus and Giroux, 1976.
7. Rutter J. Jewish migrations / Jill Rutter. – Hove, East Sussex: Wayland, 1994. – 48 p. – ill.

8. Tartakower A. Emigracja żydowska z Polski / Arie Tartakower. – Warszawa: Instytut badań spraw narodowościowych, Prace wydziału populacyjno-migracyjnego №8, 1939.

9. Wischnitzer M. To dwell in safety. The story of Jewish migration since 1800 / Mark Wischnitzer. – Philadelphia: The Jewish publication society of America, 1948.

М.Ю. Ласинская

**К ВОПРОСУ БИБЛИОГРАФИИ ИССЛЕДОВАНИЙ
МЕЖКОНТИНЕНТАЛЬНЫХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ЕВРЕЙСКИХ
МИГРАЦИЙ конца XIX - начала XX столетия**

Аннотация. В статье представлен краткий библиографический обзор изданий, касаемый истории еврейских международных и межконтинентальных миграций в конце XIX – начале XX столетия, большинство из которых хранятся в фондах Национальной библиотеки Государства Израиль.

Ключевые слова: евреи переселенцы, Первая и Вторая алия, библиография, межконтинентальные и международные миграции.

М.Ю. Ласінська

**ДО ПИТАННЯ БІБЛІОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖКОНТИНЕНТАЛЬНИХ
ТА МІЖНАРОДНИХ ЄВРЕЙСЬКИХ МІГРАЦІЙ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Анотація. У статті подано стислий бібліографічний огляд видань, стосовних історії єврейських міжнародних та міжконтинентальних міграцій наприкінці XIX – на початку XX століття, більшість з яких зберігаються у фондах Національної бібліотеки Держави Ізраїль.

Ключові слова: євреї переселенці, Перша та Друга алія, бібліографія, міжконтинентальні та міжнародні міграції.

M. Lasinska

**TO THE BIBLIOGRAPHY PROBLEM OF RESEARCHING OF
INTERCONTINENTAL AND INTERNATIONAL JEWISH MIGRATIONS
at the end of XIXth – beginning of XXth century**

Abstract. *Since the end of nineteenth – early twentieth century Jewish intercontinental migrations has become one of the central issue in political, economic, cultural and social development of the world. Jewish migrations have reached an all-time high in a present day. In view of the attention which migrants have attracted in public discourse, Ukrainian scholars have also studied them. Despite this, mainstream historians in Ukraine still tend to turn a blind eye to the subject. These are the main reasons why doing research is important.*

The aim of this work is articulated in the bibliographic analyses of intercontinental Jewish migrations at the end of nineteenth - early twentieth century and in consciousness of their significance and role for the economic, political, cultural, social development of certain regions that have become objects of intercontinental migrations. Feasible task assignments of this work: to learn the dominant paradigms in historiography which have guided both historical and social science approaches to researching of migrations; to learn the status of Jews at the end of the nineteenth and start of the twentieth century in depending upon their location; to learn the main cause and effect of Jewish intercontinental migrations and the their periodization; etc.

A vast amount of literature has now become available for anyone attempting to write a history of Jewish intercontinental migrations over the last two hundred years in archival and library collections of Israel. Such as: Libraries & Databases of the Hebrew University of Jerusalem, the National Library of Israel, Central Zionist Archive and The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem, which hold the archives of hundreds of Jewish communities from over the world.

Keywords: *Jewish settlers, First and Second Aliyah, bibliography, intercontinental and international migration.*

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

УДК 94(477) : 94(=411.16)

Гранченко Максим Віталійович,

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Ніколаєв Ігор Євгенович,

(доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії,

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

РОЛЬ ЄВРЕЇВ В ПРОЦЕСІ КОЛОНІЗАЦІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Землі Миколаївщини, як і всієї південної України увійшли до складу Російської імперії в 1783 р. внаслідок остаточного захоплення Росією Кримського ханства [4]. В цих землях закінчувався Євразійській степ, якій здавна традиційно був місцем проживання в основному кочових народів, тому осіле населення хоча і було, але його густота була менша за інші українські землі. Великі міста були лише в Криму, в інших частинах півдня України були лише невеликі поселення та залишені турками фортеці. Тому щоб закріпитися на нових землях Російській імперії потрібно було не лише скликати адміністрацію і залишити гарнізони, але і заселити їх та створити інфраструктуру. З цією метою було оголошено проект колонізації нових земель: колоністам надавалася особиста свобода, податкові пільги, кредити,

субсидії та інші заохочення. Колонізація відбувалася силами не лише народів, які перебували у підданстві Російської імперії, таких як росіяни і українців, але і іноземців: болгар, поляків, чехів, німців та інших. Свою участь в цьому процесі взяли і євреї [2, с. 300].

Місто Миколаїв було засновано в 1789 році і євреї були серед перших його будівельників. На це вказує переписка Потьомкіна, який і наказав збудувати місто та Фалєєва, який був відповідальним за будівництво. Мова йшла про ремісників різних професій, які були потрібні на будівництві міста. В 1791 році зустрічається згадка про «общество евреев в Николаеве живущих». В «Ведомости людей о числе людей и строений в городе Николаеве в 1792 году» серед 1566 мешканців Миколаєва згадується 289 євреїв, тобто євреї складали більше 18% населення міста в 1792 році [5, с. 8].

Взагалі в той час найбільша кількість євреїв в країні жила на землях Правобережної України. Звідти в основному і йшло переселення на південь. Євреї переселялися також з Австрії та Речі Посполитої [3, с. 118]. Євреї, як інші колоністи, переселялися або в пошуках кращої долі, або як запрошені спеціалісти. Взагалі, оскільки Миколаїв став головною базою суднобудування, то і основні заняття його мешканців було пов'язано з ним. Єврейські переселенці, які мали капітали і налагоджені зв'язки ставали підрядниками та постачальниками адміралтейства Чорноморського флоту. Найбільш відомими підрядниками, які будували кораблі на замовлення стали М. Серебряний, М. Варшавський і родина Рафаловичів [5, с. 8-9].

Крім цього євреї займалися і іншою діяльністю, наприклад міською та іноземною торгівлею та ремісничим виробництвом [1, с. 305].

На початок XIX століття остаточно сформувалася єврейська міська община. Тоді в Миколаєві почав діяти орган єврейського самоуправління – кагал. В їх обов'язки входили реєстрація та інші бюрократичні послуги єврейському населенню, поліцейський нагляд та нагляд за сплатою податків.

В 20-ті роки XIX століття почався процес виселення іноземців з міста. Спочатку в 1824 році іноземним євреям було заборонено проживати в межах

Російської імперії, тільки таким, які прийняли Російське підданство. А в 1829 році особистим рішенням Микола I заборонив всім євреям знаходитися в Миколаєві і Севастополі. Цей процес негативно сказався на економічному і культурному житті міста, оскільки як було сказано раніше євреї були одними з перших мешканців міста і були зайняті в усіх сферах його життя. Лише 29 червня 1859 року новий імператор Російської імперії Олександр II дозволив євреям повернутися до Миколаєва і Севастополя [5, с. 10-11].

Взагалі єврейські колоністи жили не лише в містах. Під час колонізації південної України їх активно залучали і до сільськогосподарської діяльності. Вперше в російській імперії землеробській клас серед євреїв було закріплено після публікації підписаного імператором Олександром I «Положення о євреях» – першої збірки про правовий стан єврейської національності в Російській імперії, на який потім спиралися всі законодавчі рішення з цього питання аж до смерті Олександра I. Євреям, які вирішили стати землеробами в нових землях надавався статус колоністів, їм обіцяли спадкове землеволодіння, надавалися землі з державного фонду, грошові субсидії на облаштування господарства, податкові пільги тощо. Для реалізації цього рішення виділялося 300 тисяч рублів та 30 тисяч десятин землі [1, с. 304]. Євреї отримали право купувати незаймані або орендувати поміщицькі чи державні землі та наймати робітників (мати кріпаків нехристиянам в Російській імперії заборонялося) [2, с. 300].

Таке розпорядження не дивлячись на позитивні моменти все ж мало свої недоліки. По-перше єврейське населення, яке звикло до міського способу життя не мало достатньо досвіду для ведення сільського господарства, по-друге виділених коштів та землі всім бажаючим переселитися на незаймані землі півдня України явно не вистачало. Це призводило до того, що умови життя євреїв – сільських колоністів були найважчими серед інших колоністів. Але, не дивлячись на це, єврейські колонії все ж виникали, та їх кількість постійно збільшувалася.

Перші згадки про єврейські колонії датуються 1807 роком. Тоді на Миколаївщині було створено одразу 7 сіл: Інгулець, Бобровий Кут, Ізраїловку, Великий та Малий Нагартав, Єфінгар, Сейдемінуху. В них всіх проживало близько 3700 людей. До 1847 кількість таких колоній була більше 15, з загальним населенням, яке перевищувало 12 тис. осіб, а в 1851 році більше 25. Євреї проживали і в невеликих містах: Богополь (нині район Первомайська), Нова Одеса, Новий Буг. Населення колоній хоча і незмінно збільшувалася, але постійно змінювалося. Ті, які хотіли займатися ремеслами або торгівлею їхали до міст, не полишаючи зв'язків з рідним селом [1, с. 304-305].

Таким чином, євреї відіграли немалу роль в заселенні як Північного Причорномор'я загалом так і Миколаївщини зокрема. Єврейські колоністи були задіяні в усіх сферах економіки: як в ремісничому виробництві так і в сільському господарстві і торгівлі. Євреї зіграли немалу роль і при будівництві міста Миколаєва та перетворенні його в один з головних центрів суднобудування Російської імперії. І тому, єврейське населення – це невід'ємна частина історії та культури нашого регіону.

Література та джерела:

1. Гриневич О.В. Єврейські адреси Миколаївщини / О.В. Гриневич // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / За ред. Л.С.-М. Каймаразової – Миколаїв: Видавець Прокопчук Т.Ю., 2012 – С. 304-308
2. Козырева М.Э. Этапы еврейской земледельческой колонизации юга Украины в первой половине XIX века // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск 3. Том I. / Головний редактор Шитюк М.М. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2014 – С. 300-305
3. Прокоп Ю. Социально-правовое положение евреев-иностранцев в Николаеве в 1789-1830 гг. // Аркасівські читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014 – С. 118-119

4. Ханство крымское [Электронный ресурс] // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона – СПб: АО «Ф. А. Брокгауз – И. А. Ефрон», 1890-1907 – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
5. Щукин В.В. Еврейские адреса города Николаева / В.В. Щукин – Николаев: Издатель Шамрай П.Н., 2005 – 144 с.

М.В. Гранченко

**РОЛЬ ЄВРЕЇВ В ПРОЦЕСІ КОЛОНІЗАЦІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ В
ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ**

Анотація. В цій статті автор розглянув роль єврейських колоністів в процесі заселення та освоєння Миколаївщини та будівництва міста Миколаєва. Також було досліджено основні заняття єврейських колоністів на Миколаївщині та розглянуто декілька законодавчих актів початку XIX століття щодо єврейського населення південної України.

Ключові слова: євреї, колоністи, Російська імперія, законодавство.

М.В. Гранченко

**РОЛЬ ЕВРЕЕВ В ПРОЦЕССЕ КОЛОНИЗАЦИИ НИКОЛАЕВЩИНЫ
В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII –
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ**

Аннотация. В этой статье автор рассмотрел роль еврейских колонистов в процессе заселения и освоения Николаевщины и строительства города Николаева. Также были исследованы основные занятия еврейских колонистов на Николаевщине и рассмотрены несколько законодательных актов XIX столетия относительно еврейского населения южной Украины.

Ключевые слова: евреи, колонисты, Российская империя, законодательство.

M.V. Granchenko

**THE ROLE OF JEWS IN THE PROCESS OF COLONIZATION OF
MIKOLAYEV'S REGION
AT THE END OF XVIII – BEGINNING OF XIX CENTURY**

Abstract. *In this article, author examined the role of Jewish colonists in the process of settling and development of the Mykolaiv region and the building of the city of Mykolayiv. The author also investigated main activities of Jewish colonists in Mykolaiv region, and several legislative acts of the first half of the 19th century, which relate to the Jewish population of southern Ukraine.*

Key words: *Jews, colonists, Russian Imperia, low system.*

УДК 94(=411.16) : 908

Дробний Віктор Сергійович

*(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

**ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО
РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
у другій половині XIX – на початку XX століття
(НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНИХ ВИДАНЬ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

Дослідження історії території Миколаївського району у всіх її можливих висвітленнях не може бути розглянуте без детального дослідження ролі єврейського етносу у розвитку даних територій. Висвітлення історії єврейського етносу в тій чи іншій мірі присутнє у більшості авторів котрі вивчали історію півдня України у XIX – на початку XX століття. Зокрема згадки про них є у А.О. Скальковського, Д.І. Багалія, В.М. Кабузана, О.Й. Дружиніної та інших. Та необхідно зазначити що у більшості праць євреї згадувалися, як жителі міст або у контексті правового становища етносу у вимірі законів Російської імперії [10;1;5].

Якщо ми звернемо свою увагу на специфіку досліджень єврейського етносу пов'язаного в першу чергу з сільською місцевістю то можемо побачити наступне. На сучасному етапі гарно дослідженими є тематики пов'язані з єврейськими землеробськими колоніями Херсонської губернії розташованими по річкам Інгул та Інгулець та їхнім притокам. Перші єврейські колонії на

Херсонщині з'явилися у 1807 році, а у 1810 – тут уже нараховувалось 8 колоній, на кінець XIX ст. – 26 колоній. Менш дослідженим є аспект присутності єврейського населення у інших районах губернії, зокрема на територіях окреслених у нашому дослідженні [5].

Після розподілу Польщі в кінці XVIII-го сторіччя, присутність 900,000 євреїв на території Російської імперії змусила російський уряд змінити свою попередню політику щодо заборони євреям поселятися в самій Росії. В 1772 р. (і потім в 1791 р., 1804 р., 1835 р.) урядом було встановлено так звану Смугу осілості — територіальний регіон, за межами якого поселення євреїв було заборонене. До того ж за деякими виключеннями заборонялось поселення у сільській місцевості.

В Україні ця область включала майже всі колишні польські території Лівобережної Чернігівщини, Полтавщини, Новоросії, Київщини крім міста Києва, та в 1812 р. Бессарабії. «Межа осілості» існувала аж до 1915 року і мала деякі особливі обмеження, які дозволяли окремим євреям жити за її кордонами [2].

За царювання царя Олександра I (1801–1825 рр.) становище євреїв спочатку покращилося, оскільки були послаблені обмеження на їх пересування і щодо вступу до навчальних закладів. Економічно, євреї досягли розквіту в південній Україні, де вони відігравали головну роль в хлібній торгівлі. Вони також мали особливо сильну присутність в таких комерційних центрах, як Одеса, Кременчук, та Бердичів.

За царя Миколи I (1825–1855 рр.) переслідування євреїв владою значно зросло. Було прийнято 1,200 законів, які впливали на життя євреїв. Серед цих умов були: обов'язкова військова служба для євреїв (1827 р.), виселення з міст (Київ, Херсон, і Севастополь), заборона використання івриту і їдиш в суспільних місцях та подальші обмеження на подорож і місце поселення (1835 р.) і скасування кагалів у 1840 р. [5 с.98].

Короткий період лібералізму настав під час царювання Олександра II (1855–1881 рр.). У цей період було послаблено деякі обмеження щодо окремих категорій єврейського населення. Військова повинність євреїв була поставлена на такі самі умови, що і для інших громадян (1856 р.). В 1872 р. євреї активно зайнялися промисловістю в Україні: на їхню частку приходилося до 90% всіх спиртних заводів і до 32% в цукровій промисловості. Але з одеським погромом в 1871 р. темп реформ швидко уповільнився, а після вбивства царя були введені нові закони, які знову обмежували господарську діяльність євреїв [2].

Царювання Олександра III (1881–1896 рр.) та Миколи II (1896–1917 рр.), сповістило еру спонсорованих державою погромів [3]. Російська влада також розпочала вигнання євреїв з Києва (1886 р.) і Москви (1891 р.), і запровадила систему сегрегації єврейського населення в Смузі осілості, так звані «тимчасові правила» (1882 р.).

Одним з повітів з найбільшою часткою єврейського населення був Одеський. Частка єврейського населення в ньому доходила до 22 %. До його складу, зокрема, належала й територія Миколаївського району.

Вона повністю охоплювала такі волості як: Ковалівська, Коренихська, Нечаянська та Петрівка. Крім цього до території району нині належить село Степове яке у той час належало до Ландауської волості та мало статус німецької колонії та назву Карлсруе. Остання волость була місцем компактного розселення німецьких колоністів. Та не можна не зазначити, що населення територій котрі охоплює наше дослідження було досить строкатим. Хоча переважаючою нацією були українці, на окреслених територіях поруч з ними проживали згадані вище німці, росіяни, болгари, молдовани, греки та євреї.

Єврейське населення в своїй основі займалося торгівлею та ремеслами, частина з них тяжіла до ведення сільського господарства та в межах району їх число було невеликим.

Щодо чисельного вираження кількості єврейського населення на окресленій території то можемо звернутися до даних видання «Матеріали для

оцінки земель Херсонської губернії». Видання датоване 1883 роком. Завдяки йому ми можемо скласти загальну картину про число та заняття єврейського населення на території сучасного Миколаївського району Миколаївської області [7].

Зокрема на території означених вище волостей загалом проживало 176 євреїв без врахування містечка Варварівка Коренихської волості. В самому містечку Варварівка проживала громада чисельністю 280 осіб. Разом число єврейського населення складало 456 особу. Як бачимо це досить велика община [7 с.68-69].

Якщо ми звернемо свою увагу на кількість єврейського населення у волостях названих вище то отримаємо таку картину. Кількість єврейського населення показана нами буде подана у порядку збільшення без врахування описаного вище містечка Варварівка. Відносно німецької колонії Карлсруе Ландауської волості (сучасне село Степове) то на озвучений рік євреїв, як постійних жителів у ньому не значиться. Наступною за чисельністю у означеному порядку йде Ковалівська волость. На її території проживало 32 особи єврейської національності. З них:

- 13 у містечку Ковалівка;
- 19 на хуторі Антон [7 с.64-65].

Значно більшою є чисельність євреїв у Петрівській волості. Тут їх нараховується 52 особи. Зокрема у таких населених пунктах як:

- Трихати – 20 осіб;
- Новогригорівка (Чубівка) – 7 осіб;
- Петрово – Солониха – 9 осіб;
- Кир`яківка – 6 осіб;
- Шенфельд – 10 осіб.

Як ми можемо бачити і кількість населення і кількість пунктів розселення у Петрівській волості значно більша ніж у Ковалівській. Це зокрема можна пояснити близькістю розташування волості до міста Миколаєва. А це, в свою чергу, значно полегшує збут виробленої продукції [7 с.66-67].

Наступна за чисельністю Коренихська волость. На її території без врахування містечка Варварівка проживало 58 євреїв. З них найбільше проживало у поселеннях:

- Велика та Мала Коренихи – 33 особи;
- Стара Богданівка(Велика Дерекля) – 9 осіб;
- Нова – Богданівка – 9 осіб;
- Сливино – 4 особи;
- хутір Зелений – 3 особи [7 с.66-67; 68 - 69].

Найбільше число осіб єврейської національності проживало на території Нечаянської волості. У ній їх нараховується 69 осіб. Проживали вони у трьох основних пунктах це, зокрема:

- Нечаяне – 27 осіб;
- Лукянівка – 7 осіб;

Як і можна було очікувати, що найбільша кількість євреїв буде проживати у селі Нечаяне. Цьому зокрема сприяли б такі фактори, як наявність губернського тракту Одеса – Миколаїв на котрому розташоване Нечаяне. Та необхідно зазначити, що найбільше осіб єврейської національності у Нечаянській волості проживало у селі Данилівка розташованому в 6 кілометрах північніше Нечаяного. На 1883 рік їх у поселенні нараховувалося 35 осіб. Але враховуючи те, що сучасна Данилівка належить до складу Березанського району. До наших розрахунків євреї що живуть в ній не входять [7 с.58-59;60 - 61].

Завершуючи розгляд питання присутності єврейського населення на окреслених територіях не можемо не звернути свою увагу на його основні заняття. Для окресленого регіону найхарактернішими заняттями було землеробство, ремісництво (без зазначення окремого ремесла) та торгівля. Серед єврейського етносу найпопулярнішими заняттями були землеробство та торгівля.

Якщо звертатися більш детально до розподілу по заняттям то у такому поселенні як хутір Антон Ковалівської волості все єврейське населення

займалося землеробством. У більшості ж населених пунктів воно поєднувало як заняття землеробством так і заняття торгівлею. Зокрема, у німецькій колонії Шенфельд Петрівської волості торгівлею на початку ХХ століття займалися два підприємці єврейської національності Зісь Розенштекер та Зусь Турянський [3, с.19].

Досить цікавою для нашого дослідження є також історія єврейської общини в містечку Варварівка (нині частина міста Миколаєва). Як зазначалося вище у досліджуваній нами період воно належало до Коренихської волості. Більшість єврейського населення містечка займалися в тій чи іншій мірі торгівлею. У містечку розташовувалося 29 хлібних амбарів, 9 хлібних складів, 3 склади лісу, 43 лавки, 2 корчми та постійний двір [11 с. 334]. Більшість перерахованих об'єктів належали повністю, або частково євреям. Зокрема з 29 хлібних амбарів, 26 належали євреям [8].

На основі всього вище означено можемо зробити висновок що територія сучасного Миколаївського району була населена великою кількістю різних національностей і значну роль серед них займали євреї. Як видно з тексту статті основними заняттями єврейського населення були хліборобство та торгівля. Найбільша єврейська громада на окреслених територіях проживала в містечку Варварівка де, зокрема, розташовувався єврейський молитовний будинок.

Література та джерела:

1. Багале́й Д.И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. — Киев, 1889. — 120 с.
2. Беренштейн О. Євреї в Україні / О. Беренштейн //Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. — К., 2001. - С.247 - 273.
3. Дробний В.С. Коротка історія села Кринички / В.С. Дробний. — Миколаїв : Іліон, 2017. — 70 с.
4. Дружинина Е.И. «Южная Украина в 1800-1825 гг.» М.: Наука, 1970. — 388 с.
5. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825—1860 гг. — М.: Наука, 1981. — 216 с., карт.

6. Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в.: Численность и этнический состав. — М.: Наука, 1992. — 216 с.
7. Материалы для оценки земель Херсонской губернии / Сост. Стат. отд-нием при Херсон. губ. зем. управе. Т. 1 Одесский уезд. - Херсон : тип. Н.О. Ващенко, 1883. - 542 с. разд. паг., 2 л. карт.
8. Отчет Одесской уездной земской управы за 1898 год. - Одесса,- 1899. - 421 с. разд. паг., 8 л. ил., карт. : ил., карт
9. Отчет Одесской уездной земской управы за 1899 год. – Одесса,- 1900. - Разд. паг., 17 л. ил. : ил.
10. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850. – Ч. 1. – 368 с.
11. Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. Издание Губернского Статистического Комитета. - Херсон: Типография Губернского правления, 1896. – 544с.;

В.С. Дробний

**ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО
РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

у другій половині XIX – на початку XX століття

(НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНИХ ВИДАНЬ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню питання присутності єврейського населення на території сучасного Миколаївського району Миколаївської області, раніше західна частина Одеського повіту. Розглянуто чисельність та специфіку розселення євреїв у різних поселеннях різних частин повіту. Перераховані всі поселення де були присутні жителі – євреї. Окрім цього у статті розглянуто специфіку зайнятості єврейського населення хліборобством та торгівлею на прикладі ряду поселень розташованих на окреслених територіях.*

***Ключові слова:** євреї, торгівля, хліборобство, Миколаївський район.*

В.С. Дробный

**ЕВРЕЙСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ НИКОЛАЕВСКОГО
РАЙОНА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ**

**во второй половине XIX - начале XX века
(НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ
ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ)**

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса присутствия еврейского населения на территории современного Николаевского района Николаевской области, ранее западная часть Одесского уезда. Рассмотрены численность и специфику расселения евреев в разных поселениях различных частей уезда. Перечисленные все поселения, где присутствовали жители – евреи. Кроме этого в статье рассмотрена специфика занятости еврейского населения земледелием и торговлей на примере ряда поселений расположенных на определенных территориях.

Ключевые слова: евреи, торговля, земледелие, Николаевский район.

V. Drobnyj

**JEWISH POPULATION IN THE MIKOLAYIV DISTRICT
OF THE MYKOLAYIV REGION**

**in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries
(ON THE BASIS OF STATISTICAL ISSUES OF KHERSON PROVINCE)**

Abstract. The article is devoted to the research of the issue of the presence of the Jewish population in the territory of the modern Mykolayiv district of the Mykolaiv region, formerly the western part of the Odessa district. The number and specificity of the settlement of Jews in different settlements of different parts of the county are considered. All the settlements where Jews were present were listed. In addition, the article deals with the specifics of employment of the Jewish population by husbandry and trade, for example, of a number of settlements located in the designated territories.

Keywords: Jews, trade, agriculture, Mykolayiv district.

УДК 94 (=411.16)

Коваль Геннадий Павлович

(Новосафроновская общеобразовательная школа I – III ступеней

Новоодесского района Николаевской области,

с. Новосафроновка, Украина)

Коваль Алексей Геннадиевич

(Черноморский национальный университет имени Петра Могилы,

г. Николаев, Украина)

Коваль Руслан Геннадиевич

(Новосафроновская библиотека – филиал Новоодесской ЦБС,

с. Новосафроновка, Украина)

ЕЛИСАВЕТГРАД И ЕГО УЕЗД В XIX – НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ: ЕВРЕЙСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ, КОРНИ, ПАМЯТЬ

История учит только тому, что ничему не учит. Кому мешали тысячи евреев в Украине, Российской империи, зачем в отношении их законодательством империи проводилась явно дискриминационная политика, зачем фашисты уничтожали еврейский народ со страшным упорством и вселенской ненавистью, зачем при советской власти было уничтожено все, что можно было уничтожить, связанное с евреями и таких вопросов тысячи, миллионы. И все они касаются истории нашей страны, Российской империи, мира. Авторы, естественно, не могут ответить на все эти вопросы в одной

статье. Авторы поставили себе задачей показать Елисаветград и уезд в XIX – начале XX столетия: еврейские составляющие, корни, память, опираясь на источники разных периодов [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Дореволюционная «Еврейская Энциклопедия» спокойно, обстоятельно, без лишних эмоций рассказывает о Елисаветграде. Елисаветград – уездный город Херсонской губернии. С 1765 г. провинциальный город Новороссийской губернии, стал в 1782 г. уездным городом (с 1860 по 1865 г. безуездным). В 1806 г. вошел в состав Херсонской губернии. В 1787 г., когда Елисаветград принадлежал к Вознесенской губернии, окладные книги не отметили здесь евреев; в 1803 г. евреев: купцов 7 (христиан 724), мещан – 567 (христиан 4053); в 1799 г. евреев: купцов – 3 (христиан 734), мещан – 395 (христиан 3.195). В 1844 г. существовавший с евреев частный коробочный сбор за продажу разных товаров и продуктов был отменен. В 1861 г. насчитывалось 8.073 евреев (4 синагоги и 15 молитвенных домов); кроме того, в уезде – 9.995 (26 молитвенных учреждений). Из населенных пунктов уезда, в коих более 500 жителей, евреи представлены в наибольшем проценте: в Таблице. Из числа еврейского населения Елисаветграда самостоятельных в экономическом отношении насчитывается, по переписи, 6428 мужчин и 1.638 женщин; наиболее распространенным занятием является изготовление одежды (1.187 мужчин, 474 женщины), а затем следует разного рода торговля, преимущественно продуктами сельского хозяйства. – В 1881 году, 15 – 17 апреля, здесь происходили антиеврейские беспорядки, послужившие сигналом для возникновения погромов в целом ряде городов. Погром произошел в Елисаветграде и в 1905 году после объявления манифеста 17 октября. В 80 – х годах здесь образовалось духовно-библейское братство, имевшее особого раввина. В 1909 г. – 17 еврейских училищ (кроме хедеров): талмуд – тора, общие и профессиональные училища, субботняя школа и прочее [4, Т. 7, С. 513 – 514].

Елисаветград, город, который часто менял названия, конечно же, по решению новых властей, политики государства, идеологических воззрений и

взглядов на деятельность политических деятелей того, или иного времени. Авторы считают, что самым лучшим вариантом нынешнего названия было бы «Винниченко», но авторы не в состоянии влиять на решение городского совета, и, конечно же, понимают об огромном вкладе Кропивницкого в историю и культуру нашего народа [5, С. 18 – 26] и отдают ему должное и огромное уважение.

Областной центр Кировоградской области Украины город Кропивницкий (до 1918 г. Елисаветград, в 1918 – 1924 гг. Елизаветград, в 1924 – 1934 гг. Зиновьевск, в 1934 – 1939 гг. Кирово, до 2016 г. Кировоград). Евреи, видимо, селились в городе с конца XVIII века (574 человека в 1803 г.). В результате перемещения евреев в XIX веке из северных губерний в Новороссию еврейское население Елисаветграда быстро возрастало. В 1861 г. в городе проживало 8073 еврея, а в 1897 г. — 23.967 евреев (39% всего населения).

В ночь с 15 на 16 апреля 1881 г. во время православной Пасхи в Елисаветграде произошел еврейский погром — первый в волне погромов начала 1880 – х гг. В погроме участвовали мещане, деклассированные элементы и крестьяне окрестных деревень, прибывшие в город после начала погрома для грабежа еврейского имущества. Было разграблено большое количество еврейских домов и магазинов, один еврей был убит. Погром был подавлен войсками, стрелявшими в толпу громил [6].

Погромы 15 – 17 апреля 1881 года в Елисаветграде, послужили сигналом к антисемитским выступлениям в других городах Украины. В результате беспорядков в Елисаветграде были избиты многие евреи, серьезные повреждения получили около 500 домов и свыше 100 лавок [7].

Город Елисаветград печально известен первым еврейским погромом в период антиеврейского насилия в Российской империи начала 1880 – х годов, поводом к которому стало убийство императора Александра II народовольцами. В погроме участвовали мещане, деклассированные элементы и крестьяне из окрестных деревень. Вакханалию удалось прекратить лишь при помощи войск, стрелявших в толпу [8].

В 1880 г. Я. Гордин организовал в Елисаветграде Духовно – библейское братство, задавшееся целью произвести реформу еврейского быта и религии. К концу XIX века среди евреев города наметилась тенденция к русификации и ассимиляции, чему противодействовало усилившееся национальное и сионистское движение под руководством В. Тёмкина, уроженца Елисаветграда.

Евреи Елисаветграда в конце XIX в. были заняты в основном в торговле и промышленности: большинство мельниц, винокуренных заводов и табачных фабрик города принадлежали евреям. В это время в Елисаветграде 522 еврея были рабочими (главным образом в табачном производстве), 383 поденными работниками и 3164 ремесленниками (главным образом портные и швеи). Еврейская община имела ряд благотворительных учреждений, в том числе основанное в 1899 г. Общество вспомоществования бедным, ссудную кассу, еврейскую поликлинику с больницей и т.д. В волне еврейских погромов, охвативших страну после издания манифеста 17 октября 1905 году, произошел погром в Елисаветграде, в котором основными участниками были местные рабочие. В 1909 г. в городе было 17 еврейских школ (кроме хедеров), талмуд-тора, общеобразовательное и профессиональное училища [6].

Наведем динамику возрастания еврейского населения Елисаветграда. В 1799 в Елисаветграде проживало 398 евреев, в 1803 – 574, в 1835 – 3414 (28,1%), в 1851 – 4699 (34,9%), в 1858 – 5802, в 1861 – 8073, в 1897 – 23 967 (39%), в 1910 – около 29 000 (около 39%), в 1923 – 18 871, в 1926 – 18 358 еврея и 24 караима, в 1939 – 14 641 еврей, в 1959 – 5702 (4,5%), в 1970 – 5202 (2,7%), в 1979 – 4460 евреев (около 2%) [7].

Значительно противоречат этим данным цифры другого источника, что жителей в 1900 году было 62 тысячи (20 % евреи) [10, С. 576].

В 1850 была открыта казенная школа для евреев. В 1865 в Елисаветграде действовало 9 синагог; одним из раввинов был Самуил Маркович Кауфман. Работали караимское и еврейское 1-го разряда училища, талмуд – тора, 4 женских и 2 мужских частных еврейских училища. В 1870–х гг. из 166 купцов 1-й гильдии 120 были евреями. В 1880–х гг. казенным раввином в

Елисаветграде был Григорий Шапиро, в 1883 – Борух Китайский. В 1880–х гг. Я.М. Гордин организовал в Елисаветграде «Духовно – библейское братство», официально зарегистрированное в 1885 и имевшее своего «раввина». В эти же годы в Елисаветграде выступала еврейская драматическая труппа А. Голдфадена. В 1892–1906 одним из раввинов Елисаветграда был Х. Берлин, с 1896 – Абрам Карклинский (1862 – ?). Казенным раввином в 1893 – 1917 был В.И. Темкин, организовавший в городе палестинофильские кружки. В 1896 в Елисаветграде было 11 синагог, в одной из которых в 1904 – 1909 годах кантором служил Д. Ройтман. В городе действовали талмуд – тора с ремесленным отделением, реорганизованная в 1904 году в еврейское ремесленное училище, еврейская богадельня с амбулаторией, ночлежное отделение Попечительного общества бедным евреям. Основные сферы экономической деятельности евреев Елисаветграда в XIX – начале XX века – торговля сельскохозяйственной продукцией и швейное производство. Большинство мельниц, винокуренных заводов и табачных фабрик принадлежали евреям. В 1901 в Елисаветграде работали пивоваренный завод Г.О. Зельцера, фабрика турецкого табака и папирос И.С. Рофе. В 1895–1928 гг. в Елисаветграде частной медицинской практикой занимался С.А. Вейсенберг. В 1900 было создано Общество пособия бедным евреям. В 1902 – 1903 гг. в Елисаветграде выходило «Сионистское обозрение». В начале XX века одним из раввинов Елисаветграда был Довид Шапиро (1880 – 1934). После Манифеста 17 октября 1905 года в Елисаветграде прошли многочисленные погромы. В 1905 году в Елисаветграде жил К.М. Эрделевский, занимавшийся подготовкой терактов и изготовлением бомб. В 1909 году в Елисаветграде работали 17 еврейских школ (кроме хедеров), талмуд – тора, еврейские общеобразовательные и профессиональные училища, субботняя школа, выступала передвижная «группа П. Гиршбейна». В середине 1910–х гг. существовало любительское Товарищество драматического искусства (руководитель – М. Кранц и Ш. Бастянский). Евреям Елисаветграда принадлежало большинство аптек города; в городе функционировали химико–

бактериологический кабинет, фабрики по производству сухих и масляных красок, искусственных и минеральных вод и квасов, паровая фабрика халвы и тахинного масла, типография; имелись 13 синагог, 2 еврейских кладбища, еврейская больница. В декабря 1915 года в Елисаветграде на собрании еврейской молодежи были организованы кружки по изучению истории (руководитель – И. Гольберг) и ТАНАХа (руководитель – преподаватель «сионистского» хедера Шульман); в их учреждении принимал участие В.И. Темкин. В 1916 году в Елисаветграде действовали талмуд-тора, еврейское мужское ремесленное училище, женские школы, мужские и женские вечерние школы, подготовительная ремесленная школа, профессиональные курсы, школы для детей евреев-беженцев. В 1917 году в Елисаветграде начал действовать «Ге-Халуц» [7].

В советское время в капитальном историческом труде о Кировограде написано очень много о развитии торговли, промышленности [1, С. 82 – 94], но не указано, кто владел большинством этих заведений, предприятий, а это были евреи, только указано, что национальный состав Елисаветграда был очень пестрым, там проживали украинцы, россияне, евреи, а также поляки, молдоване, болгары, немцы и другие [1, С. 86]. О еврейских организациях, заведениях, синагогах, молитвенных домах и другом тоже не написано ни единого слова. Авторам понятно, что это результат политики СССР в отношении Государства Израиль и полной поддержки арабских стран, и, фактически, мало скрытого махрового антисемитизма в СРСР, покрытого пылкими словами об интернационализме и равенстве всех народов и национальностей во всем мире.

Евреи стали активно заселять Елисаветград в середине XIX века. В 1851 году было открыто Первое казенное еврейское училище, состоящее из двух классов. В нем преподавались Талмуд, русский язык, немецкий, идиш и арифметика. В 1861 году здесь проживало 8073 еврея, а в 1897 г. – 23967 (39% всего населения). Несмотря на погромы с 15 на 16 апреля 1881 года, тем не менее община росла, как росло и ее влияние. Предпринимателям – евреям в

городе принадлежали несколько кирпичных заводов, пивзаводов, мельниц, маслобоен, хлебопекарен, аптек, торговых учреждений, работали завод земледельческих машин Бургарда, машиностроительные и чугунолитейные заводы Цейтлина, Шкловского, Гомберга и другие, кожевенные заводы Газельмана, Гольденберга, Гофмана, паровая мельница Когана, а в 1901 году была даже открыта товарная биржа еврейских предпринимателей.

Елисаветград стал третьим городом в Российской империи, где 13 июля 1897 года на средства еврейского купца – мецената Бродского был пущен электрический трамвай. В оконном проеме здания трамвайного депо была установлена звезда Давида, а весь персонал, включая кондукторов, были евреями, поэтому трамвай в городе называли «еврейским». Евреи стали и пионерами фотодела — к 1915 году в Елисаветграде было 15 фотоателье и все они принадлежали евреям.

Из 24 учебных заведений до революции 11 были еврейскими. Среди знаменитых уроженцев – евреев города — первый президент Всемирного союза сионистов – ревизионистов Владимир (Зеев) Темкин, известнейший поэт – сатирик Дон Аминадо (Аминодав Пейсахович Шполянский) и отец украинской оперы Юлий Мейтус.

Относительное благополучие закончилось в 1917 году. Революция и гражданская война принесли погромы куда более страшные, чем при царизме [8].

В конце XIX столетия Елисаветград значительный промышленный центр. Фабрик и заводов 400 из производством 6.125 тысяч рублей (мельничное, винокуренное, табачное и механическое производство), обширная хлебная торговля. 4 средних учебных заведения, ремесленное училище. Станция железной дороги [9, С. 576].

Во время Первой мировой войны в Елисаветград бежали многие евреи из прифронтовой полосы. В годы революции и гражданской войны евреи города страдали от бесчинств погромщиков [6].

Летом 1917 года в поисках якобы спрятанных продуктов в Елисаветграде были осквернены несколько десятков еврейских могил [7].

Относительное благополучие закончилось в 1917 году. Революция и гражданская война принесли погромы куда более страшные, чем при царизме [8].

В 1900 году Елисаветградский уезд Херсонской губернии занимал площадь 13.783 кв. в.; жителей 510 тысяч, большая часть малоросов, много немцев – колонистов и евреи. Степная черноземная местность. Сельское хозяйство и винокурение. Фабрик и заводов 2.824 из производством 6.641 тысяч рублей. Ежегодный наплыв работников более 20 тысяч [9, С. 577].

Еврейские составляющие Елисаветградского уезда Херсонской губернии отчетливо видны в работе, источнике «Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года». Приведем число каждого поселения в книге, его положение, расстояние в верстах – от уездного города Елисаветграда и от станового города; число дворов; количество жителей (мужского и женского пола), а также православные церкви, молитвенные дома, базары, промышленные заведения.

Таблица 1. Херсонская губерния. Еврейские поселения – Список населенных мест по сведениям 1859 года [10].

№ Название населен ных мест. Положен ие.	Расстояние в верстах		Число дворов	Количество жителей		Православные церкви, молитвенные дома, базары, промышленные заведения.
	От уезд. города	От станово го города		М. П.	Ж. П.	
537. Седневка при р. Ингул	18	10	73	285	275	Церковь православная 1. Еврейский молитвенный дом. Ярмарок 9.

						Базары. Завод винокуренный.
1737. Степанов ка (Юрчевск ое),при р. Большой Корабель ной	85	45	23	88	87	Еврейский молитвенный дом.
1737. Марьянов ка (Васильев ка), 111 мест. вл. и кол. евр, при балке Высоком Байране	135	35	123	386	393	Православный молитвенный дом. Еврейский молитвенный дом.
1815.Хме левое, при речке Кильтен	60	25	113	579	789	Церковь православная 1. Еврейский молитвенный дом. Базары. Завод винокуренный.
1821. Ревуцкое (Доброве	90	Станов ая кварты	158	670	664	Церковь православная 1. Еврейских

личковка, Величков ка), при р. Доброй		ра				молитвенный домов 2 Заводы: винокуренный и кирпичный. Базары.
1846. Ново – Украинка (Ново – Павловск Первая Рота), посад, при р. Черно м Ташлыке	60	25	1468	3555	3048	Церквей православных 2. Еврейский молитвенный дом. Базары.
1848. Орлово – Поле(Але йникова), при р. Малой Корабель ной	60	40	28	69	73	Часовня православная. Еврейский молитвенный дом. Базары.
1875. Татарка (Дорофее вка), при	45	45	48	195	200	Церковь православная 1. Еврейский молитвенный дом.

балке Грузског о						Базары.
1889. Анновка (Шмитов ка, Безродно е), при балке Мазиниц е	45	45	52	193	197	Церковь православная 1. Еврейский молитвенный дом. Базары.
1942. Якимовка (Чернеча, Дункерт), при речке Кильтен	120	30	49	131	147	Церковь православная 1. Еврейский молитвенный дом. Завод винокуренный. Базары.
1962. Ивановка (Большая Антино – Марковск ое), при р. Выси	110	40	140	379	398	Церковь православная 1. Еврейский молитвенный дом. Завод свеклосахарный. Базары.
2088. Верина (Байкови чева,	114	20	30	100	120	Еврейский молитвенный дом.

Сухолето вка), евр. кол. При р. Выси						
2089. Моргуно вка (Цветано вичева), евр. кол. При р. Малой Выси	111	18	60	250	243	Еврейский молитвенный дом.

Назовем фамилии и имена раввинов и их помощников городов Юга Украины в 1864 году: в Херсоне, Фадей Григорьевич (Файтель) Блюменфельд, помощник его Исаак Дейтшман; в Бериславе, Марк Соломонович (Мордко) Сирот; в Александрии, Авраам Григорьевич (Аврум) Розин; в Новогегриевске, Израиль Моисеевич (Сруль) Гурович; в Ананьеве, Соломон Нухимович (Шлиома) Чернецкий; в Ананьевском уезде, Соломон Маркович (Шлиома) Згут и Феликс (Зейлик) Фантух; в Бобринце, Хаим Козаровицкий; в Елисаветграде, Самуил Маркович (Шмуль) Кауфман, помощники его: Борис Самойлович (Берка) Дорнер и Руввин Бейнешов. В Вознесенске, Хаим Герценштейг; в Новомиргороде, Марк Израилиевич (Мордко) Гольдбар; в Очакове, исполняющий дела Черкасский мещанин Хайкель Квасницкий; в Тирасполе, Нисем Зелингер; его помощник Берко Рабинович; в Дубоссарах: Марко Дроздин [11, С. 205].

За «Городовым положением 1870 г.» по отделению «IV. О порядке замещения должностей и условиях городской общественной службы» статья 88 гласила: Евреи не могут быть избираемы в Городские Головы, ни исправлять их

должность. Число членов Городской Управы из нехристиан не должно превышать одной трети всего ее состава [12].

Сами за себя говорят циркуляры о евреях губернского начальства по Херсонской губернии с 1877 по 1887 год. Евреи: «Об ограничении их прав на поселение вне городов и местечек по закону 3 мая 1882 г. циркуляром Херсонского губернатора 21 августа 1882 года № 2577; 21 марта 1883 г. № 1992 и 29 сентября 1883 г. № 6797». Евреи: «Отставные и запасные чины. О воспрещении им селиться вне городов и местечек после 3 мая 1882 г. циркуляром Херсонского губернатора 12 декабря 1885 г. № 9996 и 5 октября 1883 г. № 6898». Евреи: «О порядке их в Сибирь по судебным приговорам. Циркуляр Херсонского губернатора 11 февраля 1883 г. № 982». Евреи: «Эксплуататоры. Циркуляр Херсонского губернатора 25 июня 1884 г. № 563» [13, С. 11].

Еврейская община города Елисаветграда в 1892 году. Городской раввин — инженер – техник Владтимир Ионовович Темкин — угол Миргородской и Баннаго переулка. Уездный раввин — Сам. Яковлевич Пессис — В.-Донская, оба живут в собственных домах. Канцелярия городского раввина находится на Преображенской улице, в доме дешевой столовой. Открыта канцелярия ежедневно, кроме суббот и еврейских праздничных дней от 9 до 2 час. дня. Делопроизводитель канцелярии — Я.М. Рудик — Московская, дом М. Рудика. Духовные раввины: А. Корклинский — Елисаветинский переулок, и Ш. Гуревич — Московская, оба живут в собственных домах.

В Елисаветграде еврейских молитвенных домов — 13. Из них Главная синагога и Бес – Гамедриш являются самыми крупными и центральными. Молитвенные дома содержатся на средства коробочного сбора и пожертвования прихожан. Управляются дома духовными правлениями, избираемыми прихожанами.

Таблица 2. Синагоги и молитвенные дома Елисаветграда в 1892 году.

Название и адрес синагоги	Староста (адрес)	Ученый (адрес)	Казначей (адрес)

Главная синагога, Московская, угол Пашутинской	Цаль Гр. Каминский, Ново – Донская	Хайк. Самс. Розумовский,	Щм. Моис. Шкроб, Преображенская
Бес – Гамедриш, Ново – Донская, угол Пашутинской	Зинд. Хат. Резников, Пашутинская	Юда Лейб. Гольденберг, Пашутинская,	Лев Самс. Разумовский — Банный переулок, дом Заславского
Бес-Ганнесес, Московская, двор синагоги	Изр. Иос. Побережский, Московская	И.Д. Манзон, Преображенская, дом Бармашенко	Бер. Юдицкий, Васильевский переулок, дом Резникова
Портняжская синагога, Московская, уг. Александровс кой	Як. Абр. Барский — Александровская	З. Нафтель — Московская,	Шм. Винницкий — Успенская
Ховве-Цион, Михайловская, дом Шапошникова	Иос. Розенберг — Покровская	Як. Гирш. Шульман — Московская	А. Болтянский — Н – Донская
Красная синагога, Московская	Мордко Янк. Лисянский — Ново – Донская	Ар. Седельковский — Московская, дом Поповского	Маловицкий
Пермская синагога, Б – Пермская	Ис. Лохман	А.Я. Ямпольски й — Солдатская улица	Л. Котляревский — Б. – Пермская, д. Ефросинович
Быковская синагога,	Ш. Я. Бриль — Быковская	Э. Левин — Крепостная	Голубкин — Крепостная

Н – Быковская ул.		площадь	площадь
Молитвенный дом на Сенной, на Сенной улице	Ишия Маслинковский — Сенная пл.	И. Найгерцик — Пермская	Иос. Озерник — Сенная улица
Малярный молитвенный дом, Архангельская ул.	Лейб Орлик — Михайловская, д. Черниховского	—	И. Ф. Пруслин.
Молитвенный дом, Миргородская ул.	Исосхор Броун — Миргородска	А.Л. Колтун — Успенская ул.	—

Примечание: Название «собственный дом» не указано, только, когда жили в чьем — то доме.

Приведем перечень других еврейских заведений в Елисаветграде в 1892 году. В Елисаветграде бесплатная еврейская библиотека (Александровская, дом Рутковского). Открыта ежедневно от 4 до 10 часов вечера. Выдача книг на дом бесплатная и производится от 4 до 8 часов вечера.

Еврейская богадельня (Успенская). Прием в богадельню бесплатный. Заведует богадельней Попечительный Совет. Члены Совета: Ю. М. Кац — Н. — Донская, д. Шатуновского; Д. Г. Кулаковский — Б. — Перспективная, соб. д.; Д.Т. Кулаковский и Ш. Державец — ул. Гоголя, соб. д. Призреваемых — 76: мужч.— 24, женщин — 52.

Столовая Общества пособия бедным евреям (Преображенская, собственный дом). Выдача обедов от 12 до 2 — х. Обеды выдаются преимущественно бесплатно, платные — по 5 коп.

Касса ссуд при Обществе пособия бедным евреям. Ссуды выдаются под поручительством нуждающимся евреям в размере от 25 до 100 руб. на самых льготных условиях.

Общество пособия бедным евреям. Председатель — Влад. Ион. Темкин. Товарищ председателя — Григ. Додин. Казначей — Ш.А. Державец. Члены Правления: М.М. Гурфинкель, М.Б. Гессен, Ю.А. Кац, В.Ю. Кац, Я.М. Броун, Л.И. Бухгалтер, Х.С. Розумовский, А.С. Колтон, Я.М. Каретный, Г.А. Златкевич, А.Д. Канель, I.A. Штейн, А.И. Заславский и Ш.М. Шкроб. Кандидаты: Л.С. Розумовский и И.И. Красновский.

Лазарет при еврейской богадельне (Успенская, уг. Михайловской). Амбулаторный прием ежедневно. Врач лазарета — Сем. Яковл. Дашевский — Александровская, против Кирхи [14].

Каждое из этих заведений выполняло свои функции в жизни еврейского населения Елисаветграда в 1892 году.

В 1897 году в городе Елисаветграде еврейскому обществу принадлежали такие здания. Приведем их перечень, местоположение и другие данные о них.

1. Каменное двух – этажное здание, в котором помещается главная синагога, находится в 1 части, на углу Невской и Московской улиц. Начато было постройкой в 1850 и окончено в 1853 г. на месте принадлежащем обществу, капитально перестроена в 1895 и 1896 годах. На перестройку, по утвержденной министерством технической смете, ассигновано 24551 руб., из которых 10831 руб. из коробочных сумм и 13620 руб. из добровольных пожертвований.

2. Каменная одно – этажная молитвенная школа «Бесгамедриш» находится в 1 части на углу Невской и Нижнее – Донской улиц. Построена в 1852 году на месте принадлежавшем обществу. Капитально перестроена в 1888 – 1889 годах. В 1895 году сделана несгораемая двух – этажная терраса, которая с прочими переделками обошлась 3787 руб.

3. Каменная одно – этажная молитвенная школа «Бесгакнишес» находится в 1 части на Московской улице. Построена в 1856 году на месте принадлежащем обществу.

4. Деревянный одно – этажный под железной крышей дом с таким – же флигелем, где помещается еврейская общественная Талмуд – Тора. Находится в

I части по Нижнее – Донской улице, при нем ремесленное отделение. Куплен в 1858 году у госпожи Карлюгиной за 5200 рублей.

5. Каменная одно – этажная молитвенная школа на Пермски. Находится в I части по Большой – Пермской улице. Построена в 1861 году, на месте отведенном городом.

6. Каменный одноэтажный молитвенный дом, находится в I части на Московской улице. Построен в 1871 году, на месте принадлежащем обществу.

7. Каменный одно – этажный молитвенный дом находится во 2 части, на углу Московской и Миргородской улиц. Куплен в 1862 году у Янкеля Збрицкаго за 12000 рублей.

8. Каменный одно – этажный молитвенный дом в предместье Пермском находится в I части на новых кварталах. Построен в 1875 году на месте принадлежащем обществу.

9. Деревянный одно – этажный молитвенный дом отставных нижних чинов, находится во 3 части на Большой – Быковской улице. Куплен в 1878 году у госпожи Евгении Писанковой.

10. Еврейская общественная баня с купальнями, каменное здание одно – этажное. Находится во 2 части, на Банной площади. Построена в 1867 году, постройка обошлась в 16000 рублей. Часть бани в 1895 и в 1896 годах капитально перестроена, на что израсходовано до 4596 руб.

11. Каменный одноэтажный дом, в котором прежде помещалась еврейская богадельня. Находится во 2 части, по Успенской улице, в котором в настоящее время помещаются мастерские талмуд – торы. Построен приблизительно в начале 1840 годов.

12. Деревянный одно – этажный дом, с каменным флигелем и другими постройками, где ныне помещается богадельня, находится в I части на Успенской улице. Куплен в 1881 году у господина Зеленаго, с ремонтировкой и обстановкою обошелся в 17000 руб. В 1896 году пристроено каменное здание, которое обошлось в чернее до 5000 руб.

13. Деревянный одно – этажный дом, в котором помещается ночлежный приют, находится на Карабинерной улице. Куплен в 1880 году у мещанина Цикуна за 775 руб. на пожертвованные деньги разными лицами[15, С. 309 – 311].

За общими цифрами и перечнями скрывались тысячи самых разных людей со своими судьбами, проблемами, мечтами, желаниями, способностями, материальным положением, устремлениями. Приведем список одних из самых известных в Украине, Российской империи, СССР, мире евреев, родившихся в Елисаветграде, внесших огромную лепту в развитие науки, искусства, самых разных отраслях знаний.

В Елисаветграде (Кропивницком) родились: И.Я. Айзеншток, А.М. Арго, С.М. Блинков, П. Брунов, С.А. Вейсенберг, И.Г. Венецкий, И.М. Верховский, Н.И. Верховский, Я.М. Галицкий, М. Гомберг, Г.М. Гончарь, Дионео, Дон – Аминадо, Е. Я. Дорош, Э. Е. Зайдешнур, Г. Е. Зиновьев, Златопольские, Г. Золотарев, И. – И.Золотаревский, А.И. Зонин, А.М. Каневский, М.К. Касвинов, С.Г. Корсунский, А.Г. Лемберг, Г.М. Лемберг, Ю.С. Мейтус, Ш. Непом, А.М. Нюренберг, А. Островский, М. Подолофф, А.Е. Разумный, М.А. Розенберг, М.И. Рубинштейн, И.–Б. Рыбак, И.И. Склярский, Д.Л. Талмуд, М.А. Тарловский, В.И. Темкин, И.И. Фисанович, А.Л. Шабадаш, К.М. Эрделевский, С.М. Ямпольский; Владимир Александрович Альфиш (родился в 1925), энергетик, участвовал в строительстве Саратовской, Нижнекамской, Балаховской и других ГЭС и ТЭЦ, Премия Совета Министров, награжден 5 орденами, заслуженный энергетик СССР (1985); Олег (Самуил) Маркович Белаковский (р. 1921), спортивный врач, в 1970 – 1987 – заместитель начальника ЦСКА по медицинскому обеспечению, полковник медицинской службы, награжден 6 орденами; Рудольф Ильевич Бершадский (1909 –1979, Москва), поэт, писатель, член Союза Писателей СССР (с 1934); Мейер Боданский (1896–1941, США), биохимик, брат О. Боданского, с 1907 – в США, доктор медицины (1935), профессор Техасского университета (с 1930), автор работ и нескольких книг в области биохимии заболеваний и химии физиологии;

Оскар Боданский (1901 – 1977, Нью – Йорк), биохимик, брат М. Боданского, с 1907 – в США, доктор медицины (1938), в 1942 – 1945 возглавлял Отдел биохимии Службы химических вооружений армии США, автор свыше 200 статей и нескольких книг по проблемам биохимии заболеваний; Борис Михайлович Гессен (1893 – 1936, Москва), физик, историк науки, профессор (1929), доктор физико–математических наук (1935), член–корреспондент Академии Наук СССР (1933), в 1933 – 1934 – первый декан физического факультета МГУ, в 1936 арестован, расстрелян; Моисей Маркович Златин (1882 – 1952, Нью-Йорк), дирижер, до 1917 – главный дирижер оперы С.М. Зимина в Москве, аккомпаниатор Л.В. Собинова, в 1919–1924 – в Болгарии, музыкальный дирижер и главный дирижер Болгарской оперы, с 1925 – дирижер театра «Летучая мышь» Балиева, дирижер в «Метрополитен – опера»; Давид Львович Златопольский (1919 год), юрист, доктор юридических наук (1963), профессор МГУ (1964), специалист в области федеративно–государственного строительства, автор свыше 200 научных работ; Петр Наумович Ойфа (1907 – 1987, Ленинград), поэт, переводчик, автор многих стихотворных сборников; Юлиан Александрович Панич (1931 год), артист театра и кино, радиокомментатор, с 1972 – в Израиле, с 1976 – в Германии; Иосиф (Абрам) Израилевич Побережский (1897–1938, Москва), бригадный инженер, директор авиационного завода, репрессирован; Наум Исаакович Пруслин (1877 – 1943), композитор и дирижер, автор оперетты «Вий», музыки к спектаклям, заслуженный артист УССР (1940); Леонид Осипович Равич (1908 – 1957, Ленинград), поэт, публицист, автор воспоминаний о В.В. Маяковском; Макс Леонидович Райхман (родился в 1915), специалист в области приборостроения, кандидат технических наук (1963), автор свыше 100 научных работ и 15 изобретений в области атомного машинного и приборостроения, Сталинская премия (1951), Ленинская премия (1961); Аарон Шулов (1907 – 1997, Иерусалим), зоолог, с 1926 – в Иерусалимском институте, основатель и директор (в 1950 – 1983) Иерусалимского Библейского зоологического сада,

автор свыше 140 научных работ по зоологии, энтомологии и токсикологии Е.С. Мосолова [7].

В Елисаветграде родился Григорий Евсеевич Зиновьев – 11 (23) сентября 1883 – 25 августа 1936), настоящее имя – Овсей – Гершон Аронович Радомыльский, в других источниках именуется Гирш Апфельбаум (по фамилии матери). Революционер – большевик и советский политик. Елисаветград в 1923 – 1934 годах носил название Зиновьевск [16].

В Херсонской губернии также родился Лев Давидович Троцкий (настоящее имя про рождении – Лейба Давидович Бронштейн) родился 7 ноября 1879 года недалеко от села Яновка в Херсонской губернии в еврейской семье богатых землевладельцев. Лев Троцкий – выдающийся революционер XX века, советский и международный политический деятель, организатор Октябрьской революции, вошедший в историю как один из основателей Красной армии, Коминтерна и один из «вождей» и деятелей Гражданской войны. Убит 21 августа 1940 года) [17].

Евреи, естественно, населяли и Елисаветградский уезд Херсонской области и составляли в нем значительное количество населения, в том числе и в городах.

Таблица 3. Население населенных пунктов Елисаветградского уезда по переписи 1897 года, в том числе еврейского [18].

Название города, населенного пункта	Население в 1897 году (жителей)	Из них евреев в 1897 году (жителей)
Елисаветградский уезд	Более 600.000	58.394
Елисаветград	61.488	23.967
Бобринец	14.281	3.481
Вознесенск	15.748	5.932.
Новомиргород	9.364	1.622
Ольвиополь	6.884	1.482
хутора Бугские	1.321,	440

местечко Добровеличковка	2.849	1.718
село Калниболот	4.992	588
поселок Ново – Архангельск	6.262	943;
поселок Павловск	16.028	2.909
село Хмеловое	3.026	305

Очень кратко опишем города Елисаветградского уезда, их еврейское составляющие: количество еврейского населения, талмуд–торы и другое.

Вознесенск – город Елисаветградского уезда, Херсонской губернии. В 1864 г. евреев 1249. В 1909 г. два еврейских училища (мужское и женское) и талмуд – тора [19, Т. 5, С. 688].

Бобринец – преобразованный в 1828 г. из казенного села в уездный город Херсонской губернии, с 1865 г. заштатный город Елисаветградского уезда, обнимающего площадь прежнего Бобринецкого. В 1847 г. бобринецкое, единственное в уезде, еврейское общество состояло из 1289 душ; в 1864 г. в Бобринце – 1500 евреев; имеется талмуд – тора [20, Т. 4, С. 686 – 687].

Новомиргород – заштатный город Херсонской губернии, Елисаветградского уезда. В 1821 г. жившие в Новомиргороде купцы и мещане, в том числе и евреи, были, по соображениям военного характера, удалены из поселения. Позже запрет потерял силу [21, Т. 11, С. 763].

Ольвиополь – безуездный город Херсонской губернии, Елисаветградского уезда. В 1799 году, когда Ольвиополь состоял уездным городом Новороссийской губернии, в Ольвиополе и его уезде насчитывалось – христиан 301, евреев 111. – В 1828 г. Ольвиополь был зачислен в ведомство военных поселений, и тогда евреи были стеснены здесь в жительстве; в 1847 г. в Ольвиополе не было «еврейского общества» [22, Т. 12, С. 84].

Городовое Положение 1892 г. является основным законодательным источником по истории городского самоуправления в России конца XIX в. Этим законодательным актом было заменено предыдущее Городовое Положение (от 16 июня 1870 г.). Приведем положения «Городового положения Российской империи от 11 июня 1892 г.» относительно евреев.

XIV. Впредь до пересмотра действующих о евреях узаконений, постановить следующие правила:

1) Евреи не допускаются к участию в Городских Избирательных Съездах и Собраниях домохозяев [Город. Пол. ст. 34 и прил. к ст. 22 (ст. 2)], а также к занятию должностей по городскому общественному управлению и к заведыванию отдельными отраслями городского хозяйства и управления (Город. Пол. гл. II отд. 3).

2) В городских поселениях губерний, в коих евреям дозволяется постоянное жительство (Уст. Пасп. ст. 11), кроме города Киева, евреи допускаются к исполнению обязанностей городских гласных или уполномоченных на следующих основаниях (ст. 3-5 сего отдела).

3) По каждому городскому поселению местною Управою или городским старостою ведется особый список евреев, которые на основании Городового Положения (ст. 24, 33 и 43 и ст. 2 прил. к ст. 22) могли бы быть избираемы в городские гласные или уполномоченные [23].

В 1900 году Елисаветградский уезд Херсонской губернии занимал площадь 13.783 кв. в.; жителей 510 тысяч, большая часть малоросов, много немцев – колонистов и евреи. Степная черноземная местность. Сельское хозяйство и винокурение. Фабрик и заводов 2.824 из производством 6.641 тысяч рублей. Ежегодный наплыв работников более 20 тысяч [9, С. 577].

Назовем некоторые еврейские заведения в нескольких городах Елисаветградского уезда в 1911 году. В Елисаветграде главная еврейская синагога. Раввин – Владимир Ионович Темкин – Миргородская, собственный дом [24, С. 169] и еврейская богадельня с лазаретным отделением. Администрация: Ю.А. Кац, С.А. Державец и Д.Г. Кулановский. Врач – С. Дашевский [24, С. 173]: Вознесенская Талмуд – тора. Завед – Дан. Бор. Бродский [24, С. 184]: Бобринецкая Талмуд – Тора. Зав. – Абрам Израил. Гамус [24, С. 187].

Память о истории евреев Елисаветграда сохраняет Музей «Евреи Елисаветграда».

Исторический музей «Евреи Елисаветграда» – первый в Украине еврейский музей был создан благодаря усилиям волонтеров общины, собравшим материал и документы об истории евреев Кировограда. Процесс возврата к истокам, осознание истории и значимости евреев в обществе стали как раз движущей силой для образования исторического музея.

Внушительное кирпичное здание музея было построено в мавританском стиле в 53 г. XIX столетия, а в 1895 г. реконструировано архитектором А. Лишневским. Первоначально в здании была размена синагога. После Великой Отечественной синагогу закрыли, здание постепенно приходило в упадок. В настоящее время, после реставрации помещение возвращено еврейской городской общине. В 1998 году женский зал синагоги был определен под музей.

Сегодня музейная экспозиция насчитывает свыше одной тысячи экспонатов, которые посвящены истории еврейской городской общины Кировограда. В первой части экспозиции рассказывается о периоде от первых еврейских заселений до революционного переворота 1917 г. Разные стороны жизни раскрыты в тематических стендах: «Благотворительность», «Медицина», «Религиозная жизнь», «Культурная жизнь», «Еврейское образование», «Промышленность». На специальном стенде отображено участие евреев города в Отечественной войне. Музейная экспозиция в целом освещает больше тридцати тем. Экспозиция музея содержит фотографии, бытовые предметы, старинные вещи и подборку книг, повествующих о жизни еврейского народа в Кировограде.

Музей неоднократно признавался лучшим в среде музеев нацменьшинств Украины. Музей и его экспозиция вызывает большой интерес среди населения города, Украины, ближнего и дальнего зарубежья [25].

Таким образом, мы видим, опираясь на источники разных периодов город Елисаветград и его уезд в XIX – начале XX столетия, его еврейские составляющие, корни, память, количество населенных пунктов в Елисаветградском уезде с еврейским населением, синагоги и молитвенные дома

с их адресами и раввинами, синагоги Елисаветграда, огромное количество торговых и промышленных предприятий, которые принадлежали евреям, вплоть до «еврейского трамвая», также поражает огромное количество выдающихся евреев – деятелей политики, культуры, искусства, что родились в городе и уезде. Все это указывает на огромный след, что оставили евреи в истории Елисаветграда и его уезда и всей Украины, России, мира. Авторы считают, что память о них нужно беречь, изучать, увековечивать, сохраняя все, что связано с евреями города Елисаветграда (Кропивницкого) и Елисаветградского уезда Херсонской губернии в XIX – начале XX столетия – все это и есть история нашего государства Украина.

Литература и источники:

1. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Кіровоградська область / Ред.. кол. тому: Сиволап Д.С.(гол. ред..), Безтака П.М., Вогульський А.А., Бублик І.О., Дратвер Б.Л., Зайцев В.М., Калініченко В.Л.(відп. секр. редкол.), Оліфіренко І.П., Піскунов О.К.(заст. гол. ред.), Сухаревська Н.П., Цись В.О., АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.
2. История городов и сел Украинской ССР в 26 т. Кировоградская область. АН УССР. Институт истории. – К.: Глав. ред. УСЕ АН УССР, 1982.
3. За те, що євреї... Трагедія Голокосту в межиріччі Південного Бугу та Дніпра(1941 – 1944). // Василь Даценко // Кропивницький, 2015. – 178 с.
4. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том седьмой. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 513 – 514.
5. Кухар – Онишко Н.О. Корифеї українського театру на Миколаївщині. – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2016. – 64 с.: іл. – С. 18 – 26.
6. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://eleven.co.il/article/12088>
7. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://forum.j-roots.info/viewtopic.php?t=3338>

8. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://jew-observer.com/otzvuk-tragedii/kropivnickij-evrei-shoa/>
9. Малый Энциклопедический словарь. С приложением кратких руководств по различным отраслям знания и словарей иностранных языков. Том II. Гебдон – Лангеланд. Издатели: Брокгауз, Лейпциг. Ефрон, С. – Петербург. С. – Петербург. Типография Акц. Общ. «Издательское Дело, Брокгауз – Ефрон». 1900. – С. 577.
10. Таблица 1. Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года. Издан Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. Обработан редактором Л. Майковым. Санктпетербург. 1868. – С. 87, 96, 98, 100 – 102, 104, 106, 107, 115.
11. Памятная книжка для Херсонской губернии, изданная Херсонским губернским статистическим комитетом на 1864 год. Херсон. Печатано в типографии Херсонского губ. правления. – С. 205.
12. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://library.kr.ua/elib/golosuga1913/golosuga4.html>
13. Алфавитный указатель распоряжений правительства. Циркуляров губернского начальства по Херсонской губернии с 1877 по 1887 год. Составил Секретарь Одесского уездного полицейского управления К.К. Яцимирский. Одесса. Тип. Д. Бродского, уг. Пушкин. и Еврейск., д. № 30/16. – С. 11.
14. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/grd1892.htm>
15. Исторический очерк г. Елисаветграда. Составил и издал А.Н. Пашутин. Елисаветград. Лито – Типография Бр. Шполинских. 1897. – С. 309 – 311.
16. Электронный ресурс. Режим доступа: rushist.com
17. Электронный ресурс. Режим доступа: 24smi.org
18. Таблица 3: Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том седьмой. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург.

– С. 513 – 514.; Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том четвертый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 686 – 687.; Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том пятый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 688.; Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том одиннадцатый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 763.; Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том двенадцатый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 84.

19. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. Том пятый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 688.

20. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. Том четвертый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 686 – 687.

21. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том одиннадцатый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 763.

22. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д – ра Л. Каценельсона и барона

Д.Г. Гинцбурга. Том двенадцатый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 84.

23. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/grd1892.htm>

24. Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским Губернским Правлением. Под редакцией Советника Губ. Прав. А.А. Золотарева. Первая часть. Херсон. Типография Херсонского Губернского Правления. 1911. – С. 169, 173, 184, 187.

25. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://be-inart.com/post/view/384>

Г.П. Коваль, А.Г. Коваль, Р.Г. Коваль

**ЕЛИСАВЕТГРАД И ЕГО УЕЗД В XIX – НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ:
ЕВРЕЙСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ, КОРНИ, ПАМЯТЬ**

Аннотация. В статье авторы, опираясь на многочисленные источники, раскрывают историю города Елисаветграда и его уезда в XIX – начале XX столетия, их еврейские составляющие, корни, память. Авторы указывают рост еврейского населения Елисаветграда и количество евреев в 1859 году, в городах уезда в 1897 году. Авторы перечисляют количество населенных пунктов в Елисаветградском уезде с еврейским населением, синагоги и молитвенные дома с их адресами и раввинами, синагоги Елисаветграда, огромное количество торговых и промышленных предприятий, которые принадлежали евреям, вплоть до «еврейского трамвая». Авторов также поражает огромное количество выдающихся евреев – деятелей политики, культуры, искусства, что родились в городе и уезде. Все это, по мнению авторов, указывает на огромный след, что оставили евреи в истории Елисаветграда и его уезда и всей Украины, России, мира. Память о еврейском прошлом хранит музей «Евреи Елисаветграда». По мнению авторов еврейское наследие Елисаветграда (Кропивницкого) и городов его уезда нужно и дальше исследовать, изучать, популяризировать.

Ключевые слова: Елисаветград, уезд, евреи, синагоги, адреса. школы, трамвай, еврейское население, предприятия, музей, выдающиеся земляки.

Г.П. Коваль, О.Г. Коваль, Р.Г. Коваль

ЄЛИСАВЕТГРАД ТА ЙОГО УЇЗД У ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ:

ЄВРЕЙСЬКІ СКЛАДОВІ, КОРІННЯ, ПАМ'ЯТЬ

Анотація. У статті автори, спираючись на численні джерела, розкривають історію міста Єлисаветграда та його повіту в ХІХ - початку ХХ століття, їх єврейські складові, коріння, пам'ять. Автори вказують на зростання єврейського населення Єлисаветграда і кількість євреїв в 1859 році, в містах повіту в 1897 році. Автори перераховують кількість населених пунктів в Єлисаветградському повіті з єврейським населенням, синагоги і молитовні будинки з їх адресами і рабинами, синагоги Єлисаветграда, величезна кількість торгових і промислових підприємств, які належали євреям, аж до «єврейського трамвая». Авторів також вражає величезна кількість видатних євреїв - діячів політики, культури, мистецтва, що народилися в місті і повіті. Все це, на думку авторів, вказує на величезний слід, що залишили євреї в історії Єлисаветграда та його повіту і всієї України, Росії, світі. Пам'ять про єврейське минуле зберігає музей «Євреї Єлисаветграда». На думку авторів єврейську спадщину Єлисаветграда (Кропивницького) і міст його повіту потрібно і далі досліджувати, вивчати, популяризувати.

Ключові слова: Єлисаветград, повіт, євреї, синагоги, адреси. школи, трамвай, єврейське населення, підприємства, музей, видатні земляки.

Н.Р. Koval, A.H. Koval, R.H. Koval

ELISAVETGRAD AND ITS OUTWARD

IN XIX - BEGINNING OF THE 20TH CENTURY:

COMPONENTS OF JEWISH IDENTIFICATION, SOURCES, MEMORY

Abstract. In the article, the authors, relying on numerous sources, reveal the history of the city of Elisavetgrad and its county in the nineteenth and early twentieth centuries, their Jewish components, roots, and memories. The authors point out to the growth of the Jewish population of Yelisavetrad and the number of Jews in 1859, in

the cities of the county in 1897. The authors list the number of settlements in Elisavetgrad district with the Jewish population, synagogues and prayer houses with their addresses and rabbis, the synagogue of Yelisavetgrad, a large number of commercial and industrial enterprises that belonged to the Jews, until the «Jewish tram».

The authors are also impressed by the huge number of outstanding Jews - politicians, culture activists and artists who were born in the city and in the county. All of that, according to the authors, indicates about a huge impact that Jews left in the history of Elisavetgrad, its district and in all of Ukraine, Russia and through the world. Memory about the Jewish past is stored in the Jewish Elisavetgrad museum. According to the authors, the Jewish heritage of Elisavetgrad (Kropivnitskogo) and the cities of its county needs to be further explored, studied and popularized.

Keywords: *Elisavetgrad, district, Jews, synagogues, addresses, schools, trams, Jewish population, enterprises, museum, prominent compatriots.*

УДК 323.1:[314.156.5:94(477.75)»192»]

Кондратюк Григорий Николаевич

(Крымский инженерно-педагогический университет,

г. Симферополь)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АГРО-ДЖОЙНТ В КРЫМСКОЙ АССР в 1920-х ГОДАХ

Изучение процесса аграризации евреев было начато ещё в 1920-х годах. Авторами работ являлись руководители таких структур как КОМЗЕТ, ОЗЕТ, партийные лидеры, в частности М.И. Калинин, Ю. Ларин, Ю. Гольде, П.Г. Смидович, Я. Кантор. В выступлениях М.И. Калинина были сформулированы доктринальные подходы советской власти к решению проблем еврейского народа, создания собственной автономной государственности. В частности, в выступлении на II Всесоюзном съезде ОЗЕТ М.И. Калинин утверждал, что «был приверженцем целесообразности создания еврейской республики». Далее, он проводит параллель с Крымом и численностью крымских татар «ведь у нас в Крыму только 26% татар. Однако, у нас существует Крымская республика, которая является татарской республикой» [1, с.5]. По мнению М.И. Калинина, переселение на землю и создание коллективных объединений не выступали самоцелью, решением только экономических задач, а должны были служить более важной цели «Советский Союз должен быть отечеством, в десятки раз более настоящим отечеством для еврейских масс, чем любая буржуазная Палестина...если

еврейская национальность ищет отечества, то оно должно быть найдено внутри Советского Союза» [2, с.17-18]. Переселение в Крым, таким образом, выступало в качестве важнейшей альтернативы формированию «национального очага» в Палестине. Работы межвоенного двадцатилетия систематизировали текущую информацию, которая подчас не сохранилась в архивных фондах. Эти работы позволяют сделать вывод об эволюции взглядов партийного руководства на социальные процессы в еврейской переселенческой деревне, коррекцию практики национальной политики. Национальная политика, безусловно, была подчинена процессам коммунистического строительства в СССР. Один из идеологов аграризации, член КОМЗЕТа Ю. Ларин отмечал, что «нам необходимо развитие национального равноправия и полная свобода развития национальных культур... для того, чтобы буржуазия не могла на национальном неравноправии сыграть против нас, чтобы она не могла привязать рабочих каждого народа к буржуазии каждого народа» [3, с.24].

Современные исследователи обращались к различным сюжетам аграризации, создания еврейских колхозов, деятельности региональных структур КОМЗЕТ и ОЗЕТ. Так, работа Д. Аманжоловой посвящена анализу деятельности председателя КОМЗЕТа Петра Гермогеновича Смидовича. Автор указывает, что не всегда переселение было успешным и вновь прибывшие, закреплялись на земле. П.Г. Смидович совместно с руководителем Агро-Джойнта Жозефом Розеном анализировали причины, по которым из Крыма к осени 1934 года выехали 800 семей, что составило 20% населения еврейских колхозов [4, с.279]. Ряд работ посвящены истории отдельных еврейских колхозов. Так, работа Н. Готовчикова и А. Гендина содержит воспоминания членов семей переселенцев колхозов Ротендорф, Найлебен, Нейшпроцунг, что является важным источником анализируемой проблематики [5].

Национальная политика 1920-1930-х годов получившая название коренизации может быть классифицирована исходя из нескольких критериев. Во-первых, хронологически, так как 1920 и 1930-е годы по комплексу проводимых мер в Крыму существенно отличаются. Во-вторых, по специфике в

отношении определённого народа. Национальная политика это общий термин, в отношении различных этнических групп существенно дифференцированная. Можно говорить о национальной политике в отношении крымских татар – как приоритете. Национальной политике в отношении «нацменьшинств Запада» - это немцы, эстонцы и поляки. Власть рассматривала эти народы как своеобразную «пятую колонну» и никакими преференциями они не пользовались. Национальная политика в отношении евреев, получила безусловно максимальное внимание властей и объёмы финансирования.

Переселение в Крым евреев на протяжении всего межвоенного двадцатилетия должно было решить задачи как внутренней, так и международной политики. Советская власть стремилась доказать всему миру что проблемы антисемитизма нет и насущные задачи еврейского народа успешно решаются только в советской стране. Внешнеполитическая составляющая определила подчёркнутое внимание к событиям на крымском полуострове. Интересы советской власти и «Джойнта» в стремлении оказать помощь для евреев бывшей императорской России совпали. Подводя первые итоги начавшемуся переселению, в своём выступлении в Филадельфии в 1925 году Жозеф Розен отметил, что для евреев «вопрос о колонизации является...вопросом жизни и смерти в самом полном, ужасном и неприкрашенном смысле этих простых слов. Основной причиной тяжелого положения евреев является то, что слишком большое число их занимались торговлей. При современной экономической структуре России, в ней нет места для столь большого числа торговцев» [6, л.4].

Первые еврейские переселенческие колонии возникли на рубеже 1922-1923 году, сразу же после окончания голода в Крыму. Эти коммуны и артели были созданы по инициативе самих переселенцев и без помощи государства. Их характерная особенность – небольшевистский характер при формировании. Часть поселений была основана членами организации «Гехолуц». Гехолуцианские структуры, как правило, создавались в форме коммун, реже артелей. Лидеры «Гехолуца» рассматривали крымские колонии как подготовку

к эмиграции, приобретении навыков необходимых для работы в коллективных объединениях Палестины. «Гехолуц» в РСФСР действовал легально, его устав был зарегистрирован в августе 1923 года. На собрании ЦК «Гехолуц» в феврале 1927 года, член бюро ЦК Пинес в тезисах «Гехолуц и условия его работы» отмечал, что «Гехолуц prepares своих членов для борьбы за социалистическую Палестину, для борьбы за социалистическую революцию на Ближнем Востоке» [7, л. 5]. Гехолуцианская коммуна «Тель-Хай» была основана в 1922 году. Устав был зарегистрирован 6 октября 1922 года в Джанкойском кооперативном комитете. В коммуне состояло 62 действительных члена, принадлежавшая земельная площадь составляла 2000 десятин [8, л.27]. Из коммуны «Тель-Хай» через некоторое время выделилась коммуна «Мишмар». Одной из первых пришла на помощь переселенцам такая мощная международная организация как «Джойнт». В своей докладной записке от апреля 1924 года о перспективах еврейской аграризации в Крыму агроном Самуил Любарский отмечал, что «в течение 1923 года в Крыму организовались при содействии «Джойнта» 8 еврейских земледельческих групп. Они устроились в бывших нетрудовых хозяйствах в Джанкойском, Евпаторийском и Симферопольском районах...они имеют свыше 600 душ» [9, л. 26].

С 1925 года процесс переселения евреев в Крымскую АССР принял исключительно плановый характер. Им руководило Крымское представительство КОМЗЕТа. Финансирование и оказание агрономической помощи велось Крымской конторой Агро-Джойнта. Обе организации на первом этапе реализовывали принцип создания индивидуальных переселенческих хозяйств, только с частичным объединением ряда функций. Наибольшее распространение получили ТСОЗы – товарищества по совместной обработке земли. Переселенцам выделялись целинные земли, обрабатываемые с помощью тракторов. На семью переселенцев выделялось в среднем 25 гектаров земли, что было больше среднекрымского показателя. Обработать значительные участки целины в условиях засушливого климата можно было только коллективными хозяйственными объединениями. Вопросы развития еврейских

переселенческих хозяйств обсуждались на созванном 4-5 ноября 1926 года Центральным правлением ОЗЕТ в Ташлы-Кипчаке совещании «О организации еврейских переселенческих хозяйств в Степном Крыму». Центральный доклад «О переселенческом хозяйстве на фондах 1926 года в Джанкойском районе» был сделан агрономом В.В. Редкиным. Выступавший отметил, что собственные финансовые средства на переселение составили 45600 рублей, а кредиты - 106914 рублей и соотношение, таким образом, составило 30% средств переселенцев и 70% выделенных Агро-Джойнтом, КОМЗЕТом и ОЗЕТом [10, л.23]. Докладчик также указал, что евреи-переселенцы «видят в земледелии единственное средство к существованию и идут на все трудности переселения с большой охотой и терпением» [11, л.25].

Выделение земельных участков сопровождалось острой внутренней политической борьбой с руководством ЦИК и СНК Крымской АССР, всячески затягивавших и тормозивших процесс выделения земли. Руководители центрального КОМЗЕТа отмечали в 1925 году, что крымские органы управления саботировали выделение земли: «крымский простор манит к себе переселенцев, но лозунг «никому чужому ни одной десятины» всё ещё продолжает оставаться основой земельной политики. Каждому ходоку попадающему в Крым, неизменно вручается заранее заготовленный бланк, в котором говорится, что на основании таких то и таких то постановлений местной власти переселение в Крым закрыто» [12, л.37]. В таком курсе крымского руководства были свои серьёзные мотивы. Крымские татары работавшие в ЦИК, СНК, обкоме РКП(б) рассматривали АССР как национальную крымскотатарскую автономию. Изменение национальной структуры жителей полуострова, в перспективе, по мнению руководителей, могло привести и к переформатированию автономии Крыма. Масштабы планируемого переселения их просто пугали. 15 октября 1926 года в Симферополе состоялся I Всекрымский съезд ОЗЕТ. В своём выступлении один из идеологов переселения Ю. Ларин, сам уроженец Симферополя, отмечал, что «Центральное Правление ОЗЕТ изучив детально вопрос о Крыме пришел к

заклучению, что можно с полным учетом потребностей местного крымского населения рассчитывать на постепенное переселение в Северную часть Крыма не менее 100 тысяч человек еврейского населения» [13, л.12]. Очевидно, что поселение такого числа людей при общей численности жителей полуострова в 800 тысяч человек, достаточно существенно скорректировало бы этнические и демографические процессы.

С рубежа 1929-1930 года характер еврейского переселения и его организационные формы существенно изменяются. После судебного процесса над председателем ЦИК Крымской АССР внутривластная ситуация стала иной, центральная власть убедилась в том, что среди местной партийно-советской элиты существует жесткая оппозиция любому, даже потенциальному, изменению характера автономии. Вероятно, под влиянием этого фактора, рождается «биробиджанский проект». Но параллельно с началом колонизационного движения на Дальний Восток, переселение в Крым не было приостановлено. Об этом можно судить по привлеченным финансовым ресурсам. Всего за пятилетие с 1924 по 1929 год из государственного бюджета было выделено 6900000 рублей, по линии сельскохозяйственного кредита 2500000 рублей. Но главным источником финансирования стали средства «Агро-Джойнта». Они составили 20 миллионов рублей, при этом поступали либо в валюте, либо иностранном оборудовании [14, л.10].

С 1929 года значительно увеличилось количество выделенной земли и численность приезжающих на полуостров евреев-переселенцев. Эти массы переселенцев селились компактно и были объединены различными формами хозяйственных товариществ и обществ, в частности ТСОЗами. Коллективные формы стали преобладающими. К январю 1930 года в Крыму под переселение было выделено 215190 гектаров земельных угодий. Сравнивая объёмы выделенной земли по годам, получаем: в 1926 году – 37388 гектаров, а в 1929 году уже 74087 гектаров. В начале 1930 года в еврейских посёлках насчитывалось 4233 семей [15, л.1]. 1930 год отличается масштабностью создания колхозов, проведения обустройства переселенцев. К концу года всего

было отведено в Крыму КОМЗЕТу 342 тысячи гектаров земли. В 1930 году прибыло 2582 семьи, всего таким образом 5728 семей. На отведенных земельных фондах создано свыше 100 новых поселков, построено 2770 домов [16, л.25].

Формирование коллективных типов организации переселенцев происходило проще, чем среди других этнических групп. Это объяснялось тем, что переселенцы нуждались в кредитной, аграрной и других видах помощи. Они во многом были зависимы от внешней помощи и укрепиться на земле было проще при наличии коллективных форм хозяйствования. В 1929 году в переселенческих поселках существовали 4 коммуны включавшие 153 семьи, 18 ТСОЗов с 330 хозяйствами, 20 машинных товариществ с 415 хозяйствами, 35 посевных товариществ с 701 хозяйством, 4 сельскохозяйственные артели, 8 овцеводческих товариществ и 10 кооперативных сыроварен [17, с.176].

Структуры, руководившие переселением, приобретали для переселенцев трактора и иную технику, которую переселенцы не могли приобрести индивидуально. Так, в 1930 году на участках работало 66 тракторов, из них Агро-Джойнтом было закуплено 32, ОЗЕТОМ 21, а частными лицами только 9 и это были тоже коллективные трактора, принадлежавшие нескольким владельцам [18, л.5]. Таким образом, различные формы ведения коллективного хозяйства в природно-климатических условиях Северного Крыма, оказывались едва ли не наиболее продуктивными. В частности, коллективных усилий требовала закладка виноградников и новых садов в Джанкойском районе, разбивка поливных огородов в Сакской группе огородных хозяйств, так как поливочную систему и электрификацию можно было создать и содержать только через коллективные организационные формы. В 1933 году планом было предусмотрено принять в Крыму 1000 семей евреев-переселенцев. В частности, по Лариндорфскому агроучастку 270 семей. Всего прибыло 1138 семей включавших 5136 человек [19, л.3]. Создание колхозов в еврейских деревнях не встречало сопротивления ещё и в силу психологического фактора. Земля, объединяемая в колхоз, не была частной для этих людей «с деда-прадеда»,

накапливаемой в течение многих лет тяжёлым трудом. Эта земля была получена от государства всего три-четыре года назад. Коллективизация в еврейских деревнях происходила мягче, чтобы не отпугивать переселенцев. По районам переселения уровень коллективизации составлял в Карасубазарском, Симферопольском, Керченском и Феодосийском районах 100%, В Евпаторийском районе 85%, а вот по Джанкойскому району всего 50%. В целом по Крыму уровень коллективизации составил на 1 октября 1930 года 65% [20, л.8]. Абсолютно отсутствовало раскулачивание, так как зажиточный слой просто не успел сформироваться. Еврейские колхозы обслуживались техникой

МТС, значительная часть тракторов была передана по специальному договору с «Агро-Джойнт». В постановлении ОКК ВКП(б) отмечалось, что в 1933 году необходимо «коренным образом перестроить работу в МТС в переселенческих колхозах, добившись реального осуществления МТС в переселенческих колхозах роли организаторов сельского хозяйства» [21, л.103]. Многие материальные ценности продолжали оставаться в еврейских переселенческих семьях. Так, все коровы остались в единоличном пользовании. Имеющих коров насчитывалось 2420 хозяйств или 72%, а вот 683 переселенческих хозяйства 28% коров не имели вообще [22, л.6]. Подчас местные власти оказывались в сложной ситуации при проведении различных кампаний, в частности хлебозаготовительной. Отчёт еврейской секции Крымского ОК ВКП(б) фиксировал, что «председатель вновь организованного колхоза Злотников заявил, что все мероприятия, направленные к изъятию хлеба из деревни Фрилинг являются плодом антисемитизма секретаря сельпартячейки т. Кубанцева. Он считает, что давая преувеличенный план по хлебозаготовкам, Кубанцев руководствуется антисемитизмом» [23, л.12]. При проведении мероприятий коллективизации между работниками Крымского представительства КОМЗЕТ и евсекцией Крымского ОК ВКП(б) сформировался конфликт. Как специалисты КОМЗЕТа, так и Агро-Джойнта исходили из социальной однородности еврейской деревни и отсутствия кулачества. Работники евсекции пришли к выводу, что «наши комзетовские

работники совершенно забыли, что существует классовая борьба, что городская буржуазия пока-что является чуждым для социалистического строительства элементом и она является врагом такой формы строительства как коммуна» [24, л.13].

К началу 1935 году в Крымской АССР было выделено 344868 гектаров для обустройства еврейских крестьян. В том числе, во Фрайдорфском районе 131519 гектаров, включавших 6130 переселенческих долей [25, с.75]. Было основано 102 поселка, из них 41 во Фрайдорфском районе [26, с.78].

Процессы переселения евреев в Крымскую АССР продолжались включительно по 1938 год. На 1938 год было намечено переселить в Крым 150 семей, из них 50 в Лариндорфский район и 30 во Фрайдорфский. Конечно, это уже были не масштабы рубежа 1920-1930-х годов, но переселенческая тенденция сохранилась. Итоги переселения межвоенного двадцатилетия на декабрь 1938 года таковы. В 16 районах Крымской АССР было создано 86 еврейских колхозов. В этих колхозах насчитывалось 5077 хозяйств с 18 тысячами человек. Общая площадь обрабатываемой земли составляла 158851 гектар. В 49 колхозах были заложены виноградники на площади в 900 гектар. Огромная работа была проделана в области мелиорации. С помощью техники импортированной Агро-Джойнтом было пробурено 183 артезианские скважины из которых 154 оборудованы электродвигателями. В переселенческих колхозах было создано 129 животноводческих ферм, в том числе 57 молочных с поголовьем 4805 коров и 53 овцефермы с поголовьем 59000 овец. Удельный вес еврейских переселенческих колхозов в аграрном секторе Крымской АССР составил: по посевной площади 10,8%, по обводнению Степного Крыма 21,3%, по овцеводству 20% [27, л.4-5].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что процесс коллективизации в еврейских деревнях проходил под знаком её как части национальной политики советской власти. В рамках коллективизации отсутствовали репрессивные меры, обобществлялась только часть материальных ценностей. Одним из ключевых моментом являлась попытка

стимулирования «классовой борьбы и расслоения» среди евреев переселенцев со стороны партийных органов, которая однако, не увенчалась значительными результатами.

Литература и источники:

1. Калинин М.И. Евреи в СССР / М.И. Калинин. – М.: издание ЦС ОЗЕТ, 1932. – 16с.
2. Калинин М.И. Еврей-земледельцы в союзе народов СССР / М.И. Калинин. – М.: Издание Центрального Правления «ОЗЕТ», 1927. – 40с.
3. Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР / Ю. Ларин. – М. – Л.: Государственное издательство, 1929. – 311с.
4. Аманжолова Д. «Горячо живу и чувствую...». Петр Гермогенович Смидович. Опыт исторического портрета / Д. Аманжолова. – М.: Новости. - 307с.
5. Готовчиков Н.А., Гендин А.И. Евреи-колхозники / Н.А. Готовчиков, А.И. Гендин. – Симферополь: Доля, 2011. – 144с.
6. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф.7746, оп.1, д.39, л.4.
7. ГАРФ. Ф.7541, оп.2, д.27, л.5.
8. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.61, л.27.
9. ГАРФ. Ф.7746, оп.1, д.23, л.26.
10. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.96, л.23.
11. Там же, л.25.
12. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.45, л.37.
13. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.99, л.12.
14. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.228, л.10.
15. Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК). Ф. П.1, оп.1, д.990, л.1.
16. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.297, л.25.
17. Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР / Ю. Ларин. – М.-Л.: Государственное издательство, 1929. – 311с

18. ГААРК. Ф. П. 1, оп.1, д.990, л.5.
19. ГАРФ. Ф.7541, оп.1, д.639, л.3.
20. ГААРК. Ф. П.1, оп.1, д.990, л.8.
21. ГАРФ. Ф. 7541, оп.1, д.627, л.103.
22. ГААРК. Ф. П. 1, оп.1, д.990, л.6.
23. ГААРК. Ф. П.1, оп.1, д.990, л.12.
24. ГААРК. Ф. П.1, оп.1, д.990, л.13.
25. Кантор Я. Национальное строительство среди евреев в СССР. Под ред. Островского З. / Я. Кантор. – М.: издательство «Власть Советов» при Президиуме ВЦИК, 1935. – 200с.
26. Там же.
27. Российский государственный архив экономики (РГАЭ). Ф.5675., оп.1, д.216, л.4-5.

Г.Н. Кондратюк

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АГРО-ДЖОЙНТ В КРЫМСКОЙ АССР в 1920-х ГОДАХ

Аннотация. В статье на основе анализа значительного количества архивных материалов, реконструированы обстоятельства помощи Агро-Джойнт при попытке решения советским правительством проблем еврейского народа, создания еврейской автономной государственности в Крымской АССР, а так же дальнейшей коллективизации еврейских населенных пунктов.

Ключевые слова: Крымская АССР, коллективизация, Агро-Джойнт.

Г.М. Кондратюк

ДІЯЛЬНІСТЬ АГРО-ДЖОЙНТ У КРИМСЬКОЇ АРСР в 1920-х РОКАХ

Анотація. У статті на основі аналізу значної кількості архівних матеріалів, реконструйовані обставини допомоги Агро-Джойнт при спробі вирішення радянським урядом проблем єврейського народу, створення

єврейської автономної державності в Кримській АРСР, а також подальшої колективізації єврейських поселень.

Ключові слова: Кримська АРСР, колективізація, Агро-Джойнт.

G.N. Kondratuk

***ACTIVITY OF AGRO-JOINT IN THE CRIMEAN ASSR
in the 1920s YEARS***

Abstract. *In the article, based on the analysis of a significant number of archive materials, the circumstances of the Agro-Joint assistance were reconstructed in an attempt to solve the problems of the Jewish people by the Soviet government, the creation of a Jewish autonomous state in the Crimean ASSR, and the further collectivization of Jewish settlements.*

Keywords: *Crimean ASSR, collectivization, Agro-Joint.*

УДК 94(477)(=411.16)

Ніколаєв Ігор Євгенович

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Мацукатов Георгій

(Голова Товариства греків Литви «Понтос», м. Вільнюс,

Республіка Литва)

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАДСЬКО-ПАРТІЙНИХ УТВОРЕНЬ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1920- х РОКАХ

Інтенсивний розвиток геополітичних процесів на сучасному етапі актуалізує проблематику наукової, суспільно-політичної та соціально-культурної консолідації в рамках Європейської співдружності. Розвиток національної свідомості, незмінність курсу європейської та євроатлантичної інтеграції української та литовської республік на сучасному етапі, актуалізують комплексне дослідження історії національних громад, які тривалий час мешкають на території нині незалежних держав. Оскільки, історичний досвід свідчить, що успішний розвиток власної державності спонукає не тільки самобутньому розвитку культур усіх народів, які мешкають на її території, а слугує надійною базою для продуктивних міждержавних стосунків та довготривалих союзів національних держав.

В свою чергу, минуле Півдня України, як і багатьох інших регіонів нашої держави, містить у собі цілий комплекс яскравих і драматичних сторінок, які є історичною спадщиною багатьох народів, що проживають на ній і усвідомлюють себе національною громадою. Природним є намагання етнічних громад захистити свої права шляхом згуртування в національні громадсько-партійні об'єднання. Ціла низка яких діяла протягом досліджуваного періоду на Півдні УСРР. Зокрема, з різною ступеню інтенсивності та часового виміру, що залежала від взаємовідносин партії та пануючої в конкретний проміжок часу владної сили, функціонували єврейські соціалістичні та комуністичні партії і об'єднання, аналіз діяльності та знищення яких більшовицькою владою є метою представленої статті.

З остаточним встановленням у січні-лютому 1920 р. у південній Україні радянської влади всі законодавчо-політичні важелі, зокрема в національному питанні, опиняються в руках більшовиків. Базовою стає ленінська теорія, що поділяла національні культури на буржуазні і пролетарські. Перша, що не акцентувала увагу на класовому підході, відкидалась більшовиками, навіть якщо політична сила пропагувала соціалістичні гасла. Пролетарськими вважали національні партії, сповідуючи комуністичну ідеологію, допомоги яких більшовики потребуватимуть для закріплення власних позицій серед етнічної громади.

Через те, що саме єврейські партії були найбільш організованими та чисельними серед національних партій регіону в окреслений у доповіді період, низка їх опинилися як у числі «буржуазних», так і «пролетарських» за більшовицькою класифікацією.

Початок формування єврейських політичних партій Півдня України перепадає на кінець XIX ст. Найпотужнішою силою стала утворена у вересні 1897 р. соціал-демократична партія єврейських ремісників і робітників Бунд.

В період громадянської війни бундівці в цілому підтримали більшовицьку владу, їх представники частково переходили до КП(б)У та ЄКП, менша частина посилила лави меншовиків. В 1920 р. більшовики надавали лояльним

бундівцям певні посади в місцевих органах влади. В лютому 1920 р. помічником міліції Михайлівського району Одещини призначено бундівця [1].

Відповідно до позиції Комінтерну переважна частина бундівців у березні 1921 р. заявила про саморозпуск та перехід до лав РКП(б). Частина колишніх бундівців не погодилась з цим рішенням. Висловлювалась занепокоєність подальшою долею єврейського руху, через повну асиміляцію з більшовиками, що унеможливило вільне висловлювання думок представників всієї єврейської діаспори, а не тільки прибічників РКП(б).

Серед тих бундівців хто прийняв пропозицію більшовиків було чимало з багаторічним партійним стажем. Згідно списків членів та кандидатів у КП(б)У по Миколаївському округу, які в різні часи перебували у єврейських партіях, заяви про вступ подали: Б. Калманович – член Бунду з 1898 р., А. Шустерман в Бунді з 1903 р., бундівці з 1905 р. – С. Коростовська, Я. Берг, Е. Промішлянська, А. Фаубух, з 1908 р. Соломон Райсхін та інші [2].

Натомість незгодні з «вливанням до більшовиків» бундівці емігрували, або працювали в меншовицьких організаціях. Серед документів Одеського осередку РСДРП(м) є кілька звернень підписаних меншовиками спільно з Бундом протягом 1921 р., де вони позиціонуються як «Одеський комітет соціал-демократичного Бунду». Відозви, що починаються з гасла «Пролетарі всіх країн єднайтесь», містять різку критику дій більшовицької влади. Вона трактується як така, що власною диктатурою підмінила диктатуру пролетаріату. Як засіб боротьби з соціал-демократами комуністи обирають не слово, або думку де вони безсилі, а терор і репресії, зокрема, заарештувавши близько 100 чоловік Всеукраїнської конференції РСДРП(м) і Бунду. Готуються нові процеси як для соціал-демократії загалом, так і Одеської організації зокрема.

У підсумку, дії більшовиків трактуються бундівцями і меншовиками як такі, що знищують робітничу соціалістичну опозицію, посилюючи тим самим позиції контрреволюції буржуазії та поміщиків. В результаті це призведе до «великого вибуху, який повністю знищить революцію робітників».

Разом з Бундом у березні 1921 р. самоліквідувалась нечисельна Єврейська комуністична спілка (Комфербанд), яка двома роками раніше оформилась в окрему політичну партію з лівих елементів Бунду. Частину членів Комфербанду прийнято до КП(б)У за індивідуальними заявами [3].

Суперечливо склалися стосунки більшовиків з єврейськими сіоністськими силами. У 1920 р. на Півдні України існували осередки двох сіоністських партій – Сіоністська соціалістична і партія сіоністів-трудівників. Партії мали свої молодіжні ланки – Сіоністсько-соціалістичний союз молоді та організація сіоністської молоді. Більшість їх членів становила учнівська (60-65%), реміснича та кустарна (20%), робітнича (10%) молодь віком від 16 до 25 років. Вони співробітничали в «Гехолуці» (який тільки на Одещині мав близько 1,5 тисячі членів) та «Гашомері». Центральний комітет СССМ видавав інформаційний двотижневик «Югенд». В Одесі виходила газета «Дер Юнгер Кемпфер» (орган міського комітету СССМ) [4].

Групи сіоністів-соціалістів існували також в Березівці і Балті на Одещині. В Одесі знаходився Центральний комітет партії сіоністів-трудівників, осередки якого існували в усіх населених пунктах Одещини, де існували значні групи євреїв [5].

На Миколаївщині групи сіоністів-соціалістів діяли в Новому Бузі (12 осіб), Новоуполтавці (15 ос.), Єфінгарі (вісім ос.). Вони мали тісний зв'язок з осередком міста Херсон, де «знаходився їх керівний орган». Здебільшого їх робота мала агітаційний і культурно-просвітницький характер. Так, у Новоуполтавці сіоністи-соціалісти відкрили «сіоністську сцену» на якій проводили різноманітні заходи, намагались привернути до організації крім юнацтва кустарів і торговців.

Втім, враховуючи факт неприйняття сіоністської ідеології радянською владою, легалізувати діяльність новостворених сил не вдалося. Партія переслідувалась як правлячою владою, так і критикувалась офіційними єврейськими організаціями. Сіоністи стають об'єктами репресій, арештів, обшуків. Так, при обшуку канцелярії партії в селищі Єфінгар знайдено анкети з

питанням «Мета Вашого вступу до організації», на яке надана відповідь «Для розвінчання та підризу радянської влади, партії і комсомолу». Це дало підстави миколаївським чекістам охарактеризувати сіоністів як «контрреволюційний сіоністський рух з завданнями шовіністично-націоналістичного характеру» [6].

Влітку 1922 р. стався арешт членів III з'їзду і судовий процес над сіоністами в Києві. Після чого репресії набувають системного характеру. Наприкінці 1923-1924 рр. в Одесі затримано 107 сіоністів, ще 116 по Одеській губернії, невдовзі 80 з них вислано до Палестини [7].

У звіті Миколаївського губернського ДПУ сіоністів поділено на дві групи – політичну та економічну. Перша – ті хто залишається в регіоні та здійснює спроби зв'язку з Центром переважно через торговців-спекулянтів. До економічної групи (або палестинців) віднесли тих хто збирається до переїзду в Палестину – здебільшого селяни-середняки. Як приклад наводиться громада Ново-Полтавки, де перша група становить 14-15 осіб, які збираються не більше ніж по двоє-троє та не викликають особливих симпатій у населення. Друга група становить 35 родин, що вже оформили необхідні документи для від'їзду в Палестину [8].

У середині 1922 р. ДПУ намагається знищити «Гехалуц», заарештовує її активістів. Втім, арешти членів цієї сіоністської організації триватимуть протягом всього першого більшовицького десятиріччя. Так, в березні 1923 р. в Одесі заарештовано 50 чоловік, у квітні, липні, серпні та листопаді 1926 р. до 100 чоловік, у березні-квітні 1927 р., грудні 1928 р., жовтні 1929 р. – близько 150 чол. [9].

Незважаючи на репресії сіоністські групи в середині 1920-х рр. зуміли не тільки вижити організаційно, а й навіть активізувати свою діяльність. Згідно звіту Одеського губкому за період з травня 1924 р. по лютий 1925 р. сіоністські організації об'єднували до 300 членів, в тому числі близько 180 юнаків і дівчат. Крім того, дитяча сіоністська організація нараховувала до 200 дітей. Сіоністські групи продовжували видавати машинописні листівки та журнали.

Відповіддю влади стали традиційні для неї репресивні кампанії. У вересні 1924 р. заарештовано 107 сіоністів у Одесі і 116 – в регіонах губернії. В результаті цієї операції більше 50 чоловік виїхало до Палестини, а 20 дало підписку про відмову від сіоністської діяльності. Інших звільнили як таких, що були неактивні в роботі. Протягом грудня 1925 - січня 1926 р. заарештовано Одеське керівництво студентського сіоністського союзу молоді «Гістадрут», партії сіоністів-трудівників і сіоністсько-соціалістичного союзу молоді. Більшість заарештованих направлено в заслання на Північ терміном на три роки [10].

Внаслідок цієї акції чисельність сіоністських партій Одеської губернії зменшилась до 50 осіб, а молодіжних організацій – до 130. Майже половина сіоністів Півдня УСРР дислокувалась у Одесі, а інші – переважно у Херсонському та Миколаївському округах. Для ідеологічного «обґрунтування» антисіоністських репресій у Одесі організовано робітничу конференцію, спрямовану проти «сіоністської контрреволюції». В той же час євреям, які працювали в системі радянських організацій та установ, надані рівні з іншими національностями можливості для освіти, обрання професій та діяльності в усіх сферах господарчої, наукової, культурної та іншої діяльності. Поєднуючи ці заходи більшовицька влада зуміла до 1930 р. практично повністю знищити сіоністські організації Півдня України [11].

По іншому ніж з соціалістами-сіоністами склалися відносини більшовиків з представниками єврейських національно-комуністичних партій. Оскільки вони не доставляли подібного до сіоністів клопоту правлячому режиму. В серпні 1919 р. формується Єврейська компартія «Поалей-Ціон». Під час денікінської окупації Півдня України ЄКП(П-Ц) перейшла на нелегальне становище. По закінченні якої, наприкінці січня 1920 р. в партії відбуваються організаційні перетворення. Українське центральне бюро ЄКП (П-Ц) переформатовано в Український головний комітет ЄКП(П-Ц). Партія мала власні губернські комітети, Лівоборезне та розташоване в Одесі Правоборезне бюро. Одеський комітет партії об'єднував крім безпосередньо одеської також

міські ячейки в Подільській та Миколаївській губерніях. Натомість в повітах членів партії практично не було. Всього ряди Одеського комітету нараховували до 100 чоловік, на думку чекістів «найбільш розвинутих робітників і інтелігенції» [12].

Зазначимо, що новостворена єврейська комуністична сила активно позиціонувала себе в якості «єдиного представника інтересів єврейства», на відміну від «антирадянських сил» соціалістичного табору. Резолюція Одеського губкому ЄКП(П-Ц) від 20 лютого 1920 р. засуджувала Сіоністську соціалістичну партію та частину Бунду, що «скотились до меншовицького табору». В той час як прибічники комуністичної ідеології «віддавали і віддають всі сили для червоного будівництва». Пропонувалось, як представникам робітничого класу постраждалим від «білогвардійської окупації», надати ЄКП(П-Ц) місця в Ревкомі, в атестаційній комісії при Ревкомі, в мандатній комісії з виборів до рад. Видати розпорядження Ревкому про рівноправне становище ЄКП серед інших радянських партій, з наданням посад у різноманітних радянських установах [13].

Більшовики пішли назустріч побажанням єврейських комуністів. ЄКП стала єдиною партією національних меншин Півдня України якій влада дозволила взяти участь у виборах до рад квітня 1920 р. Підсумкові результати виборчих перегонів стали достатньо скромними для єврейських комуністів. Так, ЄКП(П-Ц) на Одещині отримала два місця (0,4 % від загальної кількості голосів), до Миколаївської ради ввійшов один партієць (0,8% від загальної кількості голосів), до Херсонської ради представники ЄКП(П-Ц) не потрапили [14].

Надаючи можливості для легальної діяльності, більшовики намагались використати ЄКП для боротьби з невідконтрольними владі сіоністськими рухами. Так, інструкція губернським відділам ДПУ передбачала наступне:

1. Ідейна боротьба доручається єврейським комуністам. Бажано, щоб і інші товариші брали в ній участь, адже сіонізм є фактором, що виходить далеко за межі внутрішнього єврейського питання.

2. В розгromі сiонiстських органiзацiй, однак, не треба виходити з наступних рамок:

а) нагляд та реєстрацiя;

б) ставити перепони проведенню спiльних зборiв (не надавати примiщення), затримувати їх учасникiв на 24 години за несанкцiоноване їх проведення;

в) листування з сiонiстським рухами, як закордонними, так i в межах радянської краiни пiдлягає обов'язковiй цензурi. В залежностi вiд iнтересу, або пересилається до центру, або залишається в мiсцевих Таємних вiддiленнях, не надаючи їх адресату;

г) не надавати документiв для проїзду по залiзничних шляхах за мандатами сiонiстських органiзацiй «Герцля», «Кадима», «Ля-Ахуза», «Маккабі» та iншим;

д) поступово, пiд будь-якою мотивацiєю займати їх примiщення, аргументуючи це необхідностю для вiйськових та iнших установ [15].

Вiдзначимо, що протягом 1920-х рр. головною формою роботи ЄКП(П-Ц) стала культурницька дiяльнiсть, серед iдеологiчних гасел перевага надавалась вузько-єврейськiй проблематицi – органiзацiї комуністичної диктатури в Палестині [16].

Так, Одеський комiтет Єврейської комуністичної партії в 1921 р. видає тези присвячені четвертiй рiчницi бiльшовицької революцiї. В них йдеться, що капіталiзм – це лад заснований на пограбуванні колонiй i гнобленнi малих нацiй. Подарувати свободу народам може лише диктатура пролетаріату, за яку єврейські комуністи боролися на фронтах громадянської вiйни в лавах Червоної армiї. Враховуючи, що саме Жовтнева революцiя не лише проголосила, а й здiйснила на практицi гасло самовизначення народiв, завдання ЄКП боротися на чолі єврейського пролетаріату за остаточну перемогу Жовтня.

Чимало єврейських комуністiв входили до ремісничих товариств. Так, в Одеському союзі «Голка» перебувала майже половина кадрового складу ЄКП(П-Ц) на протязі 1920-1921 рр. Згiдно дiаграми професійної приналежностi

членів партії ЄКП станом на листопад 1920 р. з 108 членів партії 49,8% перебувала в лавах даного об'єднання, в серпні 1921 р. цифра становила 49,9 % [17].

Внутрішньопартійний циркуляр № 2 від 14 січня 1920 р. присвячено взаємовідносинам ЄКП(П-Ц) з іншими союзними партіями. В ньому крім безпосередньо більшовиків виокремлено партію боротьбистів. Саме з ними ЄКП першочергово вступила в тісний контакт на місцях, як з «найбільш близькою ідеологічно національною партією».

Також в циркулярі вимагалось активізувати створення розгалуженої мережі єврейських комуністичних осередків, займати максимально виважену позицію до КП(б)У, оминати конфлікти, координувати свої дії з представниками інших комуністичних сил. Як першочергове перед місцевими осередками поставлено завдання боротьби з залишками «білогвардійщини» та меншовиками [18].

Незважаючи на вимоги займати максимально виважену позицію щодо КП(б)У наприкінці 1920 р. відносини ЄКП з більшовиками погіршились. Головною причиною стало створення владою Єврейських секцій, що перетворились на орган пропаганди, завданням якого стало залучення неорганізованого єврейського пролетаріату на бік нового режиму. У відповідності до партійної політики боротьби як проти російського «великодержавного шовінізму», так і проти «буржуазного націоналізму» неросійських народів, Євсекція боролася з «єврейським класовим ворогом», до лав якого заносились не тільки релігійні або національні прояви, а й намагання розвивати власну комуністичну партію [19].

В знак протесту ЄКП організовувало мітинги, політичні суди над євсекціями, спектаклі, культурні, просвітительські та політичні студії. Зокрема, Одеська організація спільно з Єлизаветградською виступили з протестами у зв'язку із закриттям єввідділом борохівського клубу.

Конфронтація між провладною Єврейською секцією та ЄКП(П-Ц) охоплювала різноманітні сфери громадсько-політичного життя. В зверненні

Центрального комітету ЄКП до місцевих осередків від 10 грудня 1920 р. йшлося про: «Зростання авторитету нашої організації, як в політичному, так і в організаційному плані змусили Євсекцію вести з нами брудну та відчайдушну боротьбу...Їм вдалося прийняти спеціальний циркуляр, в якому наша партія трактується «шовіністичною», з якою не можна мати справу».

Шляхом посилення «антисіоністської» та «антиклерикальної» роботи ЄКП намагалась зміцнити свої позиції в єврейському громадському середовищі, позиціонуючи себе «стійкими захисниками єврейської культури». В цьому питанні вони піддавали критиці позицію Євсекції. Згідно циркуляру розташованого в Одесі Правобережного партійного бюро за № 31/1796 від 20 вересня 1921 р.: «Культурна комісія при Правобережному бюро пропонує всім осередкам ЄКП розвинути активну діяльність довкола Всеукраїнського з'їзду діячів єврейської освіти. Влаштовуйте мітинги, лекції, диспути, залучайте якомога більшу кількість єврейських вчителів. Не дайте себе ізолювати. Єврейська секція сподівається перетворити цей з'їзд в орган єврейської асиміляції. Ми повинні зробити все можливе, щоб він став з'їздом Єврейської культури» [20].

Циркуляр секретаря ЦК ЄКП Ароцкера від 7 липня 1921 р. пропонував відкрити літературні студії при всіх школах, де є учні на ідиш, охопити на спеціальних заняттях весь курс єврейської літератури, включно до сучасної. Окремо додавалася програма, що складалась з 15 лекцій та список рекомендованої літератури.

Нововведенням у роботі з єврейською громадою Півдня України стало видання щомісячної «Усної газети». Як правило, читання її відбувалося в робітничих клубах, спеціально підготовленими лекторами. Газета містила в собі літературний відділ, місцеві новини та агітаційні матеріали. Знайомство з номером, як правило, закінчувалося концертом. Обов'язковою умовою стало залучення на вказані заходи якомога ширшого кола безпартійного пролетаріату.

З огляду на ідеологічні особливості того часу, обов'язковими серед єврейського населення стали лекції, що пояснювали «історичну правду» про

Жовтневий переворот. Їх назви говорять самі за себе: «Чому запізнився єврейський жовтень», «Як утворилася Єврейська комуністична робітничка партія», «Євреї в боротьбі зі світовим імперіалізмом», «Підтримка євреями Жовтня та політики більшовиків» і інші [21].

Також перед культурною роботою ЄКП поставлено ряд «ударних» цілей, головними серед яких вважались підготовка партійних кадрів і агітаторів, освіта й політичний розвиток широких прошарків єврейських трудящих, проведення антирелігійної кампанії.

Незважаючи на достатньо активну громадсько-культурну діяльність, дезорієнтація в питаннях подальшого розвитку викликали в партії внутрішню кризу. В червні 1921 р. ЄКП (П-Ц) звернулася до ЦК РКП(б) з пропозицією розпочати перемовини про об'єднання. Непримиренна позиція правлячої партії змусила третій Всеросійський з'їзд ЄКП (П-Ц), який відбувся у грудні 1921 р., прийняти рішення про ліквідацію партії. Члени ЄКП (П-Ц) приймалися до РКП(б) на індивідуальній основі. Праве крило ЄКП (П-Ц) перейменоване у Єврейську робітничу компартію. Саме вона отримає від єврейського відділу Наркомату національностей легалізацію та проіснує до 1928 р. [22].

Втім, існування навіть цілком лояльних до офіційної влади партійних утворень перешкоджало диктатурі «перемігшого пролетаріату». Ще 29 березня 1923 р. Політбюро ЦК РКП(б) надало санкцію ДПУ на «проведення в державному масштабі» масових арештів, обшуків та чисток меншовиків, бундовців та поалей-ціоністів.

У 1925 р. Одеський осередок ЄКП обвинувачував владні структури в «поступовому придушенні діяльності...Матеріали нашого центрального щомісячного органу «Єврейська пролетарська думка» затримуються владою на кілька місяців, редагування матеріалів в цьому виданні носить характер або повної заборони, або фальсифікації авторської думки».

За повідомленнями начальника таємного відділу ОДПУ Т. Дерібаса, на 1 січня 1924 р. на обліку перебувало 750 сіоністів. В подальшому їх кількість збільшилась до 2270. Окрім того, «проводилось 12 агентурних розробок по

нелегальних об'єднаннях колишніх членів сіоністських партій», по яких проходило 372 особи. В провадженні знаходилось 986 «одноосібних агентурних справ» та 55 «групових» [23].

Трансформація суспільно-політичного ладу держави в бік жорсткого авторитаризму другої половини 1920-х рр. зумовила перехід питання про закриття ЄКП з дискусійної в практичну сферу. 15 червня 1927 р. за підписом заступника голови ОДПУ Г. Ягоди до Політбюро комуністичної партії направляється службова записка, де пропонується: «В зв'язку з активізацією діяльності Єврейської комуністичної робітничої партії прошу ЦК вирішити питання про її подальше існування...Оскільки в єврейських масах ця партія маловпливова, її ліквідація відбудеться непомітно та не викличе ніяких протестів» [24].

Загальновідомо, що 1928 р. визначено Й. Сталіним, як «Великий перелом» у всіх сферах соціалістичного будівництва. Саме він стане останнім в існуванні Єврейської комуністичної робітничої партії. В 1928 р. влада почне розробляти Біробіджанський проект, а ЄКП залишиться фактично єдиним його легальним критиком. 24 травня 1928 р. Політбюро ЦК ВКП(б) приймає ухвалу про «Ліквідацію легально існуючої партії ЄКРП (Поалей-Ціон)».

В ніч з 25 на 26 червня 1928 р. співробітниками ОДПУ будуть захоплені всі приміщення та конфісковано все майно ЄКП, Єврейського комуністичного союзу робітничої молоді, партійного клубу імені Борохова. Тієї ж ночі проведено обшуки в квартирах керівників та активістів партії. Незважаючи на міжнародні протести, її діяльність остаточно припинена.

Отже, процеси ліквідації національних громадсько-партійних утворень Півдня України хоча і повторювала в цілому загальноукраїнські тенденції, але й мали свою специфіку. По-перше, це гуртування великих груп національних меншин навколо власних партій. Так, місто Одеса стало загальноукраїнським центром як ЄКП(П-Ц), так і інших єврейських партій і рухів. По-друге, фактор тривалої денікінської окупації Півдня України. Адже, після вигнання армії Денікіна в січні-лютому 1920 р., більшовики автоматично зараховували до

«контрреволюції» всіх хто співробітничав з нею. Силам які протистояли Білому руху – частині Бунду та ЄКП(П-Ц), влада дозволила приймати участь у роботі ревкомів та надала другорядні посади в органах влади. Втім, така ситуація тривала лише протягом 1920 року, в наступному більшовики жорстко дотримувались курсу на встановлення повного єдиновладдя. Хоча й Єврейська комуністична робоча партія протримається до 1928 р., але впливу на суспільні процеси вона не матиме, займаючись культурою. Але саме після її розпуску у Південній Україні, як і в СРСР у цілому, зникне остання партія, альтернативна більшовицькій.

Література та джерела:

1. Войтович А. / Участь лівих політичних партій в діяльності місцевих органів влади на Півдні України в 1920 році [Електронний ресурс]. / А. Войтович. – Реж. доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/14/5.pdf>
2. Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України (далі ГДА СБ України). – Спр. 24. – Арк. 3.
3. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20–ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. – Тернопіль: Збруч, 2000. – С. 245.
4. Державний архів Одеської області (далі Держархів Одеської обл.). – Ф. П-868.- Спр.2.- Арк. 12.
5. Шитюк Н. Н. Тоталитаризм и сотрудники силовых структур УССР в 20-50-е гг. XX ст. / Н. Н. Шитюк, И. Е. Николаев. – Германия. Саарбрюккен. – LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2012. – С. 64.
6. Державний архів Миколаївської області (далі Держархів Миколаївської обл.). – Ф.П-1. Спр. 6.- арк.. 24.
7. Реабілітовані історією. Одеська область : [у 27 т.]. – Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – (Наук.–докум. серія книг «Реабілітовані історією» / [гол. ред. : П. Т. Тронько (голова) та ін.].) – Кн. 1 / [обл. ред. : Л. В. Ковальчук (голова) та ін.]. – 2010. – С. 64.
8. Держархів Миколаївської обл.- Ф. П-1.- Спр. 6.- Арк. 37.

9. Реабілітовані історією. Одеська область : [у 27 т.].– Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010.– (Наук.–докум. серія книг «Реабілітовані історією» / [гол. ред. : П. Т. Тронько (голова) та ін.].)– Кн. 1 / [обл. ред. : Л. В. Ковальчук (голова) та ін.].– 2010.– С. 48.
10. Там само.- С. 49.
11. Найман, О.Я. Еврейские партии и организации в Украине (1917–1925 гг.) / Найман Олександр Якович – Киев, 1998.– С. 47.
12. Бриндак О.Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20–ті роки ХХ століття. / Олег Борисович Бриндак – Одеса: Астропринт, 1998.– С. 134.
13. Держархів Одеської обл.- Ф. П-41.- Спр. 1.- Арк. 7-8.
14. Войтович А. / Участь лівих політичних партій в діяльності місцевих органів влади на Півдні України в 1920 році [Електронний ресурс]. / А. Войтович. – Реж. доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/14/5.pdf>
15. ГДА СБ України.- Спр. 1024.- Арк. 18-21.
16. Бриндак О.Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20–ті роки ХХ століття. / Олег Борисович Бриндак – Одеса: Астропринт, 1998.– С. 133-134.
17. Держархів Одеської обл.- Ф. П-41.- Спр. 10.- Арк. 136-138.
18. Держархів Одеської обл.- Ф. П-41.- Спр. 3.- Арк. 25.
19. Найман, О.Я. Еврейские партии и организации в Украине (1917–1925 гг.) / Найман Олександр Якович – Киев, 1998.– С. 114-115.
20. Держархів Одеської обл.- Ф. П-868.- Спр. 1.- Арк. 17-20.
21. Там само.- Арк. 25.
22. Найман, О.Я. Еврейские партии и организации в Украине (1917–1925 гг.) / Найман Олександр Якович – Киев, 1998.– С. 39-40.
23. Там само.- С. 145.
24. Там само.– С. 152.

І.Є. Ніколаєв, Г. Мацукатов

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКИХ

**ГРОМАДСЬКО-ПАРТІЙНИХ УТВОРЕНЬ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
В 1920-х РОКАХ**

***Анотація.** В статті на основі значної кількості джерел та літератури проведено аналіз діяльності, встановлено причини та визначено обставини ліквідації єврейських громадських та партійних організацій на Півдні України впродовж 20-х років ХХ ст.*

***Ключові слова:** євреї, Бунд, сіоністи соціалісти, сіоністи комуністи, УСРР.*

И.Е. Николаев, Г. Мацукатов

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЛИКВИДАЦИЯ ЕВРЕЙСКИХ
ОБЩЕСТВЕННО-ПАРТИЙНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ ЮГА УКРАИНЫ
В 1920-х ГОДАХ**

***Аннотация.** В статье на основе значительного количества источников и литературы проведен анализ деятельности, установлены причины и определены обстоятельства ликвидации еврейских общественных и партийных организаций на Юге Украины на протяжении 20-х годов ХХ столетия.*

***Ключевые слова:** евреи, Бунд, сионисты социалисты, сионисты коммунисты, УССР.*

I.Y. Nikolaev, G. Matsukatov

**ACTIVITIES AND LIQUIDATION OF THE JEWISH
PUBLIC-PARTY ORGANIZATION AT THE SOUTH OF UKRAINE
IN THE 1920s YEARS**

***Abstract.** The analysis of activity, causes and circumstances of liquidation of Jewish public and party organizations at the South of Ukraine during the 20-ies of the twentieth century were carried out in this article. The analysis is based a significant number of sources and literature.*

***Keywords:** Jews, Bund, Socialist-Zionists, Communist-Zionists, Ukrainian SSR.*

УДК 94(477) : 94(=411.16)

Прокоп Юлія Віталіївна

*(Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова,
м. Одеса, Україна)*

ЄВРЕЇ МИКОЛАЄВА: ПОЛАМАНІ ДОЛІ

Висилка євреїв із Миколаєва в 1830 р. не була наймасштабнішою трагедією в історії євреїв України. Однак ця спроба царського уряду зробити місто «Juden frei» через багато років лягла одним із каменів у фундамент Катастрофи. В будь-якій роботі з історії миколаївських євреїв досліджується ця ганебна сторінка історії Російської імперії. Найбільш повно її вивчено в роботі науковців В. Щукіна й А. Павлюка [29].

Більшість вчених розглядають висилку євреїв із Миколаєва з позиції алогічності та шкоди, завданої економіці міста й регіону, і лише деякі з них приділяють увагу подальшій долі цих євреїв. Серед таких робіт, зокрема, можна виділити статтю одеського історика І. Дружкової, присвячену складнощам, з якими зіткнулися миколаївські євреї під час переселення до міста Ізмаїла [20].

Спроба більш детального вивчення долі виселених євреїв показала, що в подальшому багато з них стали заручниками ланцюга трагічних обставин, в яких опинилися ці євреї та кілька поколінь їхніх нащадків. Мета даної статті – на прикладі типових родин миколаївських євреїв показати наслідки виселення їх із Миколаєва у 1830 р.

Айзик Гершкович Волинський (~1775 р.н.) у 1795 р. вже був записаним до миколаївського міщанства [6, арк. 17]. У 1811 р. його родина складалася з дружини Мар'ї Янкелівни (~1775 р.н.), синів Мошки (~1798 р.н.) й Абрама (~1808 р.н.) та доньок Рейзи (~1792 р.н.) і Голди (~1796 р.н.) [7, арк. 9 зв.].

Абрам Шапшович Лебединський (~1758 р.н.) був миколаївським міщанином із 1800 р. [6, арк. 37]. У 1811 р. він мав дружину Суру Гамшеєву (~1760 р.н.), синів Шапшу (~1778 р.н.), Міхеля (~1787 р.н.), Сруля (~1799 р.н.), Хаїма (~1800 р.н.) та доньку Чарну (~1786 р.н.) з їхніми родинами [7, арк. 41 зв.].

Дувид Абрамович Шаргородський (~1752 р.н.) значився у миколаївському міщанстві в 1795 р. [6, арк. 63]. За ревізією 1811 р. його родина складалася з дружини Фрейди Хаймовни (~1761 р.н.), синів Абрама (~1791 р.н.) з дружиною Вітею (~1795 р.н.) й Хаїма (~1801 р.н.) та доньок Малки (~1795 р.н.) і Дверки (~1803 р.н.). Старший син Абрам з 1810 р. вів окреме господарство [7, арк. 63].

Названі родини не були заможними; не вдалося віднайти відомостей про те, що вони володіли в Миколаєві нерухомістю. Найактивнішим у громаді був Абрам Дувидович Шаргородський – у 1830 р. він знав російську грамоту і ставив підписи за багатьох неписьменних миколаївських євреїв [8, арк. 113 зв.].

У листопаді 1829 р. вийшов царський наказ про виселення євреїв із Миколаєва. Їм було дано рік на те, щоб знайти громаду, яка погодиться прийняти їх до свого стану [28, с. 52]. Абрам Шаргородський та Айзик Волинський висловили бажання переїхати до Берислава, а Сруль Лебединський – до Херсона [8, арк. 113-113 зв.].

В той час царська влада була дуже зацікавлена у заселенні Бессарабії, а тому пропонувала пільги для тих, хто переселявся туди. Зокрема надавалось 25-річне звільнення від сплати “казенних податей”. Ізмаїл тоді вважався досить перспективним містом та портом, тому переважна більшість миколаївських євреїв врешті вирішили записатися до ізмаїльського міщанства або купецтва [20, с. 101; 25]. Серед них були й згадані родини Волинських, Лебединських та

Шаргородських. Всі вони в 1835 р. містяться у ревізькому реєстрі ізмаїльських міщан-євреїв, перерахованих із Миколаєва [22].

Життя в Ізмаїлі виявилося складнішим, ніж обіцяла євреям влада. Зокрема їх звільнили не від усіх податей і так званий «квартирний збір» був для зубожілих родин занадто важким [20]. Але, на нашу думку, багато з цих євреїв взагалі не мешкали в Ізмаїлі – вони лише формально перерахувалися туди заради пільг, а насправді Волинські та Шаргородські оселилися в Херсоні, а Лебединські з часом переїхали до хутору Засілля Херсонського повіту. Наскільки це було типовим, можна судити з наступної статистики: в 1854 р. в Одесі мешкали 42 сім'ї ізмаїльських міщан-євреїв (177 осіб – 85 чоловіків та 92 жінки) [24, арк. 1-10], у Херсоні – 113 сімей (655 осіб – 321 чоловік і 334 жінки) [24, арк. 12-42]. В селах Мостовому і Кантакузовій Ананьївського повіту Херсонської губернії в 1848 р. мешкали 162 сім'ї (702 особи – 350 чоловіків і 352 жінки), що були приписані до ізмаїльської міщанської єврейської громади [23].

Перебування євреїв у Херсоні підтверджується записами в метричних книгах. Так, у 1857 р. в родині Янкеля Мошковича (~1827 р.н.) та Ліби Іцківни Волинських у Херсоні народився син Мендель [18]. Саме там у Янкеля Абрамовича Шаргородського (~1822 р.н.) з дружиною Рейзею Беркивною (~1828 р.н.) народилися сини Мошка (1850 р.), Товій-Елья (1854 р.), Берка (1856 р.) і дочка Геня (1862 р.), а у його брата Мошки Абрамовича з дружиною Терцією Іоськівною – син Євель (1838 р.) і дочка Фрейда (1845 р.) [13; 15; 17; 19]. Там же померли в 1849 р. Терця Іоськівна, а в 1851 р. – третій син Абрама Шаргородського Файвель [14; 16].

Після поразки в Кримській війні у 1856 р. за рішенням Паризького конгресу Російська імперія віддала південну частину Бессарабії князівствам Молдавії та Валахії. Все населення цього регіону автоматично ставало молдавськопідданими, але мало право протягом трьох років заявити про своє бажання залишитися в російському підданстві й переселитися до Росії. Мало хто з ізмаїльських євреїв, що мешкали в Херсоні та інших містах

Новоросійського краю, замислювалися про свій статус. Тому більшість пропустили трирічний термін і непомітно для себе опинилися підданими Молдавії. Зокрема Янкель Волинський подав прохання приписати його до херсонського міщанства лише 28 грудня 1860 р. і отримав відмову [27, арк. 14].

Оскільки проживання іноземнопідданих євреїв у Російській імперії було заборонено, в 1863 р. влада поставила питання про виселення цих євреїв за кордон. Однак 30 сім'ям колишніх ізмаїльських євреїв вдалося відстояти своє право повернутися до російського підданства, іншим же просто дозволили тимчасово залишитися в країні [26].

Серед голів вказаних 30 родин були Янкель Мошкович Волинський і Янкель Абрамович Шаргородський, вони побажали зарахуватися до херсонського міщанства. Разом з ними автоматично російськوپідданими мали стати їхні дружини і неповнолітні діти.

У 1860 р. заборону на проживання євреїв у Миколаєві було знято; євреї потроху почали переселятися до міста. У 1873 р. Товій-Елья Янкелевич Шаргородський повернувся на батьківщину свого батька. Однак за дивним збігом обставин у документах він значився молдавськوپідданим (пізніше - румунськوپідданим).

У 1878 р. Ізмаїл знову відійшов до Російської імперії, а все його населення автоматично мало стати російськوپідданим. Однак це не торкнулося тих ізмаїльських євреїв, які мешкали на російській території, зокрема в Херсоні, Миколаєві, Одесі тощо. Російська влада продемонструвала класичні подвійні стандарти. У 1856 р. цих євреїв автоматично зробили іноземцями, оскільки вони вчасно не подали прохання залишитися у російському підданстві, тому в 1878 р. відсутність такого прохання щодо молдавського підданства мала б автоматично означати бажання стати російськوپідданими (як це і було передбачено рішенням Берлінського конгресу). Але у країні, де міжнародне право трактувалося крізь антисемітську призму, порушення прав євреїв вважалося нормою.

До певного моменту статус єврея-іноземця був вигідним для євреїв – вони не повинні були служити в армії і платити податки. Влада деякий час дивилася на іноземних євреїв крізь пальці. Однак в 1880-х рр. почалася кампанія з висилки їх із Російської імперії. З 1883 р. Волинські, Лебединські та Шаргородські шукали можливості повернутися до російського підданства.

Спираючись на вказаний вище дозвіл 30 родинам ізмаїльських євреїв, Департамент загальних справ 26 квітня 1883 р. надав роз'яснення херсонському губернатору, що Мендель Якович Волинський має вважатися російськoпідданим. У 1883 р. Мендель Волинський, який народився і все своє життя мешкав у Херсоні та працював там конторником, був зарахований до херсонського міщанства [27, арк. 1-2, 5-6]. Його батько Яков (Янкель) Волинський із дружиною Лібою та сином Менаше у 1888 р. рішенням Херсонської казенної палати були зараховані до вознесенського міщанства, але у 1890 р. та ж палата своє рішення скасувала – і Яков Волинський знов став іноземцем [27, арк. 1-2].

Аргументом для скасування стало те, що Якова Мойсїйовича Волинського не було серед 30 ізмаїльських євреїв, яким дозволили повернутись у російське підданство у 1863 р. В тому переліку був Янкель Мошкович Валінський (російською «Валинский» замість «Волынский»), тотожність з яким, нібито, не було доведено. Те, що сина Менделя було визнано російським підданим на підставі саме того переліку, до уваги не взяли [27, арк. 11].

Херсонський міський рабин д-р М.В. Погорельський у 1892 р. видав свідоцтво наступного змісту: «Сим удостоверяю, что еврейские библейские имена Яков и Моисей на обыкновенном еврейском жаргоне называются Янкель и Мошко, а потому имена Яков – Янкель, а также имена Моисей – Мошко совершенно тождественны» [27, арк. 15]. Але цього виявилось недостатньо – і на 1896 р. питання зарахування Якова Волинського у вознесенське міщанство все ще залишалося вирішеним негативно [27, арк. 28]. Справа Волинського розглядалась протягом багатьох років і стала свого роду символом знуцання влади над ізмаїльськими євреями.

Вдова Мордки Лебединського Рухля з шістьма синами мешкала в Херсонській губернії принаймні з 1864 р. В Засіллі (Білозерці) вони займалися землеробством і торгівлею хлібом. У 1881 р. Рухля володіла в Миколаєві будинком та магазином зі зсипки хліба, яким керував син Аврум [3; 4, арк. 18 зв.; 10]. У 1888 р. брати Бенціон, Абрам, Шмай, Лейба, Шабса і Мордка Лебединські були зараховані до херсонського міщанства, але у 1892 р. їхню приписку було скасовано. Всі вони мали покинути Російську імперію як євреї-іноземці [28]. Вони змирилися зі своєю долею, поїхали до Одеси, щоб отримати візу консула на білетах для виїзду до Румунії. Але консул їм відмовив, оскільки, за рішенням Берлінського конгресу, румунська влада вважала їх російськопідданими [5; 12].

Брати Лебединські, як і багато інших колишніх ізмаїльських євреїв, опинилися між двох вогнів: Російська імперія їх вважала румунськопідданими і вимагала покинути країну, а Румунія не давала згоду на в'їзд до країни. Абрам і Лейба Лебединські розпродали за копійки свою власність і виїхали до Аргентини, а інші брати були вкрай бідними і не мали грошей на дорогу, тому залишилися в Миколаєві та Херсоні у стані повної невизначеності [5]. Лише у 1895 р. російська влада була змушена визнати право ізмаїльських євреїв повернутися в російське підданство [21]. Проте ще тривалий час у метричних книгах Миколаївського рабината Лебединські фігурували як молдавськопіддані.

Подібною була доля Товія (Ельї-Товія) Янкелевича Шаргородського. Він одружився з дочкою херсонського міщанина Кларою (Перель-Хасю) Цвібак, в Миколаєві у них народилися четверо синів: Ісаак-Соломон (1883 р.), Яків (1888 р.), Абрам-Мойсей (1890 р.) і Борис (1893 р.). З 1883 р. Товій намагався повернутися до російського підданства і зарахуватися до херсонського міщанства на підставі того, що його батько Янкель Абрамович Шаргородський був серед згаданих 30 ізмаїльських євреїв, які отримали на це дозвіл у 1863 р. Але у 1887 р. він був призначений до висилки. Зважаючи на те, що дружина

Товія у 1888 р. народила дитину і мала важкі післяродові ускладнення, їх родині дозволили відстрочити висилку до її одужання [4, арк. 35-39 зв.].

Товію Шаргородському нарешті вдалося домогтися зарахування до херсонського міщанства, але в 1892 р. його приписка була анульована і відновити справедливість йому не вдалося. Закон був на стороні Шаргородського: у момент повернення батька в російське підданство він був неповнолітнім, а тому не мав приймати присягу. Влада ж наполягала на тому, що прийняття присяги є справою особистою, але не давала йому можливості зробити це. Крім того, Товій не зміг підтвердити, що є сином свого батька, – можливо, через те, що в метричній книзі не було вказано ні його подвійного імені, ні по-батькові його тата, а в той час чиновники чіплялися до будь-яких невідповідностей, аби залишити євреїв у статусі іноземців і вислати їх із країни [13]. Проте в запису про народження молодшого сина Бориса у 1893 р. Товій Шаргородський значився херсонським міщанином [9].

У 1895 р. питання з ізмаїльськими євреями вирішилося – і Товій залишився в Миколаєві. Він був уже в похилому віці, коли в 1912 р. влада знову взялася за євреїв. І знову Товій Шаргородський став вважатися іноземцем. У метричні книги про народження його дітей було внесено зміни: закреслено статус батька «херсонський міщанин» – і виправлено на «румунськопідданий». Знову нависла загроза висилки в абсолютно чужу країну, де Товій ніколи не був. Він не зміг цього пережити – і в грудні 1912 року Товій Шаргородський помер у Миколаєві [1]. Згодом його дружині Кларі з молодшим сином Борисом дозволили повернутися до російського підданства. Старші сини змушені були прийняти християнство, щоб уникнути висилки [2].

Миколаївських євреїв, що в 1830 р. обрали для переселення інші міста Новоросійського краю, не зачепили вказані проблеми. Проте і вони зазнали істотних втрат. Документи фонду 191 (Херсонська палата цивільного суду) Державного архіву Херсонської області свідчать про те, що колишні миколаївські євреї багато років не могли продати свою нерухомість у Миколаєві, а тому не мали можливості повноцінно облаштуватися на новому

місці. Купці втратили свої капітали, не всім із них вдалося налагодити свій бізнес після виселення.

Отже, доля багатьох євреїв, виселених із Миколаєва у 1830 р., була типовою. Переважна більшість з них формально перерахувалися до ізмаїльського міщанства, хоча насправді мешкали в інших південноукраїнських містах. Після передачі Ізмаїльського повіту до Молдавії в 1856 р. багато з них перетворилися на молдавськопідданих, які, за законом, не мали права жити в Російській імперії і перебували в країні «на пташиних правах». Усупереч міжнародному праву ці євреї не перетворилися автоматично на російськопідданих після повернення Ізмаїла до складу Росії у 1878 р. Особливо важкі часи для них та їхніх нащадків настали у 1880-х рр., коли влада почала висилати з країни євреїв-іноземців. Приписку колишніх миколаївсько-ізмаїльських євреїв до міст Херсонської губернії було анульовано, і вони мали виїхати до Румунії. Проте румунська влада відмовилась впускати їх до країни, і євреї опинилися між двох вогнів у стані невизначеності. Ті, хто мав гроші, емігрували до Америки, інші залишилися у вкрай скрутному становищі. Лише у 1895 р., не маючи іншого виходу, царська влада змушена була дозволити їм повернутися до російського підданства. Але в 1912 р. на них чекала нова антисемітська хвиля: їх знов почали вважати іноземцями і намагалися виселити з країни.

Література та джерела:

1. Державний архів Миколаївської області, ф. 229, оп. 1, спр. 1595, арк. 203-249.
2. Те саме, спр. 1596, арк. 438-447.
3. Те саме, ф. 230, оп. 1, спр. 10730, арк. 5 зв.
4. Те саме, спр. 11952.
5. Те саме, спр. 13289, арк. 42.
6. Те саме, ф. 280, оп. 1, спр. 7.
7. Те саме, спр. 9.

8. Те саме, спр. 36.
9. Те саме, ф. 484, оп. 1, спр. 1478, арк. 34 зв.
10. Державний архів Одеської області, ф. 5, оп. 1, спр. 211, арк. 649 зв.
11. Державний архів Російської Федерації, ф. 102, оп. 76а, спр. 1243.
12. Те саме, спр. 1293.
13. Державний архів Херсонської області, спр. 8, арк. 24; спр. 14, арк. 192.
14. Те саме, спр. 20, арк. 18.
15. Те саме, спр. 21, арк. 11.
16. Те саме, спр. 25, арк. 12.
17. Те саме, спр. 28, арк. 71; спр. 37, арк. 28.
18. Те саме, спр. 40, арк. 22.
19. Те саме, спр. 47, арк. 154.
20. Дружкова І. С. Епізод з історії примусового виселення євреїв з Миколаєва у 1830-х рр.: спроба переселення до Ізмаїлу / І. С. Дружкова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 43. – С. 100-104.
21. Мыш М.И. Руководство к русским законам о евреях / М.И. Мыш. – СПб. : Типография А. Бенке, 1914. – С. 23.
22. Національний архів Республіки Молдова, ф. 134, оп. 2, спр. 129, арк. 662, 665, 666, 669, 670, 673, 692, 693, 695, 700, 701, 703, 704.
23. Те саме, спр. 138.
24. Те саме, спр. 321.
25. Полное собрание законов Российской империи. – Собр 2. – Т.5. – Отд. 2. – № 4204.
26. Російський державний історичний архів, ф. 573, оп. 6, спр. 7415, арк. 18-25.
27. Те саме, спр. 7419.
28. Те саме, спр. 7508.
29. Щукин В. В. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII - начало XX вв.) / В. В. Щукин, А. Н. Павлюк /

научный редактор Н. Н. Шитюк / Государственный архив Николаевской области. – Николаев : Издательство Ирины Гудым, 2009. – 352 с.

Ю.В. Прокоп

ЄВРЕЇ МИКОЛАЄВА: ПОЛАМАНІ ДОЛІ

***Анотація.** На прикладі типових єврейських родин показано трагічні життєві обставини, в яких опинилися євреї та кілька поколінь їхніх нащадків унаслідок виселення з Миколаєва у 1830 р. Переважна більшість виселених євреїв перерахувалися до Ізмаїльського міщанства, але мешкали в Херсоні та інших містах губернії. Після 1856 р. багато з них перетворилися на безправних молдавськопідданих. І навіть після 1878 р., коли Ізмаїл повернувся до складу Російської імперії, ці євреї не стали російськопідданими, а в 1880-х рр. їх, як іноземців, почали висилати з країни. Трагічна доля супроводжувала життя цих євреїв і у подальші роки.*

***Ключові слова:** євреї, виселення, 1830 рік, Миколаїв, Ізмаїл.*

Ю.В. Прокоп

ЕВРЕИ НИКОЛАЕВА: ПОЛОМАННЫЕ СУДЬБЫ

***Аннотация.** На примере типичных еврейских семей показаны трагические жизненные обстоятельства, в которых оказались евреи и несколько поколений их потомков вследствие выселения из Николаева в 1830 г. Подавляющее большинство выселенных евреев перечислились в измаильское мещанство, но жили в Херсоне и других городах губернии. После 1856 г. многие из них превратились в бесправных молдавскоподданных. И даже после 1878 г., когда Измаил вернулся в состав Российской империи, эти евреи не стали российскоподданными, а в 1880-х гг. их, как иностранцев, начали высылать из страны. Трагическая судьба сопровождала жизнь этих евреев и в последующие годы.*

***Ключевые слова:** евреи, выселение, 1830 год, Николаев, Измаил.*

Yuliia Prokop

JEWS OF MYKOLAIV: BROKEN DESTINY

Abstract. *On the example of typical Jewish families, the tragic life circumstances in which Jews and several generations of their descendants appeared because of eviction from Mykolaiv in 1830 are shown. The overwhelming majority of them formally migrated to Izmail, although they actually lived in other southern Ukrainian cities. After the 1856, when the southern areas of Bessarabia passed to Moldavian rule, many of these Jews became Moldavian citizens and, by the law, had no right to live in the Russian Empire. Contrary to international law, they did not become automatically Russian citizens after Izmail returned to Russia in 1878. Particularly difficult times for them and their descendants came in the 1880s, when the authorities began to expel Jewish foreigners from the country. The registration of the former Mykolaiv-Izmail Jews in the cities of the Kherson province was canceled, and they had to go to Romania. However, the Romanian authorities refused to allow them to enter the country. Those who had money, immigrated to America, others remained in a very hard situation. Only in 1895 the imperial authorities were forced to allow them to return to Russian citizenship. Nevertheless, in 1912 a new anti-Semitic wave started: the authorities again began to consider them foreigners and tried to expel the country.*

Key words: *Jews, eviction, 1830, Mykolaiv, Izmail.*

УДК 94 (477.75)

Прохоров Дмитро Анатолійович

(КФУ ім. В.І. Вернадського,

НДЦ історії та археології Криму,

м. Сімферополь)

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Криза внутрішньої політики щодо єврейського населення Росії, а також вбивство в 1881 р. народовольцями імператора Олександра II призвели до того, що по територіях південних і південно-західних губерній країни прокотилася масова хвиля погромів. Викликані вони були невдоволенням місцевого населення єврейською присутністю; також поширювалися чутки про те, що вбивство царя нібито було інспіровано євреями. Юдофобські настрої, не в останню чергу, підігрівалися висловлюваннями деяких офіційних осіб (наприклад, міністра внутрішніх справ графа М.П. Ігнат'єва, обер-прокурора Синоду К.П. Побєдоносцева та ін.), а також публікаціями органів періодичного друку різних напрямків, де стверджувалося, що погроми відбуваються через «шкідливу» економічну діяльність євреїв.

Проте місцева влада намагалася в міру сил запобігати конфліктам, що виникали на етнічному та релігійному ґрунті. В газетах Таврійської губернії було опубліковано наказ таврійського генерал-губернатора О.А. Кавеліна про неприпустимість переслідування осіб єврейської національності за етнічною

ознакою. «Всім вірнопідданим государя, – йшлося в цьому документі, – слід пам'ятати, що для російського царя одно доріг росіянин, єврей, німець чи татарин; всі вони піддані одного царя, всі вони жителі Росії, і всі користуються однаковим заступництвом закону <...> Будь-яке насильство проти євреїв чи кого б то не було, переслідується законом найсуворішим чином, так як нікому не надано законом права розпоряджатися на свій розсуд, а тим менше вдаватися до саморозправи і насильства» [16]. О.А. Кавелін наказував: на сільських і міщанських сходах роз'яснювати населенню губернії сенс даного наказу. Сімферопольська газета «Таврида» також опублікувала «Заклик», адресований учнівській єврейській молоді Таврійської губернії з тим, щоб її представники організовували вистави, концерти, літературні вечори – для допомоги постраждалим від єврейських погромів в Мелітополі, Оріхові, Єлисаветграді та інших містах Півдня Росії. «Російська, Моїсейова закону, молодь Таврійської губернії! – говорилося в тексті відозви. – Звертаємося до вас, до сил кращого єврейського майбутнього, знаючи добре, що ви все відгукнетеся на заклик до благородної справи повним запалом, і, про всяк на своєму місці, будете збирати пожертви на користь знедолених євреїв, хоча скільки-небудь допомогти в їх неймовірної біді» [23].

Представники прогресивно налаштованої громадськості, вказуючи на неприпустимість погромів, відзначали, що «народна злість і жорстокість, що виникли на ґрунті економічних відносин, до тих пір не перестануть хвилювати громадську думку, поки не будуть абсолютно усунені причини, що їх викликають»; «За неприйняттям необхідних в цьому відношенні заходів процес наростання народного невдоволення <...> виявиться в чому-небудь незрівнянно більш грандіозному, ніж всі єврейські погроми, колишні досі» [8]. А 22 серпня 1881 р. було надруковано «Найвище веління» російського самодержця, де говорилося про «ненормальні відношення між корінним населенням деяких губерній і євреями». Цим документом пропонувалося створити в губерніях «смуги осілості» особливі комісії з представників місцевих станів і товариств під головуванням губернаторів для вивчення економічної діяльності євреїв [22, с.

44]. На початку 1880-х рр. в деяких регіонах держави (Бессарабській, Віленській, Вітебській, Волинській, Гродненській, Катеринославській, Київській, Ковенській, Мінській, Могилевській, Подільській, Полтавській, Таврійській, Херсонській, Харківській, Чернігівській губерніях та в Одеському градоначальстві) були створені Комісії з єврейського питання, організацію яких ініціювали в межах діяльності «Вищої Комісії для перегляду діючих про євреїв в імперії законах», створеної в лютому 1883 р.

Одним із завдань, що стояли перед комісіями, був збір відомостей про «моральну і економічну діяльність євреїв, яка шкідливо впливає на побут корінного населення». Крім усього іншого, членами комісій було зібрано статистичні відомості про єврейське населення країни. Так, наприклад, в Сімферополі за даними, представленим сімферопольським міським головою для Таврійської комісії з єврейського питання, в 1880 р. мешкало 2709 євреїв; в Перекопі і Вірменському Базарі їх налічувалося 602; в Феодосії – 541; в Бердянську – 1728 осіб; в Севастополі євреї становили 2% від загального числа жителів. Всього ж в Таврійській губернії мешкало 25 083 єврея-рабиніста, з яких 7590 мали певні заняття, а інші 17 493, «виключаючи дітей і нездатних до діяльності, допомагали своїм одноплемінникам експлуатувати корінне населення». Серед основних занять згадувалося лихварство, утримання публічних будинків і торгівля питними напоями (з 970 шинків євреям належало 690) [22, с. 48–51; 20, с. 526]. Однак виявити більш серйозні «злочини» євреїв проти російських жителів ці комісії так і не змогли. У 1888 р. Таврійська комісія з єврейського питання була розформована.

Проте, в контексті «антиєврейського курсу» уряду імператора Олександра III незабаром були прийняті нові обмеження для євреїв. Наприклад, було введено заборону на професійну діяльність, а також процентні норми в навчальних та вищих закладах. У губерніях «смути осілості» процентна норма для чоловічих гімназій і університетів встановлювалася в розмірі 10% від числа всіх учнів, в інших регіонах Росії – 5%, в Москві і Петербурзі – 3% [5, с. 534, 535]. Студентів та учнів гімназій з числа євреїв звинувачували в поширенні

революційної пропаганди. В кінці 1880-х – на початку 1890-х рр. проводилась політика очищення внутрішніх губерній від євреїв: так, в 1893 р. з «смути осілости» була виключена Ялта як місце відпочинку членів імператорської сім'ї. У місті могли залишатися і знову селитися тільки євреї, що мали право повсюдного проживання, а також ті, що були приписані до різних міських громад (проте, дружинам тих євреїв, хто мав право повсюдного проживання, приїжджати на відпочинок в Ялту, так само як і купувати там нерухомість, без чоловіків було заборонено) [4, с. 150–158, 160, 174, 175]. У маніфесті від 12 грудня 1904 р. уряд декларував «перегляд діючих постанов, які обмежують права іногородців і уродженців окремих місцевостей Імперії», однак із застереженням, що будуть збережені ті з обмежень, «які викликаються насущними інтересами і явною користю російського народу» [17, с. 1197, 1198]. На тлі посилення антисемітської політики і пропаганди, що продовжилися за імператора Миколи II, в кінці 1890-х – на початку 1900-х рр. в Росії знову відбулися погроми. Наприклад, одним з проявів ксенофобії та нетерпимості в суспільстві став єврейський погром в Сімферополі у вересні 1905 р. [10, с. 148; 11, с. 168, 169]. Однак в маніфесті від 17 жовтня 1905 р., який надавав населенню Росії основні цивільні права, про скасування обмежень для євреїв не згадувалося.

Деяке ослаблення антиєврейського законодавства намітилося після російсько-японської війни 1904–1905 рр., проте воно носило локальний характер. Право повсюдного проживання в імперії отримали радники комерції і мануфактур, а також ті учасники війни і члени їх сімей, що «безпорочно прослужили». В межах «смути осілости» (в сільській місцевості) було дозволено проживати купцям першої гільдії і деяким категоріям ремісників. Дружини і діти євреїв з вищою освітою отримали право повсюдного проживання окремо від глави сім'ї, а також право придбання нерухомості «всюди, де євреям це дозволено».

28 січня 1897 р. відповідно із затвердженням в 1895 р. «Положенням про Перший загальний перепис населення Російської Імперії», шляхом

безпосереднього опитування всього населення на одну і ту ж дату, було проведено «Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 року». Його результати були опубліковані в 89 томах (119 книгах) під загальною назвою «Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 року». Згідно з «Положенням» від 5 червня 1895 р., перепис повинен був враховувати 14 ознак про кожну особу, що живе в межах країни: 1) ім'я; 2) сімейний стан; 3) ставлення до глави господарства; 4) статевий стан; 5) вік; 6) соціальний стан; 7) віросповідання; 8) місце народження; 9) місце приписки; 10) місце постійного проживання; 11) рідну мову; 12) грамотність; 13) заняття; 14) фізичні недоліки.

За даними цього перепису, в Російській імперії проживало 5 млн 110 тис. 548 осіб іудейського віросповідання; з них 3 млн 578 тис. 229 осіб налічувалося в 15 губерніях смуги осілості, 1 млн 321 тис. 100 осіб – на територіях Царства Польського, і 202 тис. осіб – на решті частини імперії. Що стосується безпосередньо Таврійської губернії, то показники були наступними: на підставі рідної мови чисельність єврейського населення склала 55 418 осіб (або 3,8% всього населення губернії), при цьому караїмів і деякої частини жителів з числа євреїв налічувалося 8911 осіб. У містах євреїв було 34 248 осіб, або 11,8%. За віросповіданням чисельність іудейських громад (євреїв, караїмів і кримчаків) досягала цифри 60 752 (31 499 чол. і 29 253 жін.), тобто, 4,2% від загального населення Таврійської губернії [19, с. V, IX, IX, 93].

Необхідно також вказати на те, що вищенаведені відомості не в усьому відповідали дійсності. По-перше, недосконалість механізму самої перепису призводила до викривлення реальної демографічної ситуації; крім того, як відзначають багато дослідників (М. Куповецькій, Е. Норкина, В. Марков і ін.), невизначене становище євреїв за межею осілості часто було причиною того, що значна їх кількість прагнула уникнути офіційного підрахунку; багато хто був не інформований про справжні цілі перепису [14, с. 120–134; 13]. Винятком не стала і Таврійська губернія. Наприклад, як повідомляли переписувачі (або, як їх називали, «народні лічильники»), що здійснювали облік єврейського населення у другій поліцейсько-адміністративної частини Сімферополя (більшість її

мешканців становили торговці, прикажчики, ремісники, маклери і комісіонери), єврейське населення губернської столиці хоч і знало про те, що проводився перепис, однак про цілі і завдання цього заходу не мало ні найменшого уявлення. Деякі респонденти вважали, що це робиться для чергової ревізії; кілька єврейських сімей, які раніше проживали в Ялті і вже раніше були враховані земським переписом, цікавилися, «не виселятимуть їх з Сімферополя після перепису, як з Ялти» [3].

Багато сімферопольських євреїв виявилися приписаними до Мінської, Ковенської, Гродненської, Кам'янець-Подільської і Київської губерній, і «просили навчити їх, що вимагається законом для приписки до сімферопольського міщанського суспільству». Місцева преса повідомляла, що «біднота в цих кварталах, а, в силу цього, і бруд вражаючи. У квартирах на одну кімнату з кухнею, в яких, в загальному, навряд чи набереться 6–7 квадратних сажнів, проживає сімейство з 6–8 душ, а то і більше, і тут же відданий кут цієї квартири якомусь мешканцеві» [3]. Однак, незважаючи на такі складні побутові умови і невисокий матеріальний достаток, більшість опитаних, як виявилось, були грамотними – «старики тільки по-єврейськи, а молодь і по-російськи»; що стосується жінок-єврейок, то вони були «майже поголовно безграмотними». Більшість дорослих євреїв закінчило хедер, а молодь здобувала освіту в місцевій солдатської і громадської Талмуд-торах, а також в приватних єврейських школах (в основному, дівчатка) [3].

Що стосується даних офіційної статистики, то відсоток грамотних серед єврейського населення Таврійської губернії був досить високим: на «єврейському жаргоні», або ідиші, розмовляло 55 336 осіб; російською мовою – 2058 осіб, кримськотатарською – 3299 осіб, на інших мовах – 59 осіб; грамотних «по-російськи» налічувалося 1437 осіб (792 чоловік. і 645 жін.); вміли читати і писати по-єврейськи (без вказівки, на івриті або на ідиші) – 30 291 осіб (18 730 чол. і 11 561 жін.); кримськотатарською – 696 осіб (545 чол. і 151 жін.), і на турецькому – лише троє [19, с. V, IX, IX, XIII, 100, 101]. Статистика єврейського населення за наступні роки мала такі показники: в 1904 р. в Таврійській губернії

мешкало 50 625 осіб; в 1907 р. – 52 210 євреїв-рабиністів. У 1910 р. євреїв в Таврійській губернії налічувалося 53 714 осіб (для порівняння: в Херсонській губернії їх мешкало 338 201 осіб, а в Катеринославській – 138 322 осіб [21, ствб. 672]).

Місцем відправлення релігійних обрядів, а також громадським центром у євреїв-рабиністів були синагоги: в Таврійській губернії в 1912 р. їх налічувалося 66 (50 кам'яних будівель і 16 дерев'яних, причому в містах таких було, відповідно, 26 і 10, а в повітах – 24 і 10) [15, с. 46, 47]. У Сімферополі функціонувало, за деякими даними, шість синагог; однією з архітектурних доміант центру міста стала зведена в 1881 р. хоральна синагога, з великим двосвітним залом, з балконом для жінок («вейбершул») – за деякими даними, на її будівництво було витрачено понад 30 тис. крб. [7]. Крім цього, в місті діяли синагоги «Бейт га-Мидраш» («Будинок навчання»), «Нер-Томід» («Незгасима свічка», 1894 г.), «Егія-Капай» («Праця рук моїх»), «Ец-Хаїм» («Древо життя»), «Бейт-Яків» («Будинок Якова»), а також молитовний будинок при Єврейської лікарні. У 1911 р. в Євпаторії відбулися урочистості з нагоди закладки культових будівель євреїв: 12 червня 1911 р. була здійснена закладка двоповерхової синагоги єврейських ремісників («Егія-Капай»), а 26 червня 1911 р. – нової єврейської синагоги (замість будівлі старої, т. зв. «Торгової синагоги»). У Феодосії одним з найдавніших культових будівель на території Кримського півострова була єврейська синагога, побудована ще в 1309 р. У Севастополі наприкінці XIX ст. діяло дві синагоги – хоральна синагога і єврейський молитовний будинок [1, с. 89]. При кожній синагозі був рабин, а також староста, скарбник і вчений; крім того, посада казенного рабина при єврейській громаді мала на увазі виконання деяких обов'язків: наприклад, приймати присягу у євреїв-новобранців, вести книги запису народжень, одружень і смертей, в дні державних свят вимовляти в синагозі патріотичні проповіді (найчастіше російською мовою) і т. п.

Посаду неодмінного члена всіх єврейських духовних правлінь в 1912 р. в Таврійській губернії займав рабин Ф.А. Перельман; він же перебував на посаді

рабина сімферопольської Хоральної синагоги (до Ф.А. Перельмана цю посаду багато років займав випускник Віленського рабинського училища А.Й. Тирмос). При Хоральної синагозі старостою служив потомствений почесний громадянин К.М. Пінюк, а скарбником – А.І. Ачкіназі. При синагозі «Бейт га-Мидраш» старостою значився купець М.Л. Садовников, скарбником – купець Е.Н. Гопштейн, а вченим при ній значився міщанин М.А. Шектер. При синагозі «Нер-Томід» вакансії були розподілені таким чином: староста – міщанин С.Т. Бухштаб; скарбник – міщанин А.Ш. Красташевській, вчений – А.Л. Кацеленбоген. У молитовному будинку при Єврейської лікарні працювали староста Ю.А. Золотницький, скарбник – купець С.Я. Франк, і вчений – купець Г.С. Левін. В духовне правління Карасубазарської «польсько-єврейської» синагоги входили: староста Е.Ш. Меремінській, скарбник Г.З. Каніфест і вчений П.М. Азерніцький; управління єврейським молитовним будинком в Карасубазарі здійснювали староста Г.Я. Курзон, скарбник М.М. Бахши і вчений Г.З. Шур. Помічником казенного рабина по Карасубазару був Ш. Ачкіназі; крім того, в місті також діяла кримчацька синагога («к'аал»). Єврейське духовне правління в Каховці Дніпровського повіту Таврійської губернії очолював міщанин Я.О. Турок [2, с. 59, 60, 88, 89, 196]. Посади рабинів і старост при єврейських синагогах Таврійської губернії в різний час також займали: І.Б. Хімант (Ялта), І.-Ш. Фрід, Ш.Е. Юновіч, Д.Я. Полонський (Севастополь), А.Я. Іофе, Х.Л. Кругляк, Ю.А. Моргуліс (Сімферополь), А.Е. Герцель (Керч), Х. Хаимович, К.Л. Магід (Перекоп), С.С. Розенштейн, Цвібак (Бердянськ) та ін. [1, с. 283, 337; 9, с. 62].

Серйозний вплив на єврейські громади Росії в середині XIX в. мала «Гаскала» (Єврейське Просвітництво), представники якого («маскілім») проводили активну роботу серед єврейського населення. Істотний внесок в освітню сферу здійснило і «Товариство для поширення освіти між євреями в Росії». Підйом просвітницького руху в другій половині XIX ст. багато в чому був обумовлений ліберальними реформами імператора Олександра II, який скасував обмеження «смути осілості» для єврейської економічної еліти. Більшість

єврейських дітей отримувало традиційну єврейську освіту в хедерах (єврейських народних релігійних школах, де вони вивчали основи віровчення) і в Талмуд-торах. Крім цього, в містах Таврійської губернії єврейська молодь здобувала освіту в державних і приватних училищах, гімназіях та прогімназії. Як зауважував глава Дирекції народних училищ Таврійської губернії А.М. Дьяконов в 1894 р., «якщо взяти до уваги, як багато євреїв і караїмів навчається в загальних училищах, середніх і нижчих, безсумнівно, що і тут весь шкільний вік проходить через елементарну школу» [6, с. 12]. У 1897 р. попечитель Одеського Навчального Округу (ОдНО) дозволив відкрити при деяких єврейських навчальних закладах суботні вечірні школи грамоти для чоловічого і жіночого єврейського населення, в яких вивчали Талмуд. Так, наприклад, в Сімферополі жіноча школа грамоти була відкрита при безкоштовному єврейському училищі А.М. Коган, в Керчі – при місцевій Талмуд-торі (жіноча), і в Севастополі – чоловіча школа при хедері Боріщенко [12]. Що стосується загальної кількості навчальних закладів для євреїв і караїмів, то станом на 1 січня 1913 р. їх налічувалося 26; контингент учнів становив 1085 осіб (842 хлоп. і 243 дів.); вчителів – 51; з них 17 меламедів. Вчителів зі спеціальною підготовкою і освітою – 19; із середньою і початковою освітою – 6; без освітнього цензу – 26; з них 17 меламедів. У 1913 р. тільки в Сімферопольському повіті Таврійської губернії налічувалося 13 єврейських хедерів, дві Талмуд-Тори і одна єврейська професійна школа [24, арк. 158 зв., 167]. У 1913 р. серед національностей Таврійської губернії євреї знаходилися на третьому місці за грамотністю (на 100 чоловіків припадало 64,94% грамотних, серед жінок це показник становив 43,61%), а серед «грамотних по-російськи» євреї впевнено займали перше місце (на 100 чоловіків – 51,63% грамотних, на 100 жінок – 52,75%) [18, с. 47, 50].

Таким чином, розглянуті матеріали дозволяють констатувати, що в період з кінця XVIII до початку XIX ст. чисельність представників юдейських громад Таврійської губернії поступово збільшувалася. Значний вплив на географію проживання і переселенську активність єврейського населення надавала антиєврейська політика російської влади, пом'якшення котрої відбулося лише на

початку XX ст. Під час проведення переписів населення досить часто фіксувалися випадки умисного ухилення представників єврейських громад Росії від внесення в списки. Це відбувалося, в більшості випадків, через введення смуги осілості, подвійного оподаткування, відсоткових норм для євреїв у навчальних установах тощо. Прагнення євреїв ухилитися від офіційного підрахунку було викликано побоюваннями, що це може привести до збільшення дискримінаційного податку, мобілізації в армію, а також бажанням уникнути можливих погромів. Статистичні похибки при підрахунках єврейського населення були викликані також недосконалістю методики проведення самих переписів.

Аналіз стану освітньої сфери продемонстрував, що представники єврейського населення займали одне з провідних місць серед інших національностей Таврійської губернії за кількістю грамотних. Крім традиційних навчальних закладів рабиністичного напрямку, в яких навчалися представники єврейської молоді, значний відсоток дітей євреїв отримували початкову і середню освіту в державних училищах, прогімназіях і гімназіях, а також в приватних освітніх установах Таврійської губернії. Для підвищення рівня грамотності у дорослого чоловічого і жіночого єврейського населення відкривалися суботні вечірні школи грамоти.

Література та джерела:

Література

1. Адрес-календарь Севастопольского градоначальства. Города Севастополь и Балаклава. Севастополь: тип. И.Л. Неймана, 1911.
2. Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. Симферополь: изд-ие Таврического губернского правления, Таврическая губернская тип., 1912.
3. Г.П. К народной переписи (заметки городского счетчика) // Салгир. 1897. № 18. 9 февраля.

4. *[Гимпельсон Я.И.] Законы о евреях: Систематический обзор действующих законоположений о евреях с разъяснениями Правительствующего сената и центральных правительственных установлений: С постатейным, хрон. и алф.-предм. указ. / Сост. пом. присяж. пов. Я.И. Гимпельсон; Под ред. и с предисл. присяж. пов. Л.М. Брамсона. Ч. [1]–2. СПб.: т-во «Юриспруденция», 1914. Ч. 1.*
5. *[Гимпельсон Я.И.] Законы о евреях: Систематический обзор действующих законоположений о евреях с разъяснениями Правительствующего сената и центральных правительственных установлений: С постатейным, хрон. и алф.-предм. указ. / Сост. пом. присяж. пов. Я.И. Гимпельсон; Под ред. и с предисл. присяж. пов. Л.М. Брамсона. Ч. [1]–2. Петроград.: т-во «Юриспруденция», 1915. Ч. 2.*
6. *Дьяконов А.Н. Общий очерк состояния народных училищ Таврической губернии за 1894 г. / Сост. директором народных училищ на основании ст. 23 положения о начальных народных училищах. Бердянск, 1895.*
7. *Еврей-симферополец. Письма к редактору // Таврида. 1881. № 51. 28 июня.*
8. *[Казас И.И.] Народное недовольство против евреев... // Таврида. 1881. № 72. 10 сентября.*
9. *Календарь и Памятная книжка Таврической губернии на 1900 год / Изд-ие Таврического губернского статистического комитета. Симферополь: Таврическая губ. тип., 1900. Ч. II: Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1900 год.*
10. *Клейнершехт И.С. Дело об октябрьском погроме в Симферополе. Судебный отчет. Симферополь, 1907.*
11. *Королев В.И. Еврейский погром 1905 года в Симферополе // Культура народов Причерноморья. Симферополь, 2004. Т. 3. С. 168–169.*
12. *Летопись. Г.[осподин] попечитель Одесского учебного округа... [Об открытии еврейских школ грамоты] // Салгир. 1897. № 112. 19 сентября.*
13. *Марков В. Евреи Кубанской области по данным Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. // Еврейская старина. Сетевой*

альманах. 2007. № 3 (50), май-июнь. URL:<http://berkovich-zametki.com/2007/Starina/Nomer3/Markov1.htm> (06.10.2016).

14. *Норкина Е.* Источники по истории еврейского населения Кубанской области (1860–1917) // Тирош. Труды по иудаике. М., 2011. Вып. 11. С. 120–134.
15. Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год; Изд-ие Таврического Губернского Статистического комитета; Под ред. секр. Комитета Н.Г. Часовникова. Симферополь: Таврическая губ. тип., 1914. Ч. I.
16. Приказ г. Таврического губернатора // Таврида. 1881. № 36. 7 мая.
17. ПСЗРИ. Собр. 3. СПб., 1907. Т. XXIV, Отд. I.
18. Статистический справочник Таврической губернии. Сост.: статистик Таврического губ. земства Ф.Н. Андриевский; Под ред. М.Е. Бененсона. Симферополь: тип. Таврического губ. земства, 1915.
19. Таврическая губерния. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897; Изд-ие Центрального статистического комитета МВД; Под ред. Н.А. Тройницкого. СПб., 1904.
20. Труды губернских комиссий по еврейскому вопросу Ч. 2: Харьковская, Екатеринославская, Киевская, Таврическая, Волынская, Бессарабская, Полтавская, Херсонская, с Одесским градоначальством, и Подольская. СПб., 1884.
21. *Шабад Я.* Таврическая губерния // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем; Под ред. Каценельсона. СПб., б.г. Т. XIV. Стлб. 669–672.
22. *Шполянский В.В.* О деятельности Комиссии по еврейскому вопросу в Крыму в 1881–1882 гг. // Евреи Крыма. Очерки истории. Симферополь–Иерусалим, 1997. С. 44–54.
23. *Ното.* Воззвание // Таврида. 1881. № 44. 4 июня.

Архівні матеріали

24. Державний архів Республіки Крим, м. Сімферополь (ДАРК). Ф. 212. Оп. 1. Спр. 289.

Д.А. Прохоров

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У статті розглянуті проблеми, пов'язані з історією існування наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. єврейських громад на території Таврійської губернії в цілому і Кримського півострова зокрема. Виявлено, що чисельність представників єврейських громад Таврійської губернії поступово збільшувалася. Статистика змінювалася не тільки в зв'язку з показниками народжуваності і смертності, а й в результаті внутрішньої і зовнішньої міграції. Аналіз стану освітньої сфери продемонстрував, що представники єврейського населення займали одне з провідних місць за кількістю грамотних серед інших національностей Таврійської губернії. Для роботи над дослідженням було залучено збірники документів і матеріалів з історії народної освіти, дані статистики, а також документи, що зберігаються в Державному архіві Республіки Крим.*

***Ключові слова:** євреї, Крим, Таврійська губернія, статистика, народна освіта.*

Д.А. Прохоров

ЕВРЕЙСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ КРЫМСКОГО ПОЛУОСТРОВА в конце ХІХ – начале ХХ вв.

***Аннотация.** В статье рассмотрены проблемы, связанные с историей существования еврейских общин на территории Таврической губернии в целом и Крымского полуострова в частности в конце ХІХ – начале ХХ вв. Выведено, что численность представителей еврейских общин Таврической губернии постепенно увеличивалась. Статистика менялась не только в связи с показателями рождаемости и смертности, но и в результате внутренней и внешней миграции еврейского населения. Анализ состояния образовательной сферы продемонстрировал, что представители еврейского населения занимали одно из ведущих мест по количеству грамотных среди других национальностей Таврической губернии. Для работы над исследованием были привлечены*

опубликованные сборники документов и материалов по истории народного образования, данные статистики, а также документы, хранящиеся в Государственном архиве Республики Крым.

Ключевые слова: евреи, Крым, Таврическая губерния, статистика, народное образование.

D. Prokhorov

**THE JEWISH POPULATION OF THE CRIMEAN PENINSULA
in the late 19th – early 20th centuries**

Summary. *The article deals with the problems associated with the history of the existence of Jewish communities in the territory of the Taurida Gubernia as a whole and the Crimean peninsula in particular in the late 19th and early 20th centuries. Number of representatives of the Jewish communities of the Taurida Gubernia gradually increased. The statistics changed not only in connection with birth and death rates, but also as a results of internal and external migration of the Jewish population. An analysis of the state of the educational sphere showed that representatives of the Jewish population occupied one of the leading places in terms of the number of literate among other nationalities in the Taurida Gubernia. To work on the study, we brought in collections of documents and materials on the history of public education, statistics, as well as documents stored in the State Archives of the Republic of Crimea.*

Key words: *Jews, Crimea, Taurida Gubernia, statistics, public education.*

УДК 94(477)“1929/1933”(908)

Ташилай Людмила Борисівна

*(Краєзнавець, Заслужений працівник культури України,
м. Миколаїв, Україна)*

ЗАСУДЖЕНІ ДО СМЕРТНОЇ КАРИ (ДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ У МИКОЛАЇВСЬКОМУ РЕГІОНІ ПРИМУСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ, РОЗКУРКУЛЕННЯ ЗАМОЖНИХ ЄВРЕЙСЬКИХ РОДИН)

На рубежі 20-30-х років заведений більшовиками механізм репресій спрямував свою нищівну силу на селянство України. Особливої жорстокості репресії набули у період так званої «суцільної колективізації», покликаної докорінно змінити соціальну психологію селянства.

Гасло суцільної колективізації офіційно було проголошено на листопадовому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б). У постанові пленуму визначалося, що Україна має розвинуту матеріально-технічну базу для перетворення у сільському господарстві. Після пленуму в Україні розпочинається всеосяжна колективізація, яка вилилась у жорстоку боротьбу з найбільш заможним прошарком села, у «ліквідацію куркульства як класу».

Селяни у колгоспах не відчували себе господарями, так як створена колективною працею продукція не ставала власністю колективу. Щоб не голодувати, колгоспники приховували частину продукції ще до її оприбуткування та вивезення. І не тільки для власного харчування, а і для

«незаконного» продажу на так званому «вільному ринку», де продаж і купівля переслідувалися, ціни на продукти харчування були значно вищими приблизно у 20-30 разів. Не в кращому стані перебували і мешканці міста. Але «вільний ринок» давав хоча б якусь надію прогодувати сім'ю, не дати померти з голоду. Влада винаходила все нові форми насильства над трудящими, починаючи вже з 1932 року. Максимальна безжалісність законодавців відносно своїх громадян почувалась у абсолютній більшості доповнень до Карного кодексу УРСР. Це і загальносоюзні акти про боротьбу із спекуляцією (22.08.1932 р.) , і про зміцнення дисципліни (15.11.1932 р.). 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР затвердив постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів і про зміцнення громадської (соціалістичної) власності». Цей варварський закон у народі називали «про п'ять колосків». Крім того, у постанові передбачались такі заходи покарання, як розстріл з конфіскацією майна або 10 років концтаборів з конфіскацією. Амністія, згідно цієї постанови, заборонялась.

Місцева влада нерідко «копалась» у дореволюційному минулому селянина, якщо він до революції мав міцне господарство чи орендував землю, чи використовував найману працю, а на час перевірки його соціально-майнового стану всього цього вже не мав – його все рівно розкуркулювали. У звинувачувальному висновку репресованих громадян також в обов'язковому порядку вказувалось, ким були і що вони мали до революції.

Масові репресії на Україні 1932 – 1933 рр. не обійшли стороною і єврейське населення Миколаївщини.

Під час роботи у Державному архіві Миколаївської області із справами репресованих в період голодомору увагу привернула цікава архівна справа засуджених за ст. 54-7 КК УРСР (підлив державної промисловості, транспорту, торгівлі у контрреволюційних цілях), які до арешту мешкали у Веселинівському та Вознесенському районах Миколаївської області.

Засуджені:

1. Киржнер Кисіль Зельманович, 1899 р.н., єврей. Підпав під розстріл.

2. Хаїт Давид Ізраїлевич, 1887 р.н., єврей. Ув'язнений у концтабір строком на 10 років.

3. Пигар Михайло Васильович, 1889 р.н., українець. Ув'язнений у концтабір строком на 10 років.

4. Грибиниченко Конон Мартинович, 1884 р.н., українець. Ув'язнений у концтабір строком на 5 років.

5. Ланц Валентин Іванович, 1897 р.н., німець. Ув'язнений у концтабір строком на 3 роки.

6. Марковський Володимир Мойсейович, 1872 р.н., єврей. Ув'язнений у концтабір строком на 3 роки.

7. Маслянніков Василь Григорович, 1901 р.н., українець. Ув'язнений у концтабір строком на 3 роки [1].

Що ж такого контрреволюційного скоїли ці прості, малоосвічені люди?

Д.І. Хаїт та К.З. Киржнер у минулому, як прийнято було називати на той час, «міцні середняки» – перший мав млина, другий – маслоробню. І, як прийнято було на той час, все було експропрійоване, а самі господарі – розкуркулені.

Але підприємницька жила взяла своє: вони створили гужову артіль «Ударник» у селі Веселинове Миколаївської області. Д.І. Хаїт стає її головою, а К.З. Киржнер – візником.

Щоб вижити в умовах голодомору, вони купували на ринку у приватних торговців, у колгоспників зернопродукти, що було суворо заборонено владою. Все зерно із селянських полів повинно було бути здане державі у рахунок хлібозаготівлі. А щоб змолоти зерно на млині, необхідно було мати довідку сільської ради. Скуповування зерна у приватників вважалось спекуляцією.

Д.І. Хаїт і К.З. Киржнер довідки брали у голови сільської ради с. Веселинове В.Г. Масляннікова, приймав хліб на помел прийомщик Ватерлоовського млина В.І. Ланц.

Заарештовані Д.І. Хаїт і К.З. Киржнер за доносом «доброзичливця», який інформував про те, що вони мають власні підводи, багато золота і цінностей,

що у них вдома можна знайти сто пудів зерна. «Доброзичливець» радить: «Необходимо сделать обыск, чтоб с/совет не знал». Таких доносів у справі декілька. Доноситься, хто скільки випив, що їв, куди поїхав, вимагається: «если сегодня не поедете, пропадет много муки. Они сегодня поехали за мукой в Ватерлоо». Ці анонімні доноси і стали приводом для арешту і ведення слідства.

У процесі слідства було встановлено, що голова гужової артілі Д.І. Хаїт закупав зернопродукти на ринку у приватних торговців, у колгоспах, на зсипних пунктах Веселинівської сільської ради. Йому допомагали працівники елеватора К.М. Грибиниченко та М.В. Пигар. Голова Веселинівської сільської ради В.Г. Маслянніков надавав йому фіктивні довідки, за якими можна було змолоти зерно на державному млині м. Вознесенська і с. Ватерлоо з допомогою прийомщиків В.М. Марковського і В.І. Ланця. Частина борошна продавалась Д.І. Хаїтом на ринку по ринковим цінам, а друга частина – по державним розцінкам тільки членам своєї артілі. Слідство не брало до уваги той факт, що на закупівлю зерна, його помел необхідні були гроші, які голова артілі винаходив через реалізацію продукції.

Основним помічником Д.І. Хаїта був член гужартілі К.З. Киржнер. Він домовлявся з колгоспниками, які возили зерно із сільгоспартілі на зсипний пункт в рахунок хлібозаготівлі, і купував у них хліб. Таким чином він закупив 25 пудів пшениці і 40 пудів жита по 15 – 20 карбованців. Він також купив 60 пудів пшениці у М.В. Пигаря, який здавав хліб на елеватор від молотили, яка належала артілі «Перше травня».

«Головними фігурантами звинувачення» називає слідство Д.І. Хаїта і К.З. Киржнера, не забуваючи постійно згадувати про те, що вони «у минулому власники млина і маслоробні», які «втративши надію на подальше існування в період проведення розкуркулення, вступили у створену ними гуж артіль «Ударник», яка складалась із середняків-колгоспників, які вийшли із колгоспу».

Перші допити були проведені 15 жовтня 1932 року, на яких звинувачувані не визнавали своєї провини. А вже 16 жовтня (Киржнер) і 17

жовтня (Хаїт) спростовують дані раніше свідчення і зізнаються у «скоєному злочині» – крадіжці і спекуляції хлібом.

У звинувачуваному висновку Вознесенського районного відділу ДПУ, який вів слідство, пропонуються «застережні заходи соціального захисту»:

Д.І. Хаїту і К.З. Киржнеру – ув'язнення у концтабір строком на 10 років;

М.В. Пигарю і К.М. Грибиниченко – ув'язнення у концтабір строком на 5 років;

В.В. Марковському, В.Г. Масляннікову і В.І. Ланцю – ув'язнення у концтабір строком на 3 роки.

Але оперуповноважений Одеського обласного відділу ДПУ Авербух вважає цей вирок занадто м'яким і, направляючи справу на Судову Трійку при Колегії ДПУ УСРР, просить про застосування «вищої міри соціального захисту – розстрілу» для Д.І. Хаїта і К.З. Киржнера.

Судовою Трійкою при Колегії ДПУ УСРР «вища міра соціального захисту – розстріл» була встановлена К.З. Киржнеру. Вирок було виконано 27 грудня 1932 року комендантом Одеського обласного відділу ДПУ на околиці Одеси, про що свідчить акт, який знаходиться у карній справі засудженого [2].

Усі засуджені за цією карною справою були реабілітовані за відсутністю складу злочину у 1989 році.

На сьогодні причина і слідство трагедії зрозумілі. Дослідники визнали голод 1932 – 1933 років геноцидом. І пам'ять про невинно вбитих хай буде скорботним нагадуванням про минуле і застереженням у майбутньому.

Література та джерела:

1. Держархів Миколаївської області. Ф.р. – 5859, оп.-2, спр.661.
2. Гіркий полин історії. Масові політичні репресії серед єврейського населення Миколаївської області в 20 – 50-ті роки ХХ ст. Випуск 1. – Миколаїв, 2003 (Науково-документальна серія «Реабілітовані історією»).
3. Трагедія століття: голодомор 1932 – 1933 років на Миколаївщині. – Миколаїв, 2003.

Л.Б. Ташлай

**ЗАСУДЖЕНІ ДО СМЕРТНОЇ КАРИ
(ДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ У МИКОЛАЇВСЬКОМУ РЕГІОНІ
ПРИМУСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ,
РОЗКУРКУЛЕННЯ ЗАМОЖНИХ ЄВРЕЙСЬКИХ РОДИН)**

Анотація. В даній статті розглянуто питання примусової колективізації та хлібозаготівель, розкуркулення заможних єврейських родин на території сучасної Миколаївщини. Цінним є те, що стаття містить посилання на періоджерела (ДАМО та матеріали слідства).

Ключові слова: «Трійки», репресії, євреї, розкуркулення.

Л.Б. Ташлай

**ПРИГОВОРЕННЫЕ К СМЕРТНОЙ КАЗНИ (К ВОПРОСУ ПРОВЕДЕНИЯ
В НИКОЛАЕВСКОМ РЕГИОНЕ НАСИЛЬСТВЕННОЙ
КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И ХЛЕБОЗАГОТОВОК, РАСКУЛАЧИВАНИЯ
СОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЕВРЕЙСКИХ СЕМЕЙ)**

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы принудительной коллективизации и хлебозаготовок, раскулачивание зажиточных еврейских семей на территории современной Николаевщины. Ценным является то, что статья содержит ссылки на первоисточники (ГАНО и материалы следствия).

Ключевые слова: «Тройки», репрессии, евреи, раскулачивание.

L.B. Tashlaj

**ARE SENTENCED TO DEATH
(TO THE QUESTION OF FORCED COLLECTIVIZATION AND GRAIN
PROCUREMENT, DISPOSSESSION OF WEALTHY JEWISH FAMILIES
IN THE MYKOLAIV REGION)**

Abstract. In this article, the issues of forced collectivization and grain procurement, dekulakization of wealthy Jewish families in the territory of present-day Mykolayiv region are considered. Valuable is that the article contains references to primary sources (SANR and investigation materials).

Keywords: «Troika», repression, Jews, dispossession.

УДК 94(477) : 94(=411.16)

Щукін Володимир Володимирович

(Миколаїв, Україна)

ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ ОРГАНУ САМОВРЯДУВАННЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ В 1917 Р.

На початку ХХ ст. миколаївська єврейська громада була одним з найбільш в економічно й суспільно активних етнічних угруповань, що мешкали в Миколаєві, євреї складали до 20 % жителів міста. При цьому фактично зберігали силу урядові обмеження щодо права проживання євреїв місті, а їх представництво міському самоврядуванні було майже зведене нанівець. Після Лютневої 1917 р. революції та повалення монархії ситуація в країні в цілому й у Миколаєві зокрема стала динамічно змінюватися. Ці зміни не могли обминути й єврейську громаду.

Стимулом до зростання соціально-політичної активності етнічних меншин стала «Постанова Тимчасового уряду про відміну віросповідних та національних обмежень» від 20 травня 1917 р. В ній проголошувалося, що «всі встановлені діючими законами обмеження в правах російських громадян, обумовлені приналежністю до того чи іншого віросповідання, віровчення або національності, відміняються». Це стосувалося прав проживання та пересування; володіння й розпорядження майном; вільно займатися ремеслом, торгівлею, промисловістю. Представники національних меншин отримували права без обмежень навчатися та викладати в будь-яких навчальних закладах;

вступати на державну й військову службу; займати службові та виборні посади; вживати інші крім російської мови в діловодстві та навчанні в недержавних закладах та ін. В постанові наводився перелік зі 140 обмежувальних та дискримінаційних законів і нормативних актів Російської імперії стосовно євреїв, які втрачали чинність. Текст документу опубліковано миколаївськими газетами [2, 115; 9, 24.03; 14, 24.03].

Основні положення цієї постанови в подальшому не заперечувалися жодним з українських урядів доби Національної Революції, а згодом і радянськими урядами. Попри це, як радянські, так і українські дослідники здебільшого цей законодавчий акт та його наслідки залишають поза увагою своїх досліджень.

Миколаївська єврейська громада була досить строкатою в соціальному відношенні та досить політизованою. Ще в II половині XIX ст. єврейська молодь та інтелігенція брали активну участь в діяльності загальноросійських політичних організацій та партій, здебільшого лівого соціалістичного спрямування. Згодом розпочалося формування власних національних політичних партій та суспільних організацій. Миколаївське єврейство не стояло осторонь від цих процесів.

Єврейська спільнота виявляла піклування про представництво та захист своїх інтересів в органах міського самоврядування. У зв'язку зі створенням міського Громадського Комітету, який мав тимчасово перебрати на себе повноваження цензової міської думи (до виборів та утворення демократичної думи), 14 березня 1917 р. відбулося об'єднаного комітету всіх єврейських організацій. На ньому обрано депутатів до Громадського Комітету. В цьому органі інтереси єврейської громади представляли М. Г. Кенігсбег, В. Л. Броун, Л. А. Кац, М. С. Левін, Я. Шаргородський [14, 14.03].

Свідченням соціально-політичної диференціації єврейської громади та її інтегрованості в політичне життя міста стала активна участь євреїв у перших демократичних виборах до Миколаївської міської думи. Оскільки вибори проводилися за пропорційною системою, попри серйозні політичні розбіжності,

лідерам громади вдалося сформувати «Єврейський об'єднаний список № 12» з 13 кандидатів (загалом було подано 21 список від різних громадських об'єднань, організацій та політичних партій). Проводилася активна агітація за єврейський список, в тому числі й через пресу [14, 10.08]. Крім того євреї балотувалися і в складі інших списків.

В цілому по різних виборчим спискам кандидатами в думські гласні балотувалися 61 особа з числа євреїв [3, арк.6]. За результатами виборів, з числа 102 гласних Миколаївської демократичної думи 20 були євреями, що в цілому відповідало відсотку єврейського населення серед жителів міста, така ситуація була вперше за всю історію міської думи. Свідченням активності власно єврейських виборців було те, що з числа 13 кандидатів з єврейського списку гласними обрано 9 [4, арк. 19].

В умовах загальної ейфорії, породженої демократичними свободами, не могла не виникнути ідея щодо створення демократичного органу єврейського самоврядування. Варто зазначити, що в дореволюційний час спеціального органу самоврядування в єврейській громаді Миколаєва не існувало. Зазвичай реальне управління справами громади перебирав на себе рабинат.

Вперше ідея щодо необхідності створення органу самоврядування була озвучена на зібранні об'єднаного комітету єврейських організацій, правлінь синагог та молитовних будинків, яке відбувалося 5 травня 1917 р. під головуванням лікаря В. Броуна в приміщенні хоральної синагоги. Власно приводом для зібрання було питання забезпечення представництва єврейської громади в органах міського самоврядування в ході формування міського Громадського комітету та демократичних виборів до міської думи. Після нетривалої дискусії учасники зборів прийняли рішення про необхідність організації виборів єврейського громадського комітету. З цією метою створено комісію у складі 20 осіб [14, 6.05]. Пізніше чисельність членів комісії розширено, в подальшому в пресі вона іменувалася «комісією 60-ти», вона й взяла на себе організаційну підготовку виборів. Тимчасово обов'язки по

управлінню справами громади взяв на себе Єврейський об'єднаний комітет, очолюваний В. Броуном.

Вважалося, що система виборів має бути пропорційною, аналогічною демократичним виборам до міської думи. Списки виборців формувалися на основі матеріалів одноденного перепису населення, що проводився при підготовці виборів до міської думи та списків виборців до думи. 24 вересня опубліковано повідомлення: «Закончена выборка еврейских избирателей из общего числа выборщиков в городскую думу. Приблизительно число еврейских избирателей составляет 12 000 человек» (при загальній чисельності єврейського населення до 30 тис.) [14, 24.09]. Згодом повідомлялося, що з 15 жовтня будуть оприлюднені списки виборців і до 19 жовтня всі зацікавлені мали звернутися до «комісії 60» для їх уточнення, а 22 жовтня оприлюднено остаточні відкориговані списки [14, 14,21.10].

14 листопада 1917 р. виконавче бюро («Комісії 60») повідомило, що протягом двох днів відбуватиметься прийом списків кандидатів від партій та організацій, при цьому підкреслювалося: «Каждый список должен быть подписан 26 избирателями, причем предлагаемые кандидаты должны изъяснить свое согласие подписью в самом списке или отдельным письменным заявлением» [6, 14.11].

Зацікавленість у виборах в єврейському середовищі була досить високою. Місцева преса зазначала: «Комиссия 60, занятая подготовкой к выборам, положительно осаждается разношерстной публикой, обращающейся за различными разъяснениями. Судя по вопросам, которые задаются комиссии, значительная часть еврейского населения, преимущественно средний его класс, не имеет представления о значении и задачах Общинного комитета». Комісія проводила роз'яснювальну роботу, було видано спеціальну брошуру, організовано кілька мітингів. 5 жовтня «комісія 60» провела засідання, на яке запрошено представників політичних партій та громадських організацій, які мали намір брати участь у виборах [14, 5.10]. В Об'єднаному єврейському комітеті мала місце жорстка дискусія що до кількості членів майбутнього

органу самоврядування. Ортодокси пропонували обрати 100 осіб, а представники політичних партій – лише 70. Компромісу досягти не вдалося [14, 27.10]. Тож «комісія 60» на власний розсуд зупинилася на числі в 100 осіб.

В кінці вересня про участь у виборах об'єднаним списком заявили лівосоціалістичні політичні партії БУНД та «Поалей-Ціон» (згодом до цього списку приєдналися ще й профспілки), саме вони виявили найбільшу агітаційну активність. Дещо меншу активність виявляли сіоністи, до яких звернулася група ортодоксів, запропонувавши створити спільний список, але отримали відмову, тож на вибори вони вийшли окремими списками (ортодокси навіть кількома списками). Свій список запропонувало об'єднання «Єврейська народна група». Найменш активними виглядало релігійне об'єднання «Шомрей-Тойра» (також представлене кількома списками), але цілком зрозуміло, що їх основна агітація проводилася в синагогах та молитовних домах серед релігійних євреїв, яких вони вважали своїм електоратом.

2 грудня 1917 р. Українською Центральною Радою прийнято «Закон Української Народної Республіки про утворення єврейських рад і проведення виборів членів цих рад». Йшлося про створення органів самоврядування єврейських громад, яким надавалися значні повноваження. Згідно з новим законом, мали відбутися демократичні вибори до єврейської ради (ВААДу). Виборче право надавалося всім євреям віком від 20 років. Цей законодавчий акт надавав легітимності виборам, які мали відбутися в миколаївській єврейській громаді. Щоправда законом передбачалося проведення виборів до 1 лютого 1918 р. (потім, зважаючи на політичну обстановку, їх перенесено на березень) [8]. Але в Миколаєві цілком логічно вважали, що нема сенсу відкладати вибори на віддалений термін.

Офіційно зареєстровано 14 виборчих списків:

№ 1 від синагоги Ахдус,

№ 2 від службовців молитовних будинків,

№ 3 від соціалістичних партій та профспілок,

№ 4 від групи парафіян молитовних будинків,

- № 5 від Привозної синагоги,
- № 6 від сіоністів,
- № 7 від синагоги мірників,
- № 8 від позичково-ощадного товариства,
- № 9 від торгово-промислових службовців,
- № 10 від об'єднаного єврейського комітету,
- № 11 від синагоги «Ашкеназ»,
- № 12 від піклувального комітету богадільні,
- № 13 не з'ясовано (можливо від домовласників),
- № 14 від групи безпартійних євреїв.

Як бачимо, політичні партії представлені лише двома списками, найбільша ж кількість списків (6) подано від релігійних громад та об'єднань. Загальну кількість кандидатів встановити поки що не вдалося. Певне уявлення з цього приводу може дати такий факт: на зібранні парафіян хоральної синагоги було затверджено список з 20 осіб, реально обраними виявилось лише 5 [14, 12.10].

Варто зазначити, що за час поки відбувалася підготовка до виборів, в країні та місті відбулися важливі політичні зміни. В Петрограді мав місце більшовицький переворот, в Миколаєві відбувалося перше встановлення радянської влади. Зважаючи на це, соціал-демократи вважали, що мають всі підстави отримати контроль над Єврейською Радою. Напередодні виборів вони розгорнули жорстку критику своїх суперників. Зокрема. 5 грудня підконтрольній їм газеті вміщено статтю, в якій в мітинговому стилі вони застерігали єврейських трудящих від загрози опинитися в ході виборів під впливом єврейської буржуазії. Особливої критики зазнали релігійні діячі та їх лідер рабин Ш. З. Шнеєрсон. Про сіоністів сказано: «В сущности это идеологи той же еврейской буржуазии, затемняющие сознание масс красивыми, но пагубного влияния сказками об общенациональном возрождении, во имя которого надо стоять в стороне от борющихся за лучшую долю революционных масс» [11].

Вибори до Єврейського громадського комітету призначено на 10 грудня 1917 р. Навіть в день виборів, відчуваючи слабкість своїх позицій, соціал-демократи продовжували зневажливо критикувати опонентів та агітувати виборців голосувати за їх список [12].

Результати виборів стали відомі вже наступного дня, а 12 грудня опубліковані в пресі.

Таблиця 1.

**Результати виборів до Єврейського громадського комітету (ВААДу)
10.11.1917 р. [6, 12.12]**

№ списку	Назва	Кількість обраних
1	від синагоги Ахдус	2
2	від службовців молитовних будинків	2
3	від соціалістичних партій та профспілок	16
4	від групи парафіян молитовних будинків	2
5	від Привозної синагоги,	5
6	від сіоністів	31
7	від синагоги мірників	2
8	від позичково-ощадного товариства	4
9	від торгово-промислових службовців	4
10	від об'єднаного єврейського комітету	21
11	від синагоги «Ашкеназ»	2
12	від піклувального комітету богадільні	2
13	?	4
14	від групи безпартійних євреїв	3
	Загалом	100

Зважаючи на традиційний консерватизм єврейської громади, соціал-демократи зі своїми радикальними ідеями не могли розраховувати на перемогу в цих виборах, вони отримали лише 16 голосів у складі Єврейського

громадського комітету. Більшість голосів отримали сіоністи - 31, а також традиціоналісти й релігійні громади - 15, це давало соціалістам підставу в подальшому називати ВААД «буржуазно-клерикальним». На відміну від соціал-демократів та близьких до них партій, сіоністи ставилися позитивно й відповідально до діяльності ВААДу.

Не було єдності і в самій єврейській раді, дискусії часто виникали через різні дрібниці та неузгодженості (приміром, якою мовою вести документацію). Це відбирало чимало часу та знижувало оперативність і результативність її діяльності. Так дискусія виникла вже на першому засіданні при виборах голови [1, 18(15).06]. Врешті головою Ради єврейської громади став В.Л. Броун. ВААД наполегливо домагався передачі в його розпорядження коштів коробочного збору (особливого податку на кошерне м'ясо, який сплачувався лише євреями, але кошти витрачалися лише за дозволом міської управи), питання позитивно вирішилося лише в березні 1919 р. [16, 5.03].

ВААД став ініціатором створення єврейської самооборони на початку весни 1918 р., коли відбувалося перше падіння радянської влади та захоплення міста німецькими військами. Варто зазначити, що Центральна Рада займала негативно-нейтральне ставлення в питанні про єврейську самооборону. Представники ж єврейських соціалістичних партій в Раді та сіоністів виступали проти створення таких загонів, вважаючи, що це сприятиме посиленню антисемітських настроїв серед українського населення. Тож загони самооборони на місцях створювалися явочним порядком без урядового дозволу [15, с.34 - 35]. Активні дії єврейської самооборони були спрямовані на запобігання єврейським погромам, якими нерідко в цей час супроводжувалися зміни влади.

24 січня 1919 р. президія ВААДу на екстреному засіданні обговорювала ситуацію щодо активізації погромного руху в районах, прилеглих до Миколаєва і звернулася до комісара міста з проханням вислати збройні формування для попередження можливих безпорядків, однак, «...як з'ясувалося, ні комісар

міста, ні інша (військова) влада не в змозі надати необхідної допомоги». Тож місцевому населенню варто розраховувати лише на власні сили [14, 26.01].

В 23 – 25 травня 1919 р. банди Н. Григор'єва на кілька днів захопили Миколаїв, це супроводжувалося єврейським погромом та пограбуванням мирних жителів. Впродовж трьох днів поховано на єврейському цвинтарі 30 осіб, та 5 осіб на християнському цвинтарі, які були жертвами бандитів [13, 31.05].

У зв'язку з цими небезпечними подіями, 30 травня (після відновлення радянської влади) делегація від єврейського населення звернулася до міськвиконкому з клопотанням про дозвіл на поновлення діяльності самооборони. Преса повідомляла: «Рассмотрев это ходатайство, исполком постановил, ввиду организации для охраны порядка в городе советских рабочих дружин, в которые входят и еврейские рабочие, ходатайство об организации еврейской самообороны оставить без удовлетворения» [7, 1.06].

В червні 1919 р. в Москві проходила конференція єврейських секцій РКП(б), на ній прийнято резолюцію про ліквідацію сіоністської партії, як буржуазної, реакційної і контрреволюційної. Одночасно з'явилося звернення ЦК Комфарбанда в НКВС УСРР від 4 липня 1919 р., у якому пропонувалося негайно видати розпорядження про повне припинення діяльності партійної організації сіоністів, а також всіх допоміжних установ і товариств, що працюють у тісному зв'язку з ними. На основі звернення створено надзвичайну комісію по ліквідації єврейських громадських організацій. У ніч з 5 на 6 липня 1919 р. в Києві відбувся арешт групи сіоністів, 12 липня НКВС України зобов'язав виконкоми на місцях «негайно припинити» діяльність всіх єврейських організацій і установ як ворожих радянській владі [10, с.116]. Виконанню розпорядження на місцях завадив лише наступ денікінської армії та чергове падіння радянської влади.

Одночасно в Миколаєві здійснювалися заходи по дискредитації ВААДу. 28 березня 1919 р. єврейськими соціал-демократичними партіями організовано мітинг єврейських робітників в резолюції якого зафіксовано «недовіру до

буржуазної більшості ВААДу» та вимогу передати управління всіх єврейських установ в руки пролетаріату [7, 39.03]. 13 квітня соціалістична фракція демонстративно вийшла зі складу ВААДу, з приводу чого було опубліковано декларацію, в ній заявлялося, що «социалистическая фракция совместно с еврейскими социалистическими рабочими партиями образовали временный еврейский рабочий комитет, который вступает в переговоры с исполкомом о взятии в свои руки еврейских учреждений» [7, 16.04]. В червні на засіданні цього комітету обговорювалися питання щодо необхідності передачі справ по керівництву єврейською громадою від ВААДу до комітету, однак чергове падіння радянської влади внаслідок захоплення міста денікінцями змусило відкласти здійснення цих планів [13, 7.06].

19 червня 1920 р. відбулася остаточна ліквідація Ради єврейської громади (ВААДу). В наказі Миколаївського губвиконкому з цього приводу зазначалося: «Совет еврейской общины считать распущенным. Всякая явная и тайная попытка со стороны членов этого Совета к нарушению данного приказа будет считаться поступком контрреволюционным. Виновные будут привлечены к суду ревтрибунала» [5, арк. 1 - 2].

Таким чином, недовга історія формування та діяльності органу самоврядування миколаївської єврейської громади відобразила основні тенденції того революційного часу:

- миколаївське єврейство, скориставшись демократичними свободами, виявило високу активність у справі організації громадського життя та створення єврейського самоврядування;
- вибори ВААДу продемонстрували достатньо високий рівень заполітизованості єврейської громади та традиційний єврейський плюралізм, що в подальшому наклало відбиток на всю діяльність цього органу;
- активна діяльність Ради єврейської громади та її популярність в єврейському середовищі, по мірі посилення радянської влади та керівних позицій більшовицької партії, з певного часу стали сприйматися останньою як

перешкода встановленню тотальної пролетарської диктатури, що врешті й призвело до ліквідації ВААДу.

Література та джерела

1. Борьба. – 1918 г.
2. Гольденвейзер А. А. Правовое положение евреев в России /А.А. Гольденвейзер // Книга о русском еврействе от 1860-х годов до революции 1917 г. – Москва, 2002.
3. ДАМО. Ф. 222, оп. 1, спр. 1814.
4. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1842.
5. ДАМО. Ф. Р. 152, оп. 1, спр. 140.
6. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917 г.
7. Известия Николаевского Совета рабочих, красноаврмейских и краснофлотских депутатов. – 1919 г.
8. Макаренко Т. Політика Української Центральної Ради щодо національних меншин у листопаді 1917 - січні 1918 р. [електронний ресурс]. /Т. Макаренко. – режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1651/52/>
9. Николаевская газета. – 1917 г.
10. Орлянський В. С. Сіоністські організації і органи влади в СРСР у міжвоєнний період. / В. С. Орлянський. // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Вип. XX. – Запоріжжя, 2006.
11. Пинский М. К выборам в еврейский общественный комитет / М. Пинский //Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917 г. – 5 декабря.
12. Пинский М. Трудящиеся евреи – к урнам! /М. Пинский //Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917 г. – 10 декабря.
13. Путь социал-демократа. Орган Комитета Николаевской организации независимых социал-демократов интернационалистов. - 1919 г.
14. Трудовая газета. – 1917 г.

15. Шехтман И. Б. Еврейская общественность на Украине (1917 – 1919 гг.). / И. Б Шехтман. // Книга о русском еврействе (1917–1968). – Нью-Йорк : Союз русских евреев, 1968.
16. Южное слово – 1919 г.

В.В. Щукін

**ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ ОРГАНУ САМОВРЯДУВАННЯ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ В 1917 Р.**

Анотація. В статті розкрито виборчу діяльність миколаївського єврейства, його релігійних, громадських та партійних утворень впродовж революційних 1917-1921 років.

Ключові слова: єврейські партії, вибори, органи самоуправління, єврейська громада.

В.В. Щукин

**ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ВЫБОРЫ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ
НИКОЛАЕВСКОЙ ЕВРЕЙСКОЙ ОБЩИНЫ В 1917 Г.**

Аннотация. В статье раскрыта выборная деятельность николаевского еврейства, его религиозных, общественных и партийных образований в революционных 1917-1921 годах.

Ключевые слова: еврейские партии, выборы, органы самоуправления, еврейская община.

V.V. Shchukin

**DEMOCRATIC ELECTIONS IN TO SELF-GOVERNING BODIES OF
NIKOLAEV'S JEWISH COMMUNITY IN 1917 YEAR**

Abstract. Elective activities of Nikolaev's Jews, theirs religious, social and party formations in the revolutionary years 1917-1921 are disclose in the article.

Keywords: Jewish parties, elections, self-government bodies, Jewish community.

РОЗДІЛ 3

Єврейська община в етнополітичному, культурному й економічному просторі України та світу

УДК 94(477) : 94(=411.16)

Апуневич Олександра Олександрівна

*(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маринченко Ганна Миколаївна,

*(кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ІСТОРІЯ ЄВРЕЇВ СЛОВАЧНИНИ

Словаччина – держава в Східній Європі. Перші відомості про євреїв в Словаччині, яка входила в той час до складу Угорщини, сягають середини XIII ст. З 1251 р відома громада Пресбурга (Братислави), з 1373 року (можливо, з 1340 р.) - Тірнан (Трнави); в XIII-IV ст. євреї жили також в містах Нойтра (Нітра), Пьозінг (Пезинок), Сениця, Тренчин. Тільки в Пресбурзі в XIV ст. жили близько 800 євреїв; громада міста користувалася автономією і платила податки в королівську скарбницю, а з 1345 року - також муніципалітету Пресбурга. Євреї Словаччини займалися в основному торгівлею і кредитною справою; деякі з них володіли ділянками землі, де головним чином вирощували виноград.

В 1360 року всі євреї були вигнані з Угорщини, включаючи Словаччину, але вже в 1367 р отримали дозвіл повернутися і знову вступили у володіння

конфіскованої у них нерухомістю. У 1392 році король Сигізмунд (Жигмонд) звільнив християн на рік від виплати відсотків по позиках, узятим у єврейських лихварів, а в 1441 р і 1450 року всі борги євреям були анульовані. З 1475 р лихварям-євреям заборонялося приймати нерухомість в якості застави.

В кінці 1520-х - початку 1530-х рр. євреї були вигнані з усіх міст Угорщини, включаючи Словаччину. Багато вигнанці переселилися в села і на ділянки землі, розташовані всередині міських стін, але не належали муніципалітетам (наприклад, в Пресбурзі євреї продовжували жити на Замковій горі). У другій половині XVII ст. - першій половині XVIII ст. багато великих землевласників Словаччини запрошували євреїв - торговців і ремісників - в свої маєтки, гарантуючи їм захист від переслідувань і свободу економічної діяльності, а іноді навіть будували для них синагоги. У країну, особливо в її західні райони, почали переселятися євреї з Моравії (див. Чехія); вони створили нові громади в містах Голич, Сениця, Миява і Нове-Место-над-Вагом (де в 1689 р. жили 11 єврейських сімей, а до 1735 року чисельність єврейського населення досягла 372 осіб).

На рубежі XIX-XX ст. Словаччина стала великим центром єврейського національного руху. З 13 сіоністських груп, що утворилися в цей час в Угорщині, вісім діяли на території Словаччини; деякі з них виникли ще до 1-го Сіоністського конгресу. У 1903 р. в Пресбурзі відбулася конференція угорських сіоністів, на якій була створена Сіоністська організація Угорщини. У 1904 році тут же пройшов 1-й всесвітній з'їзд Мізрахі. У роки Першої світової війни сіоністська діяльність в Словаччині майже припинилася, проте з закінченням військових дій була відновлена.

У листопаді 1918 р Словаччина увійшла до складу Чехословаччини, а 6 жовтня 1938 року були проголошена автономною державою у складі Чехословацької республіки. До влади прийшла клерикальна глінківська словацька народна партія (ГСНП), яка виступала за повну незалежність Словаччини; уряд, незважаючи на заперечення Ватикану (див. Церква католицька), очолив священик Й. Тісо (засновник і багаторічний керівник

партії, священник А. Глінка помер в серпні 1938 г.). Однією з головних програмних цілей ГСНП було «рішення» єврейського питання; партія вела широку антисемітську агітацію, використовуючи як стандартний набір юдофобських гасел, так і звинувачення, пов'язані зі словацькою специфікою. Зокрема, стверджувалося, що до 1918 р, коли Словаччина входила до складу Угорщини, євреї виступали в ролі «мадьярізаторов», а в подальшому намагалися підпорядкувати Словаччину Чехії; глінківці заявляли також, що євреї зосередили в руках дві третини національного багатства Словаччини і в той же час підтримують комуністів.

Згідно з даними перепису 1930 р чисельність єврейського населення Словаччини становила понад 135 тисяч осіб. У листопаді 1938 року в результаті так званого 1-го Віденського арбітражу східна частина Словаччини (див. Закарпаття) і її південні райони (всього близько 20% території країни, де проживали десятки тисяч євреїв) були передані Угорщині. У Словаччині залишилося приблизно 90 тисяч євреїв (близько 4% всього населення). Відразу після проголошення автономії їх становище різко погіршилося. Воєнізовані загони ГСНП (так звана глінківської гвардія) тероризували євреїв, заарештовували їх і піддавали допитам, вимагаючи гроші. Євреям, які не мали громадянства і жили в країні на підставі тимчасових дозволів, було наказано покинути Словаччину; їх доставили на новий кордон з Угорщиною, проте угорська влада відмовилися прийняти висланих, і їм довелося провести на нейтральній смузі кілька тижнів, без житла, теплого одягу (справа відбувалася взимку) і майже без їжі, поки не були отримані дозволи на в'їзд до Угорщини або в інші країни.

У 1940-41 рр. в Словаччині була видана ціла серія обмежувальних антиєврейських законів; всі вони увійшли в «Єврейський кодекс», затверджений парламентом 9 вересня 1941 р Євреїв пропонувалося носити розпізнавальний знак; заборонялося переїжджати з одного населеного пункту в інший без особливого дозволу, виходити ввечері на вулицю; працювати (за деякими винятками) адвокатами, лікарями, аптекарями, інженерами; мати при

собі і зберігати гроші понад певної суми (банківські рахунки євреїв були блоковані); виробляти забій ритуальний; користуватися телефоном і слухати радіо, носити хутра й коштовності. Незважаючи на те, що значна частина належала євреям власності була конфіскована, з них стягували високі податки, причому в ряді випадків вимагали сплати податку з доходів підприємств, які їм вже не належали. «Кодекс» дозволяв президенту Словаччини знімати обмеження з окремих євреїв, їх подружжя та неповнолітніх дітей; це положення застосовувалося головним чином до багатим і впливовим вихреста (згідно «Кодексу», вони також вважалися євреями), який підтримував тісні контакти з найближчим оточенням Тісо.

Ще в березні 1942 року, коли почалася підготовка до депортації євреїв зі Словаччини, були зроблені спроби скасувати її. 5 березня з проханням про це до словацького уряду звернулися представники єврейських громад країни; в заяві рабинів Словаччини від 6 березня говорилося, що «депортація означає фізичне винищення». 14 березня Ватикан направив уряду Словаччини офіційну ноту протесту проти спланованого депортації; кілька днів по тому Папа Римський Пій XII через представника Словаччини в Ватикані передав Тісо свою особисту застереження. Із засудженням політики влади по відношенню до євреїв виступив рада єпископів Словаччини; в пастирському посланні, опублікованому ним 26 квітня 1942 р говорилося (в кілька завуальованій формі) про неприпустимість депортації. Однак влітку і особливо восени 1942 р військові невдачі Німеччини, виступи вищого католицького духовенства проти висилки євреїв зі Словаччини, розчарування більшості населення країни результатами «аріїзації», яка лише ослабила економіку Словаччини, а також поява достовірних відомостей про долю депортованих привели до ослаблення позицій найбільш антисемітські налаштованої частини словацького керівництва; після 20 жовтня 1942 р депортація була припинена.

До осені 1942 року в Словаччині залишалося близько двадцяти п'яти тисяч євреїв (за офіційними даними - значно менше, оскільки багато євреїв ховалися в підпіллі або зуміли дістати підроблені свідоцтва про «арійське»

походження). Три-чотири тисячі осіб перебували в робочих таборах; майже всі інші, офіційно зареєстровані як євреї, або мали видане владою дозвіл на роботу, або користувалися особистими привілеями, наданими їм президентом Словаччини (див. вище). До кінця серпня 1944 р. положення євреїв Словаччини було відносно стабільним: хоча антисемейські закони скасовані не були, депортація не поновлювалася. Навесні і влітку 1944 року в Словаччину повернулася частина євреїв, раніше втекли до Угорщини, так як після окупації цієї країни німецькими військами (березень 1944 г.) жили там євреїв почали відправляти в табори смерті. Ситуація знову змінилася з початком Словацького національного повстання (29 серпня 1944 г.); на охопленій їм території жили близько п'яти тисяч євреїв, багато хто з яких взяли участь у боях з гітлерівцями.

До квітня 1945 року, коли вся територія Словаччини була звільнена радянською армією, в країні залишалося близько десяти тисяч євреїв, які переховувалися в підпіллі (головним чином в селах) або жили за підробленими документами. Всього в роки Катастрофи загинуло близько сімдесяти тисяч словацьких євреїв (понад 77%).

Єврейське населення незалежної Республіки Словаччини, яка існує з 1 січня 1993 року, на початку 2000-х рр. налічувало приблизно чотири тисячі осіб. Найбільші єврейські громади існують в Братиславі та Кошице (близько п'ятисот чоловік у кожній). Невеликі єврейські громади є в Пряшеві, Нове-Замки, Левице і в інших містах.

У Словаччині сильні антисемейські настрої, що виражаються, зокрема, в оскверненні єврейських могил на кладовищах. Так, у 2001 р було пошкоджено більше 50 могил на єврейському кладовищі в Левице, в липні 2001 р були зруйновані могили на старовинному єврейському кладовищі в Зволені. Ряд видань періодичної преси протягом багатьох років постійно публікує антисемейські матеріали. Антиєврейські настрої поширені в Словацькій католицької церкви і в ряді правих політичних партій, представники яких входять в уряд Словаччини.

О.О. Апунович

ІСТОРІЯ ЄВРЕЇВ СЛОВАЧИНИ

Анотація. В статті представлено ретроспективу розвитку єврейських громад на Словацьких землях протягом XIII – XX ст.

Ключові слова: євреї, Словаччина, історія взаємовідносин.

А.А. Апунович

ИСТОРИЯ ЕВРЕЕВ СЛОВАКИИ

Аннотация. В статье представлены ретроспективу развития еврейских общин на словацких землях в течение XIII - XX вв.

Ключевые слова: евреи, Словакия, история взаимоотношений.

О.О. Apunovich

HISTORY OF JEWS IN SLOVAKIA

Abstract. The article presents a retrospective of the development of Jewish communities in the Slovak lands during the XIII - XX centuries.

Keywords: Jews, Slovakia, history of relationships.

УДК 947 7 322 (477.75) «1921/1929»

Вітринська Олена Володимирівна

*(Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка,
м. Полтава, Україна)*

ПІДГОТОВКА КАДРІВ АНТИЮДЕЙСЬКИХ АГІТАТОРІВ ТА ПРОПАГАНДИСТІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ¹

Для поширення своїх поглядів на шляхи побудови й устрій нового суспільства радянські політичні лідери робили ставку на пропаганду й агітацію. При цьому вони дискредитували попередній домінуючий світогляд, складовою частиною якого була релігійна свідомість населення.

Справою боротьби проти юдаїзму в Україні займалися передусім представники єврейської національності. Це робилося для того, щоб не спровокувати звинувачень в антисемітизмі у випадках виступів проти юдаїзму не євреїв. До того ж, обізнаними із канонами юдаїзму були саме євреї, і вони могли більш продуктивно їх розвінчувати.

Антиюдейська агітація та пропаганда проводилася в контексті боротьби проти усіх конфесій. Основну роль у ній відігравала Єврейська секція КП(б)У, в меншій мірі був задіяний Агітпроп КП(б)У, Спілка безвірників (пізніше – Спілка воєнних безвірників), комсомольські і піонерські організації, керівники радянських органів влади, вчителі радянських шкіл тощо. Майже ніхто з них не був професійним агітатором, переконаним комуністом і

¹ Робота над публікацією велась за допомогою благодійної програми Центру «Сефер» «Підтримка академічної юдаїки на пострадянському просторі», яка реалізується за фінансової підтримки фонду «Генезіс».

одночасно знавцем постулатів і традицій юдаїзму. Тому постала необхідність підготовки таких фахівців.

Почали готувати професійних агітаторів і пропагандистів в Україні майже відразу після утворення радянської влади. З кінця 1921 р. Центральне бюро євсекції при РКП(б) вело переписку з приводу необхідності підготовки ідеологів із єврейським відділом Наркомату просвіти, Головполітпросвіту, Головпрофосвіти [13, арк. 152]. У наступному році вже діяли партійні школи, гуртки політичної грамоти серед єврейського населення України [14, арк. 96]. Але підготовка фахівців ще не отримала масового характеру.

Поширювати комуністичні ідеї та критикувати релігію треба було негайно, тому на початку 1920-х років основна увага була зосереджена на написанні антирелігійних матеріалів, які могли б використовувати радянські функціонери для підготовки своїх виступів. Матеріали для промов розсилали місцевим євсекціям і друкували у пресі.

Часто під час промов зав'язувалася дискусія між молодими комуністами і служителями культу. Звичайно, обґрунтувати свою позицію на багато краще могли захисники релігії. Це провокувало поширення грубих форм антиюдейської пропаганди, які принижували віруючих. Антирелігійні демонстрації з музикою та карнавали поблизу синагог іноді доводили до бійок з віруючими [21, арк. 53, 56]. Один комуніст, не єврей, зазначав: «Було б здорово побачити, як російські комуністи вриваються до монастирів у дні священних свят так само, як комуністи-євреї роблять це на Йом-Кіпур» [3, с. 118].

Розуміючи, що в рівній дискусії молоді пропагандисти не мають шансів перемогти служителів культу, подібні заходи почали інсценувати. Поширеною формою донесення до єврейського населення ідей атеїзму були публічні суди. У 1922 р. в Україні було закрито 19 хедерів і єшив. Усі закриття супроводжувалися інсценованими судами [23, арк. 47]. ЦК Бюро Євсекції при ЦК РКП(б) у грудні 1921 р. наголошував, що суд «повинен діяти не лише силою репресій, але й просвітницькою силою гласного розгляду. Для цього необхідно, щоб судовий розгляд проходив гласно, у присутності і за активної

участі всієї маси зацікавленого населення рідною мовою» [11, арк. 121]. Губернське бюро євсекції у Кременчуці при відділі освіти під час підготовки суду над меламедами у жовтні 1922 р. зазначало, що головною метою заходу було «не покарання за здійснений злочин», а «підготовка ґрунту для соціалістичного виховання широких мас в революційному дусі». Згідно з планами пропагандистів «народний» суд над меламедами повинен був привести до засудження єврейськими робітниками хедерів [7, с. 55-56].

У Харкові в 1923 р. Рада клубу імені Третього Інтернаціоналу вирішила провести диспут «Про бога і його свято». На нього запросила рабинів й інших представників юдейського культу з одного боку та єврейську молодь – з іншого. У так званих «чесних» дискусіях нове покоління безкарно знущалося над віруючими. Рабин прийшов лише один, але й він не виступав. Весь диспут був сфальсифікований, про що свідчать останні слова з промови «захисника», в яких він славив комуністичну партію та радянську владу [2, с. 74-75].

Поширення матеріалів для агітаційної роботи серед непрофесійних агітаторів не призводило до якісної роботи. У багатьох регіонах УСРР на початку 1920-х атеїстична агітація проводилася дуже кволо або взагалі не проходила. Антирелігійна робота входила до функцій представників влади на місцях, але не оплачувалася. Часто організація була на низькому рівні, а зміст – не продуманий. Кампанії були неефективними через відсутність ініціативи, а на сам перед, переконання в їх необхідності серед тих, хто проводив, та замалу теоретичну підготовку. Іноді антирелігійна пропаганда мала зворотній ефект. Агресивні та брутальні акції щодо релігії та її інститутів викликали співчуття віруючих і поглиблення віри, а не відхід від ідеалістичного світогляду. У березні 1922 р. Вінницька євсекція повідомляла ЦК Євсекції ЦК РКПБ, що до 1921–1922 рр. антиюдейська пропаганда в містечках Поділля не проводилася, а з кінця 1921 р. робота розпочалася лише у Вінниці. Хоча євреї-комуністи і були, але займатися цією роботою було нікому [12, арк. 84]. У більшості районів Катеринославської округи антирелігійна пропаганда до 1923 р. не проводилася взагалі. У Велико-Дніпровському районі антирелігійна кампанія

була проведена на Пасху організацією КСМУ. В Мануйловському районі в усіх селах було прочитано лише 1–2 лекції. Цікава ситуація склалася в Чаплинському районі. У селі Діївці антирелігійний виступ був зірваний віруючими, які прогнали доповідача [22, арк. 102]. Окружний партійний комітет Мелітополя констатував, що слабкі результати антирелігійної пропаганди пояснювалися відсутністю сил на селі для її проведення та відсутністю в достатній кількості матеріалів і посібників [22, арк. 104].

Іноді агітаційна робота зривалася через незадовільну роботу пошти. Полтавська євсекція звітувала навесні 1923 р., що передсвяткова кампанія напередодні свята Пурім була проведена слабо через те, що «Буфонади и тези» були отримані на тиждень пізніше [15, арк. 12].

Згідно циркулярів Наркомату освіти і Ліквідаційного відділу Наркомату юстиції від 18 і 31 липня 1922 р. із закладів народної освіти підлягали звільненню всі особи, що знаходились у матеріальній або службовій залежності від організацій релігійного культу. Внаслідок цього для діяльності єврейських закладів освіти не вистачало викладацьких кадрів [19, арк. 130]. Часто учителями працювали молоді комсомольці і комуністи без відповідної освіти [4]. Для поповнення викладацьких кадрів організовувалися педагогічні курси з єврейськими відділами [20, арк. 4].

До обов'язків вчителів і керівництва навчальних закладів входило антирелігійне виховання учнів. Так, у Вінниці в 1923 р. у трудових школах і дитячих будинках під час Йом Кіпуру завідуючі провели бесіди антирелігійного змісту [5, с. 172].

Курси підготовки антирелігійного активу відкривалися не масово й потреба в ідеологах залишалась. Дванадцятий з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. наголошував на необхідності організувати широку підготовку агітаторів і пропагандистів у релігійній сфері: «по всій лінії комуністичної просвіти ввести спеціальні курси із походження, розвитку й історії релігії, релігійних вірувань, культів і релігійних церковних організацій» [8, с. 745]. Програми для антирелігійних гуртків розроблялися в регіонах на основі нової атеїстичної

літератури. Наприклад, Одеське бюро антирелігійної пропаганди у 1923 р. здійснювало розробку програми беручи за основу для її другої частини роботу А. Покровського «Бесіди про релігію» [22, арк. 106].

Робота з підготовки кадрів професійних агітаторів та пропагандистів активізувалася зі створенням у 1925 р. громадської організації загальносоюзного значення «Спілка Безвірників». Для роботи серед національних меншин у Спілці передбачалися національні секції та осередки [6, с. 248-249].

Для забезпечення матеріалами до лекцій і доповідей у харківському журналі «Безвірник» виходив додаток. Наприклад, протягом 1927–1928 рр. у ньому друкували тексти антирелігійних бесід: «Як і чому з'явилася в людей віра в Бога», «Християнство і нехристиянські релігії» тощо. Статті завершувалися контрольними питаннями за змістом тексту [1].

Друкований матеріал антирелігійні видання рекомендували використовувати не лише під час антисвяткових кампаній, а і для систематичної пропагандистської роботи. Серед членів юдейських громад пропонувалось проводити заходи на теми: «Чи жив Моїсей», «Походження єврейського культу», «Талмуд та його критика», «Про обрізання», «Равінат у царській Росії» [16]. Автори статей радили як краще проводити антирелігійну агітацію, які форми і методи використовувати у роботі. Осередки атеїстів ділилися своїм досвідом. Щоб полегшити агітаційну роботу місцевих органів влади та громадських організацій, складалися списки книг із антирелігійної пропаганди [22, арк. 59]. У 1927 р. про єврейську паску рекомендували читати частину третю книги О. Ярославського «Библия для верующих и неверующих», А. Логінова «Чудо про переходе Израиля через Чорное море», Г. Лурье «Песах», антирелігійні статті в газетах «Емес» та «Штерн», у журналі «Юнгвальд» тощо. Більшість з них були надруковані на їдиші [9].

Із кінця 1920-х років антирелігійна робота активізувалася. Для піднесення масової роботи та її результативності у великих містах УСРР за ініціативою Спілки войовничих безвірників працювали курси з підготовки антирелігійного

активу. У Києві в жовтні 1929 р. відкрився стаціонарний семінар, який відвідували 30 слухачів. Наприкінці лютого того ж року при окружній раді за допомогою профспілок почали функціонувати короткострокові курси для 100 агітаторів для міста. Кількаденні семінари проводилися в районах Київщини, наприклад у Жовтневому та Бориспільському. При будинку Червоної армії станом на середину 1929 р. було проведено два семінари для підготовки керівників антирелігійних гуртків військових та відбувся інструктаж для антирелігійних пропагандистів у військових частинах. Функціонував вищий семінар атеїзму при кафедрі марксизму-ленінізму Всеукраїнської академії наук, де працювало 20 осіб, що постійно підвищували свій науковий рівень у цій сфері [17, арк. 61-62].

У Києві з 1929/1930 навчального року було запроваджено викладання теоретичного курсу з атеїзму в Інституті народної освіти, Робітничому університеті та у Радянській партійній школі. Метою запровадження курсу був випуск спеціалістів, які паралельно із своїм основним фахом могли б вести активну безвірницьку роботу. Для методичної допомоги викладачам-атеїстам діяла комісія з дослідження релігійної ідеології при інституті Марксизму і Ленінізму, головою якої був професор М. А. Нирчук. Комісія видала збірник «Релігія і культура». При ній працював семінар для підвищення кваліфікації та підготовки кваліфікованої зміни викладачам – аспірантів-атеїстів [18].

У 1931 р. Полтавська міська Спілка войовничих безвірників організувала короткострокові антирелігійні курси на ідиші розраховані на 25 осіб для підготовки керівників і пропагандистів для низових осередків на виробництві [10, с. 4].

У другій половині 1930-х короткотермінові курси проводилися на всій території СРСР [24, арк. 28-29; 25, арк. 5-8]. Навчалися найбільше молоді чоловіки, які мали початкову і середню освіту (4-6 класів) і за походженням були службовцями [25, арк. 15].

Для курсів розроблявся навчальний план, який включав лекції, групові заняття, теоретичну роботу й екскурсії. Лекції зазвичай були трьох напрямів:

політичного, історичного та природничо-наукового. Найбільше часу приділялося на вивчення походження релігій, традицій та свят [26, арк.20-22]. Іноді на курсах розглядали і погляди на релігію в художній літературі та народній творчості [26, арк. 41 зв.].

Лекторами ставали активні члени партії, директори шкіл, учителі історії, члени осередків Союзу войовничих безвірників, працівники бібліотек, студенти старших курсів вищих навчальних закладів, аспіранти [27, арк. 1]. У настановах для членів Союзу войовничих безвірників говорилося, що до агітаційної роботи треба залучати радянську інтелігенцію: академіків, професорів, аспірантів, студентів, учителів, лікарів, агрономів, письменників, працівників мистецтва та художньої самодіяльності [27, арк. 17].

Приїзд лектора можна було замовити в осередку Союзу войовничих безвірників великого міста. Основними темами антиюдейських лекцій були: «Юдаїзм і його класова сутність», «Юдейські свята, їх походження і класова роль». Більшість тем розкривали деструктивну роль усіх релігій: «Жінка і релігія», «Релігія – ворог соціалістичної праці», «Сталінська Конституція і питання релігії» тощо. Значну увагу під час антирелігійної агітації приділяли популяризації природничих знань, теми виступів були: «Будова всесвіту і сонячної системи», «Походження і розвиток життя на землі» [26, арк. 40 зв, 41].

Наприкінці 1930-х – на початку 1940-х, як і в перші роки радянської влади, містечкове і сільське населення України залишалося глибоко віруючим. Антирелігійні виступи агітаторів, які приїздили, часто зривалися. Така ситуація була характерною не лише для України, а й для всього провінційного Радянського Союзу. Лектор Іоффе приїхавши із Ленінграду до відділу агітації та пропаганди Чудівського РК ВКП(б) Ленінградської області восени 1940 р. не зміг прочитати жодної лекції за два дні, бо до повідомлення про його приїзд поставилися не серйозно і захід не організували [26, арк. 37].

Схожа ситуація була і з виступами командированих лекторів серед православних. Пропагандисти приїздили напередодні або під час релігійних

свят, віруючі їх слухали і робили по-своєму, або взагалі на лекцію не приходили [26, арк. 35-36].

Отже, протягом перших десятиліть радянської влади значна увага приділялася підготовці кадрів антирелігійних агітаторів і пропагандистів для роботи проти усіх конфесій, зокрема юдаїзму. В першій половині 1920-х професійних антирелігійних активістів майже не було, тому їх функції були покладені на представників місцевих органів влади.

У містах України систематично організовували курси для підготовки агітаторів. Зазвичай навчальні програми склалися із трьох блоків: викриття деструктивної ролі релігії, історія релігії та популяризація науково-природничих знань.

У невеличких містечках і селах антирелігійних активістів не вистачало протягом всього міжвоєнного періоду. Для проведення лекцій запрошували доповідачів із міста. Але в провінції релігійні погляди були глибоко укорінені і населення часто не сприймало виступаючих або просто не приходило на лекції.

Література та джерела:

1. Безвірник. – 1928. – № 1. – С. 113–128.
2. Бриман Ш. Еврейские узурпаторы // Истоки. – Харьков. – 2001. – № 9. – С. 71–82.
3. Гительман Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней / Авториз. пер. с английского А.Б. Каменского; науч. редактор О.В. Будницкий. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – С. 118.
4. Гриневич Е. Деятельность еврейских учебных заведений Николаевщины в 20–30-е годы XX столетия // Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій половині XX століття: Матеріали конференції 6-28 серпня 2003 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/50.htm>.
5. Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919–1926 гг. [Сб. докум.] / Сост. В. Ю. Васильев и др.; Предисл., примеч., прилож.

Л. И. Килимника; Центр изучения и публикации документов евр. истории «Храни и помни» / Ред. серии Л. И. Килимник; Вып. 1. – Винница: Глобус-пресс, 2003. – 352 с.

6. Зельцер А. Евреи советской провинции: Витебск и местечки 1917–1941. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. – 478 с.

7. Коммунистическая власть против религии Моисея: Документы 1920–1937 и 1945–1953 гг. [Сб. докум.] / Сост. В.Ю.Васильев и др.; Предисл., примеч. Л. И. Килимника; Центр изучения и публикации документов евр. истории «Храни и помни» / Ред. серии Л.И.Килимник; Вып. 2. – Винница: Глобус-пресс, 2005. – 384 с.

8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1953). Часть I (1898–1925). Издание седьмое. – М.: Госполитиздат, 1953. – 952 с.

9. Про єврейську пасху // Безвірник. – 1927. – № 4.

10. Полтавська організація СВБ готує кадри //Войовничій безвірник. – 25 липня 1931 р. – № 39.

11. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСПІ). – Ф. 445. – Оп.1. – Спр. 5.

12. РДАСПІ – Ф. 445. – Оп.1. – Спр. 93.

13. РДАСПІ – Ф. 445. – Оп.1. – Спр. 97.

14. РДАСПІ – Ф. 445. – Оп.1. – Спр. 120.

15. РДАСПІ – Ф. 445. – Оп.1. – Спр.139.

16. Фаворський В. До питання про постановку групової агітації (Досвід роботи на Київщині) // Безвірник. – 1928. – № 4. – С. 58.

17. Фаворський В. Огляд роботи на Київщині // Безвірник. – 1929. – № 7. – С.60–70.

18. Фрагменти боротьби // Безвірник. – Київ. – 25 грудня 1929 – 7 січня 1930. – № 3. – С. 3.

19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2240.

20. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 826.
21. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 841.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1531.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1772.
24. Центральний державний архів історико-політичних документів Санкт-Петербурга (ЦДАПД СПб). – Ф. 24. – Оп. 8. – Спр. 437.
25. ЦДАПД СПб – Ф. 24. – Оп. 10. – Спр. 317.
26. ЦДАПД СПб – Ф. 24. – Оп. 10. – Спр. 567.
27. ЦДАПД СПб – Ф. 25. – Оп. 10. – Спр. 109.

О.В. Вітринська

ПІДГОТОВКА КАДРІВ АНТИЮДЕЙСЬКИХ АГІТАТОРІВ ТА ПРОПАГАНДИСТІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

***Анотація.** У роботі аналізується підготовка спеціалістів для проведення антирелігійної агітації та пропаганди серед єврейського населення України в 1920-х – 1930-х роках. Вивчаються види курсів, зміст програм і контингент учнів. Розглядається специфіка проведення антиюдейської агітації та пропаганди в різні періоди міжвоєнного часу та визначається особливості роботи в містечковій та сільській місцевості.*

***Ключові слова:** євреї, Радянський союз, агітаційна кампанія, антиюдейська пропаганда.*

Е.В. Витринская

ПОДГОТОВКА КАДРОВ АНТИИУДЕЙСКИХ АГИТАТОРОВ И ПРОПАГАНДИСТОВ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД В УКРАИНЕ

***Анотация.** В работе анализируется подготовка специалистов для проведения антирелигиозной агитации и пропаганды среди еврейского населения Украины в 1920-х – 1930-х годах. Изучаются виды курсов, содержание программ и контингент учащихся. Рассматривается специфика проведения антииудейской агитации и пропаганды в разные периоды*

межвоенного времени и определяется особенности работы в местечковой и сельской местности.

Ключевые слова: *евреи, Советский союз, агитационная кампания, антииудейская пропаганда.*

O.V. Vitrinska

**TRAINING OF ANTI-JUDICIANS AGENTS AND PROPAGANDANTS
AT THE ITERWAR PERIOD IN UKRAINE**

Summary. *This article analyzes a teaching of specialists for carrying out antireligious propaganda among the Jewish population of Ukraine in the 1920th – the 1930th years. Professional antireligious activists were absent in the first half the 1920th in Ukraine. The author investigates types of courses and the contingent of pupils. Teaching and the subsequent work took place in three directions: exposure of a destructive role of religion, studying of history of religion and promoting of scientific and natural knowledge. Author considers the specifics of carrying out anti-Judaic propaganda during the different periods of interwar time and features of work in backward and rural areas where professional propagandists were absent, and people were deeply believing.*

Keywords: *Jews, Soviet Union, agitation, anti-Jewish propaganda.*

УДК [327 : 94] (73+477.7)

Данилова Катерина Михайлівна

(Миколаївська загальноосвітня школа I-III ступенів № 53

Миколаївської міської ради Миколаївської області,

м. Миколаїв, Україна)

ДОПОМОГА «ДЖОЙНТ» ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ГОЛОДОМОРУ 1921-1923 рр.: МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ

В історії єврейського та українського населення 1920–30-х рр. велику роль відіграли єврейська благодійна організація «Джойнт» та її дочірня корпорація «Агро-Джойнт». Саме їм належить першість в організації кампанії подолання наслідків голоду у 1921–1923 рр. та наданні фінансової та господарської допомоги єврейським землеробським колоніям СРСР.

Американський єврейський розподільчий комітет «Джойнт» був створений ще у 1914 р. з ініціативи єврейських діячів США для надання допомоги євреям, які потребують фінансової підтримки. Поступово він почав надавати допомогу нужденним євреям по всьому світу, у тому числі – в Україні.

Одним із головних напрямків діяльності «Джойнту» була допомога дітям, які постраждали від голоду та громадянської війни. Наприкінці 1922 р.

«Джойнт» утримував 913 дитячих будинків в Росії, Україні та Білорусі, в яких перебували 37,5 тис. дітей, надавав допомогу іншим дитячим установам.

Хоча Джойнт був створений, як організація для надання допомоги саме єврейському населенню, він підтримував нужденних і постраждалих від голоду, незалежно від національності. Близько 40% усіх коштів, витрачених в Україні навесні 1923 р. на насіння, машини, реманент, були розподілені серед неєврейського населення. Це стосується також організації допомоги дітям та інших форм участі в боротьбі з голодом. Загалом, у період 1921–1938 рр., на здійснення різноманітних благодійних програм в Радянському Союзі, в тому числі в УСРР, Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет витратив понад 20 млн доларів; у сучасних цінах – це близько 300 мільйонів доларів.

У 1924 р. була створена Американська єврейська об'єднана агрономічна корпорація (Агро-Джойнт), яка взяла на себе координування справи облаштування трудящих євреїв на землях, спеціально відведених для цього радянською владою. За участі «Агро-Джойнта» протягом 1920-х – на початку 1930-х рр. на території України і Криму було засновано 215 єврейських землеробських колоній, де мешкало близько 100 тисяч євреїв.

Важливе значення для відбудови сільського господарства голодуючих губерній мала домовленість про співробітництво з американським об'єднаним комітетом «Джойнт», який вийшов зі складу АРА. В 1923 р. Раднарком УСРР підписав договір із Міжнародною спілкою допомоги дітям. Іноземні благодійницькі організації у квітні 1923 р. годували 360 тис. чоловік. Але основні кошти з осені 1922 р. вони спрямували за пропозицією радянського уряду на технічну допомогу неврожайним губерніям. Найбільш спроможною серед іноземних організацій був «Джойнт», який асигнував 1,5 млн доларів у безвідсоткову позику селянським кооперативам. Його позику отримали 10 тис. одноосібних селянських господарств у 29-ти єврейських колоніях і в 27-ми українських селах Донецької, Одеської та Катеринославської губерній. Від робітничих і комуністичних партій виробничу допомогу надавали

«Міжробдоп» і «Товариство технічної допомоги Росії». Слід зазначити, що «національний ухил» «Джойнт» хвилював радянську владу із самого початку, що впливає з тимчасової угоди, укладеної 21 вересня 1922 р., керівником російського відділу «Джойнт», Б. Богеном і повпредом РСФСР і УРСР при закордонних організаціях допомоги Росії і К. Ландером. Ключове положення угоди говорить про те, що допомога буде виявлятися всьому нужденному населенню без врахування національностей. Та й у подальших директивних розпорядженнях з Москви й Харкова не раз Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти 39 підкреслювалося, що «допомога «Джойнт» не повинна носити національно-сектантський характер, а виявлятися всьому нужденному населенню». Зрозуміло, що «Джойнт», як єврейська організація, мала певні зобов'язання перед своїми благодійниками, прагнучи сфокусувати свою діяльність насамперед там, де була зосереджена основна маса єврейського населення, у тому числі в єврейських сільськогосподарських колоніях на Півдні України, тому, мабуть, приводи для докорів у порушенні прийнятих на себе зобов'язань були. Проте керівники цієї організації спростовували звинувачення, доводячи що «...не менше 40% роботи проведено в селах з неєврейським селянським населенням, а якщо взяти до уваги, що й у єврейських колоніях проживало не менш 10% неєврейського населення, то стане ясно, що Ваше припущення про те, що наша робота має національний ухил, не відповідає дійсності». Велику стурбованість у більшовицького керівництва, судячи із таємних циркулярів, викликали можливі контакти співробітників «Джойнт», з небажаними особами й організаціями та виникнення таких організацій під їх контролем. У загальних інструкціях, що адресувалися уповноваженим повпредства УРСР при всіх закордонних установах допомоги, спеціально обмовлювалася необхідність у «встановленні більш уважного спостереження за діяльністю єврейських закордонних організацій допомоги» (серед них виділялися «Джойнт», і «Вереліф») «в зв'язку з яскравим шовіністично-клерикальним характером їх діяльності» [1].

Велику допомогу голодуючим в Україні надала єврейська діаспора. Переважна більшість пакунків, надісланих через АРА і комітет Нансена, була закуплена єврейською діаспорою для євреїв в Україні. Так як фонди АРА були попередньо призначені на допомогу Росії, то «Джойнт» оплачував майже всі продукти, що надавались голодуючим України під егідою АРА. «Джойнт» домігся, щоб кухні АРА були відкриті в місцевостях, де було сконцентроване єврейське населення, але ці їдальні були доступні всім голодуючим, незалежно від етнічної приналежності та віросповідання. Єврейське населення Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти 41 становило більшість відвідувачів їдалень АРА, але велика кількість неєврейського населення також користувалася вказаною допомогою. Іронія долі полягала в тому, що найдовше довелось чекати українським голодуючим на допомогу від Міжнародного робітничого комітету товариша Мюнсінгера. Липневий конгрес у Берліні вирішив «по-перше, допомагати Поволжжю, тоді Донбасові, а врешті-решт – голодуючим Півдня України» [9]. Єврейський американський об'єднаний розподільний комітет «Джойнт» надавав, головним чином, конструктивну допомогу. Для відновлення сільського господарства Півдня України в березні і квітні 1923 р. було закуплено 906 коней і 5 жеребців. Видано великі суми грошей для закупівлі інвентаря та худоби: на купівлю бугаїв виділено (у карбованцях 1923 р.) 85 тис. руб.; на купівлю корів – 526 тис. руб.; жеребців – 7 тис. руб.; коней – 181 200 руб.; на купівлю будинків – 59 тис. руб.; на устаткування сироварень – 69 тис. руб.; на парову обробку – 103 тис. руб.; на устаткування для свинарників – 5 тис. руб.; на землевпорядження – 26 тис. руб.; на ремонт знарядь праці – 86 тис. руб. Розподілено 10200 пуд. насіння. Крім того, закуплено 28 жниварок, 19 обприскувачів для винограду, 28 вагонів картоплі, 304 свині, устаткування для 15 сироварень, 400 жниварок, 200 віялок, 40 сільськогосподарських бібліотек. Закладено 4 хмільника [12]. В Одеський і Катеринославський повіти було закуплено 77 тракторів. Грошові надходження розподілялися таким чином: на насіння – 799992 руб., на купівлю коней – 842700 руб., на купівлю

жеребців – 22500 руб., корів – 964500 руб., бугаїв – 138500 руб., на устаткування сироварень надано 119 тис. руб., на ремонт інвентаря – 133 тис. руб., на землевпорядження – 54 тис. руб., на посилення оборотних коштів товариств – 240500 руб., на сепаратори – 30 тис. руб., бункери – 202800 руб., на борони – 218736 руб., на купівлю будинків – 59 тис. руб., на парову обробку – 103 тис. руб., на допоміжні пристрої свинарників – 5 тис. руб. Разом – 3989728 руб. [10]. «Джойнт» розподіляв серед найбіднішого населення посилки, одяг, взуття, вугілля. У березні і квітні 1923 р. видано 12 тис. пар взуття, 10 тис. пар панчіх і 52482 пари одягу і білизни. Велику допомогу в боротьбі з голодом надавала АРА. Влітку 1922 р. вона годувала більше людей, ніж усі інші організації разом взяті. Своєрідність праці АРА полягала в тому, що вона організувала свою власну сітку працівників, рекрутуючи вищі керівні кадри з американців і добираючи нижчі кадри і працівників з місцевого населення. При тому АРА зберегла повну незалежність від радянських органів влади. Улюбленцем радянської влади був доктор Нансен, хоча його комітет не міг дати й десятої частини того, що давала АРА. Проте, Ф. Нансен йшов на поступки більшовицькому режимові і тому радянська влада була ним задоволена. Допомога із Заходу приходила в двох варіантах: приватні пакунки і публічне харчування. За гроші, вкладені в бюро АРА або інших організацій на Заході (звичайно в сумі одної або більше десятків доларів), дана організація допомоги видавала на ім'я призначеної особи в радянських республіках продукти, а згодом також і одяг та взуття по вартості депозиту. У такий спосіб громадяни західних держав могли допомогти своїм голодуючим родичам чи знайомим. Окрім того, різні організації допомоги відкривали в місцевостях, що потерпали від голоду, громадські кухні та їдальні, де видавали гарячу їжу, в першу чергу голодуючим дітям. Для того, щоб мати дозвіл на здійснення тої чи іншої форми допомоги, західні організації мали, насамперед, підписати відповідні договори з радянською владою. Спочатку вся західна допомога йшла лише до Росії. Наприклад, АРА відкрила свої кухні в Росії ще в серпні 1921 р., а в Україні, лише 30 квітня наступного року. Дещо інша ситуація склалася у

відношенні щодо пакунків, адже більшість тих, хто їх одержував, проживали в Україні. Намагаючись спрямувати всю допомогу до Росії, радянська влада робила відповідні заходи, щоб не допустити її до інших республік. З цієї причини голод в Україні був замовчуваний у відозвах до Заходу і про нього не згадувалося в пресі. «Радянське» керівництво наказало «радянській» пресі мовчати про голод в Україні, а писати тільки про голод в Поволжі [18]. З усіх закордонних організацій АРА розпочала свою діяльність в Україні раніше за інших (з березня місяця 1922 р.). Вона проводила, головним чином, продовольчу і медичну допомогу. Кількість пайків, виданих АРА в багато разів перевершує кількість пайків, виданих іншими організаціями. У березні 1923 р. цією організацією видано 11706300 пайків, у квітні – 14593860, усього за 1922 р. видано 135869880 пайків, за 1923 р. – 44951010 пайків [9]. Істотною також була допомога медикаментами. АРА видавала медикаменти окремим амбулаторіям, лікарням, дитячим будинкам. Усього з початку кампанії по березень 1923 р. було надіслано медикаментів на суму 4 млн руб. (золотом). Незважаючи на все це, у тогочасній пресі наголошувалося на міжнародній пролетарській солідарності. Роль «буржуазної» АРА і Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти «сіоністського» «Джойнта» замовчувалася, або перекручувалася. Так були, навіть, свідoctва, що представники АРА не бажають зараховувати в американську їдальню голодуючих дітей, а організація «Джойнт» практикує переселення бажаних для неї співробітників в інші губернії. Однак, безстороння статистика ставить кожну закордонну організацію допомоги на своє місце. За весь час допомоги «Міжробдоп» надав голодуючим України 383 тис. пайків, місія Ф. Нансена – 12,2 млн, АРА – 180,9 млн пайків [3].

Допомога інших благодійницьких організацій була значно меншою. Але вона все-таки була. Допомога концентрувалася, головним чином, у районах, де наслідки голоду були найбільш важкими (губернії – Катеринославська, Одеська, Донецька, Київська, Харківська, Полтавська, Кременчуцька).

Одним із головних напрямків діяльності «Джойнт» була допомога дітям, які постраждали від голоду та громадянської війни. Наприкінці 1922 р. «Джойнт» утримував 913 дитячих будинків у Росії, Україні та Білорусі, в яких перебували 37,5 тис. дітей, надавав допомогу іншим дитячим установам.

Допомогу Єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» населенню УРСР, постраждалому в результаті голодомору 1921-1923 рр. не можливо переоцінити. Вона відігравала важливу роль у різних сферах життя представників як єврейського, так і неєврейського етносів.

Література та джерела:

- 1 Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. ХХ ст. – С. 1-58.
2. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.Р.2. – Оп.1. – Спр.1431. – Арк.48.
3. Гусєв В.І. Бунд, комфарбанд, євсекції КП(б)У: місце в політичному житті України (1917-1921 рр.). – К.: Асоціація “Україна”, 1996. – С. 113.
4. Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921–1923 рр. // Український історичний журнал. 1989, № 10 –С. 35
5. Мовчак І.М. Голод 1921-1923ггв Україні // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 33
6. Котляр Ю.В. Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти: Монографія / Ю.В.Котляр, І.С.Міронова. – Миколаїв: Вид-во МДУ ім. П. Могили, 2008.
7. Кульчицький С.В., Мовчан О.М. Невідомі сторінки голоду 1921–1923 рр. в Україні. — К., 1993.
8. Сербін Р. Голод 1921-1923 і українська преса в Канаді. - К., 1992. – С.211
9. Тригуб О. Міжнародна організація «Джойнт» в економічній розбудові Південної України(20-30 роки ХХ ст) // Науковий вісник: збірник наукових праць-Вип.3.34:історичні науки.-Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013.

10. Шитюк М.М., Горбуров К.Є. Миколаївщина в голодних 1921-1923, 1932-33, 1946-1947 роках- Миколаїв: Вид-во І.Гудим, 2007.-155 с.
11. Шитюк М.М., Голодомори ХХ століття: 1921-1923, 1932-33, 1946-1947. К: Геліон, 1997.-С. 60.
12. Черкаський А.В. До питання про етносоціальний склад населення півдня України у 20-ті роки ХХ ст. // Український історичний журнал – 1993. – № 11-12. – С. 87-91.
13. Холодудькин А.В. В дружбе и добрососедстве // Южная правда. – 1998. – 5 декабря.
14. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-ті – перша половина 30-х рр. ХХ ст.). – К.: Інститут історії України НАН, 2006. – С. 152-153.

К.М. Данилова

**ДОПОМОГА «ДЖОЙНТ» ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ГОЛОДОМОРУ
1921-1923 рр.: МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ**

Анотація. В статті продемонстровано роль і значення єврейських благодійних організацій, особливо Єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» в справі допомоги голодуючому населенню УСРР в 1921-1923 рр.

Ключові слова: євреї, голодомор 1921-1923 рр., допомога, «Джойнт».

Е.М. Данилова

**ПОМОЩЬ «ДЖОЙНТ» ПОСТРАДАВШИМ ОТ ГОЛОДА 1921-1923 гг.:
МАСШТАБЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ**

Аннотация. В статье продемонстрирована роль и значение еврейских благотворительных организаций, особенно Еврейского объединенного распределительного комитета «Джойнт» в деле помощи голодающему населению УССР в 1921-1923 гг.

Ключевые слова: евреи, голод 1921-1923 гг., помощь, «Джойнт».

K.M. Danilova

***AID OF «JOINT" TO VICTIMS OF STARVATION IN 1921-1923:
SCOPES AND CONSEQUENCES***

Abstract. *The article shows the role and significance of Jewish charity organizations, especially the Jewish Joint Distribution Committee "Joint" in helping to the hungry population of the USSR in 1921-1923.*

Keywords: *Jews, starvation in 1921-1923, aid, "Joint".*

УДК 94(=411.16)

Доценко Віктор Олегович

*(Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського,
м. Київ, Україна)*

ДИСКУСІЯ МІЖ ЄВРЕЙСЬКИМИ ПАРТІЯМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МОВИ ІДИШ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В другій половині ХІХ ст. єврейська громада Російської імперії переживала процес народження власного суспільно-політичного та культурного руху. Як і в інших країнах Європи, де активно розвивались капіталістичні відносини, в Російській імперії проходив процес урбанізації і формування нової модерної міської культури. Розвиток виробництва вимагав значної кількості робочої сили, що поповнювалась за рахунок сільського люду та населення невеликих міст і містечок імперії. В містах новоприбулі поповнюють уже сформовані національні громади, приносячи власні культурно-релігійні та політичні переконання. Відбувається їх поступова акультурація і культурна трансформація. Поступово формується нова національна інтелігенція, яка об'єднала в собі як вихідців із провінції, так і нащадків корінних міських обивателів. На початок ХХ ст. значна частина російського єврейства стала урбанізованою, секуляризованою і індустріалізованою. Модернізаційні процеси супроводжувались і формуванням нових культурних потреб – потреб в нових книгах, газетах, журналах, театрах, школах рідною мовою. Нова єврейська

культурно-політична еліта була тримовною, частина говорила російською, частина на ідиш (переважно міські жителі у першому поколінні та вихідці із міських низів), а частина вимагала розвивати іврит. Метою нашої статті є спроба визначити роль ідишу у розвитку єврейського національно-культурного та політичного руху в кінці XIX – на початку XX ст., з'ясувати ставлення до ідиш представників єврейських політичних партій, його використання у політичній діяльності та роботі з єврейською громадою імперії.

Єврейський громадсько-політичний рух кінця XIX – початку XX ст. формувався в умовах швидкого розвитку капіталізму в Російській імперії, що супроводжувався швидким зростанням міст. Міста перетворились на культурно-освітні та політичні центри, де відбувалось формування нової людини – людини модерної доби. Міське середовище, у яке потрапляли євреї маленьких містечок Правобережної України, змінювало традиційне світобачення єврея, поступово стираючи його уявлення про державу, суспільство та його власне місце у тогочасній Росії. Середовище, у яке потрапляли євреї, впливало на їх розуміння політичного життя та власної участі у громадському житті єврейської громади міста. Нові елементи освіченого міського єврейства давали новоприбулим власні уявлення про офіційну політику імперської влади та наполягали на необхідності змін, через громадсько-політичні організації і партії. Нове покоління громадських активістів та філантропів започатковували нові інституції для забезпечення соціально-економічних, політичних та культурно-освітніх потреб єврейської громади.

Потрапляючи в русифіковані міста, де в другій половині XIX ст. сформувалась нова єврейська громада, євреї – виходець з містечка приносив з собою мову ідиш. Мову, якою він спілкувався з дитинства, отримуючи освіту та культурне виховання. Приїжджаючи до міста, ідишомовний євреї потребував від міської інтелігенції певної культурної продукції мовою ідиш. Тому в кінці XIX ст. в містах починають з'являтися перші театри та друковані видання зрозумілою для єврейських мас «жаргонною» мовою. Ідиш поступово заповнює

собою міське єврейське громадське життя. Мовою ідиш говорять широкі єврейські маси, які складають левову більшість єврейської громади міст. На нього звертають увагу міські єврейські інтелігенти, громадські діячі та власники комерційних видавництв. Вже в 1888 р. Російській імперії єврейські видавництва упродовж року надрукували і розповсюдили 78 ідишемовних видань.

У 1880-ті рр. поступово формується і ідишемовна інтелігенція, яка читає і пише мовою єврейських низів. Нова інтелігенція починає використовувати ідиш не тільки для спілкування з єврейським пролетаріатом, але і для спілкуванні у власному середовищі. Подібні процеси відбувалися і серед української інтелігенції, яка також активно розвиває власну народну мову, незважаючи на жорсткі переслідування зі сторони російського царату.

З мовою ідиш та її носіями, а вони складали більшість єврейських мас, мали рахуватися як представники культурно-освітньої еліти, так і єврейські політичні діячі. Використання ідиш, «жаргонної мови», для здійснення політичної пропаганди та агітації, дозволяло представникам і соціалістичних і сіоністських партій швидко доносити до пересічного єврея власні ідеї.

Першим це зрозуміли представники Бунду, які з моменту появи партії здійснювали свою пропаганду майже виключно мовою ідиш, оскільки єврейські робітники, ремісники, перевізники, дрібні торгівці іншої мови не знали. В 1890-х рр. єврейські соціалісти випустили більше тридцяти брошур, видавали шість підпільних газет, найбільш відомою із яких була газета «Di arbiter shtime» («Робітничий голос»; 1897-1905 рр.). [1, с.30]

Тільки завдяки розвитку єврейського робітничого руху та Бунду, частина єврейської інтелігенції сформувала позитивне ставлення до ідиш – мови єврейських мас. Вона розглядала ідиш, як важливий інструмент донесення власних політичних ідей до пересічного єврея та розуміла, що ідиш може стати базовою мовою для національно-культурного розвитку євреїв імперії, а згодом мовою єврейської автономії у складі оновленої Росії.

Сіоністські партії, електоральною базою яких були представники більш

заможної частини єврейської громади, видавали і розповсюджували більше матеріалів російською мовою та івритом. Крім того лідери сіоністських партій у політичних програмах декларували відродження старовинної мови іврит, а не східноєвропейського «жаргонного» ідишу. Так, палестиноцентристське крило сіоністів-соціалістів, яке очолював Нахман Сиркін виступало за розвиток івриту, мови Ерец-Ізраелю, мови майбутньої відродженої єврейської держави.

Револьюційне крило сіоністів-соціалістів, яке очолював Бера Борохов виступало за розвиток мови ідиш, як мови єврейської автономії у новій Росії, і за розвиток мови іврит, як мови єврейської держави в Палестині. Сам Б. Борохов був одним із перших філологів – дослідників мови ідиш. [1, с.38]

На початку ХХ ст. сіоністи заснували тижневик «Der yid» («Єврей»), виходив у Кракові та Варшаві з 1899 до 1902 р. В 1903 р. у Варшаві почала видаватися щоденна газета «Der fraund» («Друг»), яка виходила аж до 1913 р.

Мовою ідиш перекладали і опублікували праці Теодора Герцля, Макса Нордау, а Шолом Алейхем сам написав та опублікував ряд сіоністських памфлетів мовою ідиш. [1, с.31]

На початку ХХ ст. єврейський громадсько-політичний рух поєднував у собі марксистські та національні орієнтири. Єврейські соціалістичні і соціал-демократичні партії будували свої національні програми навколо базових концепцій сіонізму та автономізму. Серед партій соціалістичного спрямування панували ідеї марксизму з вкрапленнями ідей національно-культурної автономії, лише деякі соціалістичні партії, зокрема Єврейська соціалістична робітничка партія подіяла автономістські ідеї. [2, с.99-100]

Автономісти, яких очолював Шимон Дубнов, виступали за ліберальний розвиток Росії і за єврейську національну автономію, захищали єврейську тримовність – надання рівного статусу в середині єврейської громади російській мові, ідишу та івриту.

Бунд відреагував край негативно на появу соціалістично орієнтованих лівих сіоністських партій. З ними велись постійні програмні та ідеологічні дискусії, піддавались критиці принципи та напрямки діяльності опонентів.

Однак під час революції 1905-1907 р. політичні опоненти знайшли консенсус і об'єднали свої зусилля у боротьбі з російським самодержавством та чорносотенним, погромним рухом. В Житомирі бундівці і сіоністи спільно працювали в коаліційній раді. В Києві діяло спільне інформаційне бюро.

Під час революційних подій бундівські організації в Україні виступали як послідовна революційна сила, що неухильно дотримувалась курсу на руйнацію самодержавного устрою, проголошення демократичної республіки, забезпечення рівних прав усіх націй. Ідеологічні настанови Бунду, форми і методи практичної діяльності в масах відповідали рівню розвитку загальноросійського соціал-демократичного та робітничого руху з усіма їх досягненнями і вадами. [3, с.15]

Революційні події 1905 р. ще більше посилили використання ідиш для здійснення політико-культурного впливу на єврейську громаду Російської імперії. Різко зростає кількість книг, журналів, газет, які видавались мовою ідиш. В 1912 р. в Російській імперії мовою ідиш було видано 407 назв друкованої продукції, з них виходило 7 щоденних газет.

В умовах царської реакції, коли жорстко переслідуються єврейські політичні діячі, партії змінюють напрям своєї діяльності. Кошти і сили направляються на розвиток культурно-просвітницьких організацій, які за допомогою різноманітної друкованої продукції, просвітницьку діяльність доносили до єврейських мас власні політичні ідеї. Активну участь у культурно-просвітницькому русі відіграють Єврейське літературне товариство, створене у Петербурзі 1908 р., ОПЕ (Товариство з поширення освіти серед євреїв). Членами організацій стають нові єврейські інтелігенти вихідці з середньої заможності міщан – шкільні вчителі, фельдшери, люди вільних професій. В 1890-х рр. ОПЕ підтримує лідер автономістів Ш. Дубнов.

На початку 1900-х рр. єврейські культурно-освітні товариства стають ареною боротьби представників сіоністського руху та ідишистів. Так, в Єврейському літературному товаристві перемогли сіоністи. Вони звинувачували своїх опонентів у поверховому підході до єврейської культури,

за відмову у поширенні освіти івритом. Їх перемога вилилась у посиленні підтримки видавців, які друкували книги та періодику івритом. В той самий період у Київському політехнічному інституті було створено Єврейську національну студентську групу, яка виступала за розвиток єврейського життя в інституті та задоволенні їхніх національно-культурних потреб. [4, с.229]

В Києві 1911 р. Товариство давньоєврейської культури та мови, яке підтримували європейські та російські сіоністи провело таємну конференцію, на яку зібралися прихильники івritу з Москви, Одеси, Вільни, Варшави та провінційних містечок імперії. Виступаючи наголошували на необхідності поширення івritу серед російського єврейства, єврейської духовної культури та еміграції до Палестини.

Протилежну позицію займало керівництво ОПЕ, яке виступило за включення ідиш в програми шкільної єврейської освіти. Формально дане питання вперше було розглянуто на зборах членів ОПЕ в 1903 році. На зборах впливова група петербурзької інтелігенції – С.М. Гінзбург, Л.М. Брамсон, Я.Г. Фрумкін, Л. Болотін, Г. Хоронжицький і інші вимагали захисту і поширення серед євреїв мови ідиш. Ідиш мав стати поряд із російською мовою провідником поширення серед євреїв світської освіти. [5, с.478]

В Києві 1909 р. до керівництва відділенням ОПЕ обирають Л. Бродського і більшість у керівних структурах товариства отримали представники сіоністського руху. Вони зуміли в Києві та в українських губерніях запровадити у всіх школах підтримуваних товариством вивчення мови івrit. [4, с.372]

Таким чином, історія взаємин бунду та сіоністських організацій мала характер перманентного політичного та ідеологічного конфлікту. Конкуренти за голоси «єврейської вулиці» об'єднували свої дії лише в роки революційних потрясінь та спроб спільного творення єврейських національних інституцій періоду УНР та Директорії. Конфлікти між представниками різних політичних напрямів посилювало і мовне питання. Пріоритетність мов івritу і ідиш, їх використання для ведення політичної і культурно-просвітницької діяльності та

використання мов у житті єврейських міських органів самоуправління було одним із питань, що розколювали національний єврейських рух. Кожна із політичних партій на власний розсуд трактувала розв'язання мовного питання. Спільним для політичних діячів було лише розуміння, що ідиш – це мова єврейської вулиці, тому його використання у політичній пропаганді дозволить отримати підтримку незаможних міщан. Отже, розробка означеної теми становить безумовний науковий інтерес і має важливе практичне значення з огляду на її недостатнє висвітлення, необхідність виваженого осмислення ідейної та організаційної еволюції Бунду, досвід якого є досить повчальним для сьогодення за умов піднесення національної самосвідомості, становлення багатопартійної системи в Україні.

Література та джерела:

1. Фишман Давид Вокруг Идиша: Очерки истории еврейской культуры в России и Польше. – К.: Дух і літера, 2015. – 276с.
2. Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX-XX столітті. Документи і матеріали. – К., 2002.
3. Гусєв В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець XIX ст. - 1921 р.): автореферат дис. ... д.і.н. – К.: Київський університет ім. Т. Шевченка, 1999. – 34с.
4. Натан Меїр Євреї в Києві, 1859-1914. – К.: Дух і літера, 2016. – 416с.
5. Троцкий И. Самодеятельность и самопомощь русского еврейства // Книга о русском еврействе: от 1860-х годов до революции 1917 г. – Иерусалим-Москва: «Гешарим», 2002.

В.О. Доценко

ДИСКУСІЯ МІЖ ЄВРЕЙСЬКИМИ ПАРТІЯМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МОВИ ІДИШ НА ПОЧАТКУ XX ст.

Анотація. У статті робиться спроба визначити роль ідишу у розвитку єврейського національно-культурного та політичного руху в кінці XIX – на

початку XX ст., з'ясувати ставлення до ідиш представників єврейських політичних партій, його використання у політичній діяльності та роботі з єврейською громадою Російської імперії.

Ключові слова: ідиш, євреї, Російська імперія, модернізація.

В.А. Доценко

**ДИСКУССИЯ ЕВРЕЙСКИМИ ПАРТИЯМИ И БЩЕСТВЕННЫМИ
ОРГАНИЗАЦИЯМИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ
ЯЗЫКА ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯЗЫКА ИДИШ**

В НАЧАЛЕ XX в.

Аннотация. В статье делается попытка определить роль идиш в развитии еврейского национально-культурного и политического движения в конце XIX – в начале XX века, выявить отношение к идиш со стороны представителей еврейских политических партий, его использование в политической деятельности и работе с еврейской общиной Российской империи.

Ключевые слова: идиш, евреи, Российская империя, модернизация.

V. Dotcenko

**DISCUSSION BETWEEN JEWISH POLITICAL PARTIES AND PUBLIC
ORGANIZATIONS ABOUT THE USING LANGUAGE OF YIDDISH IN THE
RUSSIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.**

Abstract. An attempt to define a role to Yiddish in development of Jewish national and cultural and political motion in the end XIX is done in the article - at the beginning XX of century, to find out attitude toward Yiddish of representatives of Jewish political parties, his use in political activity and work with Jewish society of the Russian empire.

Keywords: Yiddish, Jewries, Russian empire, modernisation.

УДК 94(569.4)

Эпштейн Виталий Анатольевич

(к.с.н., доцент

Российская академия народного хозяйства и

государственной службы

при Президенте Российской Федерации,

Институт бизнеса и делового администрирования,

Факультет международных отношений,

г. Москва)

Булатова Светлана Васильевна

(магистр

Российская академия народного хозяйства и

государственной службы

при Президенте Российской Федерации,

Институт бизнеса и делового администрирования,

Факультет международных отношений,

г. Москва)

ПРОБЛЕМА БЕЖЕНЦЕВ В АРАБО-ИЗРАИЛЬСКОМ КОНФЛИКТЕ

План по разделению Палестины на два государства, который 29 ноября 1947 г. предложила ООН, послужил началом первой волны перемещения арабского населения подмандатной Палестины в соседние государства. С

декабря 1947 г. по февраль 1948 г. территорию бывшей английской подмандатной Палестины покинуло около 20 тыс. человек. Массовый отток арабского населения начался в марте 1948 г. До начала военных действий в 1948 г. в Палестине проживал примерно 1 млн. арабов, из них 561 тыс. - на территории, предназначенной планом ООН по разделу Палестины для еврейского государства. Накануне войны за Независимость и во время нее по разным оценкам от 420 тыс. (по данным Израиля) до 850 тыс. (по данным ООН) арабов покинули свои дома [5, с.16].

До настоящего времени ученые и политики спорят о причинах перемещения арабского населения, приводя аргументы в пользу добровольного ухода большинства населения (по призыву участвующих в войне с Израилем арабских лидеров) или иной точки зрения, что оно стало результатом давления со стороны еврейских вооруженных сил.

В защиту первой точки зрения часто используют отчет британской полиции в Хайфе главному управлению в Иерусалиме от 26 апреля 1948 г., в котором зафиксировано: «Евреи стараются всеми силами убедить арабских жителей остаться, продолжать нормальную жизнь, открывать магазины и конторы, ничего не бояться <...> Длинный караван в сопровождении английских войск вышел вчера из Хайфы в Бейрут...Отъезд морем не прекращается» [9, с.207]. А также обращение радио Еврейского агентства в начале мая 1948 г., которое, вещая на арабском языке, призывало: «Не паникуйте и не покидайте свои дома. Не подвергайте себя страданиям и унижениям. В отличие от ваших фанатичных лидеров, мы не сбросим вас в море, подобно тому, как они собираются сбросить нас» [12, с.82].

Лондонский еженедельник «Экономист» 2 октября 1948 г. писал: «Из 62 тысяч арабов, живших в Хайфе, осталось не более пяти-шести тысяч <...> Самыми мощными факторами (в бегстве) были декларации и воззвания, сделанные Верховным палестинско-арабским комитетом, призывавшие всех арабов Хайфы уйти из города и предупреждавшие, что те, кто останутся в Хайфе под властью евреев, будут считаться изменниками» [9, с.203].

Сторонники второй точки зрения чаще всего апеллируют к событиям 9 апреля 1948 г. когда в результате захвата арабской деревни Дейр-Ясин бойцами Иргун² и Лехи³ погибло от 107 до 254 жителей, что привело к массовому перемещению палестинских арабов [11, с.155].

Арабы подмандатной Палестины отправились в соседние страны - Египет, Трансиорданию, Ливию, Сирию, Ирак, Саудовскую Аравию, а также на территории сектора Газы (находился под контролем Египта) и Западного берега реки Иордан (находился под контролем Трансиордании). На тот момент любой араб, в том числе, не являвшийся выходцем с территории подмандатной Палестины, мог записаться беженцем и получить гуманитарную помощь со стороны ООН – еду, одежду, место в лагере и медицинское обслуживание. Международный комитет Красного креста выдвинул предложение признать беженцем и предоставлять помощь любому арабу, даже тем, кто остался на территории Израиля и проживал в собственном доме [9, с.210].

После поражения в войне за Независимость лидеры Арабской лиги предприняли все возможное, чтобы их призывы к палестинским арабам покинуть Эрец-Исраэль и освободить поле боя, были забыты. Однако, большинство арабов Палестины продолжали помнить о своем уходе по призыву военных, а потому все еще ожидали скорой победы и возвращения домой, не считая свое перемещение временным.

В 1974 г. Филипп Гудхарт, член британского парламента, отметил: «Бедственное положение арабских беженцев удручает; но это не уникально... Даже если исключить из этих расчетов всех беженцев, которые покинули свои дома временно, чтобы избежать боев местного значения, арабский исход из Палестины занимает всего лишь двенадцатое место в перемещении беженцев, среди всех, имевших место с конца Второй мировой войны» [3].

² Иргун Цваи Леуми (Национальная военная организация), сокращенно Эцель - еврейская подпольная организация, действовавшая на территории Палестины с 1931 г. по 1948 г.

³ Лохамей Херут Исраэль («Борцы за свободу Израиля») — еврейская подпольная организация, действовавшая против Британского мандата в Палестине с 1940 г. по 1948 г.

Управление ООН по делам палестинских беженцев⁴ созданное в 1949 г. и практически сразу переименованное в Ближневосточное агентство ООН для помощи палестинским беженцам и организации работ (UNRWA или БАПОР), ввело особое правило, которое никогда больше не применялось ни к одной другой категории вынужденных переселенцев:

- потомки беженцев по мужской линии, родившиеся в изгнании (то есть, за пределами Палестины), автоматически получают статус беженцев. Руководствуясь этим правилом, большинство арабских стран не предоставило гражданства палестинским беженцам, мотивируя решение лозунгом «не лишать их права вернуться в родные земли».

Так, например, в Саудовской Аравии закон о гражданстве, который позволяет претендовать на получение статуса подданного королевства, прямо исключает возможность для палестинских беженцев не только получить этот статус, но даже и подать документы на рассмотрение в местное МВД [13].

Иордания оказалась единственным государством, которое предоставило части палестинских беженцев гражданство. В 1954 г. в этой стране был принят закон, который предоставлял право на гражданство всем (кроме евреев), кто являлся подданным британской Палестины до 15 мая 1948 г. и постоянно проживал в Иордании с декабря 1949 г. по февраль 1954 г. [16] Причина этого, по мнению некоторых исследователей, крылась в стремлении короля Хусейна ибн Талала окончательно закрепить за собой часть земель, выделяемых решением ООН для создания арабского государства Палестины, а также утвердить контроль над Восточным Иерусалимом.

Арабские жители, оставшиеся в Государстве Израиль, получили гражданство сразу же по окончании войны. С 1948 по 1951 гг. новообразованное государство приняло свыше 689 тыс. еврейских беженцев/эмигрантов [11, с.203], основная масса которых прибыла из арабских

⁴ Проблемами всех остальных беженцев занимается отдельное Ведомство Верховного комиссара ООН по делам беженцев

стран. Большинство из них получили израильское гражданство и, перенеся тяготы интеграции, стали составной частью нового общества.

В настоящее время, согласно данным UNRWA/БАПОР, на территориях сектора Газы, Западного берега реки Иордан, Сирии, Ливана и Иордании проживают 5 261 930 официально зарегистрированных беженцев (таб.1) [19].

Страна/Территория	Количество беженцев	Количество лагерей
Сектор Газы	1 300 000	8
Западный берег реки Иордан	809 738	19
Сирийская Арабская Республика	526 744	9
Ливанская Республика	449 957	12
Иорданское Хашимитское Королевство	2 175 491	10
Итого	5 261 930	58

Таблица 1. Составлена авторами⁵

Из них, 1 668 040 чел., что соответствует 31,7% от общего числа, проживают в 58 лагерях, находящихся под опекой UNRWA/БАПОР [19].

Принимающие страны осуществляют контроль над лагерями, в то время как UNRWA/БАПОР оказывает гуманитарную помощь, предоставляя услуги образования, медицинского обеспечения, осуществляя строительные и ремонтные работы, развивая инфраструктуру. Условия проживания в лагерях различаются, что зачастую, связано с географическими, историческими и демографическими причинами и, чаще всего, не зависит от политики руководства принимающей стороны.

Основная проблема палестинских беженцев заключается не столько в постоянном увеличении фактической или переписной численности, зачастую провоцируемой чиновниками UNRWA/БАПОР, а также палестинскими политиками из собственных соображений, а в консервации внутри собственных

⁵ Таблица составлена авторами согласно статистическим данным UNRWA/БАПОР. Данные актуальны на 1 марта 2018 г.

общин и кланов, невозможность и чинимые препятствия на пути интеграции в социум страны или региона проживания. Последнее отчетливо видно при анализе ситуации на Западном берегу реки Иордан, где продолжают сохраняться лагеря беженцев, ибо арабское население этого региона не готово считать «своими» тех, кто в свое время прибыл из Цфата, Яффо, Акко, Лода, Рамле, Бисана и других населенных пунктов, ставших составной частью Израиля.

При сохранении сложившейся модели взаимоотношений в арабском социуме претензии палестинских беженцев могут быть удовлетворены только при получении ими права на возвращение в те населенные пункты, которые покинули они или их предки. Мнение сторонников идеи безусловного возвращения беженцев, строится на том, что отказ Израиля принять беженцев, покинувших страну в 1948 г., противоречит статье 13 Всеобщей декларации прав человека (ВДПЧ):

1. Каждый человек имеет право свободно передвигаться и выбирать себе местожительство в пределах каждого государства.
2. Каждый человек имеет право покидать любую страну, включая свою собственную, и возвращаться в свою страну [1].

Однако, претензии в нарушении вышеуказанных статей ВДПЧ можно предъявить абсолютному большинству государств, в которых действуют те или иные ограничения на иммиграцию. В Государстве Израиль миграционные процессы регулируются Законом о Возвращении 1950 г. [4], согласно которому арабские беженцы и их потомки не могут претендовать на статус репатрианта. А ссылка на второй пункт 13 статьи Декларации некорректна для основной массы палестинских беженцев, так как они родились на территории других государств.

До недавнего времени международное законодательство не определяло временной лимит нахождения в статусе беженца, однако в 2010 г. Европейский суд по правам человека вынес прецедентное постановление, согласно которому право беженцев на возвращение в свои жилища имеет ограничение по сроку

давности. Формально решения этого суда не носят обязательного характера для неевропейских государств, однако, в связи с высоким авторитетом этого института в мире, вынесенные постановления часто берутся за основу судами стран, не входящих в состав ЕС. Экстраполируя данное решение на ситуацию с палестинскими беженцами, в случае их обращения в независимый суд, с высокой долей вероятности можно предположить, что их претензии будут признаны необоснованными.

Мирная инициатива, принятая 28 марта 2002 г. Лигой арабских государств, предусматривает установление мира с Израилем при условии безоговорочного ухода еврейского государства с занятых в 1967 г. территорий (включая Восточный Иерусалим, Иудею и Самарию, Сектор Газа, Голанские высоты и Фермы Шебаа), признания Палестинского государства на Западном берегу реки Иордан и в секторе Газа, со столицей в Восточном Иерусалиме, а также «справедливого разрешения» проблемы палестинских беженцев на основе резолюции ГА ООН 194, утверждающей, что беженцы, «желающие вернуться в свои дома (внутри Израиля) и жить в мире со своими соседями», должны получить возможность осуществить это, либо получить компенсацию. Таким образом, инициатива вводит компромиссную формулировку «достичь справедливого разрешения проблемы палестинских беженцев», не настаивая на их безоговорочном праве на возвращение [17].

Правительство Израиля не дало официального ответа на инициативу Лиги, хотя ряд политиков и отреагировали на нее: представители левых партий одобрили инициативу, центристы выказали сдержанный оптимизм, связанный с тем, что арабские страны согласились не уничтожать Израиль и заявили, что инициатива требует дополнительных обсуждений. Представители правых партий, в том числе премьер-министр Израиля Биньямин Нетаньяху и глава МИД Израиля Авигдор Либерман отвергли инициативу и подвергли её критике. Биньямин Нетаньяху заявил, что: «Выход из Газы два года назад показал, что любое израильское отступление, особенно проведенное в одностороннем порядке, нисколько не способствует миру, но наоборот, способствует

превращению этого места радикальным исламом в террористическую базу. «Я выступаю за экономическое сотрудничество и продвижение региональных инициатив - экономика станет тем самым рычагом, которые принесет мир» [15].

Авигдор Либерман назвал инициативу «опасным предложением и рецептом по разрушению государства Израиль» [18].

В 2008 г. между Израилем и Палестинской Администрацией велись переговоры о символическом возвращении небольшого числа беженцев в пределы Израиля, в рамках заключения всеобъемлющего мирного договора. В данном контексте необходимо отметить, что Израиль признает наличие 30 тыс. арабских беженцев, но не их потомков.

Независимый опрос, проведенный в 2003 г. среди палестинского населения Газы, Западного берега, Иордании и Ливана, показал, что большинство (54%) согласились на финансовую компенсацию и место для проживания на Западном берегу или в секторе Газа вместо возвращения в точное место в современном Израиле, где они или их предки проживали до 1948 г. (эта возможность урегулирования рассматривается в резолюции 194) и лишь 10% заявили, что предпочтут жить в Израиле, если им будет предоставлена эта возможность [20].

В опросе от 2 января 2005 г., проведенном Палестинской ассоциацией по правам человека с участием палестинских беженцев в Ливане, 96% заявили о желании сохранить право на возвращение, 3% изъявили желание отказаться, при условии финансовой компенсации и лишь 1% затруднились с ответом [6].

На всех переговорах с арабскими лидерами израильское руководство настаивает на том, что возвращение палестинских беженцев на территорию страны невозможно. Согласно данным Центрального статистического бюро Израиля по состоянию на конец февраля 2017 г., в государстве проживает 8 654 900 человек. Среди них 6 466 900 евреев (74,7% от общего количества жителей), 1 802 000 арабов и друзов (20,8%) и 386 000 граждан с неопределенной конфессиональной принадлежностью (4,5%), фигурирующих в

реестре МВД как «ло рашум» (в большинстве своем члены семей евреев-репатриантов) [10]. Даже поверхностный анализ данных статистики показывает, что появление в стране 5 261 930 палестинских беженцев приведет к количественному доминированию арабского населения, а с учетом различия коэффициентов рождаемости, через 1-2 поколения, Израиль перестанет существовать как еврейское государство.

Затрагивая вопрос о компенсационных выплатах необходимо иметь ввиду, что рассматриваемый конфликт связан не только с арабской, но и с еврейской проблемой беженцев и эмиграции из соседних стран. В то время как палестинские арабы находятся в центре международного внимания, вопрос о еврейских беженцах не поднимается в принципе. История их бегства из арабских стран перед войной 1948 г. и после нее практически предана забвению. Еврейские беженцы были вынуждены оставить свои жилища, потерять иную собственность без малейшей компенсации. В связи с этим, при сохранении прав палестинцев на возвращение и компенсацию (согласно резолюции ООН 194⁶), подобный подход может и должен соблюдаться по отношению к тем евреям и их потомкам, кто в свое время покинул арабские страны и перебрался в Эрец-Исраэль.

В связи с вышеизложенным необходимо говорить о реалистичных путях решения существующей ситуации. Возможным первым шагом может стать отмена специального определения UNRWA/БАПОР сформулированного исключительно для палестинских беженцев и введение единого для всех определения, которым оперирует Ведомство Верховного комиссара ООН по делам беженцев. В мае 2012 г., опираясь на это определение, Комитет по ассигнованиям Сената США вывел список из 30 000 палестинских беженцев, в который вошли исключительно те, кто покинул свои дома в период с 1946 г. по 1948 г., без учета тех, кто получил статус беженца по наследству [14].

Данный подход для арабских стран означает полный отказ от существующей политики. Они будут обязаны предоставить всем желающим

⁶ Резолюция 194 (III) генеральной ассамблеи ООН от 11.12.1948 г.: право на возвращение

беженцам гражданство, с получением которого для палестинских беженцев откроется доступ к равным правам, к рынку труда и социальным гарантиям.

Американская администрация неоднократно предупреждала, что США прекратят финансировать UNRWA/БАПОР, если палестинцы не вернутся за стол переговоров с Израилем. В январе 2018 г. президент США Дональд Трамп заявил о сокращении спонсирования UNRWA/БАПОР, из запланированной суммы в \$125 млн (данная сумма составляет треть от ежегодных взносов, которые США перечисляет UNRWA/БАПОР) на счет Агентства перевели меньше половины – \$60 млн. В 2017 г. США выделила около трети всех средств в бюджет Агентства – \$364 млн [2].

В своем Twitter Д. Трамп написал: «Мы переводим палестинцам сотни миллионов долларов каждый год, но не получаем ничего взамен - ни уважения, ни благодарности, они даже не хотят думать о мирном процессе с Израилем, что должно происходить постоянно» [8].

В свою очередь, Генеральный секретарь Лиги арабских государств Ахмад Абул Гейт заявил, что данный шаг ставит под сомнение приверженность США делу достижения всеобъемлющего и справедливого решения палестинского вопроса. По его словам, подобные действия могут привести к неблагоприятным долгосрочным последствиям, самым опасным из которых явится срыв мирных переговоров между палестинцами и израильтянами и создание дальнейшей напряженности на Ближнем Востоке [7].

Возможно, сложившаяся ситуация положит начало кардинальным изменениям политики UNRWA/БАПОР и деятельности всей Лиги арабских государств, что, в скором времени, в очередной раз приведет стороны конфликта за стол переговоров.

Литература и источники:

1. Всеобщая декларация прав человека. // URL: <http://www.un.org/russian/document/declarat/declhr.htm>, свободный (дата обращения 28 февраля 2018 г.).

2. Глава ООН: агентство по оказанию помощи палестинским беженцам должно продолжать свою работу. Март 2018 г // URL:
3. <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1325922>, свободный (дата обращения 13 марта 2018).
4. Гуманитарная помощь Организации Объединённых Наций: она совсем не одинакова // Журнал Маоз Израиль, Ноябрь 2014. // URL: http://maoz.convio.net/site/PageServer?pagename=maoz_Russian_1114, свободный (дата обращения 7 марта 2018 г.).
5. Закон о Возвращении (1950 г.) // URL:
6. https://knesset.gov.il/laws/ru/LawOfReturn_ru.htm, свободный (дата обращения 27 февраля 2018).
7. Кац Ш. Земля раздора. Действительность и фантазии в Эрец-Исраэль. — Тель-Авив: Карни, 1992. — 186 с.
8. Опрос беженцев в лагерях Ливана: большинство выступает против выборов под оккупацией. 05.01.2005. // URL: <http://saidacity.net/news/131/>, свободный (дата обращения 21 марта 2018 г.).
9. США более чем в два раза урезали финансирование БАПОР. Реакция Лиги арабских государств. 19.01.2018 г. // URL: <https://russian.palinfo.com/news/2018/1/18/США-более-чем-в-два-раза-урезали-финансирование-БАПОР--Реакция-Лиги-арабских-государств>, свободный (дата обращения 13.03.2018).
10. США вдвое сократили помощь палестинцам. 17.01.2018 г. // URL:
11. <https://www.vesty.co.il/articles/0,7340,L5072131,00.html>, свободный (дата обращения 13.03.2018).
12. Трестман Г. Большая история маленькой страны, 3-е изд., перераб. и доп. — Кфар-Саба: Издательство: Книга-Сефер, 2012. - 480 с.
13. ЦСБ: население Израиля растет очень быстро - новые данные. 16.04.2017. // URL: <https://www.vesty.co.il/articles/0,7340,L-4949689,00.html>, свободный (дата обращения 21 марта 2018 г.).
14. Штереншис М. История государства Израиль. - Герцлия: ISRADON, 2003.

- 832 с.

15. Эпштейн А. Израиль и проблема палестинских беженцев: история и политика. – М.: Издательство: Ин-т Ближнего Востока, 2005. - 213 с.
16. Abdul Ghafour P.K. Expatriates Can Apply for Saudi Citizenship in Two-to-Three Months. 14.02.2005. // URL: <http://www.arabnews.com/node/262342>, свободный (дата обращения 6 марта 2018 г.).
17. Goldberg A. US Senate dramatically scales down definition of Palestinian «refugees». 25.05.2012. // URL: <http://www.timesofisrael.com/us-senate-dramatically-redefines-definition-of-palestinian-refugees/>, свободный (дата обращения 21 марта 2018 г.).
18. Hawwash K. What better offer does Israel have than the Arab Peace Initiative? 20.08.2017. // URL: <https://thearabweekly.com/what-better-offer-does-israel-have-arab-peace-initiative>, свободный (дата обращения 5 марта 2018 г.).
19. Law No. 6 of 1954 on Nationality (last amended 1987) 1 January 1954 // URL: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b4ea13.html>, свободный (дата обращения 8 марта 2018 г.).
20. Migdalovitz C. Israeli-Arab Negotiations: Background, Conflicts, and U.S. Policy, June 9, 2009. // URL: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rl33530.pdf>, свободный (дата обращения 1 марта 2018 г.)
21. Ravid B. Lieberman: Right of Return Makes Arab Plan Unacceptable. 22.04.2009. // URL: <https://www.haaretz.com/1.5041235>, свободный (дата обращения 1 марта 2018 г.).
22. UNRWA: Where we work // URL: www.unrwa.org/where-we-work (дата обращения 1 марта 2018).
23. Vick K. The Palestinian «Right of Return»: Abbas Wades into the Morass. 06.11.2012. // URL: <http://world.time.com/2012/11/06/the-palestinian-right-of-return-abbas-wades-into-the-morass/>, свободный (дата обращения 21 февраля 2018 г.).

В.А. Эпштейн, С.В. Булатова

ПРОБЛЕМА БЕЖЕНЦЕВ В АРАБО-ИЗРАИЛЬСКОМ КОНФЛИКТЕ

Аннотация. В статье рассматривается современное положение и статус арабских беженцев, покинувших накануне войны за Независимость и во время нее, места проживания на территории подмандатной Палестины и их потомков, включаемых UNRWA/БАПОР в списочный состав «палестинских беженцев».

Ключевые слова: Беженцы, ООН, БАПОР, гражданство, эмиграция, лагеря беженцев, компенсация.

В.А. Епштейн, С.В. Булатова

ПРОБЛЕМА БІЖЕНЦІВ У АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОМУ КОНФЛІКТІ

Анотація. У статті розглядається сучасний стан і статус арабських біженців, які залишили напередодні війни за Незалежність і під час неї, місця проживання на території підмандатної Палестини та їх нащадків, що включаються UNRWA/БАПОР до переліку «палестинських біженців».

Ключові слова: Біженці, ООН, БАПОР, громадянство, еміграція, табори біженців, компенсація.

V. Epstein, S. Bulatova

THE PROBLEM OF REFUGEES IN THE ARABO ISRAELIC CONFLICT

Abstract. The article provides a review of current situation and status of Arabic refugees, who left on the eve and during the War of Independence, their place of residence in the territory of mandatory Palestine and their descendants, which are included in the list of the "Palestinian refugees" by UNRWA.

Keywords: Refugees, UN, UNRWA, citizenship, emigration, refugee camps, compensation.

УДК 94(569.4)

Эпштейн Виталий Анатольевич

(к.с.н., доцент

Российская академия народного хозяйства и

государственной службы

при Президенте Российской Федерации,

Институт бизнеса и делового администрирования,

Факультет международных отношений,

г. Москва)

Пичугин Павел Владимирович

(бакалавр

Российская академия народного хозяйства и

государственной службы

при Президенте Российской Федерации,

Институт бизнеса и делового администрирования,

Факультет международных отношений,

г. Москва)

**ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСЛАМИСТСКОГО
ПРАВИТЕЛЬСТВА МОХАММЕДА МУРСИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА
РЕГИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА ИЗРАИЛЬ
(2012-2013 гг.)**

После событий «арабской весны» (2011 г.) к власти в Арабской Республике Египет приходят исламисты. Хосни Мубурак, находившийся у

власти с 1981 г. лишен всех званий и взят под стражу, вплоть до июня 2012 г. страной управляет ВСВС (Высший совет Вооруженных сил АРЕ), бывшая правящая Национально-демократическая партия распущена и объявлена вне закона, а ее лидеры и активисты отстранены от власти. На выборах в органы законодательной власти прошедших с ноября 2011 г. по февраль 2012 г., победила ассоциация «Братьев-мусульман», которая получила 47,2% мест в нижней палате и 56% мест в верхней палате парламента Египта.

Несомненно, одной из главных причин победы возглавляемого ПСС (Партия свободы и справедливости), политического крыла «Братьев-мусульман» (БМ), Демократического альянса стало отсутствие ограничений деятельности исламской оппозиции, которые действовали в предыдущий период. История развития движения «Братья-мусульмане» в конце XX – начале XXI вв. показывает, что в этот период оно являлось главной оппозиционной силой в стране, имеющей оригинальную идеологическую платформу, развитую организационную сеть и достаточно стабильную базу поддержки [21].

Придя к власти как оппозиция бывшему президенту Хосни Мубараку (р. 1928), ПСС критиковала прежнее правительство за попытку «сделать Египет подвластным Израилю» из-за экспорта газа по ценам ниже рыночных.⁷ [7] По отношению к новому правительству существовал целый ряд опасений и открытых вопросов:

- как будут выстраиваться взаимоотношения Египта с ведущими мировыми державами?
- как будут решаться вопросы внутренней безопасности?
- каким будет дальнейшее сотрудничество с Израилем и будет ли оно вообще возможным?
- как в условиях сотрудничества с салафитами будут выстраиваться отношения с Исламской Республикой Иран? [10]

⁷ В 2005 г. был подписан договор (сроком на 15 лет) о поставке газа из Египта в Израиль. По мнению экспертов, рыночная цена газа была значительно выше, и данное соглашение было подписано по политическим мотивам. После 2011 г. поставки прекратились из-за постоянных атак на газопровод со стороны террористов на Синае.

Необходимо отметить, что в тексте предвыборной программы «БМ» на выборах 2010 г. содержалась поддержка палестинскому народу против «сионистского вторжения» и артикулировались лозунги снятия блокады Газы [10].

Эрик Трэджер, эксперт по «Братьям-мусульманам» в Вашингтонском Институте ближневосточной политики, утверждал, что «БМ» действительно стремились пересмотреть соглашения Кэмп-Дэвидские соглашения, каждый член организации проникся антисемитской и антиизраильской ненавистью к этому договору. Более того идеологические установки «Братьев-мусульман» в принципе несовместимы с сохранением египетско-израильского мира [10].

Исследователь Глен Сегелл, сотрудник Института национальной безопасности Тель-Авива, утверждает, что в египетско-израильских отношениях при Мохаммеде Мурси произошло больше изменений, чем при Г. Насере, А. Садате и Х. Мубараке.⁸

При этом обе стороны вели двойную игру. Правительство «Братьев-мусульман» стремилось к поддержке ХАМАС, а также налаживанию отношений с Ираном и исламскими фундаменталистами, то есть со всеми, кто отказывал Израилю в праве на существование. В ответ правительство Биньямина Нетаньяху поддерживало связи с военными Египта, которые имели разногласия с новой политической элитой АРЕ.

Причина заключалась в том, что некоторые высказывания М. Мурси в период его борьбы за политическую власть, не могли не вызвать обеспокоенности израильского общества. В 2010 г. в интервью журналу Форбс он назвал евреев сборищем «обезьян и свиней» [3].

Официального ответа от Израиля не последовало, однако в США возникли опасения по поводу будущей внешней политики «БМ», а, следовательно, возникли предположения о возможной угрозе свободе прохождения судов через Суэцкий канал. После предупреждения со стороны

⁸ Гамаль Абдель Насер (1918 — 1970) — президент Египта (1956—1970), Мухаммад А́нвар ас-Садат (1918 — 1981) — президент Египта (1970—1981), Махаммад Хосни Сайид Мубарак (род. 1928) — президент Египта (1981—2011).

США уменьшить финансовую помощь, М. Мурси заявил о том, что его слова были «вынуты из контекста» [11].

На видео опубликованном MEMRI в 2010 г. он заявил: «Сионисты не имеют никакого права на землю Палестины. Нет никакого места для них на земле Палестины. Что они взяли в 1947/48 гг. - это грабеж, и то что они делают, теперь продолжение этого разграбления. Ни в коем случае мы не признаем их Зеленую Линию. Земля Палестины принадлежит палестинцам, не сионистам» [18].

За это высказывание Мурси вновь пришлось оправдываться. Во время посещения Германии в январе 2013 г. он снова заявил, что его замечания в очередной раз были вынуты из контекста, настояв, что они были предназначены как критика политики Израиля по отношению к палестинцам. Обращаясь к репортерам, Мурси заявил, что «[я] не против еврейского вероисповедания или еврейского народа. Мои комментарии были о поведении, из-за которого проливается кровь и умирают невинные люди» [16].

Став президентом АРЕ, М. Мурси предпринял попытку сохранить позиции независимого лидера крупнейшей арабской страны, в очередной раз используя антисемитскую риторику, заявив: «Следует различать иудаизм и тех, кто принадлежит ему, и насильственные действия против беззащитных палестинцев» [11].

Реальная внешняя политика отличалась от публичной риторики. С одной стороны, Мурси признал, что будет соблюдать все международные соглашения Египта, неявно обращаясь к соглашению Египта с Израилем в Кэмп-Дэвиде, с другой, призвал к восстановлению отношений с Тегераном, заявив о необходимости «изменения баланса» внешней политики Египта [4].

Ответ израильской стороны не заставил себя ждать, израильский премьер-министр Биньямин Нетаньяху начал совместный дипломатический процесс с Египтом в поиске точек соприкосновения, заявив: «Мы ожидаем построить сотрудничество с новым правительством на основе нашего мирного

договора» [17]. Как акт начала новых отношений Мурси назначил нового посла Египта в Израиле, Атефа Салема [15].

В акте назначения нового посла оказался свой повод для беспокойства. Письмо об аккредитации от египетского президента его израильскому коллеге, Шимону Пересу, было воспринято в арабском мире далеко не однозначно. Текст начинался со слов «дорогой и великий друг» и заканчивался фразой «от лояльного друга Мухаммеда Мурси». Письмо содержало желание Мурси развивать тесные отношения между двумя странами [13]. Многие высокопоставленные египетские чиновники и представители «БМ» утверждали, что письмо было сфальсифицировано, а М. Мурси изначально опроверг отправку письма [12]. Однако, позже, представитель президента Яссер Али заявил египетской государственной газете *Ahram*, что письмо было «на 100 процентов правильно» [14].

Стоит отметить, что не все было гладко и внутри военной элиты АРЕ, которая с тревогой ожидала расширения сотрудничества с ХАМАС. Военные, которые всегда входили в правящую элиту страны, расценивали сближение с данной группировкой, как угрозу национальной безопасности. Внутри египетской элиты звучали мысли о том, что «Нестабильность и хаос в Палестинской территории возможно перетечет в Египет с особенно опасными последствиями на Синае. Поскольку, ХАМАС долго был проблемой, а Сектор Газа головной болью всего региона, то свободное движение между Сектором Газа и Синаем способствовало бы беззаконию, контрабанде бойцов и оружия» [9].

Эта точка зрения получила подтверждение в виде террористического акта в августе 2012 г. на египетско-израильской границе. Во время нападения на пограничников исламистские боевики убили 15 египетских солдат и захватили бронетехнику. В дальнейшем они собирались перейти границу и организовать нападение на пост израильской пограничной стражи. В результате контртеррористической деятельности Армии обороны Израиля были убиты семь боевиков: четыре на израильской стороне и три на территории Египта.

ХАМАС осудил это нападение, но обстановка на полуострове резко обострилась [6].

Израиль, который поддержал демократические преобразования в Египте, ожидал от М. Мурси начала реального диалога, однако начало контактов не было радужным, так как 17 сентября 2012 г. Каир посетили премьер-министр Палестинской автономии Исмаил Хания и бывший глава Политбюро ХАМАС Халед Машаль. Предметом переговоров стали вопросы сотрудничества в сфере безопасности, снятие блокады сектора Газа и создание зоны свободной торговли в приграничной зоне между Египтом и сектором Газа. Возможно, одной из целей визита Халеда Машаля в Каир было обсуждение с руководством египетской разведки дальнейшего примирения между ХАМАС и ФАТХ. Однако, судя по крайне негативной реакции главы Палестинской автономии Махмуда Аббаса на поездку в Каир Исмаила Хании, говорить о скором примирении было несколько преждевременно [1]. Более того, по мнению некоторых экспертов, руководство ХАМАС высказывало заинтересованность в отделении сектора Газа от Западного берега и создании независимого государства на его территории при поддержке Египта. Впрочем, подобное развитие событий могло усложнить положение президента Мурси, в Вашингтоне усиление ХАМАС было бы встречено крайне неодобрительно, не говоря уже о создании нового государства в Секторе Газа. В связи с этим, дальнейшая тактика Мурси в отношениях с ХАМАС оказалась более сдержанной, хотя и направленной на активизацию сотрудничества. Попытка выступить инициатором диалога между ХАМАС и ФАТХ не стала успешной, более того Египет не имел материальной и технической возможности снизить роль США и того же Израиля в решении внутripалестинского конфликта.

26 сентября 2012 г. М. Мурси выступил в Генеральной Ассамблее ООН с речью, большей частью которой было обсуждение Палестинской проблемы. «Первый вопрос, для урегулирования которого мир должен приложить все свои усилия, на основе справедливости и достоинства, это дело палестинцев» -

заявил Мурси. Также египетский лидер напомнил о «священном праве палестинцев на собственное государство со столицей в Иерусалиме» [5].

Египет выступил посредником в переговорном процессе между Израилем и Палестиной. Сделка продемонстрировала прагматизм президента Мухаммеда Мурси, который совместил поддержку ХАМАС со стремлением сохранить мир с Израилем. В наиболее кризисные дни, демонстрируя солидарность с ХАМАС, президент Мурси выслал посла Израиля из Каира и отправил египетского премьер-министра в Сектор Газа, однако сохранил открытые каналы с представителями США и Израиля для того, чтобы участвовать в переговорном процессе [10]. Президент Египта хотел своим дипломатическим нажимом добиться прекращения огня, но все же последнее слово было за госсекретарем США Хилари Клинтон, у которой это и получилось. Однако, Израиль, США и ХАМАС оценили посредническую роль, которую сыграло исламское правительство Египта [8].

Мурси пришлось переключиться на события внутри страны, где демонстрации против конституционной декларации захлестнули все крупные города. Следующий шаг на внешнеполитическом поприще администрация Мурси предприняла лишь в феврале 2013 г., когда были затоплены тоннели контрабандистов, по которым, по мнению египетских властей, переправлялось оружие для террористов на Северном Синае. Действия правительства Мурси против тоннелей продемонстрировали преимущественное отношение к безопасности внутри страны. Однако, по мнению экспертов, внешнеполитическим решением власти неудачно попытались решить внутригосударственные проблемы безопасности [19]. Поэтому это действие было обречено на провал, и только следующий режим во главе с Ас-Сиси сумел силовым методом сдержать натиск террористов с севера полуострова.

Президенту Мурси пришлось прервать не только участие в переговорном процессе Газа-Израиль, но и новые встречи с лидерами европейских государств. В 2013 г. Мурси концентрировался на внутренних проблемах, однако, в июне этого же года, фактически объявил войну двум странам. Во-

первых, он разорвал отношения с Сирией и выразил желание направить египетских военных и добровольцев, чтобы помочь повстанцам свергнуть Башара Аль-Асада. Этим он нарушил давний принцип Египта - военное невмешательство в дела другого арабского государства, который утвердился в связи с дорогостоящим участием в гражданской войне в Йемене десятилетием раньше. Во-вторых, на совещании по безопасности под председательством Мурси был поднят вопрос участия в военных ударах по эфиопской плотине «Возрождение»⁹ для устранения угрозы водного кризиса, который может возникнуть из-за сокращения объема воды в Ниле.

Попытки сближения Египта с Исламской Республикой Иран также были восприняты крайне неоднозначно. Для правительства Махмуда Ахмадинежада было жизненно необходимо найти регионального союзника для противостояния блокаде со стороны США и Израиля. Египет увидел в этом свою выгоду, так как с момента подписания Кэмп-Дэвидских соглашений (1982 г.) Каир утратил свою роль и значение среди арабских стран, более того, лишился права представительства в Лиге арабских государств, в числе основателей которой числилось египетское государство. М. Мурси стремился восстановить положение страны за счет переговоров с Ираном, при этом сохранив налаженные отношения с оппонентами Тегерана. Поэтому, при первой за 30 лет встрече, был подписан только договор о расширении туризма, однако это позволило спикеру парламента Ирана Али Лариджани заявить: «Давно, Египет и Иран, как две большие мусульманские страны имеют тесные связи и играют ключевую роль в Исламской цивилизации» [20].

Ответный визит в Египет президент Ирана Махмуд Ахмадинежад нанес лишь в феврале 2013 г., посетив среди прочего университет Аль-Азхар, который считается главным религиозно-просветительском центром в исламском мире [2].

⁹ Гидроэлектростанция «Возрождение» (ГЭС Хидасэ) – крупное гидротехническое сооружение на территории Эфиопии на границе с Суданом, расположена на Голубом Ниле, притоке реки Нил. После ввода в эксплуатацию должна стать крупнейшей ГЭС в Африке.

Все эти шаги Каира на внешней арене не могли не вызвать озабоченности Израиля, руководство которого сдержанно отреагировало на контрпереворот со стороны военных Египта 3 июля 2013 г. Премьер-министр Биньямин Нетаньяху отдал распоряжение, чтобы члены его кабинета министров «не делали публичных заявлений и не давали интервью» по данному вопросу. Министр транспорта Израиля Исраэль Кац сказал в интервью израильскому Армейскому радио: «Это - египетский вопрос; мы должны волноваться о наших собственных интересах» [21].

Таким образом, период египетско-израильских отношений в период 2012-2013 гг. нельзя назвать угрожающим для безопасности еврейского государства. Придя к власти с репутацией исламского фундаменталиста, антисемита и союзника палестинцев, Мохаммед Мурси не разрушил налаженные годами непростые отношения между Арабской Республикой Египет и Государством Израиль.

Литература и источники:

1. Abbas upset over Hamas-Egypt rapprochement// The Times of Israel. URL: <http://www.timesofisrael.com/abbas-upset-with-hamas-egypt-rapprochement/>, 2012
2. Ahmadinejad Visits Egypt, Signaling Realignment// The New York Times. URL: <http://www.nytimes.com/2013/02/06/world/middleeast/irans-president-visits-egypt-in-sign-of-thaw.html>, 2013
3. Behar, Richard. “News Flash: Jews Are ‘Apes And Pigs.’ So Why Is Egypt’s Morsi The Elephant In America’s Newsrooms? // Forbes. URL: <https://www.forbes.com/sites/richardbehar/2013/01/11/news-flash-jews-are-apes-and-pigs-so-why-is-egypts-morsi-the-elephant-in-americas-newsrooms/#136e5dec3ca2>, 2013.
4. Ben Gedalyahu, Tzvi. Cairo Gov’t Conceived in Violence, Bred in Chaos // Arutz Sheva. URL: <https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/157193>, 2012.

5. Egypt: Speech by President Morsi to UN General Assembly, 2012 <http://al-bab.com/documents-section/egypt-speech-president-morsi-un-general-assembly-2012>
6. Egypt-Israel border attack leaves over a dozen dead // The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2012/aug/05/attack-across-egypt-israel-border>, 2012.
7. Election program: The Freedom and Justice Party, Parliamentary Election, 2011 http://kurzman.unc.edu/files/2011/06/FJP_2011_English.pdf
8. Israel and Hamas Agree to a Cease-Fire, After a U.S.-Egypt Push// The New York Times, URL: <http://www.nytimes.com/2012/11/22/world/middleeast/israel-gaza-conflict.html>, 2012
9. Israel and Hamas: Fire and Ceasefire in a New Middle East, International Crisis Group, 15. Middle East Report N°133 – 22 November 2012
10. Joshua Haber and Helia Ighani, A Delicate Balancing Act: Egyptian Foreign Policy After the Revolution, IMES Capstone Paper Series, The George Washington University Press, 2013
11. Mohamed Morsi Comments On Jews ‘Taken Out Of Context’, Says Egypt Spokesman // The New York Times. URL: <http://www.nytimes.com/2013/01/17/world/middleeast/egypts-morsi-says-slurs-of-jews-were-taken-out-of-context.html>, 2013.
12. Morsi denies sending friendly letter to Peres // The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/morsis-office-denies-egyptian-president-sent-letter-to-peres/>, 2012.
13. Morsi letter to Peres // Alarabiya, <http://www.alarabiya.net/articles/2012/10/18/244522.html>, 2012.
14. Morsi’s office confirms warm letter to Peres is authentic // The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/morsis-office-confirms-warm-letter-to-peres-is-authentic/>, 2012.
15. New Egyptian ambassador brings Israel ‘message of peace // The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/new-egyptian-ambassador-brings-israel-a-message-of-peace/>, 2012.

16. Offensive remarks about Jews were taken out of context, Egypt's president insists during Germany visit // The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/morsi-anti-semitic-statements-were-taken-out-of-context/>, 2013.
17. Spencer, Richard. "Egypt: Israel plays down fears over Muslim Brotherhood" The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/9355273/Egypt-Israel-plays-down-fears-over-Muslim-Brotherhood.html>, 2012.
18. The land of Palestine belongs to the Palestinians, not to the Zionists // The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/egypts-morsi-in-2010-statements-posted-online-called-zionists-bloodsuckers-and-descendants-of-pigs-urged-to-sever-all-ties-with-israel/>, 2013.
19. To Block Gaza Tunnels, Egypt Lets Sewage Flow // The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2013/02/21/world/middleeast/egypts-floods-smuggling-tunnels-to-gaza-with-sewage.html>, 2013.
20. Visit by Egypt's Morsi to Iran reflects foreign policy shift// The Washington Post. URL: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/visit-by-egypts-morsi-to-iran-reflects-foreign-policy-shift/2012/08/27/4baf4b3a-f060-11e1-b74c-84ed55e0300b_story.html?utm_term=.a01931f9e77a. 2012.
21. World leaders put Egypt on notice over democracy, CBC News. <http://www.cbc.ca/news/world/world-leaders-put-egypt-on-notice-over-democracy-1.1347854>, 2013
22. Ражбадинов М.З. Анатомия египетской революции — 2011: Египет накануне и после политического кризиса в январе-феврале 2011 г. — М.: Институт востоковедения РАН, 2013. С. 245-251.

В.А. Эпштейн, П.В. Пичугин

**ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСЛАМИСТСКОГО
ПРАВИТЕЛЬСТВА МОХАММЕДА МУРСИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА
РЕГИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА ИЗРАИЛЬ**

(2012-2013 гг.)

Аннотация. В статье рассматривается специфика внешней политики Арабской Республики Египет и ее влияние на региональную безопасность государства Израиль в 2012-2013 гг. Многие ожидали, что пришедшее к власти исламистское правительство М. Мурси начнет проводить активную антиизраильскую политику, однако, при активной антисемитской риторике, «Братья-мусульмане» сохранили мирные отношения с Государством Израиль.

Ключевые слова: Ближний Восток, арабо-израильский конфликт, Египет, Израиль, терроризм на Синае.

В.А. Епштейн, П.В. Пічугін

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСЛАМІСТСЬКОГО УРЯДУ
МОХАММЕДА МУРСІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕГІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ
ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ (2012-2013 рр.)**

Анотація. У статті розглядається специфіка зовнішньої політики Арабської Республіки Єгипет та її вплив на регіональну безпеку Держави Ізраїль в 2012-2013 рр. Багато хто чекав, що прийшовши до влади ісламістський уряд М. Мурсі почне проводити активну антиізраїльську політику, проте, при активній антисемітської риторичі, «Брати-мусульмани» зберегли мирні відносини з Державою Ізраїль.

Ключові слова: Близький Схід, арабо-ізраїльський конфлікт, Єгипет, Ізраїль, тероризм на Синаї.

V. Epstein, P. Pichugin

**FOREIGN POLICY OF ISLAMIST GOVERNMENT OF MOHAMMED
MORSI AND ITS INFLUENCE ON THE REGIONAL SECURITY OF
THE STATE OF ISRAEL (2012-2013)**

Abstract. The article is devoted to the analysis of the specifics of foreign policy of the Arab Republic of Egypt and its influence on regional security of the State of Israel. Many people expected that the Islamic government of M. Morsi which had come to the power began to pursue active anti-Israel policy, however, due to an

active anti-Semitic rhetoric, Muslim Brotherhood kept peaceful relationships with the State of Israel.

Keywords: *The Middle East, The Arab-Israeli conflict, Egypt, Israel, terrorism on Sinai.*

УДК 94 (=411.16)

Коваль Геннадий Павлович

(Новосафроньевская общеобразовательная школа I – III ступеней

Новоодесского района Николаевской области,

с. Новосафроньевка, Украина)

Коваль Алексей Геннадиевич

(Черноморский национальный университет имени Петра Могилы,

г. Николаев, Украина)

Коваль Руслан Геннадиевич

(Новосафроньевская библиотека – филиал Новоодесской ЦБС,

с. Новосафроньевка, Украина)

**ЕВРЕЙСКИЕ ЛИДЕРЫ, ИДЕОЛОГИИ, ОРГАНИЗАЦИИ В
ПОИСКАХ ТЕРРИТОРИИ ДЛЯ САМОПРЕДЕЛЕНИЯ ЕВРЕЙСКОГО
НАРОДА И БОРЬБА ЗА ФОРМУ ЕЕ ПРИОБРЕТЕНИЯ В КОНЦЕ XIX –
НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ:
ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ «ЕВРЕЙСКУЮ ЭНЦИКЛОПЕДИЮ»**

Конец XIX – начало XX столетия стало временем активного противостояния направлений, идеологий, лидеров, организаций, даже стран для самоопределения еврейского народа в поисках территории и формы ее приобретения в самых разных регионах мира – Палестине, Киренаике, Анголе, Месопотамии и многих других. Сионизм, территориализм, жесточайшие

противоречия и идеологические различия между ними и их лидерами, изменения их ориентиров. Чартер, автономия, территория – все эти термины, понятия были главными для руководителей многочисленных еврейских организаций, которые боролись за умы и будущее своего народа. Теодор Герцль, Израиль Зангвиль, султан Османской империи Абдул II Гамид – все эти люди сыграли огромнейшую роль в истории великого еврейского народа. История не знает сослагательного наклонения, но кто знает, как бы сложилась судьба шести миллионов евреев, если бы они смогли уехать в свое время из Европы в эти автономные образования по всему миру. Никто не знает и знать не может, что и как могло бы быть.

Сионизм – под сионизмом подразумевают организованное еврейское движение, имеющее целью экономическое и культурное возрождение еврейской народности в Палестине [1; Т. 14, С. 330]. О сионизме написаны тысячи книг и статей. Он возвел свое знамя в Государстве Израиль – выполнив свою великую миссию – создать еврейское государство в Палестине, защитить евреев в своей стране и по всему миру.

Второй термин «территориализм», который сыграл огромное значение в еврейском движении в мире. Слово «Территориализм» стало употребляться с VI сионистского конгресса 1903 года в связи с вопросом о переселении евреев в Уганду. Предшественниками нынешних территориалистов следует считать Мордехая – Мануэля Ноа, доктора Льва Пинскера, не отдававшего особое предпочтение Палестине перед другой какой-нибудь страной, и инициатор движения Am – Oilam, направленного на устройство еврейских колоний в США в начале 80-х годов. К предшественникам территориализма можно, до известной степени, отнести и Теодора Герцля, который в своем *Judenstaat*, говорит не только о Палестине, но и о другой стране, отдавая, правда, предпочтение Палестине. И даже впоследствии Герцль принципиально не отказывался от Уганды, которую считал, впрочем, временной станцией по пути к Палестине. Однако, Базельская программа говорила лишь о Палестине, и сионисты считали поэтому

неприемлемым всякие предложения о замене Палестины какой – либо другой страной. Тем не менее, VI – ой сионистский конгресс в Базеле решил отправить особую экспедицию для изучения Уганды, в качестве для возможного центра евреев.

На конгрессе Герцль оставил открытым вопрос о том, кто займется проведением в жизнь проекта колонизации Уганды, сионисты или особая созданная на то случай, организация. От самого конгресса он требовал только согласия послать туда комиссию исследовать, насколько территория годится для предполагаемой цели. Положительный или отрицательный ответ должен был дать только следующий конгресс. Большинство высказалось за посылку комиссии. В меньшинство вошли русское землячество почти целиком и часть немецкого. Правда, многие голосовали за посылку экспедиции, исходя из того положения, что этого требовал уже политический такт по отношению к Великобритании. После конгресса страсти разгорелись еще сильнее, весь сионистский мир разбился на два враждебных лагеря. На ханнукальном вечере в Париже, в кружке «Mewassre Zion», было произведено покушение на жизнь М. Нордау, признававшего Уганду необходимой, хотя и временной мерой. Наконец, русские сионисты устроили съезд в Харькове, где, во главе с Усышкиным, подвергли самой резкой критики проект и всю политику Т. Герцля.

Тем временем в Африку была отправлена экспедиция во главе которой стоял Кайзер и Вильбушевич. В это время скончался Герцль. Уныние, охватившее сионистов, привело к тому, что, правда незначительное меньшинство разуверилось вообще в возможности осуществления сионистского идеала в Палестине, и готово было поэтому ухватиться за Уганду, как и за всякую другую территорию, лишь бы она представляла собою возможность колонизации. Тем временем экспедиция вернулась из Уганды – территория оказалась непригодной для еврейской колонизации. Аборигены Уганды с своей стороны, во главе со своим епископом, опротестовали желание правительства передать территорию чужим. В числе прочих резолюций VII

конгресс 1905 г. постановил принести английскому правительству глубокую признательность за его предложение и выразить надежду, что Англия окажет сионистам свои добрые услуги там, где можно будет достигнуть этого в согласии с Базельской программой. Вопрос об Уганде вызвал огромную литературу. Небольшая группа сионистов выступила из организации и образовала так называемую Jewish Territorial Organisation (территориалисты) [2; Т. 15, С. 86].

Чартер – привилегия, предоставляющая частным лицам заселение и управление, под защитой правительства, какой-либо землей, собственно правительству уже не принадлежащей. Герцль добивался получения чартера на Палестину от султана Абдул – Гамида II, о чем он публично заявил на III сионистском конгрессе в Базеле. План Герцля был встречен очень сочувственно, в течение некоторого времени чартер играл крупную роль в общем направлении сионистской деятельности. Однако, вскоре среди сионистов возникло движение, отстаивающее необходимость заселить Палестину до получения чартера и вообще не считать чартер предварительным условием всякой работы в Палестине. После революции 1908 г. план получения чартера сам собою отпал, так как для всех стало ясно, что парламент никогда не согласится предоставить частным лицам такие широкие права на целую область, какие предполагает чартер [2; Т. 15, С. 839].

Возникали и другие интереснейшие проекты о переселении евреев.

В 1911 году проживающий в Лиссабоне виноторговец Вильгельм Терло, родом из Ровно, предложил для рассмотрения территориалистов юго-западную колонию Анголу (Африка). Предложение встретило живой отклик в Португалии и одобрителное отношение со стороны португальского правительства и парламента, нуждающихся в оживлении своих африканских колоний. В 1912 году делегация территориалистов была принята председателем португальского парламента, и последний единогласно вотировал специальный закон об Анголе, в связи с ее возможным заселением массой эмигрантов: каждому новому колонисту на равнине Бенгуэлла представлялась площадь в 250 гектаров;

еврейским колониационным и эмиграционным обществам правительство будет давать концессии на устройство полезных для страны предприятий и т. д. С другой стороны, однако, евреи, должны были обязаться учиться португальскому языку, стать португальцами и т. д. Проект Терло встретил в общем не сочувственные отзывы в еврейской печати, не примыкающей к территориалистами; указывалось на то, что Португалия слишком слабая страна и не сможет защищать евреев, считали также Анголу неподходящей страной в климатическом отношении, не говоря уже о том, что евреи могут стать жертвой соседних племен. В 1912 году оправилась в Анголу специальная экспедиция, результаты которой (1912) неизвестны. Число – а главное численность – организации территориалистов сильно уменьшились за последнее время; лишь в Венгрии в 1912 г. сторонники территориалистов приобрели много членов, благодаря агитации Сабольтци в газете «Egyenoseg» [1; Т. 14, С. 827 – 829].

Перед анализом Киренаикского проекта нужно навести деятельность султана Османской империи Абдула–Хамида II.

Абдул–Хамид II – турецкий султан, второй сын Абдул–Меджида, родился 22 сентября 1822 года, вступил на престол 31 августа 1876 г. Сначала султан, под влиянием либеральной партии, ввел в стране конституцию; но она просуществовала недолго и уступила место прежнему деспотизму и всемогуществу султанской камарильи. Царствование Абдул–Хамида II связано с небывалой массовой иммиграцией евреев из России в Турцию, особенно в Палестину, вызванной палестинофильским и сионистскими движениями. Личные отношения султана к евреям в общем доброжелательны. Об этом свидетельствуют некоторые факты из истории турецких евреев за последние 30 лет и отзывы близких к султану деятелей. Известный ориенталист и исследователь мусульманской Азии, Арминий Вамбери, личный друг султана, не раз гостивший у него в Ильдиз–Киоске, говорит: «За время моих многолетних дружеских сношений с нынешним главой Оттоманской империи, я часто имел случай убедиться в его высоком мнении о евреях. Султан мне неоднократно говорил, что его еврейские подданные отличаются верностью и

преданностью интересам государства, и что ему всегда доставляет удовольствие, когда тот или другой «иагуди» удостоивается высокого поста». Султан, действительно, не раз обнаруживал заботливость по отношению к нуждам евреев. Он был первым из турецких государей, который формально уравнивал их в правах с их мусульманскими согражданами [3; Т. 1, С. 75].

Иначе, чем к проблемам румынских евреев – переселенцев, относится султан к грандиозным планам сионистов: тут он не руководствуется личными симпатиями и добрыми чувствами. Запрет против еврейской иммиграции в Палестину, изданный в 1891 году, не всегда строго соблюдался и временами совершенно игнорировался турецким правительством, но, с другой стороны, и политические цели сионизма до сих пор не встретили сочувствия со стороны подозрительного султана. По мнению Вамбери, государственные соображения, осложняемые международными затруднениями, являются главными причинами, препятствующими осуществлению политических стремлений сионизма (еврейское государство или даже «чартер»). Обе эти преграды разбивались все попытки вождя сионистов Теодора Герцля, который (отчасти по рекомендации Вамбери) неоднократно был принят султаном и из одной аудиенции даже вынес было впечатление, будто глава Оттоманской империи благосклонно относится к планам сионизма. Чисто – колонизационная деятельность сионистской организации в Палестине и прилегающих землях не встречает, впрочем, противодействия со стороны центрального правительства и султана [3; Т. 1, С. 74 – 75].

Чрезвычайно много внимания привлекла статья Б. Бруцкула «В поисках территории» о возможной автономии в Киренаике Османской империи.

Перед нами красиво изданный перевод отчета о работах экспедиции, посланной в Киренаику Еврейской Территориальной Организацией (ЕТО), чтобы исследовать страну с точки зрения ее пригодности для еврейской колонизации. Доклад этот, составленный под редакцией высокого компетентного руководителя экспедиции, профессора геологии Глазговского университета Т.В. Грегори, как следует полагать, явятся ценным вкладом в

географию страны, которая, несмотря на близость к Европе, оставалась, благодаря подозрительности турецкого правительства, почти недоступной для европейцев и вследствие этого почти нежелательной. В отчете имеются материалы о геологии страны, о ее климате, условиях водоснабжения, о сельском хозяйстве, ее древней и современной культуре; все это богато иллюстрировано фотографическими снимками. Но если спросить себя, каково значение экспедиции с точки зрения тех практических целей, которые преследует ЕТО, то как признает отчет, значение это чисто отрицательное: экспедиция доказала, что Киренаика для земледельческой колонизации не пригодна.

А между тем, до отправки экспедиции Совета ЕТО был почти убежден в том, что он у цели своих исканий, что территория для основания автономного еврейского общества найдена. Действительно все обстоятельства складывались в пользу выбора для этой страны.

Немногочисленные имеющиеся в литературе описания путешественников рисовали Киренаику, как страну с прекрасными естественными данными, способную при культурных хозяйствах прокормить густое земледельческое население. Путешественники ссылаясь в подтверждение своего мнения на многочисленные развалины античных городов – немых свидетелей прежнего благосостояния страны.

Чрезвычайно привлекательным представлялось географическое значение Киренаики. Страна эта является в сравнительно близком расстоянии от главнейших центров еврейской эмиграции и соединяется с ним дешевым морским путем. В то же время она примыкает к важнейшей торговой дороге, соединяющей Европу с Азией [3; Т. 1, С. 73].

Отношение турецкого правительства к проекту колонизации евреями Киренаики не оставляло желания желать ничего лучшего. В то же время, как в колонизации евреями Палестины турецкий режим относился сдержанно и даже подозрительно, а новый режим пока также не проявлял сочувствие к проекту населения евреями Киренаики, оба режима относились одинаково тепло.

Генерал – губернатор Генерал – губернатор Триполи и начальник турецких войск в Африке, Реутеб – паша сделал все возможное для осуществления дела и расположить центральное правительство в его пользу. Евреям предлагали немедленно приступить к колонизации страны, разрешили открыть два банка в африканских владениях Турции и, если не называли слова «автономия», то обещали широкое самоуправление. Напряженной ЕТО экспедиция была предоставлена широкая возможность всесторонне исследовать страну, между тем как другие подобные европейские экспедиции встречались раньше весьма недружелюбно. «В течение всего времени переговоров», утверждает руководитель ЕТО Израиль Зангвиль, «инициатива и настойчивость проявлены были со стороны Турции, а с нашей стороны – проволочки и медлительность».

Наконец, и некоторые субъективные моменты, казалось, благоприятствовали успеху дела. Даже Зангвиль признает плюсом для Киренаики ее политическую связь и близость к Палестине этому, как он выражается, центру еврейских чувствований. Кроме того Киренаика страна исторически евреям не совсем чуждая. К началу христианской эры Киренаика была наполовину еврейской страной, и следы пребывания там евреев заметны до сих пор.

Обстоятельства складывались так благоприятно, что среди более экспансивных членов Совета ЕТО возникала мысль скорее покончить переговоры с Турцией и начать практическую работу. Но Совет склонился к более осторожному образу действия. «Я считаю тщательное предварительное исследование», писал один из членов ЕТО Оскар Штраус, «условием *sine qua non*. Страшно ответственно побуждать людей отправиться в очень отдаленную страну, - людей, которые полагаются на нашу честность и на наш суд – не сделан предварительно того тщательного и компетентного исследования, которое, в виду важности и серьезности ответственности, не только может, но и должно быть сделано. Таким образом, экспедиция специалистов для предварительного исследования страны была снаряжена, и она предупредила

неудачу, которая бы постигла ЕТО, если бы она взялась за колонизацию Киренаики.

При ближайшем исследовании блестящие перспективы оказались миражами. Киранике недостает основного условия для развития земледельческой культуры в подтропической стране – влаги.

Количество выпадающих в стране осадков очень мало. Но главное затруднение состоит в том, что и этих осадков невозможно сохранить, так как на всем пространстве страны состоят из пористого известняка, сквозь который влага чрезвычайно легко просачивается. Источники и грунтовые воды в связи с этим очень скудны. Настоящее население страны, численность которого определяется в 100 и до 300 тысяч, едва в состоянии удовлетворить своим потребностям в воде, и дальнейшее увеличение запасов последней сопряжено с большими трудностями. Осмотр развалин античных городов убедил исследователей, что города эти не были значительны, и что едва – ли население Киренаики в годы расцвета этой страны достигало когда – либо $\frac{1}{2}$ миллиона. Так рассеяны были розовые надежды, которые возникли было по поводу проекта еврейской колонизации Киренаики, и ЕТО оказалось вынужденным опять заняться розысками по белу свету страны для еврейской колонизации.

Нам думается, однако, что эпопея с Киренаикой выяснила не только, что данная страна не подходит к целям ЕТО, она имеет некоторое общее значение и для оценки целесообразности тех требований, которые ЕТО предъявляет при выборе территории.

Найдя на земном шаре не заселенную территорию, пригодную для земледельческой колонизации, не так уж и трудно. Такие территории имеются не только где – нибудь в таинственных глубинах африканского континента вдали от культурных государств и от мировых путей? такие территории имеются и в более тесном соприкосновении с культурным миром. Оставляя в стороне тропические страны, укажем хотя – бы на западные провинции Канады, на южные провинции Бразилии, на страну, простирающуюся на север от Трансвааля к Замбези, на Месопотамию и т.д. Некоторые из этих стран

никогда не были в культуре, другие, как берега Лимпопо и Замбези, Эфрата и Тигра, имели густое население, но, благодаря неблагоприятно сложившимся историческим условиям, запустили.

Почему же в таком случае ЕТО не удастся найти подходящей территории: Нам думается потому, что территориалисты упорно держатся за одну наиболее фантастическую идею Герцля. Нормально сначала создается общество, которое и может впоследствии явиться носителем публичных прав. Герцль задумал идти обратным порядком.

За евреями должны были быть раньше обеспечены публичные права, чем они поселились в стране. Что касается Палестины, то даже в урезанной форме charter – а эта идея оказалась совершенно не осуществимой. В настоящее время сионисты, с пользой для практических интересов палестинской колонизации, выбросили за борт политические идеи Герцля, о них напоминает еще только Базельская программа, которую, вероятно, сионистам придется в конце концов переделать.

Территориалисты справедливо считают себя более правоверными последователями Герцля, чем сионисты [3; Т. 1, С. 75]. Они твердо держатся его политических идей, и думается нам, именно, поэтому, их упорные поиски территории остаются бесплодными. Все пригодные для коллективизации территории находятся в пределах того или другого государства. Не может ли такое государство отказаться хотя – бы от части суверенных прав в пользу совершенно посторонней организации или в пользу поселенцев, которые еще не пришли в страну и которые ничем себя еще не заявили? Если бы даже государственную власть удалось в этом заинтересовать, то ведь абсолютно пустых стран не существует, и государство не может жертвовать своими подданными в пользу будущих пришельцев. Трудно себе представить государство, которое бы дошло до такого развала. Наконец, если бы даже соответствующие совещания были даны, велика ли реальная цель их? То, что хотят территориалисты, современное государство может и дать лишь в областях, которые для пришельцев. Трудно себе представить государство,

которое бы дошло до такого развала. Наконец, если бы даже соответствующие обещания были даны, велика ли реальная цель их? То, что хотят территориалисты, современное государство может им дать лишь в областях, которые для него не имеют абсолютно никакого значения. Несмотря на то, что английское правительство относится к евреям не только с терпимостью, но даже с сочувствием, оно могло им предложить только Уганду, то есть страну, лежащую далеко, далеко от культурного мира страну тропическую, заселенную тропическую, заселенную дикими племенами и едва – ли пригодную для белой расы. Да и от этого дара Англия отказалась при первом протесте десяти своих подданных. Турция была столь предупредительна с Киренаикой, потому что она ничего не имеет от этой пустынной страны, кроме хлопот с ее беспокойным арабским населением. Такие дары, очевидно, не имеют и для евреев никакой практической цены. И мы думаем, что пока территориалисты будут упорно держаться за идею Герцля, их работа будет иметь больше значения для научной географии, чем для практической жизни.

Но разве в настоящий момент для еврейской колонизации публично – правовые гарантии так необходимы? Я не говорю уже о веротерпимости, - этот принцип положен в основу общежития современных культурных народов, и вероисповедные ограничения остались, кроме России, достоянием очень немногих отсталых стран; но даже и с принципом национальной свободы не так уж плохо обстоят на свете. По крайней мере, в английских колониях и этот принцип прочно усвоен. Кто мешает французским канадцам свободно развивать свою культуру? Разве они не имеют собственных школ, университетов, своей прессы, богатой литературы? Разве язык их не призван государством? Таковы же положения и буров в Южной Африке. Как известно, англо–африканская война возникла по мотивам экономическим и политическим, но никак не национальным. Голландский язык не только в Трансваале и в Оранжевой колонии, но и во всех южноафриканских колониях признается государственным; каждая провинция, в том числе и населенная бурами, пользуется полным самоуправлением [3; Т. 1, С. 76]. В других

колониях, в которых уровень культуры населения стоит ниже, английское население сохраняет большую долю своих прерогатив, но нигде еще английский режим не унился до гонений на национальную культуру. В колониях других народов Европы с национальной свободой обстоят хуже. Но достаточно и английских колоний. Ведь это целый мир, в пределах которого можно разыскать достаточно территорий. Никто не мешает ЕГТ облюбовать одну из них, заселить ее еврейскими колонистами; национальные правительства не откажут евреям в том широком управлении, которым пользуются все провинции, и, наверное, не покусятся на их свободное культурное развитие. Неужели эти гарантии, которые дает веками выработанный свободный строй английского государства, стоят для территориалистов меньше обещаний старого турецкого режима, в лице его бывшего главы султана Абдул-Хамида.

В этом бесплодном топтании территориалистов на месте мы усматриваем, однако, не только недоразумение, а слабость территориалистской идеи вне связи ее с Палестиной. Колонизация неземледельческого народа есть задача трудная, и для того, чтобы ее энергично вести, нужен идейный подъем, нужен энтузиазм. Опыт последних десятилетий показал, что сама по себе территориалистическая идея не способна захватить еврейское общество. Если бы эта идея не составляла достояния отдельных филантропов, а встречала отклик в прочих сферах, то не произошло бы вырождения столь широко задуманного аргентинского барона Гирша, объективные условия которого были, вообще, благоприятны, совет ИСА не сумел бы изъять этого дела из – под общественного контроля, вытравить из него живую душу и передать в безраздельное ведение своих чиновников. Это – то сознание слабости территориалистической идеи, по-видимому, и заставляет ЕТО подкрашивать ее политическими гарантиями и отыскивать каких – то неоткрытых Америк. Скоро исполнится три десятилетия с момента зарождения территориалистических идей в среде русского еврейства. Опыт за это время показал, что только в комбинации с идеей возрождения Палестины, древней

колыбели еврейской культуры, территориалистическая идея способна вызвать достаточно сильное общественное движение. Правда, объективные условия для колонизации Палестины до сих пор были не особенно благоприятны, и результаты работы в Палестине далеко не соответствуют затраченным усилиям. Но человеческая история не руководится голодным расчетом, она движется аффектами, а любовь к Палестине покоится на глубоких национальных традициях, которые не вытравлены совершенно даже у ассимилированного западно–европейского еврейства [3; Т. 1, С. 77].

Встреченные затруднения поэтому не расхолодили сторонников палестинской колонизации. Несмотря на медленные успехи дела, мы видим, что круг интересующихся лиц все расширяется, что такая организация, как ICA, Hilfsverein der Deutschen Juden, которая вполне чужды сионистской идеологии, не отказываются от практической работы в Палестине. Дело возрождения Палестины имеет таким образом, шансы превратиться в национальное предприятие, не связанное с партийными лозунгами крайнего правого крыла еврейских националистов.

К тому же и объективные условия для культурной работы в Палестине должны в ближайшем времени будущем измениться коренным порядком. Начавшаяся европеизация востока открывает совершенно новые горизонты и перед Палестиной. Учитывая эти новые факты, мы сомневаемся, что особенно в настоящий момент какое – либо другое территориалистическое предприятие могло бы завоевать широкие симпатии еврейства и вызвать в его среде энтузиазм. А без этого и деньги Ротшильда делу не помогут [4].

В течение первых 2 – 3 лет территориалисты и сионисты вели друг против друга ожесточенную борьбу; впоследствии борьба эта утихла; однако, она еще и теперь (1912) не совсем прекратилась. Во главе территориалистической организации находится Интернациональный совет, председателем которого состоит с самого начала его существования Израиль Зангвилль; членами совета являются: Шпильман, Сульцбергер (Америка). Ясиновский, Мандельштам (умер в 1912 году, Россия), Люсьен Вольф

(Англия), Иеремиас (Германия) и другие. В 1906 году состоялось в Лондоне первая конференция ЕТО, то есть пленарное заседание Интернационального совета. Рассматривался целый ряд территориалистических проектов и была избрана «географическая комиссия». Кроме Уганды, признанной и географической комиссией неподходящей страной для колонизации евреев, подверглись рассмотрению территориальные участки Аргентины, Австралии, Боливии, Бразилии, Канады, Колумбии, Месопотамии, Невады, Идаго, Парагвая, Родезии и Киренаики. В 1907 году английская секция Интернационального совета, состоящая из 31 члена, выпустила синюю книгу, в которой рекомендовала Киренаику, как страну, годную для колонизации евреев (рядом с Киренаикой секция рекомендовала Месопотамию); в 1908 году была отправлена экспедиция в Киренаику, она высказалась отрицательно. От Месопотамии, куда отправил экспедицию и ЖКА, пришлось отказаться во время переговоров об уступке евреям территории. Заянгвилль заявил, что территориалисты ставят на первом плане не политическую автономию, а колонизацию. В этих словах Заянгвилля многие увидели дальнейший шаг территориалистов в сторону уклонения от сионизма. Неудачи в отыскании территории побудили сторонников территориалистов сосредоточить свое внимание на эмиграционном вопросе. Принимая во внимание, что даже в случае приобретения территории на ней нельзя будет сразу поселить очень значительную массу евреев, и что пока эмиграция евреев принимает все более или более ненормальный характер, территориалисты задались целью внести известную систему в дело эмиграции и начали расселять евреев из Нью-Йорка по южным штатам, где евреев было очень мало; особенно много евреев было им отправлено в Техас, через Гальвестонскую гавань. Для этой задачи были открыты бюро в Америке, Англии, Германии (Бремен) и России (Киев); субсидия была получена от известного банкира Якова Шиффа из Нью-Йорка, а также от парижского Ротшильда. В 1911 г. проживающий. В 1911 году проживающий в Лиссабоне виноторговец Вильгельм Терло, родом из Ровно,

предложил для рассмотрения территориалистов юго-западную колонию Анголу (Африка).

Израиль Зангвиль – писатель и общественный деятель; родился в Польше. Его родители, выходцы из Польши, вскоре после рождения Зангвиля вынуждены были переселиться в Плимут, а затем в Бристоль, где Зангвиль получил первоначальное образование в школе Красного Креста [5; Т. 7, С. 671].

Израиль Зангвиль, как политический и общественный деятель – впервые выступил лишь около 1902 г. и на V и VI сионистских конгрессах произнес несколько речей, обративших на себя всеобщее внимание; накануне VI конгресса Зангвиль вел в Англии очень сильную агитацию в пользу сионизма и благодаря своим частым выступлениям на публичных собраниях увеличил кадры сионистов в Англии. На VI конгрессе Зангвиль выступил горячим сторонником проекта об Уганде, так как собственно говоря, он никогда не был настоящим палестинцем и стоял на почве территориализма, являясь крайним сторонником чартера. В обоих этих отношениях Угандийский проект его вполне удовлетворял. В промежуток времени между VI и VII конгрессами, когда все внимание сионистской организации было сосредоточено на этом проекте и когда начали вырастать группы частых террриториалистов, доходивши в своих воззрениях до принципиального отрицания Палестины, как страны еврейского будущего, Зангвиль занимает первое место в ряду нового, территориалистического направления и горячо агитирует за принятие английского предложения. Он, однако, не отказывается окончательно от Палестины, но видит в ней лишь конечную цель. На VII конгрессе Зангвиль является уже более крайним территориалистом. Он настаивает на принятии Угандского проекта, с одной стороны, по мотивам политического характера, с другой стороны – не доверяя показаниям угандийской экспедиции. Когда же конгресс отклонил проект и решительно высказался против всяких попыток отвлечь внимание сионистов от Палестины, Зангвиль оставил сионистскую организацию и в Базеле – же основал «Еврейскую террриториалистическую организацию», окончательно порвавшую с сионизмом и Палестиной [5; Т. 7,

С. 675]. Дальнейшая общественная деятельность Зангвилля протекает в рядах этой организации. Став на точку зрения чистого чартизма, он видит возможность осуществления территориалистических планов лишь в дипломатических переговорах с державами относительно уступки евреям территории с правом на полную автономию. Он вступает в сношение со многими европейскими и амеириканскими правительствами и предлагает конференции «ЕТО», состоявшейся в Лондоне в 1907 г., более десятка проектов еврейского поселения в различных частях света. Однако, конкретных результатов эти переговоры не дали. Зангвилль отказывается от идеи чартера и заявляет себя сторонником постепенной колонизации, пропагандируя необходимость влияния на направление еврейского эмиграционного потока. Организуется эмиграция в Гальвестон, для содействия которой Зангвилль добыл значительные средства у английских и американских финансистов – евреев. После революции 1908 г. в Турции Зангвилль вступил в переговоры с местным и центральным турецким правительством об уступке «ЕТО» области Киренаики в Северной Африке. Зангвилль послал экспедицию для обследования этой страны, но в виду отрицательного отзыва экспедиции проект был остановлен. В 1909 г. Зангвилль вступил в переговоры с Турцией относительно колонизации Месопотамии. Результаты этих переговоров до сих пор (1910) еще не выяснены [5; Т. 7, С. 674 – 675].

Таким образом, мы видим, как боролись еврейские лидеры, идеологии, организации в поисках территории для самоопределения еврейского народа и борьба за форму ее приобретения в конце XX – начале XXI столетия, огромнейшие разногласия между ними, фактически, по всем темам, форме и методах борьбы, выборе союзников, выборе места самоопределения еврейского народа. Только самое главное, что все они хотели счастья и процветания своему еврейскому народу и были ему абсолютно преданы, передавали все свои средства, использовали огромные связи, привлекали мировую общественность для привлечения внимания к еврейскому вопросу и его успешному решению. К огромному сожалению, ни один проект не был реализован и, следовательно, не

было спасено более шести миллионов евреев, которые были уничтожены во время Холокоста.

Литература и источники:

1. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д-ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том четырнадцатый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз–Ефрон. С.–Петербург. – С. 330.
2. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д-ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том пятнадцатый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз–Ефрон. С.–Петербург. – С. 86.
3. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д-ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том первый. А–Алмемар (с приложением двух хромолитографий и одной гелиогравюры). Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз–Ефрон. С. – Петербург. – С. 74 – 75.
4. Б. Бруцкул. В поисках территории. // Еврейский мир. Год первый. Журнал. – 1909. – Ноябрь – декабрь.
5. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д-ра Л. Каценельсона и барона Д.Г. Гинцбурга. Том седьмой. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз – Ефрон. С. – Петербург. – С. 671, 764 – 675.

Г.П. Коваль, А.Г. Коваль, Р.Г. Коваль

***ЕВРЕЙСКИЕ ЛИДЕРЫ, ИДЕОЛОГИИ, ОРГАНИЗАЦИИ В
ПОИСКАХ ТЕРРИТОРИИ ДЛЯ САМОПРЕДЕЛЕНИЯ ЕВРЕЙСКОГО
НАРОДА И БОРЬБА ЗА ФОРМУ ЕЕ ПРИОБРЕТЕНИЯ В КОНЦЕ XIX –***

НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ: ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ «ЕВРЕЙСКУЮ ЭНЦИКЛОПЕДИЮ»

Аннотация. Авторы на основе статей «Еврейской Энциклопедии» анализируют, описывают, раскрывают как боролись еврейские лидеры, идеологии, организации в поисках территории для самоопределения еврейского народа и борьба за форму ее приобретения в конце XIX – начале XX столетия. Авторы подчеркивают огромнейшие разногласия между ними, фактически, по всем темам, форме и методах борьбы, выборе союзников, выборе места самоопределения еврейского народа. Авторы уверены, что только самое главное, что все они хотели счастья и процветания своему еврейскому народу и были ему абсолютно преданы, передавали все свои средства, использовали огромные связи, привлекали мировую общественность для привлечения внимания к еврейскому вопросу и его успешному решению. Авторы более всего раскрывают тему Киренаикского проекта в Османской империи. для переселения евреев, перечислены также и другие варианты, места, страны и деятели, организации, что их поддерживали, отстаивали. Авторы считают, что к огромному сожалению, ни один проект не был реализован и, следовательно, не было спасено более шести миллионов евреев, которые были уничтожены во время Холокоста.

Ключевые слова и понятия: «Еврейская Энциклопедия», Киренаикский проект, еврейские лидеры, идеологии, форма самоопределения, борьба, еврейский народ.

Г.П. Коваль, О.Г. Коваль, Р.Г. Коваль

ЄВРЕЙСЬКІ ЛІДЕРИ, ІДЕОЛОГІЇ, ОРГАНІЗАЦІЇ В ПОШУКАХ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ І БОРТЬБА ЗА ФОРМУ ЇЇ НАБУТТЯ В КІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОРІЧЧЯ: ПОГЛЯД КРІЗЬ «ЄВРЕЙСЬКУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ»

Анотація. Автори на основі статей «Єврейської Енциклопедії» аналізують, описують, розкривають як боролися єврейські лідери, ідеології, організації в пошуках території для самовизначення єврейського народу і

боротьба за форму її набуття в кінці XIX – початку XX сторіччя. Автори підкреслюють величезні протиріччя між ними, фактично, по всіх темах, формі і методах боротьби, виборі союзників, виборі місця самовизначення єврейського народу. Автори впевнені, що тільки саме головне, що всі вони хотіли щастя і процвітання своєму єврейському народу і були йому абсолютно віддані, передавали всі свої засоби, використовували величезні зв'язки, заохочувати світову спільноту для привернення уваги до єврейського питання і його успішному рішенню. Автори більше всього розкривають тему Кіренайського проекту в Османській імперії, перераховано також і інші варіанти, місця, країни і діячі, організації, що їх підтримували, відстоювали. Автори вважають, що на превеликий жаль, ні один проект не було реалізовано і, відповідно, не було врятовано понад шість мільйонів євреїв, яких було знищено під час Голокосту.

Ключові слова: «Єврейська Енциклопедія», Кіренайський проект, єврейські лідери, ідеології, форма самовизначення, боротьба, єврейський народ.

H.P. Koval, A.H. Koval, R.H. Koval

**JEWISH LEADERS, IDEOLOGIES, ORGANIZATIONS IN SEARCHING
THE TERRITORY FOR THE SELF-DETERMINATION OF THE JEWISH
PEOPLE AND COMBATING THE FORM OF ITS ACQUISITIONS AT THE
END OF THE XIX - THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: A VIEW
THROUGH THE «JEWISH ENCYCLOPEDIA»**

Abstract. The authors, based on the articles of the Jewish Encyclopedia, analyze, describe, reveal how the Jewish leaders, ideologies and organizations struggled to find a territory for the Jewish people self-determination and struggle for the form of its acquisition at the end of the nineteenth and early twentieth centuries. The authors emphasize the enormous disagreements between them, in fact, on all the themes, the form and methods of struggle, the choice of allies, the choice of the place of the Jewish people self-determination.

The authors believe that their greatest desire was achieving happiness and prosperity for Jewish people, and they were absolutely devoted to that; they spent all their funds, used connections, attracted the international community's attention to the

Jewish question and its successful solution. The authors reveals the topic of the Cyrenaic project in the Ottoman Empire most of all; all the variants, places, countries, figures and organizations which supported and defended the Jews resettlement were shown. The authors came into conclusion that, unfortunately, no project was implemented, and therefore, more than six million Jews who were killed during the Holocaust were not saved.

Keywords: «Jewish Encyclopedia», Cyrenaica project, Jewish leaders, ideologies, form of self-determination, struggle, Jewish people.

УДК 94(477) «1905-1907»

Магась В'ячеслав Олегович

(Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

м. Житомир, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ПОВНОПРАВНОСТІ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ

Перша російська революція стала справжнім імпульсом для піднесення громадсько-політичної активності різних соціальних прошарків та представників окремих національностей. Активну участь у революційних подіях взяли євреї, котрі долучилися до діяльності партій і громадсько-політичних організацій. Однією з таких організацій став Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу в Росії.

В історіографічному відношенні багаторічним дослідником діяльності Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу є російський дослідник В.Є. Кельнер [8; 9]. Серед зарубіжних дослідників вивченню історії Союзу в Києві увагу приділив американський історик Натан Меїр [11, с. 324-327]. Серед відчизняних дослідників побіжно діяльності Союзу торкався М.В. Гаухман [2, с. 283].

Метою нашої статті є розгляд історії діяльності осередків Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу в контексті загальноімперських процесів. Завдання дослідження: охарактеризувати програмні вимоги

функціонування Союзу, розглянути особливості становлення його місцевих організацій, проаналізувати участь у виборах до Державних дум; визначити причини кризових явищ в союзі та його зникнення.

На початковому етапі діячі, котрі згодом утворили Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу в Росії групувалися навколо «записки про необхідність відміни усіх обмежувальних законів, що діють для євреїв». Її було подано 24 лютого 1905 р. представнику Комітету Міністрів представниками 32-х єврейських товариств. З українських губерній записку підписали представники Бердичева, Катеринослава, Єлисаветграда, Житомира, Кременчука, Миколаєва, Полтави, Сімферополя, Чернігова, Харкова та Херсона [16, с. 139].

Ініціатива по створенню нової організації виходила з Петербургу від Л.М. Брамсона і його оточення, що становили лівий фланг єврейської опозиції [6, с. 260]. 25-27 березня 1905 р. в Вільно відбувся з'їзд 67-и єврейських громадських діячів [17, арк. 7] з 33 міст [15, с. 236]. На з'їзді були представлені кадети і т.зв. «асимілятори» М.М. Вінавер та Г.Б. Сліозберг, автономізм відстоювали історик кадет С.М. Дубнов та київський адвокат есер М.Б. Ратнер, сіоністи були представлені В.І. Тьомкіним (рабином Єлисаветграду), М.Я. Дізенгофом (котрий в той час проживав в Одесі), Ш.Х. Левіном, Г.Я. Бруком тощо. Окремі делегати були представниками правих сил (Гирш Рабинович, Ф.Б. Гец). Були на зібранні і безпартійні особи. Проігнорували нову організацію лише представники Бунду [6, с. 261-262]. Метою новоутвореної організації мало стати здійснення в повному обсязі громадянських, політичних та національних прав єврейського народу [15, с. 236].

На з'їзді було вироблено ідеологічну платформу та організаційну структуру Союзу. Було вказано, що Союз прагнучиме: відміни всіх діючих для євреїв обмежувальних законів і розпоряджень та повного зрівняння їх в правах з іншим населенням; свободи національно-культурного самовизначення в усіх його проявах. В організаційному відношенні всі члени з'їзду були визначені в якості ініціаторів утвореного Союзу і мали завдання залучення до місцевих

організацій нових членів. Кожна група з 25 осіб обирала одного представника, в свою чергу представники у кількості не менше трьох осіб утворювали місцевий комітет. Для керівництва справами Союзу було обрано Центральне бюро з постійним перебуванням в Петербурзі та за участю іногородніх членів. Мінімальний розмір членського внеску становив 50 коп. на рік. Також були передбачені спеціальні грошові збори [15, с. 236].

Одразу після з'їзду розпочалася робота зі створення відділень Союзу на місцях. Рішення першого установчого з'їзду Союзу для досягнення повноправ'я були видрукувані у вигляді статуту і поширювалися на місцях [25, арк. 27-30]. В ті дні свобода союзів та зібрань ще не була затверджена законодавчо. Широкі можливості для легального існування організацій Союзу створив лише Маніфест 17 жовтня 1905 р. Тому, на початковому етапі доводилося діяти «явочним порядком» керуючись «революційним правом» [6, с. 262].

Союз для досягнення повноправ'я євреїв був однією з організацій, котра стала співзасновницею Союзу союзів в травні 1905 р. [20, арк. 61-61 зв.] Його представники були активними учасниками усіх чотирьох з'їздів Союзу союзів, котрі відбулися у 1905 – на початку 1906 р. [5, с. 11]

6 серпня 1905 р. вийшов царський Маніфест про Державну Думу. Бюро Союзу повноправ'я вирішило випустити відозву про намір брати участь в виборах з метою «зробити погану Думу знаряддям боротьби за кращу. Пропонувалося скрізь де це можливо обирати кандидатів-євреїв, в виключних випадках подавати голоси за представників інших етносів, котрі би зобов'язуються захищати рівноправ'я [6, с. 266].

Влітку 1905 р. розпочалося створення Київського відділення Союзу для досягнення повноправ'я євреїв. У липні 1905 р. з Петербургу до Г.Б. Биховського надійшло письмове звернення з проханням до київських євреїв посприяти в розширенні організації. У вересні того ж року було утворено тимчасовий комітет до якого входили як представники заможної верхівки, такі як Л.І. Бродський, так і молодші націоналісти і соціалісти, такі як М. Мендельштам, М.Л. Цитрон, згадуваний вже М.Б. Ратнер, Гуревич та інші.

Такий строкатий склад спричиняв постійні конфлікти в середині організації [11, с. 325-326].

Значний вплив на подальшу історію Союзу для досягнення повноправ'я мало проголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., а також хвиля єврейських погромів, що прокотилася імперією після оприлюднення означеного нормативно-правового акту. У відповідь Центральне бюро організації розіслало місцевим осередкам листи, в котрих повідомляло, що для надання юридичної допомоги населенню, котре постраждало від погромів було командировано 14 юристів, котрі мали відвідати 28 населених пунктів, більшість з яких знаходилася в українських губерніях [26, арк. 132].

Другий з'їзд Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу відбувся 22-25 листопада 1905 р. В питанні про погроми була прийнята резолюція, котра різко засуджувала уряд, що не віддав під суд представників місцевої адміністрації, винних у бездіяльності чи сприянні погромщикам. Крім того, були обрані комісії для розслідування погромів та організації самооборони. Була прийнята резолюція про необхідність негайного скликання на засадах загального виборчого права Всеросійського єврейського національного зібрання для встановлення. Дана резолюція була прийнята у формулюванні автономістів С.М. Дубнова та М.Б. Ратнера [6, с. 268-269].

Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу приєднався до грудневого політичного страйку 1905 р. [5, с. 155]

У грудні 1905 р. розпочалося переслідування місцевих осередків Союзу повноправ'я євреїв. Так, 7 грудня з дозволу Київського губернатора присутніх на одному з його засідань було вирішено переписати. Учасники зібрання зуміли розійтися до приходу поліції, однак на квартирі у Я.Е. Гендельмана на якій проходило засідання були знайдені документи, котрі дозволили встановити особистий склад місцевого осередку [19, арк. 10-11]. Станом на кінець 1905 р. в Київському відділенні Союзу нараховувалося 223 особи [18, арк. 7-15].

Чисельність організацій Союзу поступово зростала. На початковому етапі існувало 32 організовані групи. Наприкінці червня – на початку липня 1905 р.

існувало вже 50 організованих груп, котрі об'єднували 3 тис. осіб. В листопаді 1905 р. Союз повноправ'я євреїв досягнув найбільшої кількості організацій та чисельності. В зазначений час існувало вже 163 відділення Союзу, що об'єднували 7,5 тис. осіб. Після початку періоду репресій у січні 1906 р. чисельність організованих груп скоротилася до 150 [5, с. 77]. В соціальному відношенні в Союзі переважала інтелігенція ліберально-демократичного та соціалістичного світогляду [6, с. 271].

На початку 1906 р. організації Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу взяли активну участь у підготовчій роботі до виборів до Державної Думи. 10-13 лютого 1906 р. у Петербурзі відбувся третій з'їзд Союзу. Він мав виробити план виборної компанії для усього єврейства Російської імперії. З'їзд засвідчив наявність великих протиріч в середовищі делегатів. Більшість лівих представників відстоювали перехід до тактики бойкоту, оскільки не вірили в можливість обрання в умовах репресій та переслідувань прогресивного парламенту. Головними ораторами групи бойкоту виступили М.А. Кроль та есер М.Б. Ратнер [6, с. 273-274]. І якщо Кроль виступав однозначним противником бойкоту, то позиція киянина Ратнера була половинчастою. Загалом, він був за бойкот, але запропонував тактичний компроміс: у виборах «виборщиків» слід було взяти участь, натомість подальші кроки мали залежати від політичного становища в імперії [10]. Проти бойкоту виступали М.М. Вінавер та сіоніст Ш. Левін. Переважною більшістю голосів була прийнята резолюція про необхідність участі в виборах [6, с. 273-274].

Підготовку до виборів проводило і згадане Київське відділення Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу в Росії. Але чвари і непорозуміння не припинялися. Кілька радикально налаштованих осіб зрештою вийшло зі складу правління місцевого осередку Союзу для досягнення повноправ'я євреїв на знак протесту проти їх надмірних зв'язків з верхівкою. Далі ситуація загострилася ще більше, коли стало відомо, що заможна єврейська верхівка м. Києва висуває власного кандидата до Державної Думи. В якості альтернативи Союзу було створено Позапартійну єврейську організацію.

Прихильники обох об'єднань претендували на те, щоб саме їх організацію зробити передвиборчим центром єврейської громади у Києві [11, с. 324-327]. Однак, незважаючи на згадану конкурентну боротьбу, на виборах євреям Київської губернії вдалося досягнути успіхів і обрати двох депутатів: лівого М.Р. Червоненкіса та члена Партії народної свободи С.Р. Френкеля [12, с. 154-155].

Від Катеринославської губернії депутатом було обрано члена Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу кадета М.І. Шефтеля [12, с. 128].

На Полтавщині напередодні виборів до Першої державної думи Союз для досягнення повноправ'я діяв разом з російськими та українськими лібералами, а саме – Партією народної свободи та Українською радикально-демократичною партією [13, с. 2]. В зв'язку з цим одним з депутатів від Полтавської губернії було обрано члена Партії народної свободи єврея Г.Б. Іоллоса [12, с. 144-145].

На Поділлі усією роботою з підготовки до виборів та координацією єврейських виборців займався член ЦК Союзу для досягнення повноправ'я Г.Б. Сліозберг, котрий і сам виставив свою кандидатуру в виборщики по м. Гайсину [23, арк. 5]. Зважаючи на його активну участь у виборах, генерал-губернатор навіть прохав Подільського губернатора направити Сліозберга до нього в Київ для бесіди, якщо виявиться, що його діяльність сприяє посиленню міжнаціональних конфліктів [23, арк. 3]. У відповідь губернатор вказав, що вважав би подібні заходи недоцільними, оскільки вибори невдовзі мали завершуватися, а будь-який адміністративний захід стане «зайвим мотивом для шуму у визвольній пресі про утиски, що здійснює адміністрація в ході проведення виборів» [23, арк. 5]. Остання телеграма якимось чином потрапила у пресу, зокрема у газету «Киевская жизнь», що спричинило обурення генерал-губернатора. В результаті Подільський губернатор був змушений писати пояснювальну записку з приводу витоку інформації та змісту самої телеграми [23, арк. 9-9 зв.]. Головним завданням Сліозберга було проведення в Думу чотирьох єврейських кандидатів від Подільської губернії, однак ці плани зазнали невдачі [3, с. 51]. Загалом, до I Державної Думи було обрано 12

делегатів-євреїв (від українських губерній – 4), причому більшість з них завдячували своїм успіхом сприянню Союзу повноправ'я. Ця обставина позиціонувала цю організацію в якості структури, котра претендувала на роль координатора діяльності депутатів парламенту [1, с. 150-155].

В перші дні роботи I Думи 9-11 травня 1906 р. відбувся третій з'їзд Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу [9, с. 62]. Головним його змістом стала полеміка між групою Вінавера та сіоністами щодо узгодженості дій депутатів. Сіоністи наполягали на підкоренні меншості більшості, хоча їх було обрано до парламенту 5 осіб. Їх опоненти погоджувалися розглядати рішення більшості лише в якості рекомендацій. Головним оратором від сіоністів виступив публіцист та письменник В.Є. Жаботинський. Його противником був один з обраних депутатів, відомий науковець-партолог М.Я. Острогорський. Жаботинський виявився більш переконливішим і присутні більшістю голосів (57 проти 44) затвердили резолюцію про необхідність існування жорстко дисциплінованої депутатської групи. В знак протесту 6 депутатів залишило з'їзд [1, с. 150-155]. Не підтримав даний демарш депутат-«антисіоніст» від Київської губернії С.Р. Френкель [7]. Для подолання загрози розколу більшість була вимушена підготувати і схвалити компромісне рішення, котре пропонувало депутатам Думи координувати свої дії, однак не зв'язувати їх примусовою дисципліною [1, с. 150-155]. Зрештою, даний «компроміс» став основою для тимчасового порозуміння, однак спричинив подальший відхід від діяльності в Союзі для досягнення рівноправ'я євреїв сіоністів [7].

Вже в листопаді 1906 р. сіоністи на своєму з'їзді в Гельсінфорсі постановили віднині брати участь в політичній боротьбі як окрема політична партія. У відповідь прихильники М.М. Вінавера в грудні 1906 р. випустили відозву про утворення Єврейської народної групи, підписане 15-ма громадськими діячами, в якому виступили проти сіоністів, проголосивши, що євреї можуть і повинні добиватися усіх прав в якості російських громадян [1, с. 163-164]. В листопаді-грудні 1906 р. з Союзу для досягнення повноправ'я

євреїв виокремились також «Єврейська демократична група» Л.М. Брамсона та Єврейська народна партія С.М. Дубнова [6, с. 284-285].

Можливість блокування з Союзом розглядалася в Києві на Обласному позапартійному з'їзді російських виборців, котрий відбувся 19-21 листопада в Києві і на якому були присутніми біля 300 осіб. Така ідея була одразу ж була категорично відкинута, оскільки присутніми на з'їзді консервативно-шовіністичними силами Південно-Західного краю Союз для досягнення повноправ'я євреїв був кваліфікований як організація, що «переслідує антидержавницькі цілі та завдання» [14, с. 1].

Наприкінці 1906 р. в період виборів до II Державної Думи ряд організацій, що входили до Союзу союзів, вирішили поновити його діяльність у вигляді Комітету об'єднаних союзів в Петербурзі. Метою діяльності означеного комітету мала бути координація діяльності союзів та інформаційне забезпечення їх діяльності. Союз повноправ'я, котрий переживав період нестабільності та розпаду, відмовився входити до планованого об'єднання загальноросійських громадсько-політичних організацій [5, с. 178].

Передвиборча кампанія у регіонах складалася для кандидатів-євреїв несприятливо, оскільки не було можливостей для вільної агітації [6, с. 286]. До того ж агітація наштовхувалася на всілякі перешкоди з боку адміністрації. Так, у Київській губернії місцеві євреї на чолі з Г.Б. Биховським [4, арк. 12] вирішили створити легальне Товариство безпартійних євреїв-виборців. Ініціативній групі двічі було відмовлено у затвердженні статуту у січні 1907 р. [4, арк. 7-7 зв.]. та у липні того ж року за формальними ознаками [4, арк. 22-23].

В результаті виборів до II Державної Думи від українських губерній пройшов лише депутат-єврей з Харківщини, член Партії народної свободи та Всеросійського союзу інженерів та техніків Л.Г. Рабинович. За даними Південно-Східного районного відділення в ході передвиборчих перегонів в Харківській губернії в грудні 1906 р. об'єднались усі ліві сили, котрі не притримувалися тактики бойкоту, і серед них була названа «єврейська партія», котра своїм кандидатом обрала Рабиновича [24, арк. 25]. Очевидно, мова йшла

про Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу, котрий зайняв домінуюче становище в ході виборів, об'єднавшись спочатку з есерами та соціал-демократами, а в січні 1907 р. заблокувавсь з кадедами, надавши їм матеріальну підтримку за умови зміни списку кандидатів, котрі були намічені до вибору в члени Державної Думи [24, арк. 32].

В лютому 1907 р. розпочалася робота другої Думи до якої увійшло лише три євреї. Наприкінці березня на малій конференції делегатів Союзу повноправ'я було вирішено зберегти організацію у вигляді федерації п'яти груп: сіоністів, Народної групи, Народної партії, Демократичної групи та безпартійних [6, с. 287]. Народна група навіть розпочала роботу з підготовки до п'ятого з'їзду Союзу повноправ'я для чого розіслала на місця циркулярне повідомлення з приводу майбутнього з'їзду та прохала обирати делегатів «вільних від вузької партійності» для реорганізації Союзу та відновлення його діяльності [21, арк. 30-30 зв.].

Плановану внутрішню реорганізацію Союзу унеможливила позиція сіоністів, котрі не бажали йти у будь-які об'єднання. Зрештою, 16 травня 1907 р. на нараді було прийнято рішення про недоцільність скликання п'ятого з'їзду Союзу, оскільки згадані групи так і не дійшли згоди щодо можливої реорганізації. Як писав у своїх спогадах С.М. Дубнов: «Так загинув Союз повноправ'я, проживши два роки: рік розквіту і рік занепаду» [6, с. 287].

Незважаючи на офіційне припинення існування Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу його місцеві осередки, подекуди, продовжували свою діяльність. Так, 15 вересня 1907 р. в Полтаві пройшло зібрання місцевого осередку організації з обговоренням питань, пов'язаних з виборчою кампанією до III Державної Думи [22, арк. 6].

Таким чином, Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу на початковому етапі свого існування став організацією, що поєднала представників різних суспільно-політичних груп тогочасного єврейства, виставивши ключовою вимогою досягнення повноправ'я єврейського народу. Союз прагнув протидіяти єврейським погромам, брав участь у політичних

страйках та виступив за участь у виборах до Державної Думи. Останній рік його існування пов'язаний з парламентською роботою, участю в виборчих перегонах та безуспішною спробою зберегти Союз, трансформувавши його в координаційний орган для узгодження інтересів окремих партій і груп, котрі виокремилися з Союзу. Загалом, Союз став місцем політичної соціалізації для ряду єврейських громадсько-політичних діячів.

Література та джерела:

1. Андреев И.В. М. Я. Острогорский: жизнь и труды основоположника современной партологии. Москва: Изд-во МГСУ, 2017. – 286 с.
2. Гаухман М. Єврейське питання на Правобережній Україні (1905–1914): бюрократичні практики проти єврейського проекту // Українська орієнталістика: спеціальний випуск з юдаїки / Під ред. В.Черноіваненка. К., 2011. С.277-300.
3. Глушковецький А.Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2010. 400 с.
4. Державний архів Київської області. Ф. Ф-10. Оп.1. Спр. 67. 24 арк.
5. Дмитриев С.Н. Союз союзов и профессионально-политические союзы в России 1905-1906. М.: Молодая гвардия, 1992. 204 с.
6. Дубнов С.М. Книга жизни: Воспоминания и размышления: Материалы для истории моего времени. СПб.: Петербург. востоковедение, 1998. 661 с.
7. Жаботинский В. Повесть моих дней // URL: <http://www.rjews.net/gazeta/Lib/Jab/pov10.html>
8. Кельнер В.Е. «Союз для достижения полноправия еврейского народа в России» и еврейское национальное представительство в Государственной думе // Вестник еврейского университета в Москве. 1997. № 3 (16). С. 27-50.

9. Кельнер В.Е. «Ткань Пенелопы или работа Сизифа» (М. М. Винавер и Союз для достижения полноправия еврейского народа в России) // Петербургский исторический журнал. 2017. №1. С. 61-79.
10. Кроль М. А. Страницы моей жизни // URL: <http://iknigi.net/avtor-moisey-krol/70950-stranicy-moeu-zhizni-moisey-krol/read/page-29.html>
11. Меїр Н. Євреї в Києві. 1859-1914 р. К.: Дух і літера, 2016. 416 с.
12. Первая Государственная дума: Алф. список и подроб. биогр. и характеристики чл. Гос. думы. Москва: тип. И.Д. Сытина, 1906. 159 с.
13. Предвыборная кампания в соседней нам Полтаве // Десна. Газета общественная, политическая, экономическая и литературная. 1906. № 20. 7 апреля. С. 2.
14. Рева И. Удача // Волынская жизнь. 1906. № 35. 25 ноября. С. 1.
15. Российские партии, союзы и лиги: Сб. программ, уставов и справ. сведений о рос. полит. партиях, всерос. проф.-полит. и проф. союзах и всерос. лигах / Сост. В. Ивановичем. СПб: типо-лит. Б.М. Вольфа, 1906. 252 с.
16. Спутник избирателя на 1906 год: освободительное движение и современные его формы. СПб: И. И. Ефрон, 1906. 312 с.
17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 268. Оп. 2. Спр. 60. 116 арк.
18. ЦДІАК України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 869. 70 арк.
19. ЦДІАК України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 1961. 416 арк.
20. ЦДІАК України. Ф. 275. Оп. 2. Спр. 1. 276 арк.
21. ЦДІАК України. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 90. 45 арк.
22. ЦДІАК України. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 807 а. 110 арк.
23. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 856. Спр. 122. 10 арк.
24. ЦДІАК України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 50. 58 арк.
25. ЦДІАК України. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 973. 185 арк.
26. ЦДІАК України. Ф. 1439. Оп. 1. Спр. 558. 448 арк.

В.О. Магась

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ПОВНОПРАВНОСТІ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ

В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено діяльності Союзу для досягнення повноправності єврейського народу в Росії в українських губерніях імперії в 1905-1907 рр. В його утворенні взяли участь представники різних єврейських суспільно-політичних сил. Метою Союзу було визначено досягнення громадських, політичних та національних прав. Центр організації знаходився у Петербурзі, а більшість організацій в смугі єврейської осідлості, до якої входили і українські губернії.

Ключові слова: Союз для досягнення повноправності єврейського народу в Росії, Союз союзів, Перша російська революція, Державна Дума.

В.А. Магась

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ПОЛНОПРАВИЯ ЕВРЕЙСКОГО НАРОДА

В ГОДЫ ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация. Статья посвящена деятельности Союза для достижения полноправия еврейского народа в России в украинских губерниях империи в 1905-1907 гг. В его образовании приняли участие представители различных еврейских общественно-политических сил. Целью Союза было достижение общественных, политических и национальных прав. Центр организации находился в Петербурге, а большинство организаций в черте еврейской оседлости, в которую входили и украинские губернии.

Ключевые слова: Союз для достижения полноправия еврейского народа в России, Союз союзов, Первая русская революция, Государственная Дума.

V.O. Magas

**THE ACTIVITIES OF THE UNION ON ACHIEVING THE FULL
RIGHTS OF THE JAWISH PEOPLE DURING THE FIRST RUSSIAN
REVOLUTION IN UKRAINE**

***Annotation.** The article is devoted to the activities of the Union on achieving the full rights of the Jewish people in Russia in the Ukrainian provinces of the Empire during 1905-1907. The Union was founded by the representatives of various Jewish socio-political forces. The purpose of the Union was to determine the achievement of public, political and national rights. The organization's center was in St. Petersburg, and most of the organizations were within the borders of the Jewish settlements, which also included Ukrainian provinces. The organization joined the Union of Unions and participated in the political strikes in the late 1905, however, denied the boycott tactics and took part in the elections to the State Duma. In a number of the Ukrainian provinces, the Union for the full rights of the Jews formed election blocs with other political parties. There was a political polarization in the organization during 1906-1907. In the end, due to the accumulated contradictions, the Union was officially dissolved in spring, 1907.*

***Key words:** the Union for the full achievement of the Jewish people rights in Russia, the Union of Unions, the First Russian Revolution, the State Duma.*

УДК 94(=411.16)

Махова Марина Максимівна,

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Ласінська Маріанна Юріївна,

(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

РОКИ «ТЕАТРАЛЬНОЇ ЗАБОРОНИ» В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1883-1905)

Єврейський театр в сучасному понятті з'явився в другій половині XVIII століття. Він формується виникає на хвилі руху «Хаскала» (просвіта). Ідеологія «Хаскалі» будувалася на посиленні інтеграції євреїв до європейського суспільства, і розширенні освіти в галузі світських наук. До середини XIX століття цей рух стає дуже популярним. Його прихильники отримують назву «маскилим» (на івриті – просвічений, той що зрозумів).

Поштовхом до виникнення класичного єврейського театру стала поява їдиш-мовної драматургії (Додаток 1).

У вересні 1883 рок проведення вистав на їдиш в Російській імперії було заборонено спеціальним урядовим наказом, що стало закономірним результатом державної політики посилення тиску і обмежень щодо євреїв. Фактично це означало заборону єврейського театру взагалі, і значна частина

його акторів, драматургів і антрепренерів змушена була шукати можливості для продовження своєї діяльності за кордоном. Заборона дуже сильно відбилась на стані єврейського театру в Російській імперії. У цей період важливу роль в його розвитку продовжувала грати Румунія і Галичина, особливо Лемберг (Львів). Тут стараннями Я.Б. Гімпеля (1840-1906) в 1889 р був відкритий перший у Східній Європі стаціонарний єврейський театр. Після смерті Я.Б. Гімпеля театр очолювали його сини Адольф і Еміль (Шмуель Мендель). «Театр Гімпель» надавав свою сцену єврейським артистам аж до початку Другої світової війни.

Багато єврейських акторів і антрепренерів, зокрема, Яків Адлер і Зигмунд (Зеліг) Могулеско (Могилевський; 1858-1914), переїхали на деякий час до Лондону, який в 1880-90-і рр. був проміжним пунктом масової єврейської еміграції на шляху до Америки. Інші, наприклад, Марк Меєрсон (1860-1928), перейшли на російську сцену.

У Російській імперії єврейський театр зберігся як «німецько-єврейський», тобто єврейські театральні трупи отримували офіційні дозволи ставити спектаклі тільки за умови, що вони будуть грати німецькою. Актори були змушені перекичувати ідиш, щоб він звучав «як німецька мова», однак при будь-якому послабленні контролю вони переходили на ідиш, що суворо обмежувалося законом. Загострилася і цензура, це неодмінно позначилося на репертуарі театру. Все це вимагало від єврейських антрепренерів спритності і винахідливості в стосунках з місцевою владою. Найбільш сприятлива ситуація склалася в Варшаві, де в 1885-87 рр. на сцені театру «Буф» (пізніше «Ельдорадо») грала трупа Аврахама Гольдфадена, яка поставила серед інших вистав прем'єру за його п'єсою «Кініг Ахашвейрош» («Цар Ахашверош»; в більш пізній час цю п'єсу грали в єврейському театрі на Пурим). Власником театру довгий час була Ольгинська, яка була своєрідною покровителькою єврейських акторів. Вона не була єврейкою, і їй було значно простіше зберігати незалежність у відносинах з поліцейським керівництвом.

Перебування А. Гольдфадена в Польщі активізувало тут єврейське театральне життя. У театрі «Ельдорадо» на початку 1890-х рр. ставив спектаклі

Юліан Оскар (Айзенбетт; 1848-1932), професійний актор, що грав в німецьких і польських театрах. Він був одним з перших, хто застосував принципи європейської режисури на єврейській сцені. Єврейські актори в той час в своїй більшості не мали спеціальної професійної підготовки, яку їм замінювали талант і сценічна інтуїція. Таким чином, постановки Ю. Оскара стали першою професійною школою для багатьох акторів-початківців. У його спектаклях на сцені «Ельдорадо» дебютували молоді актори, які зіграли згодом значну роль в історії єврейського театру, зокрема, А.І. Камінський - талановитий актор, режисер і драматург, і його дружина Естер Рахель - велика єврейська драматична актриса.

В епоху «театральної заборони» основу єврейського театрального життя в межах Російської імперії становили мандрівні трупи. Акторський склад в них, як правило, весь час змінювався, характер трупи визначав антрепренер або театральный директор, від якого залежали і підбір акторів, і вибір репертуару, і сценічні принципи. Найбільш популярними були трупи А. Фішзон, Д.М. Сабсая (помер в 1921 р), Я. Співаковського та А. Компанійців, що проіснували до Першої світової війни. Деякий час користувалася популярністю також трупа С. Генфера (1874-1913), який роз'їжджав по північному заходу Росії. Трупи нерідко об'єднувалися: так, в середині 1890-х рр. під час гастролей у Варшаві та Лодзі Я. Співаковський та А. Фішзон створили спільний театральный колектив, у складі якого були такі відомі артисти, як М. Рибальський (1870-1938) і Н. Нерославская, що мали успіх до цього на російській оперній сцені. Антрепренери часто самі були акторами, вони та їхні близькі родичі (дружини і діти) становили ядро трупи, грали найефектніші ролі, в той час як іншим акторам відводилися підлегле становище і другорядні ролі. Такий порядок існував, зокрема, в трупі А. Фішзона.

Репертуар єврейських труп, як і в попередній період, складався переважно з комедій, мелодрам і «історичних» оперет А. Гольдфадена і тих авторів, хто переїхали до США Йосефа Латайнера (Фінкельштейн; 1853-1935), Шомера і їх послідовників, наприклад, М. Зейферта (1851-1922).

Постійні зміни в складі труп і необхідність введення нових учасників вистав протягом виступів вимагали від акторів знання досить великої кількості ролей. П'єси майже не репетирували: прем'єру зазвичай ставили через кілька днів після першої читки. Вистави єврейських труп представляли собою досить складне дійство, що включало не тільки показ тієї чи іншої п'єси, а й своєрідні інтермедії з сольних виступів артистів-коміків, декламаторів і вокалістів. Такі виступи ще зберігали свій зв'язок з традиційними формами народного театру. Орієнтація на касовий репертуар і специфічні прийоми його інсценування, не завжди і далеко не у всіх трупах відповідали високим професійним вимогам та часто отримували різко негативну оцінку серед єврейських літераторів і національної інтелігенції. У цих колах за єврейським театром і масовою літературою того часу закріпилася назва Шунда (на ідиш - сміття, мотлох, халтура, вульгарщина). Однак цей театр припав до душі масовому глядачеві, мав з ним найтісніший контакт і розумів його потреби. Крім того, Шунда-театр виконував важливу культурну місію. Мандрівні трупи єврейських акторів приїжджали майже в усі містечка; географія єврейського театру значно розширилася, охопивши крім південної України та Бессарабії також і північно-західні області Росії і всю Польщу. Драматургія на ідиш по-своєму відображала проблеми, що хвилювали єврейську громаду. П'єси єврейських драматургів нерідко представляли собою обробки або адаптовані переклади європейської та російської драматичної класики, і єврейський театр знайомив з ними свого глядача (хоча часто і в екстравагантній формі).

Оздоровити атмосферу в єврейському театрі і оновити його репертуар вже в цю епоху намагався актор з Америки Сем Адлер (1868-1925), який приїхав до Росії в 1900 р. Недостатньо володів мовою ідиш, він в той же час був пристрасним ентузіастом національного театру. Виступаючи спочатку в комічних ролях в трупах Я. Співаковського, А. Фішзон і Д.М. Сабсая, С. Адлер незабаром він став їх компаньйоном, а потім організував власну антрепризу. Його трупа була заснована на солідних комерційних засадах, за американським зразком: замість існуючої системи, через яку актори отримували відсотки від

доходів з вистав, С. Адлер ввів принцип гарантованих гонорарів. Крім того, він серйозно ставився до підготовки вистав, багато часу відводив репетиціям, вимагав від акторів дисципліни на сцені і велику увагу приділяв декораціям. Його постановки відрізнялися грандіозними масовими сценами і пишним реквізитом. Так, він поставив в жовтні 1909 року в Катеринославі «Шуламис» А. Гольдфадена, вивівши на сцену численних статистів, одягнених в барвисті східні костюми, а також домашніх тварин. Педантична порядність С. Адлера була загальновідома в акторському середовищі, його прагнення до реформи єврейського театру і його сценічні досліди знаходили відгук у єврейської інтелігенції. Не випадково Шалом Алейхем в 1905 р уклав договір про створення Єврейського художнього театру в Одесі саме з трупю Я. Співаковського - С. Адлера. (Цей проект, проте, не здійснився через різні бюрократичні перешкоди.) Прагнення привнести на єврейську сцену культуру європейського театру характеризує також і діяльність драматурга і режисера Марка Арнштейна (1880-1943, загинув від рук нацистів), який організував в тому ж 1905 р. свій театр у Варшаві. Його постановки були ретельно відрепетирувані, мізансцени в них були детально продумані; для оформлення вистав він запрошував професійних художників. Подібні завдання намагався вирішувати в той же час і чудовий драматичний актор і талановитий режисер Рудольф Заславський (1886-1937).

Отже, незважаючи на всі припони, котрі чинив єврейському театру імперський уряд, зупинити розвиток цього потужного культурного струменю, йому не вдалося. Єврейський театр продовжив своє існування, даруючи світові все нові й нові імена талановитих акторів, режисерів, сценаристів.

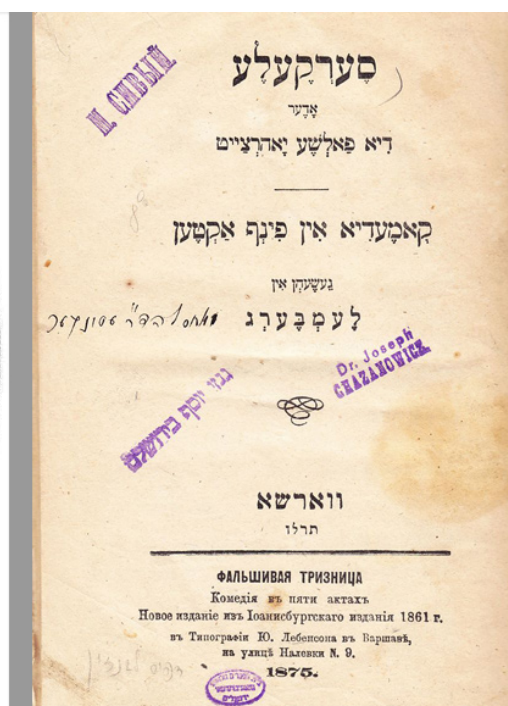
Література та джерела:

1. Берков П. Н. «Хроника русского театра» Ив. Носова // Уч. записки Лен. гос. педагогич. ин-та им. А. И. Герцена. 1948. Т. 67. С. 57-70.

2. Анчиполовский З. Я. Люди русского театра / З. Я. Анчиполовский; Художник А. В. Старилов. — Воронеж: Центр.-Чернозем. кн. изд-во, 1983. — 216 с. — 10 000 экз. (в пер.)
3. Одесский М. П. Театр власти и власть театра («Бояре на сцене» в книге Я. Рейтенфельса «О Московии») // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2001. № 4. С. 1-12.
4. Старикова Л. М. Театральная жизнь старинной Москвы. Эпоха. Быт. Нравы. М.: «Искусство», 1988. — 336 с., илл.
5. Кузичева А. П. Театральная критика российской провинции. Комментированная антология. 1880—1917. М.: Наука, 2006. — 592 с., илл.
6. Вл. И. Немирович-Данченко. Творческое наследие: В 4 т. / Сост., ред., коммент. И. Н. Соловьевой. М.: Московский Художественный театр. 2003.
7. Письма О. С. Бокшанской Вл. И. Немировичу-Данченко: В 2 т. / Сост., ред., коммент. И. Н. Соловьева. М.: Московский Художественный театр, 2005.

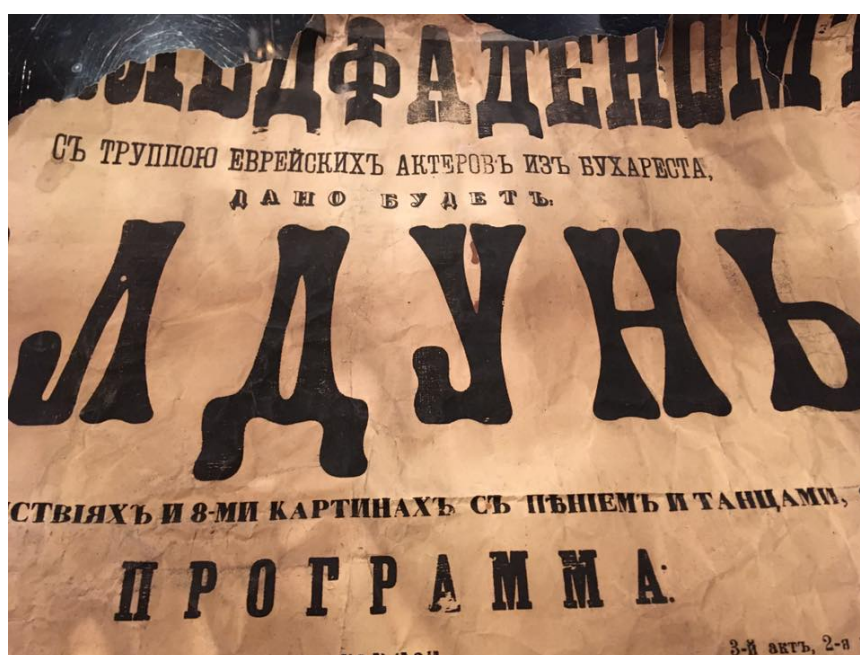
ДОДАТКИ

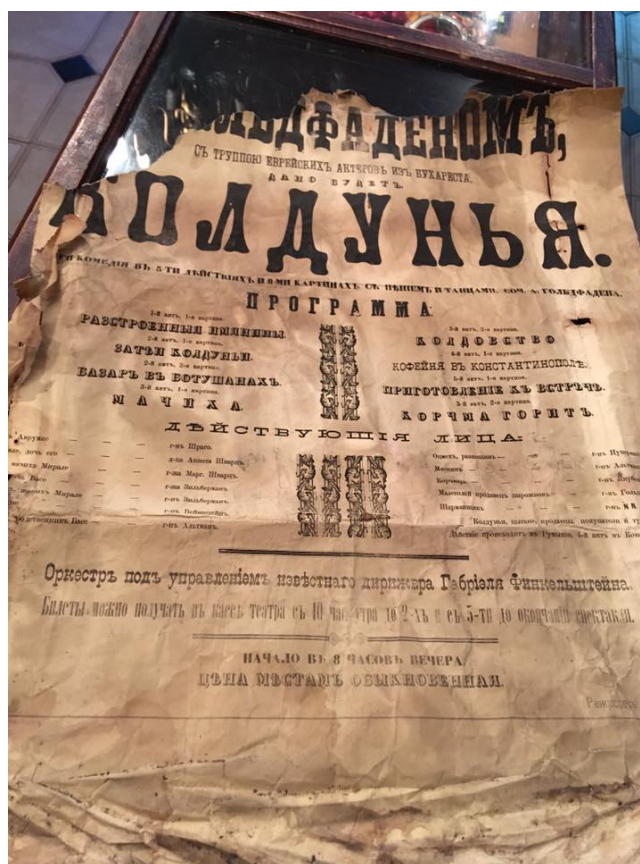
Додаток 1

Фрагмент з вистави театру «Ельдорадо»

М.М. Махова

РОКИ «ТЕАТРАЛЬНОЇ ЗАБОРОНИ» В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1883-1905)

Анотація. В статті йдеться про зародження, діяльність та заборону єврейського театру в кінці XIX-початку XX ст. на теренах Російської імперії.

Ключові слова: їдиш-театр, «театральна заборона», єврейська драматургія.

М.М. Махова

ГОДЫ «ТЕАТРАЛЬНОГО ЗАПРЕТА» В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1883-1905)

Аннотация. В статье говорится о зарождении, деятельность и запрет еврейского театра в конце XIX-начале XX в. на территории Российской империи.

Ключевые слова: идиш-театр, «театральная запрет», еврейская драматургия.

М.М. Makhova

***THE YEARS OF "THEATER PROHIBITION"
IN THE RUSSIAN EMPIRE (1883-1905)***

Abstract. *The article refers to the origin, activities and banning Jewish theater in the late nineteenth and early twentieth centuries in the territory of the Russian Empire.*

Keywords: *yiddish theater, "theatrical ban", Jewish drama.*

УДК 94(=411.16)

Пулько Ксенія Юрїївна

*(Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв)*

Науковий керівник: Ревенко Віра Валентинівна,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ШТЕТЛ – ПОБУТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ

Штетл (від польського - «містечко», їдиш «shtetl» - містечко), поселення напівміського типу в Східній Європі, з переважаючим або значним єврейським населенням. Під цим терміном мається на увазі також своєрідний характер побутового і духовного укладу східноєвропейського єврейства. Містечка могли бути досить значних розмірів - 20-25 тисяч чоловік і маленькими - по кілька тисяч (*штетеле*).

Штетли почали з'являтися в Східній Європі з декількох причин:

- Міграція єврейського населення з території Іспанії через закінчення Реконкісти, - там почались масові утиски єврейського населення, - та Німеччини;
- Заборона євреям проживати на території міст і, так само, заборона жити в селах, і займатися сільським господарством.

Таким чином для єврейського населення виникає кілька шляхів заробітку на життя, це, насамперед, - торгівля і ремесло, і, звичайно, практично монополія на створення та продаж алкогольних виробів, утримання шинків.

А місцем, в якому євреям дозволялося проживати, стало невелике містечко, яке уже не було селом, але ще не мало статусу міста. З'являючись в такому містечку євреї поселялися в одному кварталі, як можна ближче один до одного, - з метою безпеки. Так почали утворюватися квартали з єврейським населенням – гетто, а потім, після збільшення процентної кількості єврейського населення міст, так, що переважну кількість їх почали складали євреї, - штетли.

Відстань між цими містечками, як правило, дорівнювала одному денному переходу - для забезпечення торгівельних шляхів. І це має свої причини – одноденний перехід для тогочасного торговця був тією мірою, які він міг подолати, мандруючи волами від одного ярмаркуючого міста, до іншого. Одне місто ярмаркувало у понеділок, інше увівторок, третє в середу, і т.ін.

Леопольд фон Захер Мазох, який часто бував в штетлах на галицьких землях, пише: «Євреї в Галичині живуть великими замкненими громадками, заселяють цілі міста чи їх великі квартали, і тому, як у жодній іншій країні, зберегли тут повну своєрідність племені. Вже за польських королів вони отримали великі привілеї, завжди втішалися особливим захистом австрійського уряду та від часу прийняття австрійської Конституції 1861 року досягнули повної емансипації. Їхнє значення зростатиме настільки ж, наскільки вони самі звільнятимуться завдяки освіті» [4].

Кожен штетл мав власні органи місцевого самоуправління, котрі опікувалися питаннями освіти, лікування, релігійного життя, підтримки сиріт та вдів. Також, обов'язковими елементами стали синагога, базари з кошерною їжею, єврейський цвинтар, школа, при синагозі. Головним місцем, де вирувало життя містечка, була торгова площа. Іноді вона мала форму прямокутника, але дуже часто була продовженням головного тракту, що проходить через містечко. По периметру площа була щільно забудована єврейськими будинками з лавками і магазинами, а також іншими необхідними закладами, такими, як

заїжджий двір, корчма, різні майстерні. Такою ж була і забудова прилеглих вулиць [3].

Головна відмінна риса штетлу - виходить на червону лінію фасад. Будинок часто мав 2 входи з головної вулиці, один - в житлове приміщення, а другий - в невелику лавку або магазинчик. Іноді торгівля велася прямо через вікно, де прилавком служив віконниця, що закриває це вікно на ніч.

Один з головних атрибутів штетлу - це галерея, яка була відмінною рисою саме єврейських будинків, і підкреслювала відміну єврейської, «міської» забудови від оточуючої «сільської». В європейських містах епохи Відродження на торгових вулицях наскрізна галерея була важливим елементом, вона створювала враження такого своєрідного загального ринку. У будинках штетлів галереї були індивідуальна, і несла трохи іншу функцію - це було таке, швидше символічне відділення внутрішнього приватного простору будинку від громадського, адже будинок євреїв ніякої огорожі не мав. Галереї могли бути самими різними, як на другому поверсі будинку, так і просто на рівній землі. Проте, не дивлячись на таке «віддільне» призначення, суцільний фронт галерей сприяв зоровому об'єднанню вулиці і навколишньої її забудови,

Характер міської забудови штетлу визначався системою видачі земельних наділів, що існувала в 18 ст. в Польщі. Видані ділянки були вузькими і розташовувалися поперек головної вулиці, тому фасад будинку часто займав всю ширину такого наділу. Через це забудова вулиці була дуже щільною, провулки між будинками мали ширину не більше метра. На таку щільність забудови, крім економічного, великий вплив мав і релігійний фактор - вона полегшувала пристрій ерува (Ерув - символічне огорожу навколо якоїсь території компактного проживання релігійних євреїв). У деяких випадках хтось викупував сусідній будинок і об'єднував 2 будинки під одним дахом [3].

Кажучи ще про ерув - територія ерува повинна була бути відповідним чином відокремлена від навколишнього світу. Як огорожі могли виступати стіни будинку, паркан навколо ділянки і міська стіна, іноді - мотузка.

Обов'язково потрібно відмітити, що штетли не були розрізненими єврейськими общинами з своєрідною регіональною культурою, - ні, вони були об'єднані зусиллями торговців, котрі мандрували від одного міста до іншого, розносили новини, розвозили релігійні тексти. Завдяки високому рівню поширення освіти все населення штетлів було грамотним, обмінювалось листами, та, завдяки наявності мережі друкарень і зусиллям мандрівних торговців, мало змогу читати однакову літературу. Саме завдяки цим факторам культура штетлів у всіх регіонах Східної Європи була приблизно однаковою, і єврейське населення не асимілювалось з місцевим. Звичайно, велику роль у процесі консервації зіграли і зусилля держав, на території яких знаходились штетли, - їх, часто відверта антисемітська політика згурпувала євреїв навколо звичних і самотніх життєвих цінностей.

Система штетлів була об'єднана іще й власним органом управління - ВААДом чотирьох земель. ВААД був органом єврейського самоуправління, що охоплював Великопольщу, Малопольщу, Червону Русь, Волинь, і діяв з середини XIV до XVIII століття [1].

На початку свого існування це був посередник між єврейськими громадами, котрі звались кагалами, але з часом відбулася трансформація в своєрідні всеєврейські збори, котрі відбувалися в Любліні чи Ярославлі, за представництвом семидесяти кагалів. Перші зібрання єврейських лідерів, розпочалися як зібрання на великих річних ярмарках у Любліні, де вирішували в першу чергу питання організації торгівлі і співпраці міст. Першочерговими питаннями, що розбиралися на зборах, були питання організації торгівлі і співпраці штетлів [1].

ВААД і місцеві єврейські самоуправління диспонували своїм правом, здійснювали своє єврейське правосуддя у відповідності з єврейською традицією, здійснювали своє місцеве самоврядування, мали розбудовану мережу своїх релігійних, навчальних і навіть соціальних інституцій. А з часом добавилися і інституції політичні та культурні – але це вже у XIX ст.

Апофеозом розвитку цієї мережі єврейських штетлів став кінець XVIII ст. Та цей розквіт співпав з занепадом, а потім і розподілом Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) двома імперіями – Російською і Австрійською - і розпочався занепад мережі єврейських штетлів [1].

Література та джерела:

1. Возняк Т. С. Єврейський штетл як історичний феномен [Електронний ресурс] / Тарас Степанович Возняк – Режим доступу до ресурсу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Voznyak_Evrejskyj_shtetl-yak_istorychn_fenomen.htm.
2. Вишневецький О. Судьба еврейских местечек (Штетл от начала до заката) [Електронний ресурс] / Олександр Вишневецький // «Новости недели». – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://alvishnev8391.narod.ru/shtetl.html>.
3. Шнайдер Є. История еврейских местечек-штетлов / Євгеній Шнайдер. // U-JeW!. – 2018. – №10.
4. Штетли і штрудлі [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://gk-press.if.ua/x21067/>.

К.Ю. Пулько

ШТЕТЛ – ПОБУТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ

Анотація. В статті розкриття діяльність штетлів та єврейських органів самоуправління в країнах Європи Нового часу.

Ключові слова: євреї, штетл, органи самоуправління.

К.Ю. Пулько

ШТЕТЛ - БЫТ И ОРГАНИЗАЦИЯ

Аннотация. В статье раскрыта деятельность штетлов и еврейских органов самоуправления в странах Европы Нового времени.

Ключевые слова: евреи, штетл, органы самоуправления.

K.Y. Pulko

SHTETL - HOUSEHOLD AND ORGANIZATION

Abstract. *The article discloses the activities of Shtetles and Jewish self-government bodies in New-New Europe.*

Keywords: *Jews, Shtetl, bodies of self-government.*

УДК 329.4 (477.8)

Рудницька Наталія Василівна

(Житомирський державного університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна)

ЖИТТЯ ЄВРЕЇВ ЖИТОМИРЩИНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Життя єврейських громад Житомирщини в другій половині ХХ ст. істориками та краєзнавцями досліджувалось мало. Розсекречення та публікація матеріалів українських архівів, пошук документів, які не потрапили до них з різних причин, опитування свідків подій, будуть сприяти появі нових досліджень з історії євреїв, основою яких стануть раніше не відомі матеріали. Вивчення подій з відродження єврейських общин після Голокосту, який забрав життя більш як у 75,7 тис. євреїв - мешканців Житомирської області [8, с.16] та євреїв із західних областей, які з різних причин потрапили на ці землі, дослідження проблеми переселення євреїв разом з поляками Житомирщини до Польщі в 1945-1946 рр. викликала необхідність введення в науковий обіг нових документів, які були знайдені в Державному архіві Житомирської області та їх аналізі.

Після звільнення від окупації німецькими військами території Житомирщини населення області стало облаштовувати мирне життя, відбудовувати оселі, приміщення установ, навчальних закладів. Стали повертатися з евакуації мешканці міст, містечок, сіл, серед яких були і євреї, що

вижили у важкі часи. Після міжвоєнного радянського періоду з його атеїстичною пропагандою та Голокостом в роки Другої світової війни віруючих юдеїв на території Житомирської області залишилося мало, але вони намагалися відновити релігійні общини. Найактивніше юдеї діяли в Житомирі, Бердичеві, Новоград - Волинському, Коростені. У цих містах общини діють і сьогодні.

Так, в Бердичеві, де в роки гітлерівської окупації було знищено більше 29500 євреїв, у 1945 р. мешкало більше 1000 віруючих євреїв і ближче ніж за 40 км синагоги не було. Віруючі євреї Бердичева звернулись із заявою до Виконкому Житомирської обласної ради з проханням про передачу в користування однієї з трьох вцілілих синагог під молитовний будинок. 6 лютого 1946 р. Житомирський облвиконком (постанова № 154) затвердив рішення Бердичівської міськради про передачу будинку по вул. Свердлова, 4 релігійній общині, ремонт якого євреї розпочали ще після звільнення міста від німецьких окупантів. 22 червня 1947 р. Бердичівська єврейська община обрала духовним рабином Абрама Горобанського (1907 р.н.), батьки та члени родини якого загинули під час Голокосту. Він закінчив 10 класів школи, Ленінградський робітфак, 2-річні курси бухгалтерів. У 1951 р. духовним рабином став Арон Вольфсон, а у 1954 р. - Ісак Сойфер. Більше 20 років на релігійні свята для проведення богослужінь запрошували кантора із Черняхова Янкеля Кесельмана (1893 р.н.). В общині для проведення служб було 2 нові Тори та 5 старих.

На святкові молитви в 50-80-ті роки ХХ ст. у Бердичеві приходили 100-450 євреїв, але молоді і дітей практично не було, адже місцева влада та радянська школа пильно за цим стежили. Місцеві розбишаки іноді вчиняли хуліганські витівки щодо приміщення синагоги та членів єврейської общини (в ніч на 21-22 лютого 1972 р. синагогу обікрали, в 1975 р. вибили вікна, обмалювали двері смолою, підкинули листівки з антисемітськими висловами.) В Бердичеві було 5 місць масових поховань жертв Голокосту і тільки з 1971 р. євреям було дозволено організовувати поминання згідно релігійного обряду в 4 місцях, а на територію військового містечка до могил не пускали. Змінилося життя Бердичівської єврейської общини з 90 – х років ХХ ст.

Юдейська релігійна община Новоград-Волинського, де в роки окупації було знищено більше 4850 євреїв, налічувала близько 400 віруючих і її зареєстрували в 1946 р., але без власного приміщення для молитов. Керівником общини став Шмоль-Бер Бройнштейн (1874 р.н.), рабином та різником – О. Гутник (1888 р.н.). У 1945-1946 рр. община на свої кошти облаштувала 4 пам'ятника на могилах жертв Голокосту, де було зроблено надписи російською та єврейською мовами. В місті стали збирати кошти для благодійної допомоги, організували забій птиці та продаж кошерного м'яса. На Песах випікали мацу, організовували духовні концерти, відкрили нелегальний хедер. Щоб привабити єврейську молодь, яка не знала івриту, молитви написали російськими буквами для зручності.

В жовтні 1944 р. 24 віруючих юдеїв (всього віруючих близько 400 чол.) Коростеня, де загинуло в роки гітлерівської окупації 7000 євреїв, звернулися з проханням до міськради з проханням дозволити зробити ремонт в молитовному будинку під назвою Чорнобильська синагога. 23 жовтня 1945 р. виконкомом Житомирської обласної ради депутатів трудящих було прийнято постанову «Про реєстрацію релігійної общини Коростеня і передачі їй будинку під молитовні зібрання», причому в безстрокову та безкоштовну оренду. 13 березня 1946 р. рабином було призначено Аврума Паніча, а з 1951 р. – Йосифа Фрідмана. 19 листопада 1949 р. головою Олевської селищної ради депутатів трудящих В. Демидовим Коростенській юдейській общині передано 4 Тори, предмети для богослужіння, релігійні книги. В 1955 р. Тор стало вже 12, підсвічників – 22. Приміщення синагоги знаходилося в центрі міста і місцева влада вирішує цей будинок передати відділу освіти, адже приміщень для шкіл не вистачало. Поспіль розпочалися переслідування членів релігійної общини, судові засідання, перешкоджання в придбанні іншого приміщення для богослужінь. Але кількість прихожан збільшилася до 800. Євреї Коростеня намагалися знайти порозуміння з місцевою владою, гроші від продажу маці та інших надходжень передавали у Фонд миру. Іноді негаразди, конфлікти відбувалися в общині і її члени писали скарги та анонімні листи до органів влади, що полегшувало контроль за

єврейською громадою міста. До 1959 р. посилки з мацою отримували з Ізраїлю легально, поспіль – нелегально. В січні 1959 р. в Коростень приїздили співробітники Ізраїльського посольства у Москві Еліав та Горєв. Вони розмовляли з віруючими, привезли подарунки та літературу, яка була видана в Ізраїлі, на що влада відреагувала негативно. 21 листопада 1962 р. релігійну общину Коростеня зняли з реєстрації, але, враховуючи значну кількість віруючих та їх скарги до Ради Міністрів у Москві, 1 квітня її відновили. Юдеї створили комітет «Хліб бідним». Коли помирала людина, збирали гроші і роздавали бідним. На свято Хануки виготовляли свічки і розносили по квартирах. Траплялися випадки, коли таємно поминальні обряди замовляли члени компартії. В 60-70 рр. XX ст. віруючі іноді збиралися групами і молилися в квартирах. З 1964 р. синагога була в орендованому приміщенні, а в 1988 р. будинок дозволили викупити.

В Житомирі, де в роки Голокосту загинуло більше 9600 євреїв, юдейська община офіційно відновилася в 1945 р. і функціонувала синагога. В 1962 р. синагогу закрили і приміщення передали Житомирському обласному відділу освіти, хоча в 1959 р. у Житомирі було офіційно зареєстровано 10700 юдеїв [9]. На молитви євреї стали збиратися таємно в приватних будинках. Наприкінці 80-х років XX ст. з активізацією суспільних процесів в країні змінюється життя євреїв Житомирщини. В 1989 р. у Житомирі, було засноване Єврейське культурно-просвітницьке товариство, а з 1990 р. функціонували вечірня та недільна єврейські школи. Єврейській общині повернули приміщення синагоги.

Тоталітарна сталінська ідеологія продовжувала діяти в 40-х роках XX ст. Партійна лінія в питаннях ідеології та культури в цей період дістала назву «ждановщина». Вона позначилась боротьбою проти „безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом”. На практиці вона швидко перетворилась на російський шовінізм і викликала черговий погром культури неросійських народів. Зазнала переслідування і єврейська національна культура.

В Україні антисемітська кампанія під виглядом боротьби проти «безродних космополітів» почалася в середині жовтня 1948 р. Газета «Радянська Україна» надрукувала 18 жовтня статтю А. Пащенка «За высокую идейность, художественную зрелость изобразительного искусства», в якій твори деяких художників були названі ідейно-ганебними та формалістичними. В березні 1949 р. з відома і вказівки М. Хрущова відбувся пленум правління української письменницької організації з питання: «До кінця розгромим космополітів-антипатріотів». Почалися репресії проти єврейських літераторів України і, зокрема, тих, хто народилися на Житомирщині. Ханан Вайнерман, про якого сказав П. Тичина: «Чудовий поет, а доля трагічна...», народився у 1902 р. в Лугинах. Він закінчив єврейський відділ Одеського інституту народної освіти, працював в газеті «Одесский рабочий», був кореспондентом єврейських газет «Дер штерн» та «Ейнікайт», писав єврейською, українською мовами. За звинуваченням у «шпигунстві та підриві економічної могутності країни» був засуджений на 15 років і звільнений у 1956 р. Помер у 1979 р. [2].

Під репресії потрапили євреї - видатні представники науки та культури Житомирщини. Ісаак Кіпніс – єврейський письменник і перекладач народився в Словечно у 1894 р., навчався в єврейській початковій школі, а з 1921 р. освіту отримував в Київському єврейському технікумі. Писав вірші на їдиш і перекладав твори І. Франка, О. Вишні, Т. Шевченка, М. Коцюбинського та інших. В 1949 р. був заарештований за звинуваченням у націоналізмі та засуджений на 10 років. У 1956 р. І. Кіпніса звільнили та реабілітували. Помер у 1974 р., залишивши для українців понад 50 видань творів [7].

В січні 1949 р. було заарештовано письменника та драматурга Абрама Кагана, який народився в Бердичеві у 1900 р., закінчив Бердичівське комерційне училище, працював вчителем в Бердичеві та Харкові. Його засудили на 15 років за націоналістичну діяльність. А. Каган був одним із засновників радянського єврейського історичного роману, працював кореспондентом газети «Ейнікайт». Переклав на їдиш окремі оповідання В. Короленка, П. Панча. Реабілітований в 1956 р., помер в 1965 р. [6].

До 1952 р. на волі майже не залишилося діячів єврейської культури. Одним з найважливіших проєктів можна вважати створення «Чорної книги», в якій планувалося задокументувати антисемітські злочини нацистів. Ініціатори створення «Чорної книги» хотіли, щоб про трагедію радянських євреїв дізнався весь світ. І. Еренбург створив літературну комісію, до якої увійшов В. Гроссман. У журналі «Знамя» було надруковано статтю В. Гроссмана «Треблинский Ад» (1944 р.), яка була видана у вигляді брошури та представлена на Нюрнберзькому процесі в якості звинувачувального документу. Але публікація «Чорної книги» відкладалася, що бентежило В. Гроссмана та його соратників. Драматично склалася доля єврейського письменника Василя Гроссмана, який народився в Бердичеві у 1905 р. Він був автором роману «За праве діло» (1952 р.), «Життя і доля» (опублікований за кордоном в 1980 р., в СРСР – 1988 р.), повість про Голодомор 1932-1933 рр. «Все тече» (опублікована за кордоном в 1970 р., в СРСР – 1989 р.), нарису «Україна без євреїв». В. Гроссман помер в 1964 р. [3].

У травні 1952 р. заарештували поетессу Риву Балясну і засудили на 10 років. Р. Балясна народилася в с. Заболоть Радомішльського району, закінчила Київський педагогічний інститут, аспірантуру при інституті єврейської культури АН УРСР, була членом єврейської секції Співки письменників України. У 1945-1952 рр. вона редагувала підручники у видавництві «Радянська школа». Померла Р. Балясна в 1980 р. [1].

Серед знищених літераторів, народжених на Житомирщині, був відомий єврейський поет Давид Гофштейн – автор поезій та перекладів на їдиш Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Рильського, класиків світової літератури. Його вірші перекладали на українську мову. Народився Д. Гофштейн у 1889 р. в Коростишеві, а розстріляли його в 1952 р. за звинуваченням у справі єврейського антифашистського комітету. Репресіям підлягали і євреї-лікарі. До 1950 р. були закриті всі єврейські школи, театри та інші національні заклади.

Після реабілітації жертв антисемітської кампанії, єврейська культура в 50-х рр. XX ст. знаходилася в знекровленому стані. Єврейська мова – їдиш зникла з літератури і стала зникати з вжитку серед єврейського населення, що задовольняло ідеологічні засади комуністичної влади. При використанні їдиш в спілкуванні євреїв, серед населення зростав побутовий антисемітизм, який культивувався в засобах масової інформації. Графа в паспортах, де вказувалася національність - «єврей», була знаком до обмеження вступу до вузів, до деяких посад. Виходом для євреїв була зміна паспортів зі зміною національності, іноді прізвища, імені, що прискорювало асиміляційні процеси.

Євреї України та, зокрема Житомирщини, читали літературу не тільки надруковану в республіках СРСР, але й зарубіжні видання, які привозили туристи та машинописні твори (самвидав). Активісти самвидаву випускали журнал «Культура», який поширювали серед євреїв області. Більшість євреїв Житомирщини стали законослухняними громадянами радянської України, підтримували радянську владу, вели радянський спосіб життя, зробили вагомий внесок в економічне і культурне життя Житомирської області.

Серед літераторів єврейського походження були талановиті уродженці Житомирщини, які знайшли своє місце в радянському суспільстві і дожили до народження нової суверенної держави – України. Серед них – Наум Тихий, який пішов на фронт, а після демобілізації став членом Спілки письменників України. Н. Тихий є автором 30 поетичних збірок, роману «В дорогу виходь на світання», вірша «Молитва за Україну», перекладів українською мовою творів Д. Гофштейна, Переца Маркіша, Р. Балясної. Й. Котляр (1908-1962 рр.) – єврейський радянський поет родом з Бердичева. Він був автором віршів для дітей та дорослих. Найчастіше писав на їдиш.

Євреїв практично не допускали до багатьох престижних видів діяльності. Це – партійна та дипломатична діяльність, урядові установи та військово-промисловий комплекс. Але в науці, культурі, мистецтві євреї мали великі досягнення. Немало відомих талановитих особистостей єврейського походження народжено було на теренах Житомирщини. Український археолог,

академік АН України, професор Іон Винокур народився у 1930 р. в Ружині. Після Другої світової війни закінчив Житомирську ЗОШ №25, згодом Чернівецький університет. В 1954-1956 рр. працював на розкопках поселень черняхівської культури на Житомирщині. У 1962 р. І. Винокур захистив кандидатську дисертацію на тему «Старожитності Східної Волині першої половини 1 тис. н. е.» та в 1978 р. докторську дисертацію на тему «Історія та культура черняхівських племен лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя (перша половина 1 тис. н. е.). Видатний вчений, педагог. Викладав археологію у Житомирському державному університеті імені Івана Франка.

Відомим на Житомирщині був доктор історичних наук, професор Борис Кругляк (1934-1996 рр.). Він був членом Нью-Йоркської Академії наук. З 1951 р. навчався на історико-філологічному факультеті Житомирського державного педагогічного інституту імені І. Франка, потім працював вчителем історії в Ружинському районі, Житомирі. У 1977 р. захистив кандидатську дисертацію, а у 1992 р. – докторську. З 1992 р. викладав у вузах Житомира.

Марк Дербаремдікер народився в Бердичеві у 1920 р. в родині нащадка хасидського авторитета, цадика Леві Іцхака Бердичівського, в будинку, де наприкінці ХІХ ст. мешкав один із засновників єврейської літератури на їдиш Менделе Мойхер Сфорім. Початкову освіту отримав в хедері, добре знав їдиш. У 1941 р. закінчив хіміко-технологічний факультет Київського технологічного інституту легкої промисловості. Захистив кандидатську дисертацію. М. Дербаремдікер мав 80 авторських свідоцтв на винаходи, 140 наукових публікацій. Протягом життя збирав єврейський фольклор, перекладав з їдиш історичні джерела, літературні твори, досліджував історію рідного Бердичева.

В другій половині ХХ ст. чисельність євреїв на Житомирщині зменшилася. Перед Другою світовою війною в Житомирській області мешкало 125 тис. євреїв, що складало 7,4% від загальної кількості населення [10]. Нацистський геноцид не тільки знищив велику частину єврейського населення, але й змінив його вікову структуру. Загинуло багато дітей, жінок і чоловіків працездатного та здатного до дітонародження віку.

Після війни частина евакуйованих та демобілізованих євреїв повернулася в Житомирську область. Тисячі залишилися за її межами. Євреї, які мали довоєнне громадянство Польщі, Румунії, Чехії репатріювалися в ці країни. 9 вересня 1944 р. в Любліні між Урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) було укладено Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. В Польщу повинні були евакуюватись поляки та євреї, які мали польське громадянство до 17 вересня 1939 р. і мали бажання переселитися. В Угоді було прописано, що переселення мало бути добровільним. В жовтні 1944 р. було створено апарат Головного Уповноваженого Уряду УРСР в Польщі (Любліні) і апарати районних представників, але формування апарату Головного уповноваженого Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ) – тимчасового органу виконавчої влади на польській території, звільненій від гітлерівців Радянською армією, який було створено 20 липня 1944 р. в Москві, затримувалося, адже частина території Польщі все ще була окупована. По всій території України, а особливо в західних областях, активно йшли перевірки органами НКВС і НКДБ лояльності до радянської влади. Найбільшу небезпеку радянська влада вбачала у мешканців територій, які були приєднані до СРСР у 1939 р. Житомирщина до переліку проблемних областей не потрапила, хоча була прикордонною. За Ризькою угодою 1921 р., коли західні повіти Волинської губернії увійшли до складу II Речі Посполитої, лінія розмежування стала частиною кордону та західною межею Житомирської області (створена в 1937 р.) За переписом 1939 р. в Житомирській області проживало 1690489 мешканців, з них 77,8% українців, 7,4% євреїв, 6,2% поляків, 5,1% росіян [10]. 14 грудня 1945 р. у Варшаві уповноважені урядів УРСР та Польщі підписали черговий Додатковий протокол до Угоди від 9 вересня 1944 р., за яким термін реєстрації громадян було продовжено до 15 січня 1946 р., а кінцева дата переселення осіб встановлена до 15 червня 1946 р. Але і у липні переселенські акції продовжувалися. 22 липня 1946 р. ешелон з 629 переселенцями із Житомирщини було передано польській стороні [4, арк. 213].

Якщо переселення із Західної України носило в більшості випадків примусовий характер, то на Житомирщині цей процес відбувався складно, але менш драматично. З поступовим звільненням території Польщі від німецької окупації, окремі особи, сім'ї, в більшості ті, хто мав польське громадянство до 17 вересня 1939 р., починають з різних причин переїздити до західних областей України, Польщі. Страх перед перевітками силових структур щодо лояльності до радянської влади, репресії, іноді не толерантні відносини на побутовому рівні, спонукали євреїв та поляків шукати шляхи переселення.

29 листопада 1945 р. вийшла Постанова Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП(б)У « Про заходи з виконання постанови Раднаркому СРСР про порядок переселення в Польщу колишніх польських громадян польської і єврейської національностей та виходу їх із радянського громадянства». Для спеціальних комісій встановлювалися єдині форми звітності. Спеціальна комісія з евакуації євреїв та поляків на територію Польщі з Житомирщини за Постановою виконкому Житомирської обласної ради депутатів трудящих і обкому КП(б)У була створена 8 грудня 1945 р. [5, арк.3, 6, 19]. На розгляд спеціальної комісії, перше засідання якої відбулося 10 грудня 1945 р., було подано 120 заяв від громадян з проханням дозволити виїхати до Польщі. На засіданні було розглянуто 70 заяв. 52 сім'ям, які заявили про вихід із громадянства СРСР, дозволили виїхати, 6 – відмовили, як тим, що не попадали під дію Указу від 14 липня 1944 р. 12 заяв передали до облуправління НКВС для перевірки документів, які викликали підозру в підробці [5, арк. 3, 29-31].

Громадяни, які бажали переселитися, активно стали подавати документи. Станом на 1 січня 1946 р. в комісії знаходилося 185 заяв на 304 особи. Ці документи обіцяли розглянути 5-6 січня 1946 р. [5, арк.17]. Але вже 4 січня заяв нараховувалося від 277 сімей на 967 осіб, дорослих – 628, дітей до 14 років - 339. Документи подали 924 поляків, 39 євреїв, 3 українця і 1 росіянин. Інформація про початок роботи спеціальної комісії поширилася територією Житомирщини і в результаті заяви від громадян стали поступати з території всієї області. Член спеціальної комісії, заступник начальника УМ УМВС

Житомирської області полковник Вакуленко проводив перевірку документів і осіб, що бажали виїхати та давав вказівку кому відмовити. Всього за час роботи спеціальної комісії було складено 13 протоколів. Так в протоколі №1 відмову у дозволі на виїзд з 64 чол. отримали 11, в протоколі №2 з 90 чол. - 24, в протоколі №13 відмову у виїзді з 174 осіб, отримали 59 [4, арк. 70, 29-300].

15 лютого 1946 р. зі станції Житомира було відправлено ешелон з 56 вагонів, а з Коростеня 21 вагон, в якому до Польщі виїхали 275 сімей з 1022 осіб, дорослих – 717, дітей – 305. З Бердичівського району виїхало 25, з них 5-євреї. В товарних вагонах знаходилось майно переселенців: великої рогатої худоби – 154 голів, свиней – 28, кіз і овець – 8. Вивіз зерна і овочів обмежували вагою до 1т. [5, арк. 211]. Більшість переселенців були бідними, не мали майна, одягу для переїзду. Щоб створити ілюзію забезпеченого життя в Радянській Україні, іноді з резерву одягу та взуття, який знаходився на складі НКО в Києві, привозили та видавали одяг [5, арк. 218].

Пік переселень з Житомирщини до Польщі припав на весну 1946 р. 11 березня окремим рішенням комісія дозволила 23 військовим польської та єврейської національності, які мали польське громадянство до 17 вересня 1939 р., виїхати до Польщі. Польські уповноважені ретельно стежили за виконанням зобов'язань згідно домовленостей. Після відмови у переселенні 13 євреям Житомирською обласною спеціальною комісією, польська делегація звернулась щодо перегляду справ і в разі підтвердження негативного рішення наполягала на поясненні в кожному окремому випадку. Станом на 1 квітня було зареєстровано заяв від 528 сімей з 1942 осіб, дорослих - 1284, дітей – 658. Але спеціальна комісія дозволила виїхати 368 сім'ям з 1428 осіб, дорослих – 948, дітей – 480. За національною приналежністю група переселенців складалася з 870 поляків, 67 євреїв, 6 українців, 5 росіян [5, арк. 6, 210, 218, 258, 273]. Переселенці їхали до станції Ковель, де їх пересаджували у вагони польської колії. На залізниці часто використовували вагони не придатні для транспортування людей [4, арк. 218]. Наприкінці липня 1946 р. Відділ віз і реєстрацій УМ МВС УРСР підвів підсумки організованого переселення

громадян польської та єврейської національностей у період з грудня 1945 р. до липня 1946 р. За його даними у Житомирській області було подано 3794 заяв від 1026 сімей з 5766 осіб, дорослих – 3794, дітей до 14 років – 1972. Відправлено до Польщі 533 сімей з 2388 осіб, дорослих – 1595, дітей – 793. Національність в документах не вказана. Наявні тільки кількісні показники.

Після офіційного завершення переселення залишились окремі невеликі групи євреїв та поляків, які не встигли виїхати до встановленого строку з різних причин (хвороби, пошук родичів). Вони переселялися самостійно. В Житомирі була заарештована силовими структурами група поляків з 7 осіб на чолі з А. Драгомирецьким і П. Журавським. Їх звинуватили в антирадянській діяльності, організації агітації щодо переселення до Польщі і забезпечення бажаних виїхати фальшивими документами. Агентурна справа отримала назву «Нелегали». Засуджені з лютого 1946 р. відвідували головну пошту в Житомирі, де писали заяви мешканцям, які бажали виїхати до Польщі, продавали фіктивні документи. Таких випадків на Житомирщині було немало. Траплялися випадки торгівлі підробленими документами працівниками міліції. В липні 1946 р. організована репатріація польського та єврейського населення закінчилася, але переміщення окремих родин продовжувалося. Таких випадків було немало. Поляки і євреї виїжджали, іноді повертались. Подібні переміщення були до 1952 р. Офіційне повідомлення урядів УРСР та РП про закінчення переселення з'явилося 7 травня 1947 р.

Поляки та євреї, які переселилися з України, стали активними громадянами в розбудові нової польської держави. Обмін населенням між УРСР та РП відповідно до національної приналежності був новою практикою для керівництва СРСР, яке бажало розв'язати ряд проблем. Це і знищення осередків національних рухів, відновлення радянсько-більшовицької моделі управління, створення умов для виховання законослухняного, лояльного до СРСР населення. В публікаціях дослідників, урядових документах, розпорядженнях спеціальної комісії з переселення євреїв та поляків можна зустріти терміни «депортація», «евакуація», «переселення», «репатріація»,

«трансфер». Якщо проаналізувати методи реалізації переселенської акції щодо польського і єврейського населення в області, добровільну подачу документів, дозволи на перевезення майна, то саме «репатріація» - повернення на батьківщину з поновленням громадянських прав, «переселення» і «трансфер» відповідають історичним подіям 1945-1946 рр. на Житомирщині під час організованого переміщення поляків та євреїв до Польщі.

Після арабо-ізраїльської війни 1967 р. з території Житомирщини активізувалася еміграція євреїв в США та Ізраїль. Дозвіл на виїзд був обмежений вимогами, часто абсурдними. Євреїв називали зрадниками, цькували в пресі, на виробництвах та в установах. Виїхали значна кількість інтелігенції та талановитих науковців. Емігрували в більшості євреї працездатного віку з дітьми. В країни Європи стали виїждати після Чорнобильської катастрофи. В Німеччину – після оголошення пільг і компенсацій жертвам Голокосту і їх родинам. На Житомирщині чисельність євреїв зменшилася суттєво.

Життя євреїв Житомирщини після Другої світової війни було складним. Політику радянської влади щодо них можна охарактеризувати як антисемітську. Було обмежено вступ євреїв до вищих навчальних закладів, підсилювалися асиміляційні процеси, згорнулася єврейська національна культура, закрилися єврейські школи, театри, національні заклади, обмежувалося використання мови їдиш не тільки в літературі, а і повсякденному житті, переслідувалися віруючі юдеї, були здійснені репресії щодо інтелігенції. Проблеми налаштування мирного життя після Другої світової війни, після Голокосту викликали бажання емігрувати до Польщі та інших країн.

Література та джерела:

1. Балясна Рива / Офіційний сайт Житомирської обласної бібліотеки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://childlibr.org.ua/zhitomirshhina-krayeznavcha/literaturna-zhitomirshhina/balyasna-riva-naumivna.html>

2. Вайнерман Ханан / Енциклопедія сучасної України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=32868
3. Гроссман Василь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://berdychiv.in.ua/гроссман-василь-семенович/>
4. Держархів Житомирської області. Ф.п. 1150, оп.1, спр.587.
5. Держархів Житомирської області. Ф.п.1150., оп.1, спр.585.
6. Каган Абрам / Бібліотека української літератури // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=207>
7. Кіпніс Ісаак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.livelib.ru/author/340059-isaak-kipnis>
8. Книга Скорботи України. Житомирська область. Т.1/Редакційно-видавниче державне підприємство «Льонок», 2002.- 880 с.
9. Перепис 1959 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>
10. Перепис 1939 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>

Н.В. Рудницька

ЖИТТЯ ЄВРЕЇВ ЖИТОМИРЩИНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** У статті висвітлюється життя євреїв Житомищини після Другої світової війни. Акцентується увага на відродження релігійних общин в Житомирі, Коростені, Бердичеві, Новоград – Волинському та проблемах їх функціонування, репресіях проти інтелігенції, єврейської культури та мови – їдиш. В статті висвітлено шляхи переселення євреїв Житомищини до Польщі в 1945-1946 рр. та причини еміграції в 70-х роках ХХ ст. Наголошено, що життя євреїв Житомищини після Другої світової війни було складним. Політику радянської влади щодо громадян єврейської національності можна охарактеризувати як антисемітську. Було обмежено вступ євреїв до вищих навчальних закладів, підсилювалися асиміляційні процеси, закрилися єврейські*

школи, театри, національні заклади, обмежувалося використання мови їдиш не тільки в літературі, а й у повсякденному житті, переслідувалися віруючі юдеї.

Ключові слова: єврейські релігійні общини, Голокост, тоталітарна ідеологія, синагога, молитовні будинки, віруючі юдеї, їдиш, репресії, еміграція, репатріація, асиміляція.

Н.В. Рудницкая

ЖИЗНЬ ЕВРЕЕВ ЖИТОМИРЩИНЫ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В статье освещается жизнь евреев Житомирщины после Второй мировой войны. Акцентируется внимание на возрождение религиозных общин в Житомире, Коростене, Бердичеве, Новоград - Волынском и проблемах их функционирования, репрессиях против интеллигенции, еврейской культуры и языка - идиш. В статье освещены пути переселения евреев Житомирщины в Польшу в 1945-1946 гг. И причины эмиграции в 70-х годах XX в. Отмечено, что жизнь евреев Житомирщины после Второй мировой войны было сложным. Политику советской власти в отношении граждан еврейской национальности можно охарактеризовать как антисемитскую.

Ключевые слова: еврейские религиозные общины, Холокост, тоталитарная идеология, синагога, молитвенные дома, верующие иудеи, идиш, репрессии, эмиграция, репатриация, ассимиляция.

N.V. Rudnytska

LIFE OF JEWS OF ZHYTOMYR REGION AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract. The article covers the life of Jews of Zhytomyr region after the Second World War. The focus is on the revival of religious communities in Zhytomyr, Korosten, Berdichev, Novograd - Volynsky and the problems of their functioning, repressions against the intelligentsia, Jewish culture and language - Yiddish. The article covers ways of resettlement of Jews from Zhytomyr region to Poland in 1945-1946 and the reasons for emigration in the 70s of the XX century. The author finds

that resettlement from Western Ukraine was in most cases coercive, but in Zhytomyr, this process was difficult, but less dramatic. With the gradual liberation of the territory of Poland from the German occupation, individuals and families, most of those who had Polish citizenship by September 17, 1939, began, for various reasons, to move to the western regions of Ukraine, Poland. It was emphasized that life of Jews of Zhytomyr region after the Second World War was difficult. The policy of Soviet power towards citizens of Jewish nationality can be characterized as anti-Semitic. Jewish entry into higher education was limited, assimilation processes intensified, Jewish schools, theaters, national institutions closed, the use of the Yiddish language was restricted not only in literature, but also in daily life, persecuted by Jewish believers. When Jews used Yiddish in communicating, domestic anti-Semitism grew among the population because it was cultivated in the media. The article states that Jews practically did not allow many prestigious activities, such as party and diplomatic activities, government agencies and military-industrial complex. But in science, culture, art, the Jews had great achievements. Many well-known talented personalities of Jewish origin were born on the territory of Zhytomyr region.

Keywords: *Jewish religious communities, Holocaust, totalitarian ideology, synagogue, prayer houses, Jewish believers, Yiddish, repressions, emigration, repatriation, assimilation.*

УДК 94(=411.16)

Чернявська Вікторія Вікторівна

*(Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв)*

Науковий керівник: Ласінська Маріанна Юріївна,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ЄВРЕЇ У ЧЕХІЇ: СТАНОВИЩЕ, ВІДНОСИНИ, ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Історія євреїв в Празі тісно пов'язана як з історією самого міста, так і з історією всього середньовічного єврейства. Євреї живуть в Чехії з X століття. Весь цей час їх культура, традиції і життя були відокремлені від решти жителів Чехії та Моравії: євреї жили в гетто, а чеські королі давали їм обмежені права і обкладали особливими податками їх діяльність. Незважаючи на дискримінацію, в Чехії утворилася одна з найбільших єврейських гетто в Європі після Італії та Німеччини.

Ще в Старому Завіті ми можемо знайти причину розселення євреїв по всьому світу. У XVII столітті до нашої ери, шукаючи порятунку від посухи, євреї тікають до Єгипту, звідки їх виводить Мойсей. По суті, з цього часу починається поневірвання по світу цілого народу. Далі євреї потрапляють в

вавилонський полон і до римлян, які в підсумку руйнують їх Єрусалимський Храм. У пошуках спокійного місця для життя євреї починають розселятися по цілій Європі і на Близькому Сході. Через те, що їх віра не приймається місцевими жителями як рівноправна з християнством, євреїв селять в гетто, де вони змушені жити ізольовано. Найбільші поселення євреїв в Європі розмістились в Італії: в Римі і Венеції, в німецькому місті Франкфурт на Майні та в чеській Празі:

«Ми керуємося письмовими документами, які збереглися з початку X століття. Ці документи нам розповідають, що євреї були в основному купцями. Збереглося три відомих поселення в Празі - під Празьким Градом, під Вишеградом, а третє - на території сучасного єврейського міста. З розвитком єврейських поселень і емансипації, євреї почали розселятися на околицях », - розповідає Лео Павлат, директор Єврейського музею в Празі.

Вперше про чеських євреїв згадав король Пржемисл Отакар II, який видав спеціальний Єврейський статут – «Statuta Judaeorum». На підставі цього закону, євреї були підданими виключно короля. Закон обіцяв євреям свободу релігійного життя і дозволяв займатися фінансовими операціями. Натомість король вимагав від єврейської громади оплату податків і надання кредитів чеській короні. У Єврейському статуті напад на єврея розцінювалося як напад на самого монарха і його інтересів. Вбивши єврея, злочинець, повинен був сплатити в королівську скарбницю штраф, а також відшкодувати збитки постраждалим.

«Євреям надавалося право проводити грошові операції: позичання під відсотки або під заставу, боргові зобов'язання і т.д. Це відбувалося тому, що євреї платили спеціальні податки і не могли займатися діяльністю, яку виконували християнські піддані короля. Займатися грошовими справами євреям дозволили тому, що з точки зору християнської віри, яка було домінантною релігією в ті часи, будь-яка комерція вважалася поганою і грішною. А євреї вважалися грішниками за своєю суттю, їх віра вважалася бісовою, а послідовників іудаїзму називали заблукавши ми або людьми, які

збилися зі свого шляху. Тому цю грішну діяльність повинні були виконувати євреї. Незважаючи на це, в ті часи фінансова комерція користувалася величезним попитом», – додає Лео Павлат, директор Єврейського музею в Празі.

Здавалося, що в чеському королівстві положення євреїв було забезпечено законодавчо, однак кожен король повинен був підтвердити свої наміри, щодо *Statuta Judaeorum* після сходження на престол. Карл IV, наприклад, був налаштований проти єврейського народу – в період його правління у Чехії нападати на євреїв було заборонено, а ось в німецьких областях королівства на масові вбивства Карл IV закривав очі. Однак головним ворогом євреїв була в ті часи католицька церква: у 1349 році празький архієпископ Арношт з Пардубіц видає Арноштський статут. У ньому євреїв називають вбивцями Христа, а жителів Чехії в статуті попереджають про можливе зіткнення між християнами і євреями.

Виходить, що євреї були людьми, які за середньовічними мірками, перебували в гіршому становищі, ніж всі інші жителі Чехії. В ті часи світська і церковна влади були поєднані, тому рішення що носили негативний характер, які стосуються євреїв, сприймали і звичайні люди. Євреї не мали право володіти землею, не мали права бути ремісниками за межами свого гетто, деяким не дозволяли працювати навіть в своєму гетто, вони повинні були платити окремі податки, розроблені спеціально для них. Таким чином, можливості утримувати себе були дуже обмежені.

Безрадісне існування чеських євреїв в XIV столітті змінилося лише два століття по тому, під час правління короля Рудольфа II. На той час центром єврейського життя стало празьке гетто, яке стали називати *Em be Jisrael* (Ізраїльська земля). Євреї отримали економічну стабільність, а Прага стала освітнім і культурним центром єврейського життя. Тут відкрилися школа вивчення талмуда, друкарня, наукові та літературні гуртки. Згодом виникає «Святе братство», засноване рабином Елієзера Ашкеназі, яке згодом стало

прикладом для виникнення подібних братств і в інших єврейських гетто по всьому світу.

Єврейське гетто в Празі змінювалося в залежності від історичного періоду. Важливу роль в подальшому утвердженні євреїв у чеському стольному граді зіграв, на той час, відомий архітектор, меценат празького гетто і головний фінансист короля Рудольфа II Мордехай Майзля, котрий був головою єврейського поселення. У XVI ст. він вирішує реставрувати і територіально розширити єврейське гетто: там вперше з'являється кам'яна бруківка, будується кілька синагог, деякі з них існують донині. Серед них і Майзлова синагога, що розташовується на Середній вулиці колишнього єврейського міста.

Завдяки високому природному приросту євреїв в середні віки число євреїв в місті до початку XVII століття досягло 15 тисяч, поступаючись по абсолютній величині лише громаді латиноязичних євреїв в місті Салоніки (Османська імперія). У цей період євреї становили не менше 30% населення Праги, перетворивши її в «місто трьох народів» (чехів, німців і євреїв). Основною мовою празьких євреїв до кінця XIX століття був ідиш, пізніше головним чином заміщений німецькою мовою. У ритуальних цілях використовувався ашкеназький варіант івриту. Вплив чеської мови посилювалося лише з XX століття.

У 1597-1609 роках головним рабином Праги був Махарай (Йегуда Лев Бен Бецалель). Він визнаний одним з найбільших єврейських вчених Праги, а його могила на Старому єврейському цвинтарі з часом стала місцем єврейського паломництва. Взаємовідносини євреїв з австрійськими властями були досить напруженими. Так, імператриця Марія Терезія в 1745 році видала указ про вигнання євреїв з Праги, оскільки побоювалася їх співпраці з наступаючою пруською армією під час Семирічної війни (1756–1763), що завдало перший серйозний удар по місцевій єврейській спільноті. У 1748 році вона ж дозволила євреям повернутися в місто.

Євреї остаточно отримали на чеській землі цивільні і політичні права після революції 1848 року, коли австрійська верхівка пішла назустріч

цивільним вимогам місцевого єврейства. У 1850 році Празьке гетто офіційно стало одним з адміністративних кварталів Праги, отримавши назву «Йозефів», оскільки саме австрійський імператор Йосиф II видав укази про зрівняння євреїв в правах з християнським населенням. На рубежі XIX-го і XX-го століть значна частина кварталу була знищена під час розчищення і перепланування колишніх єврейських нетрів, але велика частина архітектурних пам'яток при цьому збереглася:

- Старонова синагога;
- Пінкасова синагога;
- Майзелова синагога;
- Клаусова синагога;
- Висока синагога;
- Іспанська синагога;
- Єрейська ратуша;
- Старе єврейське кладовище.

В кінці XIX - початку XX століття у чеському суспільстві зникає поняття «єврейське тавро» – чеські євреї Ісгуда Лоу, Франц Кафка, Макс Брод починають відкрито говорити про свою приналежність до єврейської крові і часто наголошують про це у своїх мистецьких творах. На початку XX століття на єврейське поселення з центром на вулиці Паризька перетворюється на один з найбагатших районів тодішньої Праги.

З приходом нацизму та гітлерівської окупації Чехословаччини жах Голокосту охопив і чеських євреїв. Багатьом євреям довелося евакуюватися – в кращому випадку, а хто не зміг або не встиг – були вбиті або замучені до смерті в концтаборах. Один з таких – Терезин був споруджений гітлерівцями на території Чехії.

За сучасними підрахунками в період нацистської окупації з 118 тисяч євреїв, які проживали на території Чеської Республіки, було вбито приблизно 80 тисяч чоловік. Їх імена написані на стіні Пінкасової синагоги. У Празі після війни залишилося лише близько семи тисяч євреїв, які зберегли конфісковані у

страчених під час Другої світової війни євреїв речі і коштовності. Це зібрання стало основою для створення найбільшого Єврейського музею в Європі.

Після розпаду Чехословаччини у Чехії існує 10 поселень євреїв, які знаходяться під опікою федерації єврейських поселень. Згідно даних цієї федерації, кількість євреїв, які проживають на території Чехії, досягає 20 тисяч чоловік. Хоча статистика перепису населення 2011 року говорить про інше – тільки близько трьох тисяч осіб вважають себе представниками єврейської нації. Справа в тому, що багато євреїв, які проживають на території Чехії – громадяни інших держав.

У Празі нині функціонують чотири синагоги - Висока, Єрусалимська, Іспанська та Старонова, де регулярно відбуваються богослужіння. Однак велика частина єврейського населення Чехії не відрізняється релігійністю і веде світський спосіб життя.

Сучасній Чехії не властивий антисемітизм – навіть найбагатший єврейський музей знаходиться у Празі. Його створення стало можливим завдяки прийняттю чеським урядом закону про повернення відібраного майна єврейській громаді. А на свято Хануки в центрі Праги щороку запалюють мінору. Крім того, представники єврейської нації не цураються брати участь у політичному житті країни, яскравим прикладом є Ян Фішер – чеський політик єврейського походження, прем'єр-міністр Чехії у 2009-2010 роках, кількаразовий кандидат в президенти Чехії, котрий не приховує своєї національної приналежності і відкрито сповідує іудаїзм.

Як бачимо, як і в будь-якій іншій країні на долю євреїв випало багато випробувань перш ніж вони зажили життям як і звичайні громадяни Чехії. Завдяки своєму історичному досвіду, вмінню обережно йти на поступки, корисно використовувати свої можливості євреї змогли пристосуватись до умов існування в країні Центральної Європи. Всіма питаннями, що стосуються єврейського населення опікується Федерація єврейських громад – головний орган, який зареєстрований в Міністерстві культури Чеської Республіки, котрий представляє громади у Чехії та Моравії.

Отже, об'єктивним висновком про положення і життя євреїв у нинішньому чеському суспільстві, згадаймо влучні слова Голови Федерації Томаша Крауса в одному з інтерв'ю у листопаді 2016-го року: «Сьогодні є люди, які себе не ідентифікують з єврейською громадою – серед них багато художників, музикантів, журналістів, режисерів, письменників. Проблема в тому, що більшість живе відокремлено, не показуючи своєї приналежності до єврейської громади. З іншого боку, в потрібний момент вони прийдуть на допомогу. Ми уважно стежимо за рівнем антисемітизму в чеському суспільстві, і він найнижчий в Європі. В інтернеті, правда, багато агресії, але все одно єврейська громада в Чехії перебуває в дуже гарному положенні».

Література та джерела:

1. Брухфельд С., Левин П. А. История Холокоста в Европе 1933 – 1945 / С. Брухфельд, П. А. Левин // Проект «Живая история». – М. : Текст, 2000. – 105 с.
2. Гилберт М. Атлас по истории еврейского народа / М. Гилберт. – Иерусалим : Библиотека-Алия, 1993. – 33 с.
3. Евреи в Чехии. Обзор КЕЭ в связи с выходом 11-го тома // «Лехаим». — 2006. — № 4 (168).
4. Еврейский квартал [Електронний ресурс] // praga-praha.ru — Режим доступу до журн.: <http://www.praga-praha.ru/evrejskij-kvartal/> / – Миколаїв. (12.03.2018)
5. Томаш Краус: «Еврейская община в Чехии находится в очень хорошем положении» [Електронний ресурс] // 420on.cz — Режим доступу до журн.: <http://420on.cz/news/interview/52808-tomash-kraus-evreyskaya-obschina-v-chehii-nahoditsya-v-ochen-horoshem-polozhenii> / – Миколаїв. (11.03.2018)

В.В. Чернявська

ЄВРЕЇ У ЧЕХІЇ: СТАНОВИЩЕ, ВІДНОСИНИ, ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

***Анотація.** В статті зроблено історичний огляд положення євреїв на чеських землях, зокрема у Празі, у різних історичних періодах. Окреслено відношення до представників єврейського населення у чеському суспільстві. Проаналізовано яким чином змінювався юридичний статус жителів єврейських кварталів за різних правителів і політичних режимів. В якості прикладів наводяться важливі постаті в науці, літературі, мистецтві, які були чехами з єврейським корінням.*

***Ключові слова:** Євреї, Чехія, Прага, Єврейський статут, Ізраїльська земля, Голокост, Федерація єврейських громад, іудаїзм, гетто, синагога.*

В.В. Чернявская

ЕВРЕИ В ЧЕХИИ: ПОЛОЖЕНИЕ, ОТНОШЕНИЯ, ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ

***Аннотация.** В статье сделан исторический обзор положения евреев на чешских землях, в частности в Праге, в разных исторических периодах. Очерчено отношение к представителям еврейского населения в чешском обществе. Проанализировано, каким образом менялся юридический статус жителей еврейских кварталов за разных правителей и политических режимов. В качестве примеров приводятся важные фигуры в науке, литературе, искусстве, которые были чехами с еврейскими корнями.*

***Ключевые слова:** Евреи, Чехия, Прага, Еврейский устав, Израильская земля, Холокост, Федерация еврейских общин, иудаизм, гетто, синагога.*

V.V. Cherniavskaya

JEWS IN THE CZECH REPUBLIC: SITUATION, ATTITUDES, HISTORICAL EXPERIENCE

***Abstract.** The article gives a historical overview of the situation of Jews in the Czech lands, in particular in Prague, in various historical periods. The attitude towards the representatives of the Jewish population in the Czech society is outlined.*

It was analyzed how the legal status of the inhabitants of the Jewish quarters for different rulers and political regimes changed. As examples, there are important figures in science, literature, and art, which were Czechs with Jewish roots.

Keywords: *Jews, Czech Republic, Prague, Jewish Charter, Israeli Land, Holocaust, Federation of Jewish Communities, Judaism, Ghetto, Synagogue.*

УДК 94(=411.16)

Чолобова Яна Володимирівна

*(Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маринченко Ганна Миколаївна,

*(кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКИХ ЄВРЕЇВ В ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ

На початку XVI століття в Річ Посполиту почали переселятися євреї, вигнані з Іспанії, Португалії, Священної Римської імперії, Австрії, Чехії. В середині XVI століття на польських землях проживало 80% усіх євреїв світу. Швидкий розвиток єврейської культури і мистецтва в польських землях означало, що Польща стала в той час центром єврейського світу.

Найбільш сприятливий час для польських євреїв, це період правління короля Сигізмунда I Старого, який намагався захищати євреїв, а часто і виділяв і відзначав з числа, які сповідували іудаїзм. Наприклад, в 1525 р. король вперше присвоїв шляхетське звання рабину, коли під час пруської присяги дав статус шляхтича, а потім і герб Меїру Юзефовичу, брату литовського підскарбія, а в 1534 році король Сигізмунд скасував закон, який наказував би євреям носити характерний одяг.

Під час литовсько-російської війни 1558-1570 рр., після взяття Полоцька московською армією в 1563 році, цар Іван IV Грозний наказав втопити в Двіні всіх єврейських жителів міста, які відмовляться хреститися.

Сигізмунд II Август продовжив толерантну політику свого батька, в тому числі даючи автономію євреям в галузі муніципального управління. У Польщі було створено величезну кількість єшив – вищих талмудичних шкіл. Найважливіші з єшив були в Кракові, Любліні, Познані та інших населених пунктах Польщі. У 1567 році була заснована перша єшива. Єврейські друкарні з'явилися на початку XVI ст. У 1530 році Тора на івриті була надрукована в Кракові. У 1547 році в Любліні відкрилася перша єврейська друкарня. До кінця XVI ст. найбільшу кількість єврейських публікацій друкувалося в Любліні. В основному це була література на релігійні теми.

Польські рабини відмінно навчені в талмудичних школах, стали не тільки інтерпретаторами єврейського права, але і духовними лідерами, вчителями, суддями та юристами. Їх авторитет дозволяв їм бути керівниками своїх громад і давати відповіді на абстрактні питання, що стосуються заснування правил Галахи – єврейського релігійного закону. Вплив закону на життя польських євреїв не обмежувалося синагогою, але також будинок і школа.

В першій половині XVI ст. до Польщі із Чехії прийшло вивчення талмуду, в основному впроваджуваний школою Якуба Поллака, творця методики вивчення священних текстів, названою пилпул. Одним з перших прихильників пилпула в Польщі був Шалом Шахна, учень Поллака. Він керував у Любліні єшивою. Його син став після його смерті головним рабином Любліна, а один з учнів Моше Ісерлес отримав всесвітню популярність серед євреїв, як творець ашкеназького варіанту кодексу Шулхан арух.

У 1568 р. Сигізмунд II Август видав серію привілеїв єврейським містам, заборонивши християнам поселятись, серед інших місць.

У період XI-XVIIст. до Польщі переселялися євреї, які тікали від переслідувань в Західній Європі, створивши найбільше в той час єврейське населення на всьому континенті – на початку XVI ст. їх чисельність в

польських і литовських землях становила 10-24 тис., до кінця XVI початку XVI ст. в Польщі вже проживало близько 150 тис. євреїв (2% від загального населення), а в 1600 році вже 300 тис.

Юридично в Польщі євреї були підвладні безпосередньо воєводам, які два рази на рік встановлювали податки. Це стало причиною хабарництва. Наприклад, краківський воєвода Петро Кміта-Собенський брав від краківських євреїв подарунки сріблом, золотом та іншими цінностями, одночасно отримуючи річну ренту від їх конкурентів – краківських ремісників і купців. Судові права над євреями теж, мабуть, приносили чималий дохід.

Після смерті Сигізмунда Августа, не залишивши спадкоємців, і короткочасного правління Генріха III, на трон був обраний Стефан Баторій, який своєю владою толерантно ставився до євреїв. Він дав дозвіл прихильникам Мойсеєвого вчення займатися будь-якими галузями торгівлі, навіть під час християнських свят.

Євреї жили ізольовано від своїх християнських сусідів. Це положення підтримувалося, як рабинами, так і католицьким духовенством, так як ускладнювало асиміляцію і поглиблення взаємної приязні між обома громадами. Крім того, незважаючи на те, що євреї жили в містах поруч з представниками інших народів, вони однак не брали участі у виборах місцевої влади (що було результатом їх вилучення з-під юрисдикції міської влади), і в своїх внутрішніх правах перебували під владою рабинів, старійшин, або судів (Даян). Найбільші обмеження на поселенні євреїв існували в містах Королівської Пруссії, з яких в повній мірі вони були реалізовані тільки в Торуні. В єврейських громадах були конфлікти і непорозуміння, для вирішення яких скликалися рабини. У 1580 р. Стефан Баторій заснував Сейм Чотирьох Земель (Ваад), центральну організацію єврейського самоврядування на землях Польщі. Євреї тоді розглядалися як п'ятий стан в країні – поряд з духовенством, міщанами і холопами.

В XVII столітті Річ Посполита була другою, після Османської імперії за кількістю проживання в ній євреїв в Європі. Їх чисельність до 1648 року

вважається приблизно в 500 тис. осіб. Євреї в цей період значно розширили свої позиції в господарській діяльності, успішно конкуруючи з польськими та німецькими міщанами. Це призвело до того, що звинувачення католицької церкви про «осквернення гостії», ритуальних вбивствах і отримання крові з християнських дітей для виготовлення мази, отримували широку підтримку серед всіх груп польського міщанства. У той же час, не знайдено прикладів підтримки цих звинувачень з боку багатой шляхти, або міського патриціату.

Польські королі й магнати незмінно надавали євреям юридичний захист. Вже Олександр Ягеллончик ввів страту за помилкове звинувачення в ритуальному вбивстві, а Сигізмунд III Ваза заборонив у 1618 р. друк та розповсюдження брошур, які сприяли розпаленню антиєврейських настроїв. У приватних містах і у володіннях магнатів, євреї отримували і додаткові привілеї, часто не тільки беручи участь в обранні міської влади, але й самі обраною в магістри. При магнатських дворах євреї займали посади факторів, орендаторів, банкірів, секретарів, перекладачів, наглядачів, шпигунів.

У 1623 р. був перший скликаний Ваад Великого Князівства Литовського, а в 1632 р. король Владислав IV підтвердив заборону на друк антисемітської літератури. У 1633 р. познанські євреї отримали привілеї, які забороняли на проживання в місті християн.

Вільно, був прозваний Північним Єрусалимом, стало одним з найбільших в світі центрів талмудичної освіти. У цей період набирає популярність Каббала, вивченню якої присвячували в свій час серед інших Мордехай Яффе. Період великого розвитку був трагічно перерваний бунтом Зиновія Хмельницького і шведським потопом.

До 1648 році в Речі Посполитої жило як мінімум 450 тис євреїв, що становить 4,5 % чисельності всього населення. У цей період Польща понесла значні втрати в збройних конфліктах, що призвело до втрати близько 1/3 всього населення (приблизно 3 млн. чол.). Під час повстання козаків під проводом Б. Хмельницького, були вбиті десятки тисяч євреїв і поляків. Сам Б. Хмельницький заявив, що поляки віддали його людей, як невільників, в руки

цих клятих жидів. Точне число єврейських жертв цих подій не відомо. Зниження чисельності єврейського населення оцінюється в 100-200 тис. осіб, включаючи в це число тих, хто виїхав в еміграцію, які померли від природних причин і викрадених в ясир. Під час самого повстання козаків було вбито близько 100-150 тис., які сповідували іудаїзм. Ці події отримали в європейській історії назву Гезерах – «велика катастрофа» і вважається єврейськими істориками символічною датою закінчення золотого періоду історії польських євреїв.

На ослаблену державу накотився шведський потоп. В найкоротший час шведи зайняли всю територію країни. Поляки, воюючи проти окупантів, часто звинувачували євреїв в колабораціонізмі з агресором. Також багато євреїв померли від поширеної в країні епідемії, а також під час облоги міст, у тому числі Каліша, Кракова, Познані та Любліна.

Однак, коли ситуація заспокоїлася, безліч євреїв повернулася в свої будинки. Незважаючи на втрати, Польща залишалася духовним центром єврейського світу, чисельність єврейської громади зростає швидко, ніж в громади в Західній Європі. Незважаючи на ворожість духовенства і шляхти, правителі Польщі продовжували уподобу до польських євреїв.

У період правління королів з династії Веттінів євреї втратили підтримку правителів. Посилювалося поширення по відношенню до євреїв поглядів шляхти і міщанства, а релігійна толерантність, настільки значна менталітету попередніх поколінь, відходила в минуле. У цей період жителі Польщі почали приймати «стандарти» релігійної ненависті (антисемітизм), поширенні в Європі. З цих причин багато євреїв відчували себе відданими державою, яка ще недавно вважалася «раєм для євреїв». У великих містах, таких як Познань та Краків, християнсько-єврейські конфлікти траплялися досить часто. Напади учнів і студентів на євреїв стали буденністю. Відповідальні за підтримання порядку дивилися на це з байдужістю.

«Німий» сейм 1717 року збільшив єврейський податок до 220 тис. добрих прусських монет. Автономний орган єврейського самоврядування Ваад

чотирьох земель робив закулісні дії, спрямовані на паралізацію діяльності польського Сейму. Євреї змогли зірвати роботу Сейму 1740 р., який збирався в чотири рази збільшити суму цього податку, що виплачується євреями на утримання армії Речі Посполитої.

У 1750 році єврейське населення досягло чисельності в 750 тис. чоловік, що становить 8% населення Польщі. Напередодні розборів, це число наблизилося вже до 800 тисяч.

У 1772 році в період правління останнього польського короля Станіслава II Серпня, відбувся перший поділ Речі Посполитої. В його результаті велика кількість польських євреїв потрапило під владу Російської та Австрійської імперій. У Польщі зростало розуміння в необхідності реформ держави. У 1773 р. була створена Едукаційна комісія, перше в світі міністерство освіти. Один з членів канцлер Анджей Ієронім Замоєський, який відповідав за прийняття правових гарантій особистої недоторканності і прав власності, а також питаннями релігійної терпимості. Однак він висунув пропозицію, що євреї, які живуть в містах були відокремленні від християн, а ті з них, хто не має постійного доходу, повинні бути висланні з країни. Згідно його пропозиції, навіть, ті євреї, які займалися сільським господарством, не повинні мати приватну власність на землю. Одночасно частина шляхти та інтелектуалів висувала пропозицію про повну емансипацію євреїв, і повного зрівняння їх у правах з іншими національностями Польщі.

У 1788-1792 рр. Чотирирічний сейм працював над законодавчими актами, які стосувалися становища євреїв і в 1792 році, їм дано право на особисту недоторканність. В кінці XVIIIст. 2/3 польських євреїв жили у містах, а 1/3 займалися торгівлею, 1/3 ремісництвом, менше 1/6 забезпечували себе за допомогою шинкарства та оренди (євреї становили 80% сільських орендарів). У ряді воєводств значна частина євреїв жили в сільській місцевості, наприклад за переписом 1764 року 60,57 % євреїв в Мазовецькому воєводстві жили в селах. Євреї повинні були платити спеціальний податок за те, що їх не брали в рекрути в армію, а також отримували особливий дозвіл для укладення шлюбу.

Другий поділ Речі Посполитої в 1793 році показав, що прийняття реформ було вже запізно. Член Ради Тарговицької конференції ксьондз Михайло Сераковський, в обмін на подарунок в кілька тисяч дукатів, провів проект закону, в якому прийнятті під тиском варшавського міщанства підтримував Конституцію 3 травня, положення про вигнання євреїв з Варшави, визнав незаконним.

Євреї брали участь у збройній боротьбі проти учасників розборів. В 1794 р. під час повстання Костюшка, Берек Йоселевич сформував єврейський полк легкої кавалерії. Коли російська армія під командуванням О.Суворова у 1794 році взяли Прагу, їх жертвами у великому числі стали єврейські жителі цього варшавського передмістя.

В результаті третього поділу Речі Посполитої, більшість польських євреїв потрапило під владу Російської імперії.

Згадані вище трагічні події XVIII ст. залишили слід не тільки в області економічного становища євреїв в Польщі, але також і на їх духовне життя. Талмудичне навчання стало доступно тільки у вузького прошарку населення, яке могло собі фінансово дозволити. Серед польських євреїв стали з'являтися всілякі мандрівні «чудотворці» і лжемісії (найвідоміший з них Яків Франк, в 1755-1759 рр. дав поштовх розвитку секти франкістів).

І ці часи захоплення містицизмом в 1740 році на Волині, Йісраєль Бен Елієзер створив сучасний хасидизм, привернув безліч прихильників, як у Речі Посполитої, так і за її межами. Поява цього руху мав велике значення для ультраортодоксального іудаїзму всього світу. Саме в Польщі знаходились двори найвідоміших раввінських династій.

Влада всіх трьох окупаційних держав не були прихильниками збереження привілеїв, якими володіли польські євреї. Після першого поділу Речі Посполитої Фрідріх Великий і Марія Терезія вигнали всю єврейську бідноту до Польщі, з метою захисту рівня життя своїх нових підданих. Наступні вигнання і переселення мали на меті, не тільки зменшити кількість єврейського населення, а й схилити євреїв до асиміляції з місцевим населенням.

В Галичині імператор Йосиф II скасував кагали і ввів серед євреїв державну систему освіти і призов на військову службу. У 1848 році було прийнято рішення про впровадження рівноправності євреїв, яке у всіх його аспектах почало діяти до 1867 року. Але, євреїв і надалі дискримінували введенням спеціальних податків на релігійні обряди.

У Російській імперії, в яку потрапило найбільша кількість польських євреїв, Катерина II почала впровадження плану, маючи на меті обмежити розселення євреїв. У 1782 році євреям було дозволено проживати в містах, а з 1791 року лише в районах так званої Смуги осілості. Надалі територія цієї смуги була трохи збільшена, включаючи до кінця свого існування 25 західних губерній імперії. За винятком Криму і Бессарабії, смуга осілості практично збігалася в 1835 році з колишніми польськими землями імперії. У 1802 році імператор створив спеціальну комісію з метою полегшення становища євреїв. Цей орган видав в 1804 році список кроків, які на його думку повинні були привести до асиміляції євреїв. Наприклад, вказувалось те, щоб дозволити євреям володіти сільськогосподарськими угіддями, дозволити їм навчатися в школах, але заборонити брати участь у виробництві алкогольних напоїв і ще ввести ряд обмежень. Ці пропозиції ніколи не були прийняті, але становище євреїв в межах почав погіршуватися. У 1820 році було прийнято положення про кантоністи, впроваджене імператором Миколою I, він розпорядився про подвійну норму призову до армії для євреїв (під час армійської служби їх примушували до хрещення, або підштовхували до хрещення). У 1812 році були розпущені кагали. На колишніх пруських територіях переданих Росії віденським конгресом, кагали були розпущені в 1846 році. Інші обмеження польського періоду, залишалися в міських статутах до 1862 року. Спроби поліпшення становища євреїв були непослідовними і залишалися тільки на папері, а євреїв і надалі дискримінували. Положення євреїв в Російській імперії змінювалося разом зі зміною імператора, за його примхам – Микола I вводив дискримінаційні закони і розпорядження, які потім були скасовані Олександром II, який прийняв так званий емансипаційний акт, а потім знову

введені Олександром III. Євреям було заборонено доступ до високих рівнів військової і чиновницької ієрархії, заборонено купувати землі, обмежений доступ євреїв до середньої та вищої освіти, а також обмежені деякі професії. Обмеження знову були ослаблені після Революції 1905 року.

У Прусії Фрідріх II дав обмежений захист для багатих євреїв деяких професій. У 1812 році ці привілеї були скасовані одночасно з прийняттям законів про рівність громадян.

У Варшавському князівстві конституція давала євреям ті ж права, що і іншим громадянам. Однак королівські декрети позбавили євреїв виборчого права на термін до 10 років, під приводом культурних відмінностей і звичаїв євреїв, а також слабкою асиміляцією в суспільстві. Євреї так само були позбавлені права купувати земельні ділянки і нерухомість, в деяких містах існували райони, в яких було заборонено поселення євреїв. Насправді ці обмеження стосувалися тільки єврейської бідноти, в той час, як багаті євреї не мали проблем з придбанням житла в заселених християнами частинах міст. Крім того, євреї були виведені з-під декрету 1807 року про особисту свободу, яка повинна стати основою введення підданства.

Під час війни з Росією Наполеона Бонапарта в 1812 року, хасиди підтримували російську сторону. Під впливом хасидів і їх лідера Шнеура Залмана із Ляд, в січні 1812 року євреї Варшавського князівства домагалися звільнення їх від військової служби, в обмін на сплату 70 000 польських злотих.

У Польському князівстві в 1827 році євреї становили 9,1 % населення, 67,7 % євреїв жили в містах і містечках, займаючись в основному торгівлею і легкими ремеслами, 32,3 % жили в селах, займаючись там ремеслами і триманням корчем і млинів, орендованих у шляхти. Євреї були позбавлені політичних прав, не бралися на військову службу, обкладалися спеціальними податками.

Проведені на польських землях реформи поступово обмежували незалежність кагалом, в результаті чого, вперше в європейській історії євреї стали в повній мірі громадянами країни, в яких вони жили. Якщо в Речі

Посполитої вони платили загальні податки в державну казну, то в країнах, які поділили Польщу, вони стали звичайними особистими платниками податків. Ефектом цього стало в результаті включення євреїв в список громадян. У Росії і Австрії з 1791 року, а в Пруссії з 1797 року було розпочато процес реєстрації євреїв і записування їм прізвищ. В Австрії і Пруссії прізвища давали пересічні чиновники, по своїх смаках, що призвело до появи сімейств Апфельбаум, Розенблум, Вейнгартенов, Гольдфарб, Зільберштейн і т.д. Інша ситуація була в Росії, де популярністю користувалися прізвища створені від назв місця проживання, або від роду шляхтича, на землях якого євреї жили. Таким чином з'явилися прізвища типу Варшауєр, Варшавський, Познер, Мінскер, а також від польських родів Потоцький, Вишневецький, Чарторийський.

Єврейській громаді був властивий дуже високий рівень природного приросту, що сприяло її зубожіння. Між 1800 і 1880 роками чисельність громади в смузі осілості зросла на 500%, до 4 млн. осіб. Подібна ситуація була і в Галичині, де крайня бідність була властива здебільшого єврейського населення. У XIX ст. на польських землях жили 4/5 всіх євреїв світу. Як один з ефектів ліквідації кагалу, збільшилася мобільність єврейського населення. Багато євреїв переїжджали через кордон в Галичину, де не існувало обмеження на придбання ними земельних угідь. Паралельно посилювалися еміграції в країни Західної Європи, Палестини і в США. Немає точних і правдивих даних про кількість євреїв, які виїхали, але явно багато з них покинули польські землі.

У 1831 році під час Листопадного повстання (1830-1831 рр.) в обороні Варшави від російської армії, брала участь і єврейська міська гвардія. Вона була в основному складена з ортодоксальних євреїв, яким було дозволено не голити бороди, навіть при носінні форми.

Син Берека Йоселевіча (польський офіцер), Юзеф Бенкович, продовжуючи традицію свого батька, організував разом з сином Леоном, загін єврейської повстанської кавалерії.

У 1860-1863 рр. євреї брали участь в патріотичних маніфестаціях і в конспірації, яка передувала Січневого повстання (або Польське повстання 1863-

1864 рр.). Широко відома діяльність верховного рабина Дова Бера Мейсельса, який підтримував поляків у визвольній боротьбі, за що він потім переслідувався владою.

Символом акультурації єврейської громади в Польському князівстві стало фігура Міхала Ланди, який загинував несучи хрест під час патріотичної маніфестації на Замковій площі у Варшаві 8 квітня 1861 року, криваво пригнічений російськими військами.

Багаті фінансисти і єврейські купці стали на боці Партії білих, діяльність яких фінансував Леопольд Станіслав Кроненберг. Це призвело до того, що євреї не відразу перейшли на бік січневих повстанців в 1863 р., і навіть у багатьох місцях піддалися на російську провокацію і разом з місцевими селянами брали участь в нападах на шляхетські садиби.

Оскільки маніфест 22 січня 1863 року, виданий повстанськими владою говорив: *«Центральний національний комітет проголошує всіх синів Польщі, незалежно від віри, роду, походження і стану, вільними і рівними громадянами країни, то для значної частини польських євреїв цей акт став виразом добрих відносин з боку поляків, що сильно змінило їхнє ставлення до повстання»*.

З самого початку повстання єврейські купці і постачальники почали постачати повстанським загonom зброю, амуніцію і провіант. Саме євреї привезли з Бельгії штуцери, які стали основною вогнепальною зброєю польських підрозділів.

Після приєднання білих до повстання, багато євреїв влилися в ряд повстанців. Вони виконували багато специфічних завдань, в тому числі багато євреїв було серед виконавців вироків трибуналів, які виконували вирoki до смертної кари. Найчастіше ці євреї вішали своїх же одноплемінників, які служили російській владі. Значущим фактом є те, що тільки мала частина євреїв залишалася осторонь від війни і платила спеціальний податок, введений Національним урядом.

Юзеф Пілсудський видав в травні 1893 року від імені ППС (Польська соціалістична партія) відозву, звернене до товаришів-єврейським соціалістам на

польських землях Російської імперії, в якому звинуватив євреїв Литви в підтримці русифікації, під приводом приєднання до скарбів російської культури, що відштовхувало польський і литовський пролетаріат від соціалістичних партій, які розглядалися як прихильники русифікації.

Правлячий сенат видав поправки до закону про вибори до виборів в IV Думу в 1912 році, відповідно до яких, євреї отримали у Варшаві більшість допущених до голосування. З обраних 83 електорів, євреї становили 46, хоча єврейське населення міста становило лише 37%.

Я.В. Чолобова

ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКИХ ЄВРЕЇВ В ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ

Анотація. Розглядається історія польських євреїв періоду Нового часу. Їх спосіб життя та розвиток під час різних політичних та економічних ситуацій в країні. Ставлення польських правителів, шляхти, міщан та ін. до єврейського народу того періоду, яке проживало на території Польщі. Значення євреїв в історії Польщі в період історії, який розглядається.

Ключові слова: Польські землі, єврейське населення, Нова доба.

Я.В. Чолобова

ИСТОРИЯ ПОЛЬСКИХ ЕВРЕЕВ В ПЕРИОД НОВОГО ВРЕМЕНИ

Аннотация. Рассматривается история польских евреев периода Нового времени. Их образ жизни и развитие во время различных политических и экономических ситуаций в стране. Отношение польских правителей, шляхты, мещан и др. к еврейскому народу того периода, которое проживало на территории Польши. Значение евреев в истории Польши в период истории, который рассматривается.

Ключевые слова: Польские земли, еврейское население, Новое время.

Y.V. Cholobova

HISTORY OF THE POLISH JEWS AT MODERN PERIOD

Abstract. Is considered the history of Polish Jews of the New Age period. Their way of life and development in different political and economic situations in the

country. Attitude of Polish rulers, nobles, burghers, etc. to the Jewish people of the period that lived in the territory of Poland. The Importance of Jews in the History of Poland in the Period of History under consideration.

Keywords: *Polish lands, Jewish population, New time.*

УДК 94(=411.16)

Юрина Олександра Василівна,

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Ревенко Віра Валентинівна,

(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ЄВРЕЇ ТА УКРАЇНЦІ В НОВИЙ ЧАС

Будь-який народ має свою історію, оповиту різними подіями. До того ж протягом свого існування він має різні соціальні, економічні та культурні зв'язки з народами, які є його сусідами. В даному випадку проведена спроба проаналізувати взаємовідносини євреїв та представників східного слов'янства – українців в епоху Нового часу.

Дана тема набуває актуальності у зв'язку з намаганням встановлення історичної справедливості в інтерпретації українсько-єврейських відносин в зазначений період. Слід одразу сказати, що здійснюється спроба максимально об'єктивно оцінити даний феномен, висвітливши як позитивні аспекти у відносинах даних етносів, так і негативні моменти.

Об'єктом дослідження виступає співжиття етносів.

Предмет становлять культура та взаємовідносини євреїв та українців в період Нового часу.

У ході дослідження використовуються історичний метод та метод аналізу.

Аналізуючи взаємовідносини цих двох народів, слід наголосити на тому, що українські землі у вказаний період перебували під владою Польщі та Литви, які в свою чергу об'єдналися в 1569 році внаслідок Люблінської унії в єдину державу – Річ Посполиту. Це стало наріжним каменем для початку всілякого роду протиріч, адже пішло жорстке окатоличення, що не могло подобатися ані українцям, які в своїй більшості були православними, ані євреям, які за віросповіданням були іудеями.

Згідно з II-м Литовським статутом (1566; Статути Великого князівства Литовського) соціальний статус євреїв (так само як мусульман і татар) було визначено як статус «нехристиянина» («басурманина»), «простої людини», «не шляхтича». Хоча саме євреї були провідниками урбанізації містечок Великого князівства Литовського, вони ніколи не мали статусу міщан, а були лише мешканцями міст, і на них не поширювалося магдебурзьке право. Відхід єврея від іудаїзму та його хрещення, відповідно до статей III-го Литовського статуту (1588), кардинально змінювали його соціальне становище, а саме зрівнював в правах з християнином й навіть виводив у благородний стан [1].

Слід зауважити, що до Національно-визвольної війни українського народу євреї уживалися з українцями досить добре. В цей час спостерігалася релігійна толерантність, євреї селилися в Київщині, на Поділлі та Галиччині, подекуди будуючи синагоги. Київ взагалі став одним з найбільших осередків єврейської релігійної освіти. Найвідоміша синагога знаходиться у Львові, там же євреї створили свій квартал як і в багатьох інших містах.

Сусідство двох культур зумовлювало їхнє взаємопроникнення. Часто можна знайти факти запозичення якихось слів чи традицій. Наприклад, в деяких творах євреїв можна знайти стійку присутність нередукованих голосних, що є ознакою відчутного впливу східнослов'янського мовного

оточення. Десятки слів на їдиш мають українське походження: голоте – голота, головешке – головешка, сметнік – смітник, качке – качка та багато інших.

На українській землі євреї створювали власні містечка, штетли. Там засновувались талмудичні академії, з яких виходили рабини. Кожна з таких академій мала приблизно півдесятка учнів – в Бродах, Острозі і Володимир-Волинському.

Місцеві єврейські самоуправління диспонували своїм правом, здійснювали своє єврейське правосуддя у відповідності з єврейською традицією, здійснювали своє місцеве самоврядування, мали розбудовану мережу своїх релігійних, навчальних і навіть соціальних інституцій [2].

Вони орендували корчми, молочні господарства, млини. Чисельність єврейського населення України значно зростає: якщо наприкінці XVI ст. в Україні було 80 єврейських громад, то в 1648 р. – 115 [3].

Досить яскрава сторінка взаємовідносин даних народів, яка характеризувалася, до слова, і в час напружених стосунків, певною взаємодопомогою (а історія знає приклади переховування євреїв в українських сім'ях від різного роду гонінь) все ж набуває і негативного відтінку в силу різних неоднозначних умов ходу історії.

Світ дізнався про жахливу долю євреїв України з книжки рабина Натана Гановера, виданої 1653-го у Венеції – невдовзі вона була перекладена багатьма мовами і стала бестселером [4]. «Конфлікт цих націй виник не на порожньому місці і лише підігрівався памфлетами єврея, слова якого, зауважмо, слід ділити на 4. Сам він, до речі, був врятований завдяки допомозі шляхтича Яреми Вишневецького – етнічного українця. Протиборство ж було лише тимчасовим явищем і стало можливим лише через входження певних євреїв до складу армій, з якими воювали козаки» [4]. Так розпочинається історія жахливих єврейських погромів часів Національно-визвольних змагань. Не дивлячись на те, що єврейські погроми мали місце, мусимо відмітити парадоксальне явище присутності євреїв у складі козацького війська. Що говорить про відсутність якогось глобального антисемітизму.

Вже під час перших двох національно-визвольних повстань українського народу, де авангардна роль належала козацтву, а саме повстання під проводом Криштофа Косинського (1591- 1593) та Семена (Семерія) Наливайка (1594-1596), серед повстанців були євреї. Ще відомий сходознавець А. Гаркаві звернув увагу на книгу берестейського рабина Іоїля Серкеса, видану у Франкфурті-на-Майні 1697 р. Як свідчить Серкес, з-поміж козаків-наливайківців було щонайменше 11 євреїв, один з яких (на ім'я Берах) поліг у бою проти польських військ [5].

Дослідження німецького вченого Зюзанна Любера підтверджують ці факти. Він стверджує, що серед козаків-реєстровців, ядра козаків-повстанців, були особи й прізвища, які можуть свідчити про єврейське походження їхніх носіїв (Зраїтель, Жидченко, Жидовкин та інші). Також є ряд свідчень про добровільне навернення євреїв у православ'я, а ще про те як козаки неодноразово визволяли євреїв з полону татар.

Є окремі факти, поки що несистематизовані, про євреїв серед українських козаків в роки Руїни. Так, джерела зберегли ім'я сотника з Правобережної України Лейбенка, котрий брав участь в антипольських повстаннях 60-х рр. XVII ст. Лікар-єврей служив гетьманові Петру Дорошенку і навіть пішов за ним у московське заслання. Є відомості й щодо XVIII ст., і їх ми бачимо у матеріалах архіву Коша Нової Запорозької Січі, які лише в незначній кількості опрацьовано й видано [5].

Тому, аналізуючи вищевикладене, підсумуємо те, що історія взаємовідносин українців і євреїв є досить неоднозначною і ще не до кінця дослідженою. Ряд фактів дають нам змогу констатувати про наявність багатосотрічних взаємовідносин, які без конфліктів все ж не обходились. Вчені, які працюють над даною проблемою здебільшого тяжіють до висвітлення лише трагічних, деструктивних аспектів минулого, які, звісно, захоплюють читачів більше ніж описування періодів нормальних відносин. Наразі подолання стереотипності є пріоритетом, а тому ціленаправлені дослідження з метою встановлення об'єктивної інтерпретації даного феномену та відповідно

«пробудження» критичного мислення в наших громадян зокрема є важливим каталізатором трансформації свідомості в правильне русло, що особливо важливо для підростаючого покоління.

Література та джерела:

1. Євреї в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Evrei_v_Ukraini (10.03.2018).
2. Тарас Возняк. Єврейський штетл як історичний феномен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vaadua.org/news/taras-voznyak-ievreyskiy-shtetl-yak-istorichniy-fenomen> (10.03.2018).
3. Євреї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1576.ua/nations/Євреї> (10.03.2018).
4. Міфи про одвічну ворожнечу: як формувалися українсько-єврейські взаємини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/suspilstvo/mashyna-chasu-138785.html> (10.03.2018).
5. Євреї-козаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patent.net.ua/intellectus/cossacks/337/ua.html> (11.03.2018).

О.В. Юрина

ЄВРЕЇ ТА УКРАЇНЦІ В НОВИЙ ЧАС

Анотація. В даній статті проведена спроба проаналізувати взаємовідносини євреїв та представників східного слов'янства – українців в епоху Нового часу. Співставити їх культуру, побут, релігію, мову. Дослідити як ці два різні народи співіснували на одній території, яку трагедію пережили євреї. Допомога євреїв у боротьбі з ворогами українців, участь у бойових діях, виступах, повстаннях.

Ключові слова: євреї, українці, історія взаємовідносин.

А.В. Юрина

ЕВРЕИ И УКРАИНЦЫ В НОВОЕ ВРЕМЯ

Аннотация. В данной статье проведена попытка проанализировать взаимоотношения евреев и представителей восточного славянства – украинцев в эпоху Нового времени. Сопоставить их культуру, быт, религию, язык. Исследовать как эти два разных народа сосуществовали на одной территории, какую трагедию пережили евреи. Помощь евреев в борьбе с врагами украинцев, участие в боевых действиях, восстаниях, выступлениях.

Ключевые слова: евреи, украинцы, история взаимоотношений.

O.V. Yurina

JEWS AND UKRAINIANS IN THE NEW AGE

Abstract. In this article an attempt was made to analyze the relations between Jews and representatives of Eastern Slavs – Ukrainians in the New Age era. Compare their culture, life, religions, language. Explore how these two different nations coexisted in the territory, which the Jews experienced as a tragedy. Assistance to Jews in the fight against the enemies of Ukrainians, participation in hostilities, demonstrations, insurrections.

Keywords: Jews, Ukrainians, history of relationships.

НАШІ АВТОРИ

Апуневич О.О. - студентка Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Більченко О.В. - вчитель історії Новокосянтинівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Братської районної ради Миколаївської області (с. Новокосянтинівка, Братський район, Миколаївська область).

Булатова С.В. – магістр, Російська академія народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації. Інститут бізнесу та ділового адміністрування, Факультет міжнародних відносин (м. Москва).

Вітринська О.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка (м. Полтава).

Волохова І.А. - вчитель–методист Миколаївського економічного ліцею № 2 (м. Миколаїв).

Гедьо А.В. - доктор історичних наук, професор кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ).

Гранченко М.В. - студент Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Гольденберг М.Д. - голова ГО «Миколаївська обласна єврейська громада» (м. Миколаїв).

Данилова К.М. – учитель загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 53 (м. Миколаїв).

Дмитрук І.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського.

Доценко В.О. - доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та історії Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського (м. Київ).

Дробний В.С. - краєзнавець, куратор миколаївського напряму проекту громадської ініціативи «Краєвед», голова зібрання краєзнавців Миколаївського району «Світовид» (м. Миколаїв).

Епштейн В.А. - кандидат соціологічних наук, доцент, Російська академія народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації. Інститут бізнесу та ділового адміністрування, Факультет міжнародних відносин (м. Москва).

Задирака В.С. - студент Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Захарченко О.О. - історик Другої світової війни (м. Миколаїв).

Зеркаль М.М. - доктор історичних наук, професор кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Клімова М.В. - студентка факультету менеджменту та бізнесу ВП «МФ КНУКіМ» (м. Миколаїв).

Коваль Г.П. - вчитель історії та географії, старший вчитель, вчитель вищої категорії Новосафронівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Новоодеського району Миколаївської області (с. Новосафронівка).

Коваль О.Г. - студент І курсу факультету соціології, спеціальність «Соціальна робота» Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Коваль Р.Г. - завідуючий Новосафронівською бібліотекою - філією Новоодеської ЦБС.

Кодратюк Г.М. - доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Кримського інженерно-педагогічного університету (м. Сімферополь).

Кригіна О.В. - кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

Ласінська М.Ю. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Магась В.О. - кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Житомир).

Маринченко Г.М. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського.

Матюшенко О.В. - студент Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Махова М.М. - студентка Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Мацукатов Григорій - голова Товариства греків Литви «Понтос» (м. Вільнюс).

Мельников Є.О. - кандидат історичних наук, старший лаборант кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Мироненко В.С. – Позаштатний співробітник ВРУ (м. Київ).

Михайлюк М.В. - кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ).

Мороз Є.О. - вчитель історії і правознавства Миколаївської загальноосвітньої школа І-ІІІ ступенів №29 (м. Миколаїв).

Ніколаєв І.Є. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Обозна А.О. - кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту ВП «МФ КНУКиМ» (м. Миколаїв).

Пасик Яков – кандидат технічних наук, з 1990 року громадянин Держави Ізраїль (м. Монреаль, Канада).

Пічугін П.В. – бакалавр Російська академія народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації. Інститут бізнесу та ділового адміністрування, Факультет міжнародних відносин (м. Москва).

Прокоп Ю.В. - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри інформаційних технологій Одеської національної академії зв'язку імені О.С.°Попова (м. Одеса).

Прохоров Д.А. - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Наукового дослідного центру історії та археології Криму Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського, НДЦ історії та археології Криму, (м.°Сімферополь, Крим).

Пулько К.Ю. студентка Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Ревенко В.В. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Рижева Н.О. - доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії, етнології та археології Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського (м. Миколаїв).

Рудницька Н.В. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир).

Старіков І.М. - доктор педагогічних наук, почесний доктор НАПН України, професор кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Сугацька Н.В. - кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Миколаїв).

Ташлай Л.Б. - краєзнавець, Заслужений працівник культури України (м. Миколаїв).

Хасцький О.П. - кандидат історичних наук, доцент, керівник Музею історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Ханстантинов В.О. - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету (м. Миколаїв).

Чернявська В.В. - студентка Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Чолобова Я.В. - студентка Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Шитюк М.М. – академік УАІН, заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Щукін В.В. - кандидат історичних наук, доцент, історик-краєзнавець (м. Миколаїв).

Юрина О.В. студентка Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв).

Яценко Я.С. - студентка 4-го курсу факультету менеджменту і бізнесу ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» (м. Миколаїв).

ЗМІСТ

Розділ І

Методологія, історіографія та джерелознавство

Гедьо А.В. (Київ)

Мемуари як джерело з історії євреїв Півдня України кінця XVIII – початку XX ст.

5

Задирака В.С. (Миколаїв)

До історії наукового вивчення археологічних пам'яток Содома та Гоморри

20

Захарченко О.О., Волохова І.А. (Миколаїв)

Дослідження проблеми Голокосту на Миколаївщині: підсумки і перспективи

28

Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. (с. Новосафронівка, Миколаївська область)

Єврейське питання в Миколаєві, Півдні України, Росії та світі в кінці XIX – на початку XX століття на сторінках миколаївських газет

50

Кригіна О.В. (Маріуполь)

Ведення метричних книг іудейського населення: вимоги та особливості

85

Ласінська М.Ю. (Миколаїв)

До питання бібліографії досліджень міжконтинентальних та міжнародних єврейських міграцій наприкінці XIX – на початку XX століття

93

Розділ ІІ

Історія розвитку єврейських громад південної України

Гранченко М.В. (Миколаїв)

Роль євреїв в процесі колонізації Миколаївщини в останній чверті XVIII – першій половині XIX століття

102

Дробний В.С. (с. Кринички, Миколаївська область)

Єврейське населення на території Миколаївського району Миколаївської області у другій половині XIX – на початку XX століття (на основі статичних видань Херсонського губернії)

108

Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. (с. Новосафронівка, Миколаївська область)

Єлисаветград та його повіт у XIX – на початку XX століття: єврейські складові, коріння, пам'ять

116

Кондратюк Г.М. (Сімферополь)

Діяльність Агро-Джойнт в Кримській АРСР у 1920-х роках 145

Николаєв І.Є., Мацукатов Г. (Миколаїв, Вільнюс)

Діяльність та ліквідація єврейських громадсько-партійних утворень Півдня України в 1920-х роках 157

Прокоп Ю.В. (Одеса)

Євреї Миколаєва: поламани доли 172

Прохоров Д.А. (Сімферополь)

Єврейське населення Кримського півострова наприкінці XIX - на початку XX століття 183

Ташлай Л.Б. (Миколаїв)

Засуджені до смертної кари (до питання проведення у Миколаївському регіоні примусової колективізації та хлібозаготівель, розкуркулення заможних єврейських родин) 197

Щукін В.В. (Миколаїв)

Демократичні вибори органу самоврядування Миколаївської єврейської громади в 1917 р. 203

Розділ III

Єврейська община в етнополітичному, культурному й економічному просторі України та світу

Апуневич О.О. (Миколаїв)

Історія євреїв Словаччини 217

Вітринська О.В. (Полтава)

Підготовка кадрів антиюдейських агітаторів та пропагандистів у міжвоєнний період в Україні 223

Данилова К.М. (Миколаїв)

Допомога «Джойнт» постраждалим від голодомору 1921-1923 рр.: масштаби та наслідки 234

Доценко В.О. (Київ)

Дискусія між єврейськими партіями та громадськими організаціями Російської імперії щодо використання мови ідиш на початку XX ст. 243

Епштейн В.А., Булатова С.В. (Москва)

Проблема біженців у арабо-ізраїльському конфлікті 251

Епштейн В.А., Пічугін П.В. (Москва)

Зовнішньополітична діяльність ісламістського уряду Мохаммеда Мурсі та її вплив на регіональну безпеку Держави Ізраїль (2012-2013 рр.) 264

Коваль Г.П., Коваль О.Г., Коваль Р.Г. (с. Новосафронівка, Миколаївська область)

Єврейські лідери, ідеології, організації в пошуках території для самовизначення єврейського народу і боротьба за форму її набуття в кінці XIX – початку XX сторіччя: погляд крізь «Єврейську енциклопедію» 277

Магась В.О. (Житомир)

Діяльність Союзу для досягнення повноправності єврейського народу в роки Першої російської революції в Україні 297

Махова М.М. (Миколаїв)

Роки «театральної заборони» в Російській імперії (1883-1905) 310

Пулько К.Ю. (Миколаїв)

Штетл - побут та організація 319

Рудницька Н.В. (Житомир)

Методичні аспекти застосування навчальних дебатів при вивченні студентами контраверсійних питань з історичної юдаїки 325

Чернявська В.В. (Миколаїв)

Євреї у Чехії: становище, відносини, історичний досвід 341

Чолобова Я.В. (Миколаїв)

Історія польських євреїв в період Нового часу 350

Юрина О.В. (Миколаїв)

Євреї та українці в Новий час. 363

НАШІ АВТОРИ

369

ЗМІСТ

374

Д 23 **Історичні мідраші Північного Причорномор'я** / Голов. ред. М.М. Шитюк. -
Випуск VII. - Том II. - Миколаїв: Типографія Шамрай, 2018. – 377 с.

Збірник «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» складений за матеріалами VII-ї міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», котра відбулася 24-26 квітня 2018 року в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського та була присвячена темі: «Україно-єврейські відносини: історичні наративи та проблеми пам'яті». Том II містить статті за напрямками: участь єврейського населення України в революційних подіях 1917-1921 рр.; євреї на фронтах Першої світової війни; історія розвитку єврейських громад Півдня України; єврейська община в сучасному етнополітичному просторі України та світу: взаємини, проблеми та перспективи розвитку; історія міграційних рухів єврейського населення України; джерела та історіографія з проблем історії єврейського населення регіону Північного Причорномор'я; єврейське населення Радянської України.

Укр., рос. та англ. мовами

ISBN 978-617-680-035-4

УДК 94(477.73)(=411.16)"18/"

ББК 63.3 (4 Укр) 5-6

Д 23

ІСТОРИЧНІ МІДРАШІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

МАТЕРІАЛИ

VII

***МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ***

Том II

Оригінал-макет – Маріанна Ласінська

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Рекомендовано до друку
4 квітня 2018 р.
Папір офсетний

Тираж 100

Друк офсетний
Замовлення №

Віддруковано з готового оригінал-макету у
Видавничо-поліграфічному підприємстві «Шамрай»
Видавець Шамрай Павло Миколайович

